ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL“

XXXV

1998

P-124

IAŞI

EDITURA UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“

ACADEMIA ROMÂNĂ.
INSTITUTUL DE ISTORIE
"A. D. XENOPOL"

UNIVERSITATEA
"Al. I. CUZA"

COLEGIUL ŞTIINŢIFIC

IOAN CAPROŞU, VENIAMIN CIOBANU,
GHEORGHE I. FLORESCU, GHEORGHE ONIŞORU,
academician GHEORGHE PLATON, DUMITRU ŞANDRU,
LEON ŞIMANSCHI, ION TODERAŞCU, DUMITRU VITCU
AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române (preşedinte)

REDACTORI

VASILE DOCEA (redactor şef)
FLOREA IONCIOAIA
ANDI EMANUEL MIHALACHE (secretar de redacţie)
NELU ZUGRAVU

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ

MIHAELA DANILUC

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" apare o dată pe an şi poate fi procurat de la sediul redacţiei.

ADRESA REDACŢIEI

Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600–Iaşi
Telefon/ Fax: ++40/32/212614, e-mail: xeno@mail.dntis.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE "A. D. XENOPOL"

Tom XXXV, 1998

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. inv. 1796

SUMAR

I. ROMÂNII ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU AGACHE, *Moldova între anii 1469 şi 1473: program de guvernare şi conjuncturi politice* 1
VENIAMIN CIOBANU, *Elite şi diplomaţie românească în secolul XVII* 19
IONEL CLAUDIU DUMITRESCU, *Activităţi informative româneşti în serviciul Porţii Otomane (secolele XVI–XVII)* 37
VASILE DOCEA, *Relaţiile economice româno-germane în prima jumătate a secolului XIX. Rute comerciale, proiecte şi eşecuri* 61
DUMITRU VITCU, *Diplomatul american Charles J. Vopicka în România anilor 1913–1920* 83
LUCIAN LEUŞTEAN, *România, Ungaria şi Conferinţa de pace de la Paris (ianuarie–martie 1919)* 103

II. DISCUŢII

ION TODERAŞCU, *Politică şi limbaj. Note pe marginea unor expresii documentare* 125
N.A. URSU, *Traducerile arhidiaconului (apoi arhimandritului) Gherasim de la Mitropolia din Iaşi* 135

III. DOCUMENTE

PETRONEL ZAHARIUC, *O icoană pe pergament din veacul al XVII-lea* 159
DUMITRU IVĂNESCU, *A. D. Xenopol în documentele arhivelor ieşene* 169

IV. RECENZII

INSTRUMENTE DE LUCRU

CONSTANTIN PREDA, *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României, II, D-L* (Nelu Zugravu) 197

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA P-129

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DULCIU MORĂRESCU, *Personalităţi din alte ţări despre România. Dicţionar* (Gheorghe I. Florescu) 205

ISTORIE MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

ECATERINA NEGRUŢI, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova, 1800-1859 (Contribuţii)* (Louis Roman) 208

GELU NEAMŢU, *În America, pentru unirea Transilvaniei cu România* (Gheorghe I. Florescu) 212

ALEXANDRU NEMOIANU, *Cuvinte despre românii-americani* (Gheorghe I. Florescu) 215

ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA, *Minorităţile naţionale din România. 1918-1925. Documente*; ARHIVELE NAŢIONALE ALE ROMÂNIEI, *Minorităţile naţionale din România. 1925-1991. Documente* (Gheorghe I. Florescu) 221

ELENA POSTICĂ, *Rezistenţa antisovietică în Basarabia 1944-1950* (Dorin Dobrincu) 224

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE

AL. ZUB, *Chemarea istoriei* (Gheorghe I. Florescu) 228

MARK A. NOLL, *Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity* (Dorin Dobrincu) 232

V. NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIE ANTICĂ ŞI MEDIEVALĂ

DAN GH. TEODOR, *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.Hr.* (Nelu Zugravu) 237

CONSTANŢA ŞTIRBU, ANA MARIA VELTER, *Tezaurul de la Pietrele* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 237

ISTORIE MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

HANS-CHRISTIAN MANER, *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940). Democratie im autoritären Umfeld* (Vasile Docea) 238

ISTORIE LOCALĂ

ANCU DAMIAN, EMIL PĂUNESCU, *Şantierul naval Giurgiu. Cartea Centenarului. 1897-1997* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 239

VI. REVISTA REVISTELOR

"Mediaevalia Transilvanica", 1-2/1997, 1/1998 (Dorin Dobrincu) 241

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VII. VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Viața științifică a Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" în anul 1998 (Gh. Onișoru) 243
1848 im rumänischen Kulturraum: Geschichte und Mythos (Viena, 2–5 martie 1998) (Al. Zub) 244
Histoire et integration (Budapesta, 16–17 aprilie 1998) (Al. Zub) 245
Culture and politic of identity in modern Romania (București, 27-30 mai 1998) (Al. Zub) 246
Rolul culturii române în lumea contemporană (Brașov, 1-4 iunie 1998) (Al. Zub) 247
Revoluția de la 1848 în Țările Române (București, 12 iunie 1998) (Al. Zub) 248
Anul 1948: Instituționalizarea comunismului (Sighetu Marmației, 13-21 iunie 1998) (Al. Zub) 248
Gh.I. Brătianu - Centenar (Iași, 22-27 iunie) (Al. Zub) 249
Sesiunea Internațională "Istoria parlamentului și a partidelor politice din Bucovina" (Mihai-Ștefan Ceaușu) 250
Al 23-lea Congres al Academiei româno-americane de științe și arte, Rochester, New York, 6-9 august 1998) (Gheorghe I. Florescu) 252
Periplu academic (București, 30 aug.-1 sept. 1998; Budapesta, 2-10 sept. 1998; Heidelberg, 11-13 september 1998; Atena, 21-22 sept. 1998; Istanbul, 25-27 sept. 1998; Timișoara, 8-11 oct. 1998) (Al. Zub) 256
Simpozionul internațional "Bucovina în timpul primului război mondial" (Mihai-Ștefan Ceaușu) 259
Măsură și eleganță: profesorului Ion Toderașcu la 60 de ani (Gheorghe I. Florescu) 261

ABREVIERI 263

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L' INSTITUT D'HISTOIRE "A. D. XENOPOL"

Tome XXXV, 1998

SOMMAIRE

I. LES ROUMAINS DANS LES RELATIONS INTERNATIONALES

LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU AGACHE, *La Moldavie entre 1469 et 1473: programme politique et la conjoncture internationale* 1
VENIAMIN CIOBANU, *Elites et diplomatie roumaine au XVIIe siècle* 19
IONEL CLAUDIU DUMITRESCU, *Activités d'espionnage roumaines au service de la Turquie (XVIe-XVIIe siècle)* 37
VASILE DOCEA, *Les relations économiques roumaino-allemands dans la première moitié du XIXe siècle. Routes commerciales, des projets et des échecs* 61
DUMITRU VITCU, *Le diplomate américain Charles J. Vopicka dans la Roumanie des années 1913-1920* 83
LUCIAN LEUŞTEAN, *La Roumanie, L'Hongrie et la Conférence de paix de Paris (janvier-mars 1919)* 103

II. DISCUSSIONS

ION TODERAŞCU, *Politique et langage. Quelques observations sur certaines expressions documentaires* 125
N.A. URSU, *Les traductions de l'arhidiacre (l'archimandrite ensuite) Gherasim de la Archevêché de Iasi* 135

III. DOCUMENTS

PETRONEL ZAHARIUC, *Une icône sur parchemin de XVIIe siècle* 159
DUMITRU IVĂNESCU, *A. D. Xenopol aux archives de Iasi* 169

COMPTES-RENDUS 197

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 237

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVUES 241

LA VIE SCIENTIFIQUE 243

ABREVIATIONS 263

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU AGACHE

MOLDOVA ÎNTRE ANII 1469 ŞI 1473: PROGRAM DE GUVERNARE ŞI CONJUNCTURI POLITICE

Deceniul anterior (1460–1469), nu numai agitat, dar şi hotărâtor, al domniei celui ce începea să devină cu adevărat "Mare", se încheiase*. Reîntregirea teritorială a ţării fusese îndeplinită, la fel cum atenuarea opoziţiei boiereşti a fost urmată de o treptată restructurare a sfatului domnesc şi de o consecventă extirpare a necredinţei celor dovediţi "hicleni". Fiul său, Alexandru, nu mai era contestat de boieri sau de clerici[1], după cum căsătoria sa cu Evdochia de Kiev – chiar dacă aceasta s-a săvârşit prea curând din viaţă –i-a sporit prestigiul dinastic. Printre numeroasele frământări ale perioadei se disting însă şi câteva din direcţiile viitore ale politicii domneşti. Colaborarea cu biserica a devenit tot mai evidentă, ctitorirea mănăstirii Putna (căreia, nu întâmplător, i s-a încredinţat şi o copie a ceea ce însemna atunci "letopiseţul" ţării[2]) fiind doar începutul unei politici de anvergură, pe care implicarea sa complexă în ajutorarea m-rii Zograf de la Sf. Munte o va confirma[3].

În acest context de preocupări, animozitatea, ulterior ostilitatea moldo-ungară apar pur conjuncturale, alimentate fiind de raporturile politice interzonale. Desigur, adăpostul oferit de Matia Corvin lui Petru Aron şi dorinţa revenirii Moldovei sub suzeranitate ungară[4], ca şi acţiunile întreprinse de Ştefan

---

* V. studiile noastre: *Înscăunarea lui Ştefan cel Mare: preliminarii şi consecinţe (1450–1460)*, în vol. *Romania and Western Civilization/ România şi civilizaţia occidentală*, ed. by Kurt W. Treptow, Iaşi, 1997, p. 195–218, şi *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, 1460–1469*, (în continuare, *Un deceniu de ostilitate*) în vol. *Studii istorice româno-ungare*, Iaşi, 1999, p. 27–52 (coordonator Lucian Nastasă).

[1] C. Cihodaru, *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504–1538*, în AIIAI, XIV (1977), p. 103–105.

[2] L. Şimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. II Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV*, în AIIAI, XXII, 2 (1985), p. 576–578.

[3] *DRH,.A*, Moldova, vol. II, întocmit de Leon Şimanschi, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, nr. 135, p. 191–194, şi nr. 176, p. 261–262 (aici "popa ieromonah Varlaam", egumenul mănăstirii, este calificat "rugătorul nostru"!); v. şi Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, I, Bucureşti, 1990, p. 541–546.

[4] V. Matei Cazacu, *Du nouveau sur le role international de la Moldavie dans la second moitié du XV-e siècle*, in RER, XVI, 191, Athènes, p. 42. Documentul pus recent în circulaţie îl înfăţişează pe Ştefan cel Mare, curând după atacul nereuşit, din 22 iunie, împotriva Chiliei, apărată pe atunci de o garnizoană ungară, oferindu-şi serviciile regelui Matia Corvin, din

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 1–18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel Mare pentru recuperarea Chiliei sunt fapte indubitabile. Ele nu pot fi însă evaluate corect decât dacă se iau în consideraţie raporturile ungaro-polono-turce şi, nu mai puţin, revolta antiotomană a lui Vlad Ţepeş, urmată de înscăunarea, cu sprijin turcesc, a lui Radu cel Frumos. Numai reconsiderând astfel substanţa istorică se va putea înţelege atât normalizarea ulterioară a relaţiilor moldo-ungare, dezangajarea *de facto* a Moldovei de obedienţa poloneză, dar mai ales declanşarea războiului antiotoman.

După înfrângerea categorică suferită de Matei Corvin la Baia, în decembrie 1467 şi decapitarea ulterioară a lui Petru Aron, vara anului 1469 a prilejuit o nouă *afirmare a capacităţii militare moldoveneşti* prin victoria repurtată asupra hoardelor tătăreşti ale lui Mamak. Invazia se înscria, desigur, în seria acţiunilor întreprinse de marele han Ahmed, ţintind spre restabilirea prestigiului Hoardei de Aur în răsăritul Europei şi a dominaţiei sale politice. Motivul imediat îl va fi constituit însă încercarea lui Mengli Ghiray de a reînvia alianţa tatălui său cu Polonia, unde a trimis o solie la începutul anului 1469[5], şi cu Moldova, ai cărei ambasadori se aflau, la rândul lor, la Caffa, în luna iulie a aceluiaşi an[6]. Prezenţa, tot atunci, a unor forţe navale turceşti în porturile crimeene, înainte de declanşarea invaziei tătăreşti, provocată, se pare, chiar de fratele lui Mamak, aflat în conflict cu caffezii, Eminek Mârza, sugerează, totodată, şi un posibil amestec, în evenimentele care au urmat, al Porţii otomane, nemulţumită de protecţia şi sprijinul pe care colonia genoveză le avea din partea Poloniei şi Moldovei. În acest context, nu este exclus, desigur, aşa cum s-a presupus[7], nici un posibil demers, prin intermediul turcilor, al lui Radu cel Frumos, interesat în diminuarea puterii militare şi a poziţiilor politice dobândite în zonă de Ştefan cel Mare.

Conducătorul hoardelor tătăreşti a făcut însă greşeala de a-şi împărţi considerabila forţă militară în trei corpuri distincte, care au atacat concomitent Lituania, Podolia şi Moldova, ultimul fiind pus sub comanda fiului său. Deşi a trebuit să facă faţă , cu puţin timp înainte, incursiunii lui Petru al III-lea Aron, domnul Moldovei a reuşit să se deplaseze cu rapiditate spre limanul Nistrului, ajungându-i pe năvălitori, în retragerea acestora, la Lipnic şi pricinuindu-le, la 20 august 1469, o înfrângere zdrobitoare. Însuşi fiul lui Mamak a căzut

motive rămase, deocamdată, în obscuritate. Oferta însă, aparent certă, impune restructurări esenţiale ale raporturilor moldo-ungare ulterioare. Astfel, chemarea lui Petru Aron la Buda (Hurmuzaki, II, 1, nr. V, p. 4), privită îndeobşte ca o manifestare a bunăvoinţei regale faţă de pretendenţa acestuia, poate fi interpretată, acum, ca o măsură destinată menajării susceptibilităţii domnului de la Suceava, la fel cum sugerau, dealtminteri, şi dispoziţiile Coroanei din aceeaşi perioadă în favoarea libertăţii de negoţ a braşovenilor în Moldova.

[5] B.D. Grekov, A.I. Iakubovski, *Hoarda de aur şi decăderea ei*, trad. rom., Bucureşti, 1953, p. 393; K.V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, trad. rom., Bucureşti, 1955, p. 56–57 şi 90–93; Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur. 1241–1502*, München, 1983, p. 179–180.

[6] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1901, p. 46.

[7] C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474*, în SCSI, VIII (1957), fasc. 1, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prizonier, fiindu-i aplicată apoi pedeapsa capitală, în faţa celor o sută de soli trimişi de tatăl său să-i ceară eliberarea[8]. Departe de a-i şubrezi guvernarea, atacul tătarilor din Hoarda cea Mare i-a oferit, aşadar, domnului Moldovei un prilej nimerit de a-şi spori prestigiul şi autoritatea. Devenise evident că hotarele ţării nu pot fi trecute, decât cu riscul înfrângerii, de oştile oricărui agresor, iar forţele pe care se sprijinea domnia îi asigura acesteia o deplină stabilitate.

Pentru a asigura o mai mare securitate hotarelor estice ale ţării, frustrate, până atunci, de fortificaţii defensive, Ştefan cel Mare a construit, în perioada următoare, cetatea Orhei, al cărei prim pârcălab, Gangur, este menţionat în 1470 aprilie 1[9]. Sfinţirea mănăstirii Putna, destinată a fi viitoarea necropolă a familiei domneşti, la 3 septembrie 1469, săvârşită în prezenţa a 64 de arhierei[10], reprezentând, desigur, lăcaşuri de cult şi eparhii din întreg răsăritul ortodox, adăuga nimbului pe care începuse deja să-l poarte Ştefan cel Mare şi consacrarea religioasă absolut necesară, în mentalitatea epocii, unei opere de conducere temeinice şi durabile.

Dar, în ciuda acestor succese, reorientarea politică a domnului Moldovei nu beneficia încă de acea *conjunctură a relaţiilor internaţionale* care să transforme necesitatea în posibilitate. Războiul ungaro-boem se prelungea[11] şi, odată cu el, se menţinea şi absenţa lui Matia Corvin de pe teatrul confruntărilor politico-militare cu Imperiul otoman. Animozităţile ungaro-moldave cultivate până acum de către Petru al III-lea Aron continuau, la rândul lor, aşa cum rezultă din imputările adresate de Radu cel Frumos braşovenilor, la 11 octombrie 1470: "Domnul nostru Rege, Luminăţia Sa, nu are nicidecum pace cu moldovenii şi cu Ştefan Voievod". Din aceeaşi scrisoare rezultă însă că eforturile domnului Moldovei de normalizare a raporturilor sale cu transilvănenii avuseseră totuşi, cel puţin printre braşoveni, efectul dorit, oamenii săi, calificaţi de către Radu cel Frumos "iscoade şi răufăcători", bucurându-se "de cinstire" şi putând cumpăra nu numai mărfuri obişnuite, ci şi "arme"[12]. De asemenea, "jurământul de ascultare şi credinţă" faţă de principele Cazimir, fiul regelui polon, pe care secuii îl vor depune, în anul următor, "în mâinile

---

[8] *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan* (în continuare *Cronicile slavo-române*), ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 30 (text confuz), 50, 62 şi 179; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae...*, Lipsca, 1712, tom II, libr. XIII, col. 450; N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 13.

[9] DRH, A., II, nr. 163, p. 241–243.

[10] *Cronicile slavo-române*, p. 50 şi 62; v. şi Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualităţii româneşti la Putna*, Iaşi, 1988, p. 29–30.

[11] J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarorezagon*, vol. XI, Pesta, 1855, p. 434–445; v. şi Vilmos Fráknói, *A. Hunyadiak és a Jagellók Kora (1440–1520)*, vol. IV din *A magyar nemzet törtenete*, Budapesta, 1896, p. 223 şi urm.; Eduard Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Budapesta-Paris, 1900, p. 248–249; v. şi I. Lupaş, *"Chronicon Dubnicense" despre Ştefan cel Mare*, în AIINC, V, 1929–1930, p. 345.

[12] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare, *Urkundenbuch*), vol. VI (1458–1473), herausgegeben von Gustav Gündisch, unter Mitarbeit von Herta Gündisch, Gernot Nussbächer und Konrad G. Gündisch, Bucureşti, 1981, nr. 3822, p. 466–467.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măritului Ştefan, voievod al Moldovei", denotă şi ameliorarea survenită, după lupta de la Orbic, în relaţiile domnului de la Suceava cu reprezentanţii scaunelor secuieşti[13].

Cursul ascendent al raporturilor moldavo-transilvănene întâmpina însă serioase dificultăţi din partea lui Radu cel Frumos, care ajunsese, prin epistola deja menţionată, să le ceară braşovenilor întreruperea legăturilor amicale cu Ştefan cel Mare şi să-i ameninţe, totodată, că "am hotărât să-l trimitem pe cel mai bun om al nostru ... la Majestatea Sa Regele", pentru "a face plângere împotriva voastră pentru cele ce sînt scrise aici". Evident, domnul Ţării Româneşti acţiona în acest mod întemeindu-se pe cauzele actului de supunere faţă de Matia Corvin – act la care se referă în mai multe rânduri şi care data probabil din perioada de început a războiului ungaro-boem, când, pentru a-şi asigura liniştea la celelalte hotare, regele ungar nu numai că a încheiat armistiţiul cu turcii[14], ci a obţinut, poate chiar cu consimţământul acestora, şi colaborarea lui Radu cel Frumos împotriva lui Ştefan cel Mare. Oricum, la 4 februarie, 1469, trimiţând un sol la voievodul Transilvaniei, Radu cel Frumos îi asigura pe sibieni că va păstra credinţă lui Matia Corvin, dând astfel a înţelege că demersul regelui fusese deja făcut, după cum, la 6 martie 1470, el comunica atât braşovenilor, cât şi sibienilor perfectarea "înţelegerii"[15], care nu se va fi limitat, desigur, numai la clauze comerciale. În acest context, apare cu atât mai probabilă încurajarea pe care Petru al III-lea Aron a putut s-o primească din partea domnului Ţării Româneşti, ca şi motivaţia ripostei moldovene.

Într-adevăr, în luna februarie a anului 1470, oastea moldovenească a supus întreaga zonă răsăriteană a Ţării Româneşti, şi în special regiunea Ialomiţei, unui raid pustiitor, arzând Brăila[16] şi Târgul Floci – principalele centre urbane muntene care întreţineau comerţul de tranzit dunărean. Tocmai de aceea, având în vedere pluralitatea determinărilor şi obiectivelor pe care o acuză, din ce în ce mai mult, acţiunile lui Ştefan cel Mare, este de presupus că atacarea lui Radu cel Frumos pentru atitudinea lui de până acum comportă, în subsidiar, o finalitate economică: dezorganizarea activităţii comerciale a celor două oraşe în favoarea Chiliei şi, implicit, atragerea negoţului de tranzit braşovean prin sudul

[13] Aleksander Jablonowski, *Sprawij wołoskie za Jagiellonów*, în "Zródla dziejowe", Varşovia, 1881, f. X, p. 30–31; Jan Dlugosz, *op.cit.*, t. II, libr. XIII, col. 496 ("ţara acestora a fost sustrasă de Ştefan de la regele Ungariei şi adusă sub stăpânirea sa"); v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 42; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 470.

[14] Şerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în RRH, tom VIII, nr. 6, p. 976–978.

[15] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3676–3677, p. 374 şi nr. 3790–3791, p. 448–449; v. şi Al.V. Boldur, *Ştefan cel Mare*, Madrid, 1970, p. 200–201.

[16] *Cronicile slavo-române*, p. 30, 50, 62 şi 178; v. şi M. Costăchescu, *Arderea Târgului de Floci şi a Ialomiţei în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu Muntenia*, Iaşi, 1935, p. 1–20; v. şi DRH, A, II, nr. 191, p. 285–286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovei, precum şi o finalitate politică: "controlul Dunării de Jos"[17]. În plus, se poate presupune că, intuind deja viitoarea preocupare a lui Matia Corvin pentru asigurarea securităţii graniţelor de sud ale regatului, neglijate în timpul războiului cu George Podiebrad (Jiřiz Poděbrady), precum şi inevitabila conlucrare a lui Radu cel Frumos cu turcii, semnalată încă din martie 1469[18], Ştefan cel Mare îşi pregătea şi baza viitorului dialog cu învinsul de la Baia.

Procedând în acest fel, domnul Moldovei putea, totodată, evita *insistenţa regelui polon de a depune personal jurământul de fidelitate*, refuzurile sale din 1468 şi 1469 fiind urmate, într-adevăr, de cel din luna august 1470, iar motivul invocat fiind tocmai starea de război cu domnul Ţării Româneşti[19]. Deşi noul act omagial nu s-a păstrat, clauza înştiinţării regelui cu şapte luni înainte, precum şi cea a intervenţiei acestuia pentru a aplana "prin pace sau prin armistiţiu" conflictul moldo-muntean – transmise de Jan Długosz[20], alături de noul salvconduct eliberat logofătului Mihu la 10 august[21], într-o formă aproape imperativă, indică o sensibilă mutaţie survenită în raporturile bilaterale. Poate tocmai de aceea, regele polon "se grăbea" să-i pretindă domnului Moldovei – "în orice chip omagiul, spunând că dacă va face altfel îl va socoti nu drept supus, ci drept duşman". De fapt, libertatea de acţiune pe care şi-o afirmase Ştefan cel Mare faţă de suzeran, îl determina pe acesta să considere că vasalul său "nu este credincios nici unuia: nici ungurului, nici turcului şi nici lui"[22].

Aprecierea regelui polon nu era, firește, departe de realitate. Cel ce se afla de aproape cincisprezece ani pe tronul bogdanizilor putea face un bilanţ al supunerii sale faţă de Cazimir al IV-lea şi să constate că foloasele de netăgăduit ale primei perioade, când oblăduirea poloneză fusese necesară, atât pentru consolidarea deţinerii tronului, cât şi pentru reîntregirea teritorială a ţării, nu numai că se epuizaseră, dar prezentau şi pericolul transformării lor în elemente ale unei vasalităţi reale şi efective. În special retrocedarea cetăţii Hotin, în condiţii, este adevărat, necunoscute, dar care n-au putut face abstracţie de regimul anterior al acesteia – al unei feude implicând vasalitatea[23] – greva probabil, asupra raporturilor existente, reţinându-l pe Ştefan cel Mare de a consacra, prin

[17] Pentru diferitele interpretări ale motivaţiei incursiunii lui Ştefan cel Mare în estul Munteniei, v. N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 140, n. 16; v. şi C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 20, pentru care atacul a constituit "numai un act de răzbunare şi de intimidare"; Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper*, în Rdl, tom 28 (1975), nr. 1, p. 22.

[18] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3689, p. 382–383.

[19] Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1985, p. 69–70.

[20] N. Orghidan, *op.cit.*, p. 15–16; I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 51; v. şi Nicolae Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1980, p. 102.

[21] DRH, A, II, nr. 169, p. 253–254. Este sugestiv că domnul i se adresează direct logofătului, promiţându-i că "nu-ţi vom mai pomeni de cele trecute", la fel cum îi declarase şi în unul din salv-conductele precedente: "Toate acestea ... îţi făgăduim să le ţinem şi să le îndeplinim ..." (*ibidem*, nr. 66, p. 98).

[22] N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14.

[23] Leon Şimanschi şi Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate*, p. 32–33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

închinarea personală, o legătură ale cărei temeiuri juridice în fond le contesta. Ca urmare, el nu se va prezenta nici în primăvara următoare la solemnitatea depunerii jurământului, invocând, la 13 iulie 1471, "atacurile foarte grele", "din toate părţile, şi anume ale tătarilor, ale turcilor, ale celor munteneşti, ale secuilor, precum şi ale ungurilor", care se succedaseră în perioada anterioară[24]. Desigur, în motivaţia lui Ştefan cel Mare se resimte exagerarea, întrucât o altă incursiune ungaro-secuiască în Moldova decât cea efectuată în sprijinul lui Petru al III-lea Aron nu se mai produsese. Dimpotrivă, relaţiile reciproce se îmbunătăţiseră substanţial[25], un sol al lui Ştefan cel Mare către Matia Corvin putând fi trimis chiar în luna august a aceluiaşi an şi fiind bine primit în Transilvania de către cămărăşul salinelor regeşti, Albert[26].

Începutul anului 1471 însemnase totuşi, pentru domnul Moldovei, un *moment extrem de dificil*, deoarece ostilitatea lui Radu cel Frumos şi cea a tătarilor din Hoarda cea Mare ajunsese să se manifeste concomitent, în timp ce opoziţia internă încerca, pentru ultima oară, să submineze autoritatea puterii centrale. Fără a-şi deconspira intenţiile, aceasta din urmă pare totuşi să nu fi fost străină nici de contra-capcana întinsă de Petru al III-lea Aron domnului Moldovei la Orbic[27] şi nici de întreţinerea rivalităţii cu Radu cel Frumos. Perspectiva amestecului otoman în tranşarea acesteia, fireşte în favoarea domnului Ţării Româneşti, îngrijora, mai ales, ca şi sustragerea concomitentă de sub ascultarea jagiellonă.

Conştient de limitele fidelităţii unora dintre consilierii săi, domnul Moldovei a procedat în consecinţă: imediat după trădarea vornicului Crasnăş, la sfârşitul anului 1467, marii boieri Costea Danovici, Lazea Pitic şi Şandru Tolocico de la Dorohoi, au fost înlăturaţi din sfat, ca şi logofătul Dobrul, înlocuit cu Toma. Tot atunci, pârcălabul de Neamţ, Ion Boureanu, a fost schimbat cu boierul Albul, iar Isaia, pârcălab de Chilia şi cumnat al domnului, a fost avansat mare vornic al ţării, locul său fiind ocupat de Bâlco[28]. În anii următori, aproape toţi pârcălabii cetăţilor au fost schimbaţi din nou, numărul lor crescând prin apariţia celui de Orhei, în 1470, la cifra de zece, iar locul lor în sfat ajungând să prevaleze asupra boierilor netitraţi, reduşi doar la cinci-şase persoane. Modificări au fost operate, de asemenea, şi în rândul dregătorilor personali ai domnului, iar în locul sfetnicilor de care acesta s-a dispensat treptat au fost promovate elemente noi. În sfârşit, începând din 1470, actele de cancelarie invocă, alături de credinţa mitropolitului şi a episcopului de Roman, şi pe cea a

[24] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, nr. CXXXIXa, p. 311-313 (răspunsul regelui, la p. 314); v. şi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, p. 169.

[25] La 20 martie 1471, Matia Corvin interzice astfel braşovenilor să împiedice desfăşurarea liberă a comerţului cu Moldova (*Urkundenbuch*, VI, nr. 3860, p. 492).

[26] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3882, p. 507.

[27] Leon Şimanschi şi Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate*, p. 40–41.

[28] DRH, A., II, Indice de nume, sub voci; v. şi Aurelian Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare*, în AUB, seria Ştiinţe sociale, Istorie, nr. 5 (1956), p. 166 şi urm.; C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 7; Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

egumenilor din principalele mănăstiri ale ţării: Neamţ, Bistriţa şi Putna – urmărindu-se, desigur, prin aceasta, lărgirea caracterului reprezentativ al instituţiei cu care domnul colabora la conducerea statului feudal[29].

Dar, în ciuda tuturor acestor măsuri, aplicarea pedepsei capitale, ca mijloc de pedepsire a "hicleniei", nu a putut fi ocolită. La 16 ianuarie 1471, pe când se afla în Vaslui, domnul a fost nevoit să poruncească decapitarea cumnatului său, Isaia vornic, a ceaşnicului Negrilă şi a stolnicului Alexa[30]. Nu este exclus, de asemenea, ca acelaşi motiv să fi determinat şi îndepărtarea din sfatul domnesc a boierului Goian, pe care documentele de cancelarie nu-l mai menţionează în anii următori. Calitatea celui dintâi implică, desigur, şi gravitatea maximă a determinării, iar îngroşarea rândurilor boierilor pribegi din Polonia, a căror îndepărtare o cerea insistent domnul Moldovei regelui polon, la 13 iulie 1471, îi denotă amploarea. Plângerea adresată, cu acelaşi prilej, împotriva lui Stanislav de Izayczyce, care "se străduie să nimicească înţelegerea începută între noi, ruinând şi pustiind hotarele ţării mele ... şi, nefiindu-i de ajuns acest lucru, îi mai şi îndeamnă pe fruntaşii ţării mele să vină la el ..."[31], pare să sugereze, de altfel, că firele complotului treceau şi prin reşedinţa din Polonia a logofătului Mihail. Tocmai de aceea, este posibil ca, şi de această dată, să fi fost avută în vedere înlocuirea domnului[32], deoarece pretendenţa acelui Alexandru care va fi adus de sultanul Mehmet, în 1476, nu va fi fost exprimată abia atunci[33]. Dimpotrivă, dispariţia lui Petru al III-lea Aron din competiţia tronului a oferit, desigur, şi celorlalţi nepoţi ai lui Alexandru cel Bun temeiul juridic de a emite pretenţii la domnie, iar conflictul moldo-muntean se înfăţişa, în perspectiva intervenţiei otomane, ca singura cale de materializare a acestora.

Reuşind să depăşească astfel dificultăţile interne, Ştefan cel Mare va fi în măsură să tranşeze, în perioada următoare, *disputa cu Radu cel Frumos*, care, încă din octombrie 1470, se afla, poate chiar în mijlocul oştirii sale, la Buzău, în apropierea graniţelor moldovene[34]. Nu este exclus, de altfel, ca ridicarea cetăţii Crăciuna, pe care Ştefan cel Mare o amintea în scrisoarea sa din 13 iulie 1471 adresată regelui polon, să fi început din acel moment. Oricum, plecând din ta-

---

[29] Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în RdI, tom 35 (1982), nr. 5–6, p. 591–592; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 400; Alex. V. Boldur, *op.cit.*, p. 32–34.

[30] *Cronicile slavo-române*, p. 17; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 99 (conjuraţii ar fi avut şi un pretendent: Roman Gârbovăţ, atestat ulterior în Ţara Românească).

[31] A. Jablonowski, *op.cit.*, p. 28–29; I. Bogdan, *op.cit.*, II, nr. CXXXIX, p. 311–313.

[32] Gheorghe Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în RA, XLVI (1984), nr. 2, p. 160–161.

[33] Jan Dlugosz, *op.cit.*, II, lib. XIII, col. 544; v. şi Const. Esarcu, *Ştefanŭ cellŭ Mare. Documente inedite din archivele Veneţiei*, în "Columna lui Traian", 1876, p. 380 (spre deosebire de istoricul polon, pentru care *Alexandro, cuidam Valacho, qui se germanum asserebat Stephani*, Baldassar de Piscia relatează despre candidatura fiului fostului domn, Petru). Credem că poate fi vorba, într-adevăr, de acel Alexandru, fiul lui Ştefan, urmaşul lui Alexandru cel Bun (v. Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 50/86).

[34] I Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 328–329; Hurmuzaki, XV, 1, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bära de la Vaslui, curând după decapitarea trădătorilor, spre sudul ţării, Ştefan cel Mare şi-a atacat apoi adversarul prin surprindere, la Soci, în apropiere de graniţă, pricinuindu-i, la 7 martie 1471, o înfrângere zdrobitoare: "Şi toate steagurile aceluia au fost luate, şi schiptrul cel mare al lui Radul voievod a fost luat"[35].

Cu toate acestea, domnul Moldovei nu a încercat să exploateze imediat roadele victoriei, urmărindu-şi şi înlocuindu-şi, eventual, adversarul cu un domn fidel intereselor sale. Producerea simultană a unei noi incursiuni tătăreşti în Moldova, afectând în special regiunile nordice ale acesteia până la târgul Siret, despre care comunicau consulul şi massarii din Caffa, la 16 mai 1471, oferă, desigur, explicaţia imediată[36]. Oştile moldovene au fost nevoite să se retragă de pe frontul sudic şi să încerce să-l ajungă din urmă pe Eminek Mârza, fratele lui Mamak, care, după ce a prădat şi în Podolia, a luat drumul Crimeii. Expediţia s-a încheiat cu un deplin succes însuşi conducătorul hoardelor tătăreşti fiind prins şi închis la Cetatea Albă, iar o mare parte din pradă, redobândită[37]. Nu este mai puţin adevărat însă că limitele obiectivelor de politică externă pe care şi le putea propune în acel moment Ştefan cel Mare, nu i-ar fi îngăduit totuşi să continue ofensiva munteană, deoarece prezenţa unei forţe militare turceşti la nord de Dunăre, semnalate încă din mai 1470 şi ianuarie 1471[38], putea provoca un conflict nedorit cu Poarta şi, implicit, o dezangajare a regelui polon de la obligaţiile sale de suzeran.

De altfel, încă din vara anului 1470, Cazimir al IV-lea trimisese soli la Radu cel Frumos pentru a mijloci pacea, "temându-se ca nu cumva Basarab să năvălească fără veste, cu ajutor turcesc asupra lui" Ştefan cel Mare[39]. Probabil însă că împuterniciţii săi nu au reuşit atunci să obţină decât amânarea confruntării militare, regele polon fiind rugat din nou de domnul Moldovei, în iulie 1471, să intervină pentru aplanarea diferendului. Iar aceasta devenise cu atât mai imperativă, cu cât, după bătălia de la Soci, Radu cel Frumos a terminat de construit cetatea Crăciuna, ameninţând astfel securitatea regiunilor sudice ale Moldovei şi putând servi în viitor chiar ca bază de operaţiuni pentru detaşamentele turceşti[40]. Sesizând gravitatea pericolului, domnul Moldovei a reuşit însă în scurt timp să anihileze, în mare măsură, eficacitatea proiectului lui Radu cel

[35] *Cronicile slavo-române*, p. 17, 30, 50, 63.

[36] Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'ufficio di S. Giorgio (1454-1475*, t. VII, Genova, 1883, p. 779 şi 783, *apud* Virginia Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d' Étienne le Grand*, în RIISEE, VIII (1931), nr. 7-9, p. 189; v. şi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 133.

[37] Virginia Vasiliu, *op.cit.*, p. 189–190.

[38] *Hurmuzaki*, XV/1, nr. CXXXII, p. 76; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3802, p. 456, nr. 3843, p. 479; N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 141.

[39] Jan Długosz, *op.cit.*, col. 458; N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14: Regele Cazimir "trimise soli care să încheie pacea dintre Ştefan şi Radu".

[40] C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în AIIAI, XIX (1982), p. 625.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Frumos, ridicând "alte cetăţi în faţa aceleia" şi făcând, "prin măiestrie şi meşteşug, să curgă apa Siretului într-o altă albie, abătând-o de la cetatea sa"[41], care a rămas astfel descoperită. Pe de altă parte, intervenţia regelui polon a avut, se pare, de această dată, mai mult succes. Radu cel Frumos abţinându-se în perioada care a urmat de la acţiuni de ostilitate făţişă, deşi nemulţumirile reciproce au continuat să se acumuleze.

Se poate considera, aşadar, că *iniţiativele de politică externă ale lui Ştefan cel Mare* de după dispariţia lui Petru al III-lea Aron au reflectat într-adevăr tendinţa de emancipare de sub incidenţa conjuncturii internaţionale care-i limitase până atunci libertatea de mişcare. Renunţarea regelui polon de a-i mai pretinde omagiul personal, dublată de recunoaşterea faptului că "suntem obligaţi la aceeaşi apărare şi ajutor faţă de Luminăţia Ta şi de Ţara Moldovei", constituie o probă incontestabilă a independenţei *de facto* pe care şi-o câştigase vasalul faţă de suzeran[42]. Evoluţia raporturilor internaţionale din zonă confirma, de altfel, intuiţia politică a domnului Moldovei. După cucerirea insulei Eubeea (Negroponte), în iulie 1470, de la veneţieni, apreciată, în epocă, drept "scutul şi apărarea tuturor creştinilor", turcii au devenit stăpânii de necontestat ai Mării Egee, iar expansiunea lor maritimă ajungea să ameninţe direct Italia[43], după cum fortificarea Strâmtorilor şi desfiinţarea ultimelor reminiscenţe bizantine din Asia Mică (Sinope şi Trapezunt) anunţaseră deja expansiunea otomană spre limanul nordic al Mării Negre şi transformarea acesteia într-un "lac turcesc"[44]. Demersurile Veneţiei, urmărind coalizarea tuturor disponibilităţilor peninsulei, în special pe cele ale Florenţei, Milanului, Neapolelui şi Romei, au fost întâmpinate, de aceea, cu mai multă bunăvoinţă, la 22 decembrie, reînnoindu-se Liga italică, iar începutul anului 1471, înregistrând aderarea lui Ferdinand, regele Neapolului, a Raguzei, a Rodosului, a Ciprului şi a lui Carol Temerarul, ducele Burgundiei[45]. Concomitent, Veneţia a iniţiat tratative directe cu Uzun Hasan, al cărui stat, *Akkoyunlu*, se transformase într-un adevărat imperiu şi să ajungă – datorită ajutorului acordat lui Pâr-Ahmed şi lui Kasim bey, moştenitorii Karamaniei, precum şi a pretenţiilor de stăpânire asupra Trapezuntului şi Capadociei – într-un conflict ireconciliabil cu otomanii. Fiind el însuşi interesat să coopereze cu rivalii din Europa ai lui Mehmed al II-lea, hanul turcoman s-a

[41] I. Bogdan, *op.cit.*, nr. CXXXIXa, p. 311; M. Costăchescu, *op.cit.*, p. 15–16; v. şi C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 625.

[42] I. Bogdan, *op.cit.*, vol. II, nr. CXXXIXb, p. 314; v. şi Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, în "Romanoslavica", XVII, 1970, p. 532.

[43] Fr. Babinger, *Mahomed II Le Conquérant et son temps (1432–1481)*, Paris, 1954, p. 336–338; G.I. Brătianu, *La mer Noire*, Monachii, 1969, p. 321.

[44] Şerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453–1484)*, în vol. *Genovezii în Marea Neagră în secolele XIII–XIV* (greşit, pentru XV), Bucureşti, 1977, p. 132–134.

[45] Le Dr. Louis Pastor, *Histoire des Papes depuis la fin du Moyen Âge* (trad. din germ. de Furey Raynaud), III, Paris, 1924, p. 285–286; Fr. Babinger, *op.cit.*, p. 357. Iniţiativa papală, în ciuda eforturilor cardinalilor trimişi la curţile europene, nu a dat însă nici un rezultat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovedit receptiv la propunerile ce i se avansaseră, trimiţându-şi două solii care să-i reprezinte interesele: una prin Mediterana, spre Italia, iar a doua prin Marea Neagră, spre Polonia – ambele semnalate la Veneţia, în martie şi aprilie 1471[46]. Chiar dacă cea de a doua nu va fi trecut prin Moldova este posibil ca Ştefan cel Mare să fi luat totuşi cunoştinţă despre rosturile ei, fie de la colaboratorii săi genovezi din Crimeia, fie de la cei care se aflau în anturajul regelui polon.

Pe de altă parte, moartea lui George (Jiři z) Podiebrad (Poděbrady), la 22 martie 1471, punea capăt războiului ungaro-ceh, obligându-l pe Matia Corvin să renunţe la drepturile care decurgeau din alegerea sa parţială, de către reprezentanţii orientării catolice, ca rege al Boemiei, deoarece dieta regatului a ales, în cele din urmă, la Praga, ca succesor al defunctului, pe fiul regelui polon, Vladislav, încoronat la 22 august 1471[47]. Acţiunile turcilor deveniseră, la rândul lor, mai ales după ce aceştia au reuşit să construiască, în acelaşi an, cetatea Şabaţ, pe Sava, din ce în ce mai insistente şi mai dăunătoare, una din ele atingând chiar Oradea, astfel încât apărarea graniţei sudice se impunea, în perspectivă, ca principal obiectiv al politicii externe ungare, la fel cum, pentru Imperiu, Dieta de la Ratisbona hotăra, tot atunci, contribuţii excepţionale destinate combaterii incursiunilor acângiilor din Carniolia[48]. Şi într-adevăr, în toamna anului 1471, Matia Corvin l-a numit pe Nicolae de Ujlak rege al Bosniei şi ban al Sloveniei şi Croaţiei, dând astfel a se înţelege că este hotărât să reocupe capitala bosniacă Jajce[49]. Din păcate, conjuraţia internă care se formase în Ungaria împotriva lui Matia din pricina ambiţiilor sale personale – conjuraţie condusă de cel mai apropiat colaborator al său de până atunci, Ian Vitéz – a trecut la acţiune, alegându-l ca urmaş pe tronul lui Ladislau Postumul şi chemându-l în ţară pe Cazimir, un alt fiu al regelui polon[50]. Reuşind să concentreze în jurul său forţele rămase fidele, Matia Corvin a ieşit însă biruitor, în noiembrie 1471, împotriva oştilor cu care pătrunsese în Ungaria cel ce voia să-i uzurpe tronul, iar la începutul anului 1472, ca urmare a intervenţiei noului papă Sixt al IV-lea, pentru aplanarea conflictului şi colaborarea celor două regate împotriva turcilor, a început tratativele de pace cu Cazimir al IV-lea, încheiate prin armistiţiul de la 31 martie 1472. Recunoscându-i-se stăpânirea asupra Moraviei şi Sileziei, regele maghiar căpăta, în sfârşit, răgazul necesar

[46] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, în vol. "Studii asupra evului mediu românesc", ed. Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 234–237; A. Decei, *op.cit.*, p. 127–130; M.A. Halevy, *Le rôle d'Isac Beg medicin et ambassadeur de Uzun Hasan en Moldavie et dans les pays voisin*, Madrid, 1956, p. 18.

[47] "Glasnik", II, XV, 1882, III, Milano, A. Archivio Governativa, 9, p. 94–95 (data încoronării este aici 26 august).

[48] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, s. IV *(1453–1476)*, Bucureşti, 1915; v. şi Fr. Babinger, *op.cit.*, p. 346.

[49] "Glasnik", II, XV, 1882, III, Milano, A, Archivio Governativo, 10, p. 95–96. Pregătirile începuseră încă din iunie (v. *Urkundenbuch*, VI, nr. 3879, p. 504–505, nr. 3896, p. 514).

[50] "Glasnik", III, Milano, II, Varia, nr. 9, p. 127; Jan Długosz, *op.cit.*, t. II, lib. XIII, col. 471; v. şi Edouard Sayous, *op.cit.*, p. 250; Vasile Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, p. 49–50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reconsiderării poziţiei Ungariei în sud-estul european, unde mutaţiile politice se acumulaseră[51].

Pentru domnul Moldovei, recentele complicaţii politico-militare din Europa centrală se dovediseră a fi însă revelatoare. Şansa care i s-a oferit fiului lui Cazimir al IV-lea de a ocupa tronul Ungariei l-a determinat astfel pe regele polon să ceară imediat, ca *auxilium*, din partea lui Ştefan cel Mare, un corp de oaste numărând 1.000 de călăreţi sub comanda lui Alexăndrel. Dar, participarea acestuia la campania plănuită ar fi relansat îndiscutabil divergenţele ungaro-moldave, a căror atenuare fusese urmărită cu atâta insistenţă de către Ştefan cel Mare în ultimii ani, anulând, în acelaşi timp, eforturile sale de a se emancipa de sub tutela jagellonă. Totodată, acceptarea solicitării lui Cazimir al IV-lea ar fi fost considerată ca un acord deplin al domnului Moldovei la proiectul regelui polon de a crea un bloc de state jagiellone în centrul şi răsăritul Europei – proiect a cărui realizare ar fi pecetluit de fapt şi statutul internaţional al ţării sale. Tocmai de aceea, Ştefan cel Mare nu a reţinut din ofertele diplomaţiei poloneze decât intermedierea actului de supunere a secuilor faţă de el, pentru a o folosi în propriul său interes, şi a refuzat trimiterea fiului său pe câmpul de bătălie din Ungaria, invocând vârsta fragedă a acestuia[52]. Mai mult chiar, este de presupus că solul său la Matia Corvin, care se afla, în august 1471, la Gilău[53], să-l fi avertizat pe regele ungar asupra atitudinii pe care o va avea Moldova în desfăşurarea viitoarei confruntări militare polono-ungare, aruncând astfel încă o punte de legătură între Suceava şi Buda pentru iniţierea unui dialog diplomatic.

Consecinţă firească a conduitei politice din ultima perioadă, anul 1472 îi va înfăţişa, de aceea, domnului de la Suceava noi *posibilităţi pentru reevaluarea poziţiei Moldovei pe eşichierul raporturilor internaţionale* est-sud-est europene, deschizând astfel un nou episod al impresionantei opere de guvernământ pe care a semnat-o – episodul confruntării moldo-otomane. Conştient, fireşte, de proporţiile războiului ce se prefigura la orizont, Ştefan cel Mare şi-a pregătit cu minuţie şi rigoare întreg arsenalul mijloacelor de care putea dispune, aşteptând, în acelaşi timp, momentul favorabil pentru a trece la acţiune. În această întreprindere, pe cât de nobilă, pe atât de temerară, este greu, de fapt, a găsi un început cronologic precis şi de necontestat.

Încă din 1470, Ştefan cel Mare comunica astfel regelui polon că se aşteaptă la un "război crâncen care nu va mai ţine seama de pace sau de învoieli", desigur un război nu numai cu Radu cel Frumos, ci cu însuşi Imperiul otoman[54]. Era datoria de onoare a însăşi alegerii de la Dreptate, care condamnase irevocabil politica de compromis a predecesorului. Toate marile acte de

[51] Hurmuzaki, II, 2, nr. CLXXXVIII, p. 203–207; v. şi Vilmos Fráknói, *op.cit.*, p. 242 şi urm., 252 şi urm.

[52] Ioan Bogdan, *op.cit.*, II, nr. CXXXIXa, p. 311–313; v. şi Vasile Pârvan, *op.cit.*, p. 50; Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 74.

[53] Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXVIII, p. 77 (cu data de zi 7, deşi în original este 8).

[54] N. Orghidan, *op.cit.*, p. 13 (trad. din Jan Dlugosz, *op.cit.*, ed. Lipsca, II, libr. XIII, col. 458).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică externă care i-au urmat au fost într-o anumită măsură subordonate acestui imperativ, zestrea raţională a conducătorului decantând de fiecare dată, cu excepţională intuiţie, imperativele şi posibilităţile de moment şi construind cu migală osatura viitoarelor înfăptuiri.

În 1472, Ştefan cel Mare ajunsese domnul unei ţări care fiinţa în graniţele sale natural-istorice determinate, adăpostind o populaţie de aproape 500.000 de locuitori, dispersată în peste 2.500 de sate şi circa 25 de oraşe, ultimele numărând între câteva sute şi câteva mii de oameni, cu excepţia Cetăţii Albe, care totaliza, poate exagerat, în 1484, 20.000 de persoane[55], şi, probabil, a Chiliei. Această populaţie putea pune la dispoziţia domnului, în mod obişnuit o armată de aproximativ 12.000 de oşteni, aparţinând categoriilor sociale privilegiate ale societăţii, iar în caz de pericol extrem, când se proceda la mobilizarea generală, pe baza recrutării de 1/10, o forţă militară de peste 40.000 iar spre sfârşitul domniei, de 60.000 de oameni[56]. Economia prosperă a ţării, şi, mai ales, intensul comerţ de tranzit care se efectua prin cele două mari porturi, Chilia şi Cetatea Albă, asigurau, în acelaşi timp, puterii centrale mijloace financiare substanţiale pentru a întreţine şi dezvolta sistemul de apărare a statului bazat pe lanţul cetăţilor de graniţă: Hotin, Orhei, Cetatea Albă şi Chilia, şi pe triunghiul de fortificaţii central: Suceava, Roman şi Neamţ.

Atenţia specială acordată de Ştefan cel Mare cetăţilor rezultă atât din dublarea funcţiei de pârcălab, cât şi din mobilitatea acesteia – o înlocuire parţială a celor ce aveau în grijă apărarea ţării producându-se chiar în august 1471, la Cetatea Albă, Chilia şi Neamţ[57], desigur în perspectiva viitorului război antiotoman. În sfârşit, cu toate că prima atestare directă datează, din 1473[58], practica răsplătirii celor mai buni oşteni prin trecerea lor în categoria "vitejilor", pe care Vlad Ţepeş o aplicase deja în războiul de apărare a Ţării Româneşti, fusese preluată şi extinsă, garantând astfel domnului nu numai posibilitatea refacerii nucleului de bază al oştirii moldovene, ci şi pe aceea a extinderii lui, aşa cum se va şi întâmpla, de fapt, în perioada următoare, când el va atinge cifre variind între 18 şi 24 de mii de oşteni.

Chiar de la începutul anului 1472, Ştefan cel Mare s-a decis să acorde astfel, din nou, un privilegiu de negoţ braşovenilor, garantându-le practica liberă şi în siguranţă a afacerilor lor comerciale[59]. Aceleaşi raporturi erau întreţinute,

---

[55] Hurmuzaki, VIII, nr. XXXI, p. 28; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 115.

[56] Jan Diugosz, *op.cit.*, tom. II, lib. XIII, col. 526 (pentru cei 40.000 de moldoveni în lupta de la Vaslui; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 87, n. 1); *Călători străini despre ţările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 149 (pentru cifra de 60.000 din raportul lui Matteo Muriano); v. şi Gh. Diaconu, I. Focşeneanu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 119–120.

[57] Cf. doc. nr. 169, p. 254, şi nr. 173, p. 256, din DRH, A, Moldova; v. şi N. Grigoraş, *op.cit.*, p. 97.

[58] *Cronicile slavo-române*, p. 17, 31 (aici, pentru "viteji" se foloseşte termenul "cavaleri").

[59] Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, nr. LII, p. 131–133 (răspunsul regelui Matia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totodată, şi cu cel de al doilea mare centru economic săsesc din Transilvania, interesat în aprovizionarea pieţei moldovene, oraşul Bistriţa şi chiar cu Sibiul[60]. Supunerea pe care secuii o acceptaseră faţă de domnia Sucevei devenise, la rândul ei, publică, domnul Ţării Româneşti cerând, înainte de 31 mai 1472, braşovenilor ştiri "despre secuii din cele două scaune, Odorhei şi Ciuc, la fel şi despre alte scaune, dacă oamenii lor au dat zeciuiala duşmanului nostru", Ştefan voievod. Aceeaşi scrisoare, denotă, pe de altă parte, că domnul Moldovei îl contactase deja pe Basarab Laiotă cu privire la intenţiile acestuia de a accepta protecţia sa în dobândirea tronului de la Târgovişte, deoarece, după informaţiile cerute "despre starea voievodului Ştefan, duşmanul nostru", urmează imediat cele "despre Laiotă, dacă ar voi să vină cu armată ca să pustiiască ţara noastră"[61]. Or, este evident că, în condiţiile, aflate încă în vigoare, ale supunerii lui Radu cel Frumos faţă de Matia Corvin, o astfel de expediţie, pornită de pe teritoriul Transilvaniei putea fi considerată de domnul Ţării Româneşti ca posibilă numai în măsura în care beneficia de sprijinul lui Ştefan cel Mare. Se poate avansa totodată presupunerea că Matia Corvin începuse deja să se convingă despre atitudinea reală a lui Radu cel Frumos, acceptând ca oportună schimbarea de domnie propusă de Basarab Laiotă, pe care n-o susţinea făţiş doar dintr-o prudenţă diplomatică justificată: neîncrederea în atitudinea domnului Moldovei şi temerea de a se angaja pe mai multe fronturi împotriva turcilor. Trecerea pretendentului muntean în Moldova este posibil să se fi petrecut, de aceea, chiar în a doua parte a anului 1472, determinându-l pe regele maghiar să ofere, în replică la salvconductul lui Ştefan cel Mare, privilegiul din 20 ianuarie 1473, asigurând negustorilor moldoveni libertatea comerţului în Transilvania[62].

Concomitent cu clarificarea atitudinii sale faţă de regele ungar, domnul Moldovei s-a decis la *un angajament politic de perspectivă* faţă de ceea ce însemna, la acea dată, moştenirea bizantină şi, implicit, uzurparea ei de către Mehmed al II-lea. Începând, poate chiar din perioada primelor solii ale lui Uzun Hasan în Europa, demersurile în vederea unei noi căsătorii – cu Maria de

---

Corvin privind libertatea de negoţ al moldovenilor în Transilvania, din 20 ianuarie 1473, în *Hurmuzaki*, XV, 1, nr. CXXXVIII, p. 80; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3940, p. 540; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române*, Bucureşti, 1931, nr. 487, p. 507; v. şi Al. Gonţa, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII–XVII*, Bucureşti, 1989, p. 61.

[60] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3918, p. 527, nr. 3946, p. 544; Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în secolii XV şi XVI*, Bucureşti, 1927, nr. 2, p. 11–12.

[61] Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXVII, p. 78–79; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3914, p. 525; v. şi Jan Dlugosz, *op.cit.*, tom. II, libr. XIII, col. 526 (despre participarea secuilor, cu 5.000 de oameni, la lupta de la Vaslui, "a căror ţară a fost sustrasă de la regatul Ungariei şi adusă în ascultarea sa", adică a lui Ştefan); v. şi Vasile Pârvan, *op.cit.*, p. 50–51; I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei*, Bucureşti, 1938, p. 32.

[62] V. mai sus, n. 59; Ştefan Pascu, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 209–211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mangop, descendentă din familia imperială a Paleologilor, înrudită cu Ecaterina, fiica fostului împărat de Trapezunt, David Comnenul, şi soţia padişahului de la Tebriz –, Ştefan cel Mare va reuşi să-şi celebreze noua alianţă dinastică la 14 septembrie 1472[63], recomandându-se astfel conştiinţei europene ca unul din apărătorii postumi ai cauzei constantinopolitane. Nu era, desigur, cel dintâi act comportând o astfel de semnificaţie, ajutoarele date de domnul Moldovei mănăstirii Zograf de la Muntele Athos, în 1466 şi 1471[64], sugerând deja atitudinea sa reală faţă de soarta populaţiei şi a credinţei ortodoxe din Peninsula Balcanică, iar prezenţa steagului de luptă al ţării, cu ilustrarea Sfântului Gheorghe omorând balaurul, în tezaurul lavrei, dăruit, nu întâmplător acesteia la 1500, reconfirma hotărârea sa, păstrată până la sfârşitul domniei, de a lupta împotriva turcilor[65].

Asumarea rolului de apărător al lumii creştine se reflectă, pe de altă parte, în preluarea titlului imperial de "ţar" – titlu care îi este atribuit lui Ştefan cel Mare cu prilejul consemnării, de către cronica internă, a cutremurului din 29 august 1471, produs "în vremea când şedea ţarul la masă", precum şi în însemnarea evangheliarului dăruit mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, dar comandat, desigur, în acest scop, de "Evlaviosul şi de Hristos iubitorul *ţar* (s.ns.), Io Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovlahiei", încă din anul precedent[66]. Evoluţia stemei princiare între 1470 şi 1477, de la crucea simplă figurată în dreapta scutului despicat, însoţită de opt fascii în jumătatea stângă, la dubla cruce apostolică şi respectiv la două flori de crin, toate de aur, ca şi crucea cu braţele lăţite dominând semiluna – simbolizând, desigur, puterea otomană – comportă, la rândul ei, ipostaza heraldică a idealului cruciat[67]. În sfârşit, menţionarea episcopului de Rădăuţi, Ioanichie, alături de mitropolitul Theoctist şi de episcopul de Roman, Tarasie, în consiliul domnesc, începând din 1472[68], pare să sugereze tocmai consensul unanim şi consacrarea religioasă acordată de ierarhii bisericii moldovene proiectului ştefanian. Încetarea trimiterii haraciului, proba-

[63] *Cronicile slavo-române*, p. 16 şi 30; v. şi I.C. Filitti, *Marie Paleologue (†1477) épouse d'Etiene le Grand prince de Moldavie*, Bucureşti, 1937; Marcel Romanescu, *Albizzi şi Paleologii. Studiu genealogic cuprinzând neamurile Doamnei Maria de Mangup*, în "Hrisovul", III, 1943, p. 93–100.

[64] DRH, A, II, nr. 135, p. 191–194 şi nr. 176, p. 261–262; v. şi Teodor Bodogoae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 215–216.

[65] Virgil Cândea, *op.cit.*, p. 546; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, nr. 94, p. 302–308; v. şi Teodor Bodogoae, *op.cit.*, p. 217.

[66] *Cronicile slavo-române*, p. 8 (17); I. Bogdan, *Evangheliile de la Homor şi Voroneţ din 1473 şi 1550*, în vol. *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 528–529; v. şi Dumitru Năstase, *"Necunoscute" ale izvoarelor istoriei româneşti*, în AIIX, Iaşi, XXX (1993), p. 483–486.

[67] Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în AIIAI, XVI (1979), p. 147–148; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Unele consideraţii cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în AIIAI, XXIV (1967), I, p. 106–107.

[68] DRH, A, II, nr. 184, p. 272–274 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bil în iunie 1473[69] (respectându-se data de lună a acceptării lui[70]), a avut deci semnificaţia unei adevărate "declaraţii de independenţă" a Moldovei faţă de Poarta otomană, anunţând începutul unei noi faze a raporturilor bilaterale, care, în mod firesc, urma să conducă la beligeranţă. Rămânea astfel să apară doar momentul favorabil trecerii la acţiune – moment pe care desfăşurarea raporturilor internaţionale îl profila deja la orizont.

Contactele diplomatice între Veneţia şi Uzun Hasan, începute în anul 1471, se dezvoltaseră, iar soliile acestuia îşi extinseseră treptat reprezentarea nu numai în Italia, la Roma, Neapole sau Genova, ci şi în Franţa, Burgundia, Germania sau la Cracovia şi Buda. Se ajunsese, totodată, şi la o relativă colaborare militară, acţiunile flotei veneţiene în arhipelagul egeean, din octombrie 1472, desfăşurându-se concomitent cu ofensiva lui Uzun Hasan spre Caramania, iar cele din primăvara anului 1473, fiind sprijinite de Kasim bey, lăsat de padişahul turcoman acolo pentru a-i hărţui pe otomani[71]. Aşa cum, de altfel, s-a şi presupus, domnul Moldovei n-a putut rămâne străin de toate aceste evenimente, mai ales dacă în itinerariul soliei lui Isak beg, din iulie-august 1472, a figurat şi Moldova[72],şi va fi apreciat iminentul conflict dintre Mehmed al II-lea şi Uzun Hasan, asemenea veneţienilor, la alţi parametri decât cei dovediţi ulterior. Este semnificativ, în acest sens, că tocmai în luna februarie 1473, când Isak beg se afla din nou la Buda[73], un sol regal, Paulo More, îl vizita, cu sprijinul voievodului Transilvaniei, Blasiu Magyar, pe Ştefan cel Mare, iar acesta răspundea peste trei luni, propunerilor ce i se avansaseră, consimţind să trateze "despre buna uniune, prietenie şi plăcută vecinătate", pentru a se ajunge "la împlinirea păcii dorite"[74]. Probabil tocmai de aceea, cu prilejul tratativelor polono-ungare care au continuat în toamna anului 1473, Matia Corvin pretindea să i se recunoască, printre altele, şi stăpânirea asupra Moldovei[75], deşi Cazimir al IV-lea conta încă pe fidelitatea vasalului său de la Suceava.

Dar, deşi *conjuncturа internaţională optimă din vara anului 1473*, când întreaga putere militară a imperiului otoman fusese dirijată împotriva lui Uzun

---

[69] Conform lui Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909, p. 82, Ştefan cel Mare nu plătise încă, la începutul anului 1474, tributul, pe care sultanul i-l cerea (N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14: Dlugosz (*op.cit.*, col. 506) relatează acelaşi fapt, dar sub anul 1476, deşi elementele paragrafului corespund, mai degrabă, anului 1474), odată cu restituirea tinerilor capturaţi de turci la Caffa şi care reuşiseră să ajungă la Cetatea Albă (v. *Cronicile slavo-române*, p. 33); v. şi Ştefan S. Gorovei, *Moldova în "Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în AIIAI, XVII (1980), p. 640.

[70] Leon Şimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în AIIAI, Iaşi, XVIII (1981), p. 613–630.

[71] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, ed. cit., p. 230 şi urm.

[72] A. Decei, *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1968, p. 165.

[73] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, ed. cit., p. 236.

[74] Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXIX, p. 80–81; *Urkundenbuch*, vol. VI, nr. 3946, p. 544, nr. 3956, p. 548–549; v. şi Vasile Pârvan, *op.cit.*, p. 51.

[75] Jan Dlugosz, *op.cit.*, II, libr. XIII, col. 508–509; v. şi Karl Nehring, *Mathias Corvinus, Keiser Friedrich III. und das Reich*, München, 1989, p. 66–73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hasan, iar oastea Ţării Româneşti fusese trimisă de Radu cel Frumos pentru a participa la bătălia din 11 august 1473, de la Otlukbeli (Baiberd)[76], dintre cele două state musulmane, invita la declanşarea ofensivei, Ştefan cel Mare nu şi-a atacat totuşi rivalul, aşteptând până în luna noiembrie a aceluiaşi an. Chiar dacă se considera şi era considerat ca un membru al coaliţiei europeano-asiatice formate împotriva Porţii otomane[77], actul său se cuvine a fi deci separat de celelalte întreprinderi similare şi evaluat la semnificaţiile pe care domnul însuşi le exprima la începutul anului următor solilor poloni Dobeslaw Biszowski şi Aegidius Suchodolski, când, aflându-se în curtea de la Vaslui, "veghea cu straşnică împotrivire ca nu cumva turcii şi cu Radu să-i cotropească ţara", deoarece "după ce acesta şi-a încredinţat toate cetăţile sale în mâinile turcilor, atârnând de voia şi de bunul plac al acestora, nu putea sau nu cuteza să facă nimic cu de la sine putere, aflându-se sub stăpânire străină"[78]. Care au putut fi totuşi motivele acestei întârzieri, insolită pentru un conducător de destine de responsabilitatea lui Ştefan cel Mare şi a unui iniţiat în tainele strategiei militare?

Desigur, se poate presupune că domnul Moldovei, deşi era informat asupra intenţiilor ofensive ale lui Uzun Hasan, din vara anului 1473, nu a aflat de rezultatul bătăliei de la Otklubeli (Baiberd) decât mult mai târziu. Având în vedere că cele dintâi veşti ale înfrângerii şahului turcoman trimise de Catarino Zeno spre oraşul lagunelor au ajuns spre sfârşitul anului 1473, iar solia lui Ambrosio Cantarini la Cracovia a avut loc în februarie 1474[79],este posibil ca abia atunci să fi fost înştiinţat şi Ştefan cal Mare de cursul evenimentelor din Asia Mică. Mai mult, chiar, n-ar fi exclus ca aceste ştiri să fi fost aduse la Suceava abia de solii poloni, Dobeslaw Biszowski şi Aegidius Suchodolski, la care ne-am referit mai sus. În această situaţie, momentul campaniei domnului Moldovei în Ţara Românească, începută la 8 noiembrie 1473, dar pe care o pregătise, firesţe, cu mult înainte, poate fi detaşat de rezultatul confruntării dintre cele două imperii asiatice.

Dimpotrivă, dacă Ştefan cel Mare a cunoscut sfârşitul confruntării de la Baiberd – şi aceasta nu poate fi exclus de vreme ce oastea Ţării Româneşti care participase la bătălie se va fi întors din campanie[80] – atunci se poate presupune

---

[76] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, ed. cit., p. 237–238; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976, p. 168.

[77] M.A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hasan contre Mahomet II, d'après la "Chronique de la Turquie" du candioti Elie Capsali (1523)*, în "Studia et acta orientalia", I (1957), p. 194. Cronicarul relatează că, printre cei ce s-au revoltat împotriva lui Mehmet II "était aussi le seigneur de la Petite-Valachie"; "il rejeta sa soumission et libéra ses épaules de sa charge, mais tout cela en cachete, sans le manifester ouvertement".

[78] Jan Dlugosz, *op.cit.*, loc.cit. (greşit, sub anul 1474); N. Orghidan, *op.cit.*, p. 15; v. şi N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 143.

[79] N. Iorga, *op.cit.*, p. 237–238 şi 241–242.

[80] Conform letopiseţului domnesc (v. *Cronicile slavo-române*, p. 17), Radu cel Frumos a întâmpinat la Milcov oştirea moldovenească "cu toată oastea sa".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că acţiunea domnului Moldovei nu a ţinut cont de noua conjunctură politico-militară a forţelor cu care urma să se confrunte. Nici în acest caz însă nu credem că hotărârea sa poate fi considerată o "greşeală"[81] strategică, întrucât ea fusese luată încă din primăvara aceluiaşi an, când încetase plata tributului. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că oastea otomană a suferit şi ea pierderi însemnate, aşa cum rezultă din scrisoarea lui Uzun Hasan către Ştefan cel Mare de la începutul anului următor[82], încât era puţin probabil că otomanii aveau atunci forţa necesară unei contraofensive de amploare[83].

După părerea noastră trebuie luată în consideraţie, în această privinţă, constatarea, fundamentală dealtminteri pentru toate acţiunile militare întreprinse de Ştefan cel Mare, conform căreia acestea s-au desfăşurat întotdeauna ocolind perioada lunilor iulie-septembrie – perioadă de eforturi maxime pentru îndeletnicirile pastoral-agricole ale populaţiei ţării. Incertitudinea propriei optici referitoare la locul şi rolul pe care urma să-l joace în cadrul coaliţiei antiotomane, în condiţiile în care el era socotit, desigur, un simplu pion al marilor puteri, angajate direct sau doar implicate tangenţial în conflict, a putut oferi un al doilea element de tergiversare. În sfârşit, deşi nu în ultimul rând, conştiinţa propriei misiuni şi a propriului ideal – ideal de esenţă renascentistă, dar care substituia expresiei artistice sau meditaţiei raţionale virtuţile luptătorului pentru dreapta credinţă[84], care nu-şi uitase încă originea sa romană[85] – îl invita pe domnul Moldovei să rămână el însuşi, solitar autor al unei opere revendicate de mulţi. Ţara sa, un obiect de dispută până atunci între Ungaria şi Polonia,

---

[81] Aşa cum a considerat I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 44; *Ştefan cel Mare*, p. 73–74.

[82] *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, ed. Manole Neagoe, Olimpia Guţu ş.a., Bucureşti, 1977, p. 121–123; v. şi Vilmos Fraknói, *Mátiás Kirali levelei*, vol. I (1458–1479), Budapesta, 1893, nr. 213, p. 300–301; N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, ed. cit., p. 234, n. 33, unde editorul semnalează că data propusă de P. Cancel, *Data epistolei lui Huzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg*, Bucureşti, 1912: anul 1472, este contestabilă, deoarece scrisoarea se referă la evenimente trecute, dar desfăşurate pe parcursul anului 1472.

[83] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, ed. M. Berza, Bucureşti, 1966, p. 118; Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 93; N. Grigoraş, *op.cit.*, p. 105–106.

[84] Este sugestiv, în acest sens, că N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, ed. Stela Cheptea şi Vasile Neamţu, Bucureşti, 1996, p. 87, atribuia cărţii a II-a, privitoare la domnia lui Ştefan cel Mare, titlul: "Ştefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creştin", iar capitolului XI din vol. *La place des roumains dans l'histoire universelle*, ed. Radu Constantinescu, Bucureşti, 1980, p. 210 şi urm., titlul "La croisade moldave d' Étienne-le-Grand". Desăvârşindu-şi personalitatea în atmosfera antiotomană din Transilvania întreţinută de Iancu de Hunedoara, însuşirea idealului cruciat apare, de altfel, ca absolut normală. Iar scrisoarea lui Ştefan cel Mare către papa Sixt IV, din noiembrie 1474 (I. Bogdan, *op.cit.*, nr. CXLII, p. 318–319) ca şi circulara din 25 ianuarie 1475 adresată tuturor principilor europeni (*Războieni*, p. 128–129), anunţându-le victoria de la Vaslui şi invitându-i să sprijine efortul antiotoman al Moldovei ("poartă <a creştinătăţii>"), o demonstrează cu prisosinţă.

[85] *Cronicile slavo-române*, p. 158; v. şi Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 5–18 (*Papa Formosus în tradiţia noastră istorică*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devenea, în sfârşit, un pion de bază al coaliţiei antiotomane, acţionând de sine stătător în problematica relaţiilor internaţionale[86].

Fără a lua, de aceea, în consideraţie reîntoarcerea victorioasă a oştilor turceşti din Asia, domnul Moldovei a procedat în consecinţă: la 8 noiembrie 1473, "a împărţit oştii sale, la Milcov", "48 de steaguri" şi, însoţit de Basarab Laiotă, a pătruns în Ţara Românească, învingându-l pe Radu cel Frumos şi pe turcii care-l secondau. Lăsându-l să domnească în Ţara Românească pe Basarab Laiotă, protejatul său, Ştefan cel Mare "s-a întors apoi în cetatea sa de scaun, a Sucevei, unde a sărbătorit victoria împreună cu "vlădicii şi arhidiaconii şi cu cavalerii săi şi cu toţi supuşii săi"[87]. Era începutul unui mare război, a unui război care va dura 13 ani* şi în care cele două ţări româneşti extracarpatice, Moldova şi Ţara Românească, într-ajutorate de cea de a treia, voievodatul Transilvaniei, vor încerca să-şi unească destinul şi să-şi recapete independenţa totală.

DIE MOLDAU VON 1469 BIS 1473: REGIERUNGSPROGRAM UND POLITISCHE KONJUKTUREN

(Zusammenfassung)

In zwei vorausgehenden Beiträgen (siehe den Asteriskus von S.1) haben die Verfasser die Lage der zwischenregionalen Beziehungen und die Innenpolitik der Moldau in der Zeit von 1450–1468 verfolgt, wobei so die Absichten und die konkreten Durchführungsmöglichkeiten des fürstlichen Regierungsprogrammes mit seinen Etappen und Eigenheiten darstellen wollten.

Die vorliegende Arbeit beabsichtigt die äuserst grose Beweglichkeit derselben Beziehungen sowie die verschiedenen Schwierigkeiten, die Ştefan der Große zu bewältigen hatte, darzustellen. In diesem Sinn werden die Verringerung der Tatarenbedrohung, die Anullierung der Thronbewerung von Petru Aron, die Beseitigung der Boyarenopposition, die Auslösung des Konflikts mit dem Fürsten von Walachei, die Abschwächung der Vasalität gegenüber der jagiellonischen Krone und die Normalisierung der Beziehungen zu Ungarn ins Gespräch gebracht. Die letzten beiden Realisierungen sowie Stefans entscheidender Einsatz zur Verteidigung des byzantinischen Erbes (seine Heirat mit Maria von Mangup, die Unterstützung des Berges Athos) lassen sein Programm erkennen: die Loslösung von der türkieschen Vormundschaft. Da die Wahl des Augenblikes der Kriegsführung mehrere Meinungen zulöst, haben sich die Autoren für die persönliche Option von Stefan dem Großen entscheiden, und zwar für die bewußte Herausforderung eines langen, 13 Jahre währenden, Krieges gegen den Halbmond.

[86] Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare; puncte de reper*, în "Revista de istorie", 1 (1975), p. 22.

[87] *Cronicile slavo-române*, p. 17–18, 30–32; N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14–15; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 71–74.

* Acesta va forma obiectul studiului nostru următor, *Războiul moldo-otoman de 13 ani (1473–1486)*, aflat acum în mss. şi dezvoltat în mai multe părţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

ELITE ŞI DIPLOMAŢIE ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XVII

Afirmaţia potrivit căreia "o viaţă de diplomat este o lumină aruncată asupra unei epoci"[1] este întrutotul acceptabilă şi în cazul secolului XVII. Deoarece, în perspectiva tematicii pe care mi-am propus să o abordez în rândurile care urmează, atunci s-a format o elită de "diplomaţi", a cărei activitate a fost marcată de complexitatea coordonatelor sociale, culturale şi politice în care a evoluat societatea românească în veacul amintit.

În ceea ce priveşte interpretarea noţiunii de "elită", nu s-a ajuns, încă, după informaţiile pe care le deţin, la un punct de vedere comun. Toţi autorii care au încercat să o definească, începând cu Platon şi Machiaveli, până la autorii contemporani, au plecat de la premise diferite, ajungând, firesţe, la concluzii personale[2]. De aceea, voi încerca, doar, în limita informaţiei de care am putut dispune, să reliefez personalitatea celor care, prin calităţile lor, au contribuit la rezolvarea unora din dificilele situaţii cu care au fost confruntate cele două state româneşti – Moldova şi Ţara Românească – pe plan internaţional. Prin urmare, noţiunea de "elită" în diplomaţia românească a secolului XVII poate fi aplicată unui grup restrâns de persoane, aparţinând, *de regulă*, marii boierimi, prin naştere, sau intrată în această categorie pe diverse căi, între care s-a aflat şi răsplata domnească, pentru serviciile aduse domnilor şi ţării, tocmai în domeniul diplomatic, cărora voievozii sau, în unele cazuri, "partidele boiereşti", le-au încredinţat misiuni, adesea dificile şi, chiar, contradictorii, ca motivaţie şi finalitate, îndeosebi în raporturile cu puterile vecine. În ce măsură activitatea lor a fost receptată şi apreciată, ca atare, în celelalte sfere ale societăţii româneşti este, încă, dificil de precizat. Tot din lipsa unor informaţii precise, este la fel de greu de stabilit, în cele mai multe cazuri, care au fost sursele formative ale elitei diplomatice româneşti. Desigur, tradiţiile de familie în domeniul politic şi diplomatic, relaţiile pe care unele familii boiereşti le întreţineau în afara hotarelor ţării şi, nu în ultimul rând, cunoştinţele dobândite în timpul studiilor în

---

[1] Mircea Maliţa, *Diplomatul în istorie. Introducere la o galerie de portrete*, în vol. "Diplomaţi iluştri", vol. I, Bucureşti, Editura Politică, 1969, p. 7.

[2] O judicioasă trecere în revistă a investigaţiilor în acest domeniu a întreprins-o, recent, Florea Ioncioaia, în studiul *Elite, sociabilité juvenil et projet politique: le cas de la génération quaranthuitarde roumain (1830–1859)*, căruia îi mulţumesc şi pe această cale, pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziţie manuscrisul.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 19-36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari centre universitare europene au contribuit, într-o măsură sau alta, la formarea acestei elite.

Exemplele sunt numeroase, dar mă voi limita la enunţarea câtorva nume, care pot ilustra noţiunea de elită a diplomaţiei româneşti.

Cea mai proeminentă figură de om politic şi diplomat, care a jucat un rol de prim rang în viaţa politică a Moldovei, la întretăierea secolelor XVI şi XVII, a fost Nestor Ureche. Şi-a început cariera în Ţara Românească, în funcţia de *grămătic*, adică *diac* sau *pisar*, (secretar în cancelaria domnească), subordonat marelui logofăt, care era şeful acesteia, cu sarcina de a scrie sau transcrie documentele cancelariei[3]. Având, probabil, ambiţii mai mari, a venit în Moldova, în timpul primei domnii a lui Petru Şchiopul, unde a căpătat dregătoria de *clucer*[4]. A beneficiat repede de încrederea domnului, de vreme ce i s-a atribuit, în luna mai 1587, misiunea de a duce la Poarta Otomană haraciul ţării. Experienţa în conducerea treburilor publice, dobândită, în urma trecerii, succesive, prin diverse dregătorii, până la cea de mare logofăt, în timpul primei domnii a lui Aron Vodă, i-a înlesnit şi ascensiunea în rândul marii aristocraţii moldovene. Odată cu aceasta, el a devenit partizanul declarat al menţinerii echilibrului între domnie şi marea boierime, în conducerea statului, autoexilându-se în Polonia. Revenit în ţară, în anul 1595, în suita noului domn, Ieremia Movilă, instalat în scaunul domnesc de la Iaşi, de marele hatman şi mare cancelar al Coroanei Polone, Jan Zamoyski, s-a remarcat drept cel mai important slujitor al intereselor dinastiei Movileştilor. Calităţile sale de bun negociator l-au pus în contact direct, în primul rând cu diplomaţia poloneză, ca urmare a numeroaselor misiuni diplomatice ce i-au fost încredinţate de Ieremia Movilă şi succesorii săi[5].

Or, în sistemul politic-instituţional al Republicii Nobiliare Polone, un rol deosebit de important în conducerea activităţii diplomatice l-au avut, alături de cancelari şi vicecancelari, marii hatmani ai Coroanei, regele rămânând, totuşi, cel puţin în teorie, factorul suprem de decizie şi în acest domeniu. Marii hatmani erau, însă, cei care întreţineau relaţiile diplomatice, îndeosebi cu Poarta Otomană, Moldova şi Ţara Românească[6]. Natura specială a raporturilor româno-polone a impus permanente contacte cu diplomaţia Republicii Nobiliare

---

[3] Cf. Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 332; Nicolae Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în "Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 141.

[4] Pentru funcţiile acestei dregătorii, vezi N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 278; *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, p. 107.

[5] Cf. Veniamin Ciobanu, *Idei politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivaţii*, în AIIX, XXIX, 1992, Iaşi, p. 285–300.

[6] Waclaw Zazycki, *Dyplomacja hetmanow w dawnej Polsce*, Warszawa-Poznań, 1976, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, p. 28 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care funcţiona într-un cadru bine organizat[7]. În cancelariile domneşti, corespondenţa diplomatică în limba polonă era întreţinută prin intermediul unor *pisari* (secretari), mai ales de origine polonă[8], pentru misiuni diplomatice fiind folosiţi, de asemenea, în unele cazuri, chiar polonezi. Aşa a procedat, de exemplu, Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, care, la 4 iunie 1657, l-a însărcinat pe nobilul Micolaj Przyluski, "sluga mea", să obţină sprijinul marelui cancelar al Coroanei, Ştefan Koryczyński, pentru dobândirea indigenatului polon[9].

Intensele contacte româno-polone au influenţat şi gândirea politică a elitei diplomatice româneşti. Rivalitatea polono-otomană pentru preponderenţă la Dunărea de Jos s-a manifestat, cu deosebită acuitate, îndeosebi în Moldova. În scopul sporirii mijloacelor, în vederea adjudecării victoriei, Republica Nobiliară a urmărit să creeze o puternică partidă filopolonă, unul din stimulentele utilizate fiind acordarea *indigenatului*, adică a calităţii de "cetăţean" al Republicii Nobiliare Polone. Or, între beneficiari a fost şi Nestor Ureche, a cărui diplomă de indigenat poartă data de 13 iunie 1607. Tot în acelaşi an, au mai fost acordate şi alte asemenea diplome, printre care şi cea a hatmanului Vasile Oräş[10]. Era, deci, tot o răsplată pentru serviciile făcute lui Ieremia Movilă şi, implicit, cauzei polone în Moldova. Una din misiunile diplomatice îi fusese încredinţată de domnul Moldovei, în luna octombrie 1598, când era staroste de Cernăuţi, şi a avut ca obiectiv asigurarea regelui Poloniei, Sigismund al III-lea, de "credinţa" sa şi de faptul că se afla, oricând, la dispoziţia regelui[11]. De altfel, sursele documentare dovedesc că, în cea mai mare parte, corespondenţa cu Polonia era redactată în limba polonă, pe care o cunoşteau nu numai diecii. Din contra, influenţa culturală de factură polono-latină făcea tot mai mulţi prozeliţi în rândul boierimii moldave, precum şi în familiile unor domni, ca cea a lui Vasile Lupu, chiar dacă acesta din urmă a sfârşit prin a înclina, în mod decisiv, balanţa în favoarea celei greceşti. Şi nu este lipsit de relevanţă faptul că, printre simpatizanţii Poloniei, s-a numărat şi mitropolitul Dosoftei, care îşi făcuse studiile la Universitatea din Lwów. De aceea, a fost un apropiat colaborator al domnului Ştefan Petriceicu, partizanul alierii necondiţionate a Moldovei cu Polonia, împotriva Porţii Otomane, şi l-a urmat în exilul acestuia în Polonia, unde a rămas timp de trei ani[12]. Dar, dintre cei care s-au remarcat şi în sfera

---

[7] Cf. *Polska sluzba dyplomatyczna XV-XVIII wieku*. Studia pod redakcja Zbigniewa Wojcika, Warszawa, 1966, PWN, *passim*.

[8] Cf. Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 230.

[9] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 162.

[10] Constantin Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din ţările române*, în RdI, 7, 1935, p. 1097 şi n. 3, 4.

[11] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1936, p. 61-62.

[12] Pentru efervescenţa culturală din vremea domniei lui Vasile Lupu, vezi şi Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1987, p. 94 şi urm., precum şi recenzia acestei cărţi, semnată de istoricul ieşean Nistor Ciocan, în AIIAI, XXV, 1988, p. 524-529; pentru întreaga perioadă, vezi şi Ilona Szluc, *Rzeczpospolita Renesans w*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

activităţii diplomatice, cel mai reprezentativ a fost, fără îndoială, marele cronicar moldav Miron Costin.

Viaţa, opera şi activitatea lui Miron Costin fiind bine cunoscute, mă voi limita, doar, la reliefarea personalităţii lui ca diplomat. Fiind "învăţat, ştiind latineşte, leşeşte, având noţiuni de limba italiană, putând înţelege probabil şi ruseşte, era nimerit ca sol", aşa cum aprecia, şi pe bună dreptate, George Călinescu[13]. Revenit în ţară, din Polonia, la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu (1652–1653)[14], voievodul, având, desigur, în vedere nu numai calităţile sale personale, ci, mai ales, întinsele relaţii pe care le întreţinea în rândul aristocraţiei polone, l-a trimis la Andrzej Potocki, starostele de Cameniţa şi Colomeea, cu misiunea de a cere sprijin împotriva adversarului său, Gheorghe Ştefan[15]. Polonezii, care aveau serioase motive de nemulţumire împotriva lui Vasile Lupu, din cauză că a favorizat, întotdeauna, interesele otomanilor, în raporturile acestora cu Polonia, s-au aliat cu Gheorghe Ştefan, de partea căruia a trecut şi Miron Costin, participând, în anul 1653, la asediul cetăţii Suceva, prilej cu care a servit ca translator de limba polonă al lui Gheorghe Ştefan, în timpul discuţiilor pe care le-a avut cu polcovnicul Jan Kondracki, comandantul trupelor polone, trimise în sprijinul lui Gheorghe Ştefan[16]. Şi-a îndeplinit misiunea cu conştiinciozitate, reproducând, întocmai, spusele domnului său, dacă nu, cumva, a mai adăugat câte ceva, acolo unde a crezut că era necesar, de vreme ce stolnicul polon a înţeles bine ceea ce vroia Gheorghe Ştefan să ştie polonezii, şi anume că "ne este favorabil (polonilor – n.Ven.C.) şi vrea să ni se arate cu toată bunăvoinţa"[17]. Coaliţia moldo-transilvană-muntenană nu era, însă, pe placul Porţii Otomane, motiv pentru care Gheorghe Ştefan a apelat, din nou, la serviciile lui Miron Costin, încredinţându-i, de acea dată, misiunea de a trata cu Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti, adoptarea unei atitudini comune faţă de Poarta Otomană[18]. O altă misiune diplomatică avea să-i fie încredinţată, câţiva ani mai târziu, la regele polon, de alt domn al Moldovei, Eustratie Dabija[19].

Pierderea Cameniţei şi, apoi, eşecul lui Jan Sobieski la Hotin, în anul 1673, l-au determinat pe Miron Costin să-l abandoneze pe Ştefan Petriceicu şi

---

kulturze umysłowei Modawii XVI i XVII wieku, în "Polska-Niemcy-Europa". Studia z d ziejow mysli polityki i stosunków miedzynarodowych. Prace zbiorowa pod redakcja Antoniego Czubinskiego, Poznan, 1977, p. 121 şi urm.

[13] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediţia a II-a revăzută şi adăugată. Ediţie şi prefaţă de Al. Piru, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 17.

[14] Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 387.

[15] Cf. George Călinescu, *op.cit.*, p. 17; pentru alte date în legătură cu demnitarul polon, vezi *Urzednicy centralni i nadworni Polski XVI-XVIII wieku*. Pod redakcja Antoniego Gasiorowskiego, Kórnik, Biblioteka Kórnicka, 1992, p. 194.

[16] Miron Costin, *Opere*. Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 159.

[17] Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p.192.

[18] Miron Costin, *Opere, loc. cit.*, p. 179.

[19] Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 387.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să treacă de partea noului domn, impus de turci, Dumitraşco Cantacuzino. Colaborarea cu acesta avea să-i ofere lui Miron Costin noi ocazii de a-şi dovedi realele sale calităţi de negociator. Pentru a se putea achita de misiunea pe care i-o atribuise marele vizir, de a media tratativele cu polonii, în vederea ratificării păcii de la Buczacz, din anul 1672, Miron Costin s-a deplasat de două ori în Polonia, în primele două luni ale anului 1674, cu care prilej a purtat tratative cu Jan Sobieski, atunci încă mare hatman al Coroanei, nu numai în interesul otomanilor, ci şi în cel al domnului moldav. Căci, acesta îi încredinţase şi misiunea de a-l determina pe marele hatman, printre altele, să retragă garnizoanele polone instalate în câteva cetăţi ale Moldovei, în timpul războiului polono-otoman. Ridicat în dregătoria de mare logofăt de către succesorul lui Dumitraşco Cantacuzino, Antonie Ruset, a fost inclus, de cel din urmă, în delegaţia moldavă ce ducea la Adrianopol tributul ţării, la începutul anului 1674. Miron Costin s-a folosit, însă, de prilej, pentru a fructifica prestigiul de care se bucura în rândul demnitarilor Porţii, contribuind la decizia acestora de a încheia pacea cu polonezii. Spre meritul său, el a insistat, totodată, pe lângă cercurile conducătoare poloneze ca, în viitorul tratat de pace polono-otoman, să fie incluse clauze speciale care să asigure apărarea intereselor ţării sale[20]. Aceasta a şi fost, după câte cunosc, şi ultima sa misiune *diplomatică oficială*. Devenit partizan al sistemului politico-instituţional polonez, adică al creării unui alt raport de forţe între boierime şi instituţia monarhică a ţării, pe care cea dintâi să o fi controlat, în exclusivitate, el a fost marginalizat de domnul Constantin Cantemir, exponent al absolutismului monarhic, şi, apoi, executat, din porunca acestuia[21].

Miron Costin continuase, însă, o tradiţie a familiei sale în acest domeniu, pe care a lăsat-o "moştenire", dacă se poate spune aşa ceva. În primul caz, pentru că tatăl său, Iancu Costin, a fost unul din "diplomaţii" lui Miron Barnovschi, a cărui cauză a pledat-o în Polonia[22], iar fiul său, Ion (Ioniţă) serdarul, a fost trimis în solie de domnul Moldovei, Constantin Duca, în toamna anului 1693, la regele Jan Sobieski, cu misiunea de a-l determina să pună capăt incursiunilor de pradă în Moldova şi să obţină permisiunea de a aduce în ţară rămăşiţele pământeşti ale tatălui său, Gheorghe Duca[23].

În secolul XVII au continuat, însă, contactele şi cu alte şcoli diplomatice europene, cum a fost cea italiană. După cum se ştie, primele misiuni diplomatice cu caracter permanent au apărut acolo, încă în a doua jumătate a secolului XV, de unde s-au răspândit în întreaga Europă[24]. Cele dintâi contacte

[20] Cf. Veniamin Ciobanu, *Miron Costin şi "modelul polonez" (Schiţă de portret politic)*, în AIIX, t. XXX, 1993, Iaşi, p. 387–396.

[21] Idem, *Curente ale ideologiei politice în Europa secolului XVII. Interferenţe româno-polone*, în RI, Tom. V, 1994, nr. 7–8, p. 761–769.

[22] Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 118–119,120.

[23] *Ibidem*, p. 205 şi n. 1.

[24] Cf. Mircea Maliţa, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii*, Bucureşti, Editura Didactică, 1970, p. 46, 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomatice româneşti cu diplomaţia italiană datează tot din acea perioadă. Una din cele mai reprezentative personalităţi ale elitei diplomatice româneşti a secolului XVII, şi anume stolnicul Constantin Cantacuzino, şi-a făcut, după cum iarăşi se ştie, studiile la Padova. Drumul spre Padova a trecut, însă, prin Adrianopol şi Istanbul, din motive, deja bine cunoscute. Ceea ce interesează, din punctul de vedere al tematicii abordate, este că, în perioada cât a stat în capitala otomană, a intrat în contact cu cele mai înalte cercuri diplomatice, între care şi cu serviciul diplomatic britanic, reprezentat de ambasadorul Heneage Winchilsea, relaţiile sale cu diplomaţia britanică rămânând strânse pe întreaga perioadă a vieţii şi a activităţii sale[25].

Din largul evantai al cunoştinţelor dobândite la Universitatea din Padova, aş reţine, îndeosebi, pe cele din domeniul dreptului roman, în urma audierii cursurilor predate de mari profesori din Florenţa[26], cunoştinţe care i-au fost, neîndoielnic, deosebit de utile în activitatea sa diplomatică de mai târziu. De altfel, în perioada când s-a aflat în Italia, s-a familiarizat cu modul de organizare a cancelariei Veneţiei, "renumită pentru rezultatele bune obţinute"[27], iniţiindu-se în "tainele vieţii politice" şi deprinzând "o serie de practici pe care le va utiliza când va ajunge oficial în fruntea cancelariei Ţării Româneşti, unde va aplica în mod creator principiile spumoasei, elegantei, dar durei şi neiertătoarei arte politice italiene"[28].

Pacea polono-otomană de la Buczacz, din 18 octombrie 1672, nu a pus capăt rivalităţii dintre cele două state, pentru preponderenţă la Dunărea de Jos. Din contra, evoluţia situaţiei politice din Ucraina, îndeosebi, a agravat-o, astfel că, în luna mai 1676, Poarta Otomană a iniţiat o nouă expediţie împotriva Poloniei. Totuşi, negocierile diplomatice dintre cele două părţi nu au fost întrerupte, ele fiind purtate, mai ales prin intermediul domnului Moldovei, Antonie Ruset, şi al celui al Ţării Româneşti, Gheorghe Duca[29]. Or, în acele împrejurări, Constantin Cantacuzino a înregistrat primul său mare succes ca diplomat, contribuind, în mod decisiv, la încheierea păcii turco-polone de la Zórawno, din luna octombrie 1676. Ca urmare, el s-a impus, în opinia cercurilor politice şi diplomatice internaţionale, drept "o forţă politică reală, în ascensiune"[30].

Aptitudinile sale de diplomat de nivel apusean au fost dovedite în domeniul organizării şi coordonării diplomaţiei Ţării Româneşti. Din

[25] Cf. Radu Ştefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1982, p. 85.
[26] *Ibidem*, p. 92.
[27] *Ibidem*, p. 214.
[28] *Ibidem*, p. 215; vezi, pentru alte detalii, Constantin Şerban, *Constantin Cantacuzino 1640-1716*, în "Diplomaţi iluştri", vol. II, 1970, Bucureşti, Editura Politică, p. 75.
[29] Cf. pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană 1648-1711*, Iaşi, Institutul European, 1997, p. 107 şi urm..
[30] Radu Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 216; vezi şi p. 217; vezi şi Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 77-78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însărcinarea lui Constantin Brâncoveanu şi, desigur, sub îndrumarea stolnicului, în elita diplomaţiei româneşti s-au mai impus şi alte nume. Înrudit cu Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu, marele clucer Alexandru Alexeanu a făcut parte din delegaţia de boieri care a adus la cunoştinţa seraschierului Mustafa paşa alegerea ca domnitor a lui Constantin Brâncoveanu. A fost folosit, apoi, în diverse alte misiuni diplomatice la Istanbul, una dintre acestea fiind şi cea de a-l determina pe sultan să ordone încetarea abuzurilor săvârşite de turci şi tătari împotriva ţării, prin încălcarea hotarelor. Toate acestea au putut contribui la ridicarea sa în dregătoria de mare logofăt, pe care a deţinut-o între anii 1689 şi 1692[31]. Marele paharnic Cornea Brăiloiu a colaborat, de asemenea, la susţinerea intereselor ţării la Istanbul, pe care le-a reprezentat şi la Curtea Imperială de la Viena[32]. Deşi grec de origine, Dumitraşcu Caramanlâu a fost cel care a adus caftanul de domnie de la sultan lui Constantin Brâncoveanu. Cunoştinţele sale de limbă turcă au constituit, desigur, un atu, de care Constantin Brâncoveanu a profitat din plin, trimiţându-l în numeroase misiuni diplomatice la Poartă, sfârşind prin a-l numi, în anul 1704, capuchehaia sa la Istanbul[33], lista putând continua cu numeroase alte nume care ilustrează ideea de discuţie[34].

Începând cu secolul XVII, diplomaţia europeană a fost puternic influenţată de şcoala franceză, perfecţionată, după cum se ştie, de Richelieu care, în anul 1626, a creat "Ministerul de Externe" al Franţei. Acumulările cantitative şi calitative ale şcolii diplomatice franceze au fost îmbogăţite de succesorul său, Mazarin. Diplomaţia franceză s-a perfecţionat, însă, în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, când a fost înfiinţată o şcoală de diplomaţie, unde se însuşea "tehnica" diplomatică. Dacă se are în vedere şi faptul că, începând din această perioadă, limba franceză a devenit limba oficială a diplomaţiei, înlocuind-o pe cea latină[35], se poate înţelege mai bine înrâurirea pe care a exercitat-o şcoala diplomatică franceză în Europa.

Or, şi influenţa şcolii diplomatice franceze poate fi surprinsă, mai ales în activitatea de reorganizare a cancelariei domneşti, desfăşurată de stolnicul Constantin Cantacuzino. După cum se ştie, cardinalul de Richelieu a acordat o atenţie deosebită alegerii diplomaţilor, după criteriul cunoaşterii perfecte a ţării unde urmau să-şi îndeplinească misiunea. Deoarece, preciza el, în "Testamentul" său politic, «trebuie să lucrezi, totodată, după firea şi mijloacele înţelese de cei cu care negociezi»[36]. În condiţiile Ţării Româneşti, o astfel de "specializare" se impunea, în primul rând, în "departamentul secretarilor cancelariei", ceea ce a şi întreprins Constantin Cantacuzino care l-a "împrospătat", cu persoane de

---

[31] Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p.105; Radu Iogofăt Grecianu, *Viaţa lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, cu note şi anexe de Ştefan D.Grecianu, Bucureşti, 1906, p. 12.

[32] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 121; Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 60-61, 89.

[33] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 146; Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 13, 20, 62.

[34] Cf. Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 13, 60-61, 63.

[35] Cf. Mircea Maliţa, *Diplomaţia*, p. 110.

[36] Cf. Ionescu Gion, *Ludovic XIV şi Constantin Brâncoveanu. Studii asupra politicii franceze în Europa răsăriteană (1534–1688–1715)*, Bucureşti, 1888, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

origine română sau străină care "cunoşteau bine locurile şi obiceiurile din ţinuturile natale, ştiau limba natală şi alte două sau trei limbi"[37]. Desigur, nu am nici un indiciu pe baza căruia să pot afirma, categoric, că stolnicul a cunoscut conţinutul acelui "Testament". Se ştie, totuşi, că întreaga sa activitate diplomatică trădează "sinteza" unor vaste cunoştinţe în domeniu, din care, este de presupus, nu puteau lipsi nici cele acumulate de şcoala diplomatică franceză. De altfel, prezenţa activă a diplomaţiei franceze în ţările române, îndeosebi în a doua jumătate a veacului, datorată obiectivelor politice ale lui Ludovic al XIV-lea, în Europa de Răsărit, contactele personale ale stolnicului cu cele mai reprezentative personalităţi ale acesteia, pot constitui un argument în susţinerea amintitei ipoteze.

Experienţa diplomaţiei româneşti s-a îmbogăţit, totodată, şi prin contactele cu şcoala diplomatică austriacă. Fără a intra în detalii asupra raporturilor româno-habsburgice în secolul XVII, pe care le-am analizat cu alt prilej[38], voi reaminti, doar, că diplomaţia austriacă a fost deosebit de activă la Dunărea de Jos, încercând să transpună în practică obiectivele politice ale Casei de Habsburg care, după cum bine se ştie, vizau refacerea vechiului Regat al Ungariei, a cărei moştenitoare se considera, în graniţele politice şi, chiar, şi în cele pretinse, ca în vremea domniei lui Ştefan cel Sfânt.

În timpul domniei împăratului Rudolf al II-lea, Curtea imperială de la Praga era "unul din centrele culturale şi diplomatice cele mai animate din Europa"[39]. Acolo au fost ţesute intrigile şi elaborate planurile de acţiune concretă vizând şi ţările române. La începutul secolului XVII, diplomaţia imperială a şi înregistrat, de altfel, un succes în acest domeniu, prin sprijinirea eforturilor lui Radu Şerban de a ocupa scaunul domnesc de la Bucureşti. Împrejurările internaţionale şi grava criză care măcina dinastia Habsburgilor nu au permis, totuşi, consolidarea lui. Apoi, declanşarea Războiului de 30 de ani a impus diplomaţiei habsburgice necesitatea de a evita, prin toate mijloacele posibile, un nou conflict armat cu otomanii. Aceasta a şi fost, de altfel, motivaţia refuzării de către împăratul Ferdinand al II-lea, ce-i drept, într-o manieră foarte "diplomatică", a ofertei domnului Ţării Româneşti, Matei Basarab, de a fi luat sub protecţia imperială pe care o considera ca o condiţie esenţială a realizării planurilor sale de sustragere a ţării de sub dominaţia otomană. Căci, deşi a fost "plăcut surprins" de oferta acestuia, răspunsul pe care l-a trimis, la 13 septembrie 1635, era, doar, de complezenţă[40].

---

[37] Cf. Radu Ştefan Ciobanu, *op.cit.* , p. 235.

[38] Vezi, de ex., Veniamin Ciobanu, *Politică şi diplomaţie în secolul XVII (Ţările române în raporturile otomano-polono-habsburgice 1601–1634)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994, *passim.*; idem, *Românii în politica est-central europeană (1648–1711), passim.*

[39] Cf. Mircea Maliţa, *Diplomaţia*, p. 134.

[40] Cf. Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1902, p. CLXXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A doua jumătate a secolului XVII a înregistrat, însă, sub îndelungata domnie a lui Leopold I (1658-1705), intensificarea activităţii diplomatice în ţările române, determinată de modificarea priorităţilor în domeniul politicii externe a Casei de Austria. Neputându-şi adjudeca supremaţia în apusul Europei, datorită opoziţiei viguroase a Franţei lui Ludovic al XIV-lea, ea şi-a concentrat eforturile în vederea "compensării" amintitului eşec, prin cucerirea de noi teritorii, în răsăritul continentului. Cum şi Moldova şi Ţara Românească erau direct vizate, diplomaţia habsburgică s-a străduit să-i atragă de partea imperialilor pe domnii acestor ţări. Dacă, Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, a fost "sedus" de promisiunile Vienei[41], iar Constantin Cantemir, domnul Moldovei, a fost nevoit să încheie, la 15 februarie 1690, tratatul de la Sibiu, prin mandatarii săi, clucerul Ioan Buhuş şi jitnicerul Petru Iuraşcu[42], care a rămas, însă, fără urmări practice, în schimb, Constantin Brâncoveanu a întrevăzut exact consecinţele nefaste pentru ţară, în cazul trecerii necondiţionate de partea imperialilor. Deoarece, soarta războiului dintre Liga Sfântă şi Imperiul otoman nu se decisese, încă, în pofida înfrângerii suferite de cei din urmă la Viena, în anul 1683. Ca urmare, a decis modificarea obiectivului soliei trimise la Viena de Şerban Cantacuzino, în sensul condiţionării alianţei cu imperialii, împotriva turcilor, de stipularea unor garanţii care să fi putut pune la adăpost ţara de represaliile turco-tătare. Se mai aveau în vedere şi consecinţele intrării ţării sale sub controlul imperialilor, relevate clar de exemplul Transilvaniei, atât pe plan politic, cât şi confesional[43].

La data când a preluat domnia, adică la 29 octombrie 1688, Constantin Brâncoveanu acumulase, deja, o bogată experienţă politică şi diplomatică. Încă din anul 1675, el a pătruns în tainele cancelariei domneşti, ca urmare a ridicării sale, de către domnul de atunci, Gheorghe Duca, la rangul de logofăt al doilea şi "ispravnic al hrisoavelor" emanate de la voievod, dregătorie pe care a deţinut-o, până în anul 1677[44]. Doi ani mai târziu, Şerban Cantacuzino, l-a înălţat la rangul de mare agă, folosindu-l în diferite misiuni diplomatice, între altele, probabil şi pentru cunoştinţele sale de limbă turcă şi greacă[45], ceea ce i-a înlesnit şi lărgirea orizontului şi familiarizarea, înainte de toate, cu şcoala diplomatică austriacă. Un prilej binevenit, în acest sens, i-a fost oferit de misiunea pe care i-a încredinţat-o, în anul 1681, Şerban Cantacuzino. Atunci, el a trebuit să colaboreze cu contele Caprara, ambasadorul Austriei la Istanbul, pe de o parte, în vederea determinării sultanului să-l scoată din domnia Transilvaniei pe principele Mihail Apafi, adversarul imperialilor, iar pe de alta, să pregătească

[41] Cf. Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu*, în vol. "Constantin Brâncoveanu", Redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Academiei, 1989, p. 124–125.

[42] Cf. C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriecii (1690)*, extras din CL, anul XLIV, Bucureşti, 1910, p. 7, 9.

[43] Cf. Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 125.

[44] Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 266.

[45] Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terenul, în vederea declanşării răscoalei antiotomane din Balcani, ce trebuia, în viziunea Curţii de la Viena, să-i înlesnească victoria împotriva otomanilor şi să-i asigure controlul acestei zone. Totodată, el trebuia să intervină pe lângă ambasadorul imperial, în favoarea românilor ortodocşi din Transilvania, şi pentru a obţine eliberarea din închisoare a mitropolitului Sava Brancovici[46]. În sfârşit, în anul 1687, a fost numit mare logofăt, dregătorie pe care a deţinut-o, până la preluarea domniei Ţării Româneşti[47]. Or, nu este lipsit de interes să se reamintească faptul că viitorul domn "şi-a făcut debutul în politică şi diplomaţie în vremuri de mari încercări pentru centrul şi sud-estul Europei"[48], concretizate în succesiunea de evenimente declanşate de războiul Ligii Sfinte cu Imperiul otoman.

Motive de natură geopolitică au determinat diplomaţia românească să întreţină strânse contacte şi cu şcoala diplomatică rusă. Principiul de bază al acestei şcoli îl constituia "respectarea onoarei ţarului", reflectat şi în atenţia deosebită care s-a acordat problemei ceremonialului, foarte complicat, de o factură imperială proprie, deoarece, începând cu secolul XV, marii cnezi au urmărit, cu consecvenţă, recunoaşterea pe plan internaţional a titlului de ţar. Ca urmare, diplomaţia rusă a fost dotată cu instituţiile corespunzătoare. În anul 1561, a fost creat Posolskii Prikaz (Departamentul solilor), în fruntea căruia se afla diacul dumei, ajutat de dieci, traducători şi personal auxiliar, având ca principală sarcină înfăptuirea politicii externe a Rusiei. Către sfârşitul secolului XVII, a fost reorganizat, sub denumirea de "Departament de Stat al Sigiliului Diplomatic", în timp ce Alexei Mihailovici Romanov crease "Departamentul Treburilor Secrete", pus sub controlul său exclusiv[49]. Totuşi, diplomaţia rusă a fost marcată de o tară care i-a diminuat eficacitatea, şi anume de neîncrederea manifestată faţă de ambasadorii străini, refuzând, ea însăşi, să aplice sistemul ambasadelor permanente. Ca urmare, sursele de informare erau precare, iar metodele diplomatice erau net inferioare celor utilizate de diplomaţia europeană a secolului. Totuşi, diplomaţia rusă a fost servită de persoane cu aptitudini deosebite de negociatori. Între aceştia, un loc aparte îl deţine Afanasi Lavrentievici Ordin-Naşčokin, considerat în istoriografia rusă drept <<arhitectul politicii externe a Rusiei moderne>>[50], iar contemporanii săi suedezi, cu care a fost în strânse raporturi diplomatice, îl denumeau <<Richelieu al Rusiei>>[51]. Om de o vastă cultură, el a ştiut să profite de cea mai neînsemnată greşeală a adversarilor, "de orice inconsecvenţă în dialectica diplomatică"[52]. Potrivit concepţiei sale, politica externă a Rusiei trebuia încredinţată "unor oameni

[46] Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 126
[47] Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 266.
[48] Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 123–124.
[49] Cf. Mircea Maliţa, *Diplomaţia*, p. 121–123.
[50] Cf. C. Bickford O'Brien, *Russia and East Europe. The Views of A.L. Ordin Nasciokin*, în JGO, Heft 3, Sept. 1969, p.369.
[51] Cf. Mircea Maliţa, *Diplomaţia*, p. 123.
[52] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neprihăniţi şi aleşi"[53], deoarece raţiunea de a exista a Departamentului Solilor era aceea de a <<lărgi statul în toate direcţiile, de a apăra onoarea lui în toate ţările>>, de a fi <<ochiul întregii Rusii Mari>>[54].

După cum se ştie, contactele diplomaţiei româneşti cu cea rusă datează încă din timpul domniei lui Ştefan cel Mare. Ele s-au intensificat, însă, din a doua jumătate a secolului XVII, pe fondul crizei ce domina şi raporturile interstatale din Europa de Răsărit. Un moment interesant îl constituie domnia lui Vasile Lupu, când Moldova a devenit mediatoarea în raporturile otomano-ruse, agravate de cucerirea, în anul 1637, a cetăţii Azov de către cazaci. Misiunea îmbunătăţirii raporturilor dintre cele două state i-a fost încredinţată de Poarta Otomană, întrucât, fiind de aceeaşi religie, domnul Moldovei putea inspira mai multă încredere la Moscova. Ca urmare, la 1 decembrie 1638, a poposit în capitala ţarului o importantă solie moldavă, condusă de cămăraşul Isar (Isaia) Eustate, care s-a străduit să convingă cercurile conducătoare ruse că puteau evita un conflict armat cu otomanii, numai dacă le retrocedau cetatea amintită[55]. Conflictul a fost stins, în anul 1642. La 7 iunie, sosise la Moscova un alt sol moldav, Atanase Ioan, nepotul lui Isar Eustate, cu scrisori din partea lui Vasile Lupu, a sultanului şi a marelui vizir, ţarul sfârşind prin a-i determina pe cazaci să abandoneze Azovul[56]. În acel context, a venit la Iaşi, în luna noiembrie 1642, Ordin-Naşciokin, ca "agent secret la curtea lui Vasile Lupu, cu misiunea de a culege, la faţa locului, informaţii mai ample cu privire la situaţia locală, precum şi la turci şi poloni"[57]. Iar faptul că, la rândul său, Vasile Lupu avea un "însărcinat" la Moscova, în anul 1641, în persoana lui Isar Eustate, ale cărui aptitudini de diplomat au fost remarcate şi de Miron Costin, care îl aprecia ca <<om aice în ţară (Moldova – n. Ven.C.) pe acele vremi vestit în neguţătoria în ţara Mosculuі>>[58], constituie o dovadă în plus a intensităţii raporturilor diplomatice româno-ruse, din acea perioadă.

Legăturile cu diplomaţia rusă au continuat şi după domnia lui Vasile Lupu, Lupu Stroescu, staroste de Soroca, mitropolitul Ghedeon şi logofătul al doilea, Grigore Neniul, sunt doar câteva nume care au ilustrat diplomaţia lui Gheorghe Ştefan, contribuind la încheierea acordului moldo-rus din anul 1656[59]. Evoluţia crizei ucrainene, declanşată ca urmare a răscoalei împotriva Poloniei a cazacilor zaporojeni, condusă de Bogdan Hmielnicki, produsă în anul 1648, a antrenat în conflictul polono-otoman şi Rusia. Ostilităţile militare s-au desfăşurat, însă, concomitent cu o susţinută activitate diplomatică din partea ambelor tabere, în vederea încheierii păcii. În acele împrejurări, domnul de atunci al Moldovei,

---

[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem.*
[55] G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea,* Bucureşti, 1962, p. 78–81.
[56] *Ibidem,* p. 82.
[57] *Ibidem,* p. 83; Mircea Maliţa, *Diplomaţia,* p.123.
[58] Apud G.Bezviconi, *op. cit.*, p. 80.
[59] *Ibidem,* p. 92–93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe Ghica, a fost desemnat de Poartă ca mediator. Cu această misiune a fost trimis la Moscova căpitanul Ionaşcu Belevici, în luna mai 1679, domnul moldav contribuind, astfel, la finalizarea tratativelor, concretizate în acordul otomano-rus de la Baccisarai, din 30 ianuarie 1681[60].

Un loc aparte în acest domeniu îl deţine, desigur, Nicolae Spătarul (Milescu)[61]. Descendent al unei familii boiereşti moldovene, Nicolae Spătarul si-a făcut educaţia la Şcoala Patriarhiei Ortodoxe din Constantinopol – Marea Şcoală –, care s-a aflat, în decursul secolului XVII, "sub influenţa spirituală a Universităţilor italiene"[62]. Acolo a dobândit o vastă cultură, devenind o "personalitate de prim ordin a culturii româneşti ca şi a întregii culturi din Estul şi Sud-Estul european"[63]. Şi-a însuşit temeinice cunoştinţe de limba latină, pe care o vorbea curent, de limba slavonă, turcă şi italiană, precum şi cea mai mare parte a ideilor acelei şcoli, între care şi cea a necesităţii eliberării creştinilor de sub dominaţia otomană. Ca om politic şi diplomat, s-a format în slujba câtorva domni din Moldova şi din Ţara Românească, intrând, apoi, în urma recomandării patriarhului Dositei al Ierusalimului, în slujba ţarului Rusiei, Alexei Mihailovici Romanov, unde a fost angajat la Posolskii Prikaz, ca traducător de limba greacă, latină şi română şi "şef al traducătorilor"[64]. Or, "aici duceau toate firele diplomaţiei ruseşti şi, prin tradiţie, instituţia influenţa şi politica culturală" a Rusiei[65]. De aceea, Nicolae Spătarul a putut să înlesnească legăturile cu Rusia ale unor domni ai Moldovei şi ai Ţării Româneşti, printre care Constantin Şerban, Gheorghe Duca sau Constantin Brâncoveanu[66].

Un rol important în acest domeniu l-a jucat şi David Corbea. Cunoscător al limbilor latină, slavonă, maghiară şi germană, pe care şi le-a însuşit "în şcoala bisericii româneşti din Braşov", el şi-a făcut "ucenicia de diplomat", în cancelaria stolnicului Constantin Cantacuzino[67].

Activitatea diplomatică românească a continuat să fie şi în secolul XVII, puternic marcată de statutul juridic al ţărilor române. De aceea, în raporturile cu Poarta Otomană elitele diplomaţiei româneşti au trebuit să aplice "când metode bizantine şi veneţiene, când turceşti"[68], toate subsumate obiectivului fundamental: menţinere, consolidarea şi, în funcţie de împrejurări, extinderea autonomiei interne şi dobândirea unor cât mai largi posibilităţi de mişcare pe plan extern. Căile şi mijloacele preconizate sau, chiar, utilizate, au diferit, însă, de la

---

[60] Cf. Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 116–117.

[61] Discuţia în legătură cu adevăratul său nume, la Ştefan S. Gorovei, *Studiu introductiv*, la P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, Iaşi, Editura Junimea, 1987, p. XV şi urm.

[62] P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, p. 6.

[63] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Studiu introductiv*, p. XV.

[64] Mircea Maliţa, *Nicolae Milescu*, în vol. *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti* (autori: Virgil Cândea, Dinu G. Giurescu, Mircea Maliţa), Bucureşti, Editura Politică, 1966, p. 155.

[65] *Ibidem*, p.156–157.

[66] Cf. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 104.

[67] Cf. Mircea Maliţa, *Nicolae Milescu*, p. 173 şi urm. .

[68] Mircea Maliţa, *Diplomaţia*, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o etapă la alta, potrivit împrejurărilor internaţionale, dar şi în funcţie de poziţia şi interesele exponenţilor politici locali. Factorul determinant al raporturilor româno-otomane, care s-a reflectat şi în acţiunile diplomatice româneşti, a fost cel *etno-psihologic*. În ceea ce priveşte societatea românească, "problema otomană" a continuat să rămână în centrul atenţiei sale, întrucât era una din problemele fundamentale cu care era confruntată. Pentru contemporanii români ai evenimentelor istorice din secolul XVII, turcii erau, ca şi pentru predecesorii lor, <<duşmanii întregii creştinătăţi>>, adică ai tuturor popoarelor creştine, "indiferent de confesiunea lor"[69]. Ca urmare, apartenenţa lor la marea familie a creştinătăţii impunea, în mod obligatoriu, datoria angajării în lupta antiotomană. Aceasta nu era concepută, totuşi, numai ca decurgând din opoziţia ireductibilă dintre turci şi creştinătate, pe plan religios. Ea era impusă, în acelaşi timp, şi de contradicţiile de ordin politic ce existau între Imperiul otoman şi statele creştine, în general, şi dintre cel dintâi şi ţările române, în special[70]. Sub acest din urmă aspect, raporturile care existau între români şi otomani nu puteau fi decât cele dintre suzerani şi vasali. Or, "era natural ca astfel de raporturi să nu implice nici afecţiune din partea supuşilor şi nici un sentiment de comuniune cu stăpânii"[71]. Dominaţia otomană, indiferent de fluctuaţiile formelor sale de concretizare, reprezenta şi un alt grav pericol, şi anume acela al izolării românilor de Europa Centrală şi Apuseană, adică să fie rupţi, în totalitate, de spiritualitatea europeană. Sugestiv, în această ordine de idei, mi se pare îndemnul adresat contemporanilor săi de marele cronicar moldav, Grigore Ureche, de a cunoaşte istoria şi obiceiurile turcilor, deoarece <<supt mâna lor suntem robi>>[72]. Şi, desigur, nu dintr-un spirit ieftin de dispreţ faţă de ei reliefa el originile lor, mai puţin decât modeste, ci, pentru a sublinia că extinderea lor asupra Asiei, Africii şi a unei părţi din Europa nu putea fi explicată, altfel, decât că <<de Dumnezău lăsaţi certare creştinătăţii şi groază a tuturor vecinilor de primprejur>>[73]. Dar, acea "pedeapsă divină" a fost, sugera el, consecinţa directă a luptei pentru putere din interiorul Imperiului bizantin, de care a profitat, cu viclenie, <<neprietenul Crucii>>[74], care şi-a deschis, astfel, calea <<la Europa>>[75]. Cu alte cuvinte, făcea un apel, indirect, la unitatea Europei care trebuia să tragă concluziile ce se impuneau din exemplul bizantinilor. În ceea ce-i priveşte pe

[69] Cf. M. Berza, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographié moldave des XV–XVII siècles*, în RESEE, nr. 3, 1972, p. 613.

[70] Cf. Veniamin Ciobanu, *Implicaţii ale problemei otomane asupra raporturilor politice româno-poloneze în secolul al XVII-lea*, în vol. *Civilizaţie medievală şi modernă românească*. Studii istorice. Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 206–207.

[71] M. Berza, *op. cit.*, p. 619.

[72] Pentru detalii, vezi, Veniamin Ciobanu, *Evoluţia conceptului de "Europa" şi "european". Câteva consideraţii istoriografice*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, 1994, p. 145–153.

[73] *Ibidem.*

[74] *Ibidem.*

[75] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cei mai de seamă reprezentanţi ai elitei diplomaţiei româneşti, ei au făcut eforturi, tocmai din motivele amintite, pentru a menţine ţările române în atenţia Europei, de la care era de aşteptat sprijinul necesar, pentru a le sustrage dominaţiei otomane, aflată în flagrantă contradicţie cu însăşi esenţa europeană a spiritualităţii româneşti.

Specificitatea raporturilor româno-otomane se reflectă şi în domeniul reprezentării intereselor domniei şi ale ţării pe lângă Poarta Otomană. Din multitudinea mijloacelor utilizate, un loc aparte îl deţine, desigur, instituţia capuchehaielâcului.

Începând cu secolul XVI, când dependenţa ţărilor române faţă de Imperiul otoman s-a accentuat, domnii acestora au fost puşi în situaţia de a avea la Istanbul oameni de încredere care să le apere, în permanenţă, interesele lor şi ale ţării. Or, însăşi prezenţa unui astfel de agent român în capitala otomană atesta "existenţa unei entităţi statale proprii"[76]. Şi aceasta, în pofida faptului că autorităţile otomane s-au străduit să-i asimileze, în mod abuziv, cu capuchehaielile unor mari demnitari ai Imperiului, "pornind de la premisa – la fel de falsă şi abuzivă – că Ţările Române ar fi fost provincii ale Imperiului"[77]. Dintre funcţiile acestei instituţii, care reprezentau, de fapt, un tot unitar, aş reţine, îndeosebi, două. Una consta în misiunea capuchehaielelor "de a adresa proteste pe lângă autorităţile otomane centrale", în vederea înlăturării şi stopării abuzurilor comise împotriva privilegiilor ţării, între care încălcarea hotarelor statului are o semnificaţie aparte, deoarece reliefează "individualitatea teritorială" a ţărilor române, în cadrul sistemului politic otoman[78]. Cealaltă se referă la "dreptul şi obligaţiile agenţilor de a apăra interesele românilor atunci când se aflau în Imperiul otoman, subliniind încă o dată diferenţa de statut juridic între teritoriul şi locuitorii de la nord de Dunăre (*dar al-had* – s. aut.) şi cei din sudul fluviului (*dar al-Islam*) – (s. aut.)[79].

Categoriile celor care puteau beneficia de această "protecţie" erau, se pare, totuşi, bine delimitate. Dacă se iau în considerare precizările incluse într-un firman al sultanului Mustafa al II-lea, reprodus într-un document de cancelarie, datat 11 iunie 1696, jurisdicţia "capuchehaielelor acţiona, în primul rând, asupra celor aflaţi în slujba nemijlocită a acestora, categorie în care erau incluşi, în primul rând, cei ce " merg cu treburi importante în partea Ţării Româneşti (actul fusese emanat la cererea capucheaielelor acestei ţări, dar regula funcţiona, desigur, şi în cazul Moldovei – n. Ven. C.) or vin şi pleacă de la Poartă"[80]. Ca urmare, lor nu li se putea pretinde să plătească *gizia*, pe timpul cât se aflau pe

[76] Viorel Panait, *Reprezentanţa diplomatică a Ţării Româneşti la Poarta otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu*, în Rdl, 9, 1988, p. 880.
[77] *Ibidem*, p. 879.
[78] *Ibidem*, p. 883.
[79] *Ibidem*.
[80] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti (1601–1712)*, Bucureşti, 1984, p. 440.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teritoriul otoman, propriu zis. De aceeaşi scutire beneficiau, potrivit reglementărilor aflate, atunci, în vigoare, şi "fiii boierilor de lângă beiul (domnul – n. Ven. C.) Ţării Româneşti şi servitorii acestora din Ţara Românească"[81]. Or, drept motivare a deciziei în discuţie, se invoca faptul, bine cunoscut, de altfel, celor vizaţi, că "ei sunt din Ţara Românească şi nu sunt dintre cei stabiliţi la Poartă" (s. Ven. C.)[82].

Având în vedere, deci, intervenţia capuchehaielelor muntene, sultanul decidea "reînoirea ilustrului meu ordin care fusese dat înainte în acest scop"[83], dar cu o rezervă care sugerează, de fapt, *limitele statutului juridic al acestei instituţii* ce decurgeau, firesţe, din *statutul juridic* al ţărilor române, în sistemul politic otoman. Anume, că ordinul era reînoit, *"cu toate condiţiile sale, numai dacă nu a fost emisă vreo poruncă potrivnică acestuia"* (s. Ven. C.)[84].

Capuchehaia trebuia să posede o sumă de calităţi, pentru a-şi putea îndeplini misiunea, între care cunoaşterea de limbi străine, îndeosebi turca, "stăpânirea artei diplomatice" etc[85]. Dar, cea mai importantă era " fidelitatea faţă de domnul şi ţara pe care îi reprezenta"[86]. De aceea, alegerea persoanei care urma să îndeplinească această misiune era de maximă importanţă, ea fiind apanajul domnului, deoarece numai el "avea dreptul de a numi şi schimba pe reprezentanţii săi trimişi din ţară la Poartă"[87].

În exercitarea atribuţiilor sale, capuchehaia era ajutat de un personal auxiliar, dintre care se detaşa, ca importanţă, "secretarul agenţiei, omul care reprezenta într-o măsură permanenţa, fiindcă agenţii se schimbau prea des. El ţinea corespondenţa în evidenţă" şi da informaţii celor care se interesau de domnii şi ţările pe care le reprezentau capuchehaielile[88]. Un astfel de post se pare că a fost ocupat şi de Nicolae Spătarul, în anii 1661–1664, în timpul domniei muntene a lui Grigore Ghica[89].

---

[81] *Ibidem.*

[82] *Ibidem.*

[83] *Ibidem.*

[84] *Ibidem*; această idee este ilustrată, între altele, şi de acte de cancelarie, datând din secolul al XVIII-lea. Un astfel de document, emis, probabil, în anul 1782, rezuma în termenii următori un act al domnului de atunci al Ţării Româneşti, se pare, Nicolae Caragea: *"dat fiind că din trecut şi până acuma, se acordă ilustre berate şi înalte porunci separate pentru imunitatea (muafiyet) feciorilor celor trei chapuchehăi supuşi ai Ţării Româneşti, de aceea, voievodul de acum al Ţării Româneşti, slujitorul, are curajul să se roage ca, atunci când cele înregistrate vor fi extrase şi vor fi văzute de persoana voastră fericită* (probabil sultanul Abdul Hamid I – n. Ven. C.), *să se arate, potrivit obiceiului, bunăvoinţă în privinţa acordării lor"* (s. Ven. C.) (cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. II, 1774–1791, Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 46.

[85] *Ibidem*, p. 887.

[86] *Ibidem.*

[87] *Ibidem*, p. 888.

[88] Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăielile Moldovei şi poruncile Porţii către Moldova. Până la 1829. Contribuţii la cunoaşterea raporturilor dintre Moldova şi turci*, Iaşi, 1943, p. 37.

[89] Cf. Ştefan S. Gorovei, *loc. cit.*, p. XXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin urmare, funcţia de "şef al diplomaţiei" o deţinea domnul care desemna persoanele ce urmau a îndeplini misiuni cu acest caracter, în general, după criteriul capacităţii de care se putea bucura cel desemnat, în funcţie de importanţa şi semnificaţia obiectivelor urmărite. S-a presupus că, de vreme ce problemele cele mai importante se discutau în sfatul domnesc, "desemnarea solilor se făcea tot acolo"[90]. Un rol important în "aparatul" diplomatic îl avea şi marele logofăt, care, aşa cum am mai menţionat, era şeful cancelariei domneşti, deoarece, "prin mâna lui trecea corespondenţa adresată domnului din ţară şi din străinătate"[91].

În cancelaria domnească nu se formau, totuşi, viitorii diplomaţi, ci, doar, personalul auxiliar care asigura activitatea diplomatică. Or, exemplul cel mai concludent din acest punct de vedere îl constituia "cancelaria diplomatică" organizată de stolnicul Constantin Cantacuzino. În afara preocupării deosebite, vizând încadrarea ei cu personal "calificat", pentru o astfel de activitate, el este cel care a perfecţionat cifrul în care era redactată corespondenţa diplomatică. Tot el a pus la punct şi o vastă reţea de agenţi, plasaţi în diverse părţi ale Imperiului otoman şi în Europa, prin intermediul cărora transmitea şi obţinea informaţiile de care avea nevoie, ca să dirijeze acţiunile diplomatice, în funcţie de necesităţile de moment sau de proiectele de perspectivă. Dacă se mai are în vedere şi atenţia deosebită, acordată protocolului diplomatic, atât celui oficial, de la Curtea Domnească, cât şi celui particular[92], se poate afirma că activitatea diplomatică românească a cunoscut, atunci, perioada celei mai bune organizări, din cursul secolului XVII. Această activitate de organizare a fost impulsionată, însă, în mare parte, şi de ambiţiile personale ale stolnicului, din care a rezultat o veritabilă "diplomaţie paralelă": una oficială, cealaltă, particulară.

Deci, dacă se poate vorbi de o "şcoală diplomatică românească", atunci cred că nu se poate avea în vedere decât tradiţia unei diplomaţii, de o vechime considerabilă[93], care s-a desfăşurat în parametrii impuşi de evoluţia statutului juridic al ţărilor române. Or, tocmai acest statut a împiedicat crearea unor instituţii specializate, în pregătirea viitorilor diplomaţi. Elitele diplomaţiei româneşti s-au format, prin confruntarea cu realităţile specifice etapelor în care au activat, ca atare, şi prin contactele cu diplomaţia europeană, de la care şi-au însuşit metode pe care le-au adecvat propriilor necesităţi. Iar, dacă domnii români au putut desfăşura o neîntreruptă activitate diplomatică, aceasta se datorează, pe de o parte, faptului că partenerii de tratative erau interesaţi să desprindă ţările române din sistemul politic otoman, pentru a le încadra în propriul lor sistem politic. Este cazul, îndeosebi, al Imperiului Habsburgilor Austrieci şi al Poloniei. Căci, din punct de vedere al lui jus publicum europaeum, ţările române nu constituiau *subiecte* ale acestuia. Pe de altă parte,

[90] Ioan D. Condurachi, *Diplomaţi români în trecut (sec. XIV–XVII)*, Braşov, 1934, p. 12.
[91] Nicolae Grămadă, *op. cit., p. 141.*
[92] Cf. Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 103–106.
[93] Cf. *Introducere* la vol. *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, p. 8 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţările române nu au încetat să-şi manifeste "dreptul de legaţie activ, trimiţând soli în statele creştine, în ciuda pretenţiilor Porţii"[94] care le recunoscuse doar dreptul "de legaţie pasivă", prin instituţia capuchehailâcului[95]. Ca urmare, diplomaţia românească a urmărit să conserve statutul de autonomie politico-teritorială, folosindu-se de interesele divergente care se ciocneau la Dunărea de Jos. Cel mai concludent exemplu, în această ordine de idei, îl reprezintă "diplomaţia folosirii contradicţiilor", aplicată de stolnicul Constantin Cantacuzino, care a avut ca rezultat recunoaşterea tacită a statutului de autonomie a Ţării Româneşti faţă de Poartă, cel mai avantajos, în condiţiile în care exista pericolul ca ţara să fie inclusă în sistemul politic al Imperiului Habsburgilor Austrieci sau în cel al Republicii Nobiliare Polone. În atingerea acestui obiectiv, un rol important l-a avut şi Constantin Brâncoveanu. Prevalându-se de prestigiul de care se bucura în cercurile conducătoare otomane, a reuşit să obţină neincluderea pe ordinea de zi a preliminariilor păcii de la Karlowitz a problemei statutului juridic al ţării sale[96].

Firește, tematica abordată reclamă o investigare mult mai complexă, interdisciplinară, chiar, adică atât sub aspect istoric, cât şi juridic. Demersul meu se limitează, însă, la o *trecere în revistă* a unor aspecte ce ar putea crea o imagine de ansamblu asupra contextului istoric în care s-au format şi s-au remarcat câteva dintre personalităţile ce au reprezentat elita diplomaţiei româneşti în secolul XVII. Este, aşadar, o *invitaţie* pentru viitoarele cercetări în acest domeniu.

[94] Viorel Panait, *op. cit.*, 10.

[95] *Ibidem, p. 877.*

[96] Cf. Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 127; idem, *Bucarest, important centre politique du Sud-Est Européen, à la fin du XVII-é siècle et au commensement du XVIII-é siècle*, în RESEE, IV, nr. 1-2, Bucarest, 1666, p. 159–60; Viorel Panait, *op.cit.*, p. 880; Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 85 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÉLITES ET DIPLOMATIE ROUMAINE AU XVIIE SIÈCLE
(Résumé)

L'auteur de cet étude s'est proposé seulement une revue de quelques aspects qui pourraient créer une image d'ensemble du contexte historique dans lequel se sont formées et remarquées quelques–unes des personnalités qui ont représenté l'élite de la diplomatie roumaine au XVII-e siècle.

L'une des conclusions générales de l'étude est que, si on peut paler d'une "école diplomatique roumaine" au XVII-e siecle, alors on ne peut avoir en vue que la tradition d'une diplomatie, d'un âge considérable, qui s'est developpée dans les paramètres imposés par l'évolution du statut juridique des pays roumains. Or, justement ce statut a empêché la création d'institutions spécialisées dans la préparation des futurs diplomates. Les élites de la diplomatie roumaine se sont formés par la confrontation avec les réalités spécifiques aux étapes où ils ont agit et par les contacts avec la diplomatie européenne de laquelle ils ont pris des méthodes qu'ils ont conformées àleurs propres nécessités. Bien qu'ils ne fussent pas sujet de droit international, les pays roumains n'ont pas cessé, quand même, de manifester leur droit de *légation active* en envoyant des représentants aux états chrétiens malgré les prétentions de la Porte Ottomane qui leur avait reconnu seulement le droit de *légation passive*, illustré par l'institution du *capuchehailâc*. En conséquence, la diplomatie roumaine a suivi de conserver le statut d'autonomie politique-territoriale, en profitant des intérêts divergents qui s'abbroutaient au Bas Danube.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU

ACTIVITĂŢI INFORMATIVE ROMÂNEŞTI ÎN SERVICIUL PORŢII OTOMANE (SECOLELE XVI–XVII)

1. Introducere

Din cele mai vechi timpuri, culegerea de informaţii exacte despre potenţialul inamic a constituit o preocupare permanentă pentru cei aflaţi la cârma statelor. S-au alcătuit, din oameni bine pregătiţi, reţele de spionaj menite să penetreze sistemele de securitate şi să pătrundă cât mai adânc în structurile statului advers, astfel încât, în caz de război, toate acţiunile inamicului să fie cunoscute şi anihilate cu pierderi minime. Demnitarii, nemulţumiţi de favorurile primite, erau atraşi uşor de pungile cu bani şi deveneau, în majoritatea cazurilor, cei mai eficienţi agenţi[1]. Contraspionajul a apărut din necesitatea de a opri infiltrările străine în interiorul statului, astfel încât mişcările trupelor proprii să fie învăluite într-o "ceaţă" de nepătruns, la adăpostul căreia să poată lovi prin surprindere adversarul.

În decursul timpului reuşitele militare s-au datorat, în bună măsură, cunoaşterii resurselor umane şi materiale ale adversarului, dar, mai ales, cunoaşterii strategiei acestuia, ceea ce a permis adoptarea celor mai eficiente dispozitive de luptă[2]. Armatele lui Ginghis Han erau precedate de numeroşi "negustori", care studiau forţele inamicului, indicau punctele slabe, încât mongolii acţionau ulterior pe un teren cunoscut. Înainte de a invada Rusia şi alte *ţări europene, Subotay a trimis o armată de spioni, în timp ce capetele încoronate* ale Europei nu ştiau mai nimic despre pericolul mortal ce se apropia dinspre Asia[3]. La cucerirea Karakitai-ului, Djaba a aflat de problemele religioase, a proclamat libertatea cultului oprimat, provocând astfel o revoltă, în urma căreia trupele mongole au avut drumul deschis[4]. Pe toate laturile oştirii în marş, se deplasau sute de iscoade, care împiedicau un eventual atac dat prin surprindere şi, în acelaşi timp, cercetau terenul pentru a descoperi locul propice

[1] Sun Tzu considera că trebuie atraşi cu bani funcţionarii destituiţi sau pedepsiţi, "pentru a face lumină asupra situaţiei, aşa cum se prezintă ea în ţara lor, şi pentru a vă informa asupra planurilor pe care această ţară le face împotriva voastră" (Sun Tzu, *Arta războiului*, Bucureşti, 1993, p. 92–93).

[2] Sun Tzu, *op.cit.*, p. 92.

[3] General T. Nicolau, *Invazia tătarilor şi prima ocupare a Budapestei*, Bucureşti, 1930, p. 19.

[4] Manole Neagoe, *Attila, Ginghiz Han şi Tamerlan*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1971, p. 188–189.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 37–60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

susţinerii unei bătălii[5]. Având de înfruntat o armată chineză net superioară numeric, Djebe a profitat de ignoranţa generalilor chinezi, care nu cunoşteau zona de operaţii, a manevrat perfect şi le-a căzut în spate, zdrobindu-i[6]. În 1241, arhiepiscopul de Calocea, Ugolinus, a lovit şi pus pe fugă câteva *ceambuluri* mongole. Acestea au intrat în derută, retrăgându-se în mare grabă, ceea ce i-a încurajat pe maghiari să-i urmărească cu înverşunare. Orbiţi de succesul obţinut cu uşurinţă, n-au observat că tătarii i-au atras într-o mlaştină, unde s-au împotmolit datorită cuiraselor grele. Doar arhiepiscopul şi câţiva apropiaţi au scăpat de săgeţile mongole[7]. Se explică, într-un fel, de ce în faţa mongolilor n-a putut rezista nici o armată, indiferent de efective, dotare şi capacităţile comandanţilor. Informaţia în lumea mongolă circula foarte repede de-a lungul reţelei de poştă, un curier putând străbate peste 200 km într-o zi, hanul având la dispoziţie în permanenţă ştiri proaspete din toate colţurile imperiului[8].

Arabii, în expansiunea lor rapidă din secolele VII–VIII, au avut de înfruntat popoare ostile şi spaţii vaste, necunoscute oamenilor deşertului. Au apelat în această situaţie la prizonierii de război[9], care trebuiau să ghideze oştile musulmane pe cele mai bune căi de acces spre principalele obiective inamice, asigurând în acelaşi timp capturarea unei prăzi bogate şi a numeroşi robi[10]. Spionii se recrutau din rândul celor care aveau în captivitate rude apropiate (copii, nepoţi, soţii, părinţi, etc.), deoarece în cazul în care mulţumeau pe conducătorul musulman, erau eliberaţi cu întreaga familie[11]. Totodată, trădările erau practic eliminate. Folosirea supuşilor nemusulmani era o practică curentă în Califatul arab. Despre tratamentul la care urmau să fie supuşi spionii inamici capturaţi existau numeroase prevederi în tratatele de drept islamic, acoperind practic toate situaţiile posibile. În realitatea cotidiană, jurisconsulţii sunt, în general, de acord că pedeapsa cu moartea este indicată în astfel de cazuri[12]. As-Şaibani considera, însă, că unui spion care şi-a recunoscut vina trebuie să i se

[5] Marco Polo, *Milionul. Cartea minunatelor aventuri ale lui Marco Polo*, Bucureşti, 1958, p. 56.
[6] *M. Neagoe, op.cit., p. 181.*
[7] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, *Cântecul de jale de Rogeriuş*, Bucureşti, 1935, p. 73.
[8] M. Neagoe, *op.cit.*, p. 211.
[9] Despre prizonierii luaţi de musulmani, a se vedea lucrările: Abu Hodja, *Precis de jurisprudence musulmane selon la rite chafeite*, Leyde, 1859; Abu Yusuf Yakub, *Le livre de l'impot foncier*, ed. E. Fagner, Paris, 1921; Ach-Chabani, Muhammad ibn al-Hasan, *Le grand livre de la conduite de l'état (Kitab as - Siyar al- Kabir)*, comentată de as-Sarakhsî, tr. M. Hamidullah, vol. I–IV, Ankara, 1990; A. Morabin, *La notion de Gihad dans l'islam medieval des origines a al-Ghazzali*, Lille, 1975.
[10] As-Şaibani, *op.cit.*, vol. II, p. 93–107.
[11] *Ibidem*, p. 104.
[12] Abu Yusuf Yakub considera ca spionii, "dacă sunt inamici sau tributari, evrei, creştini sau magi supuşi capitaţiei, să fie decapitaţi: dacă sunt musulmani trădători, să li se aplice o pedeapsă dureroasă şi să fie timp îndelungat aruncaţi în închisoare, până ce manifestă căinţă" (Abu Yusuf Yakub, *op.cit.*, p. 294). Se observă tratamentul diferenţiat aplicat musulmanilor, dar în practică nu se făceau deosebiri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aplice doar tortura, iar dacă este *zimmi* să fie închis[13]. Această atitudine blândă se explică prin considerentul că războiul şi vărsarea de sânge sunt lucruri neplăcute în ochii lui Allah[14]. Cum acţiunile de spionaj puteau fi realizate de femei şi bătrâni, categorii tratate cu indulgenţă în teoria dreptului islamic, se prevedea pedeapsa cu moartea prin crucificare, "deoarece au vrut să cauzeze pagube comunităţii musulmanilor"[15]. Băieţii care n-au atins vârsta pubertăţii nu puteau fi ucişi, deoarece legile djihad-ului interzic categoric uciderea minorilor[16]. În practică, soarta spionilor era lăsată la voinţa conducătorului musulman, care, de cele mai multe ori, aplica pedeapsa cu moartea, "pentru ca alţii să tragă învăţăminte"[17].

---

[13] As-Şaibani, *op.cit.*, vol. III, p. 520.

[14] Najib Armanazi, *L'Islam et de droit international*, Paris, 1929, p. 72.

[15] As-Şaibani, *op.cit.*, vol. III, p. 521. Jurisconsultul citat considera că era de preferat ca pedeapsa prin crucificare să nu se aplice femeilor, deoarece trupul acestora nu trebuie expus privirilor.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem.* Otomanii au adoptat o atitudine intransigentă faţă de spioni, cazurile de iertare fiind rare şi motivate de interese materiale, prinsul putând fi valorificat în târgurile de robi sau folosit ca vâslaş pe galerele sultanale. În drum spre Cameniţa (1672), sultanului Mehmed IV îi sunt aduşi zece soldaţi poloni prinşi de cei de la serhat, împreună cu robul unui ciorbagiu fugit din tabăra turcească şi care le servise drept ghid; "după ce au recunoscut ce faptă au săvârşit", le-au fost tăiate capetele (*Cronici turceşti*, vol. II, p. 219, 282). În timpul expediţiei în Banat (1695), un *haidusak*, care spiona tabăra otomană, a fost prins şi apoi executat din porunca sultanului Mustafa al II-lea (*ibidem*, vol. II, p. 445). În Campania dusă împotriva Veneţiei în Moreea, a fost prins un spion trimis de generalul din Anapoli. După ce şi-a recunoscut vina, a fost decapitat, din ordinul inflexibilului mare vizir Gin Ali paşa, împreună cu imamul din Stife care-l adăpostise (N. Iorga, *Cronica expediţiei turcilor în Moreea (1715) atribuită lui Constantin Diichiti*, Bucureşti, 1913, p. 42–43). Uneori iscoada nu era omorâtă, ci, după ce i se arăta tăria oştii otomane, era eliberată. Scopul urmărit era ca adversarul să fie îngrozit de cifrele raportate, de cele mai multe ori cu mult peste cele reale. Această metodă de intimidare apare încă din cele mai vechi tratate de artă militară (Sun Tzu, *op.cit.*, p. 95). Turcii au aplicat acest tratament spionilor inamici. Antoine Galland ştia că sultanul Mehmed IV a dat 20 de galbeni (cu 20 de galbeni se puteau cumpăra două locuri de prisacă sau pământ echivalând cu o nouă parte dintr-un bătrân) unui spion trimis de Sobieski şi apoi l-a lăsat să observe şi locuri nespionate. Apoi l-a eliberat, avertizându-l că nici el şi nici un altul să nu încerce să se întoarcă, pentru că ar fi trataţi în alt fel (*Journal d'Antoine Galland pendant son sejour a Constantinople (1672–1679)*, ed. Charles Scheffervol, II, Paris, 1881, p. 173). În 1696, undeva în Banat, tătarii suprind un mic pâlc de iscoade austrice şi-l capturează în totalitate. Un singur austriac a fost cruţat, pentru a duce vestea sosirii călăreţilor stepei (*Cronici turceşti*, vol. II, p.474).

Spionii penetrau toate instituţiile Imperiului otoman, beneficiind de sprijinul creştinilor sau al renegaţilor, care nu-şi uitaseră originea. Înalte feţe bisericeşti, inclusiv patriarhi, au fost dovediţi ca agenţi ai statului rus, considerat protectorul tuturor ortodocşilor. Patriarhul Parteni al III-lea (1654–1657) a fost acuzat de colaborare cu "adoratorii de cruci" şi, după ce a recunoscut că în fiecare an a trimis scrisori prin care îndemna la revoltă, a fost spânzurat la Parmak-Kapu (*Cronici turceşti*, vol. III, p. 109–110). Mulţi spioni se recrutau din rândurile renegaţilor, unii având funcţii chiar în imediata apropiere a sultanului. Sibianul Mark Scherer a ajuns tâlmaciul lui Süleyman Magnificul, dar prins când furniza informaţii austriecilor, a fost executat (M. Dan, S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman*, în AIIC, tom IV, 1961, p.56). Turcii nu iertau pe agenţii secreţi nici după trecerea unui timp destul de îndelungat. Astfel, medicul Trstabuza, acuzat de a fi în serviciul Rusiei, a fugit la Veneţia unde a stat patru ani. Ademenit cu o scrisoare de iertare, a fost prins şi decapitat (1741). Colaboratul său, Manoli

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Când Osman I întemeia un minuscul stat (Uc beylik) în coasta Imperiului bizantin, nimeni n-a putut să prevadă expansiunea rapidă pe trei continente şi în defavoarea unor regate sau imperii puternice. După doar două secole şi jumătate, Imperiul otoman a devenit un Stat întins de la Bagdad la Oceanul Atlantic şi de la Buda până la cataractele Nilului. Suprafaţa ocupată la începutul domniei lui Süleyman Magnificul era de 2.600.000 km^2, iar populaţia a fost estimată la 16.000.000 de locuitori[18]. Expansiunea a fost favorizată de mai multe cauze (state în decădere, sau dezbinate, armata disciplinată şi numeroasă, folosirea intensă a armelor de foc, în faţa artileriei otomane înclinându-se faimoasele ziduri ale Constantinopolului, resurse economice superioare ce permiteau întreţinerea unor armate costisitoare, etc.), dar nu trebuie să se neglijeze importanţa informării prealabile despre resursele şi moralul inamicului. Trimişii otomani creau cu ajutorul pungilor de bani partide filoturce din rândul boierilor nemulţumiţi de funcţiile primite sau de expansiunea catolicismului, sprijinit de Ungaria sau Polonia. Aceste facţiuni acceptau dominaţia otomană, turcii fiind toleranţi cu ortodocşii aflaţi sub oblăduirea sultanului. Astfel de grupări s-au constituit şi la nord de Dunăre, spionând în permanenţă pe domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, astfel încât colaborarea cu forţele antiotomane nu se putea realiza decât prin anihilarea opozanţilor. Boierii dispuneau de legături de rudenie sau de prietenie în Polonia sau în Ungaria şi domnii riscau mult prin trimiterea de scrisori conţinând informaţii despre mişcările turceşti de trupe. Domnii moldoveni rugau pe demnitarii poloni să ardă documentele după analiza ştirilor conţinute, pentru a nu cădea în mâna sultanului prin intermediul opoziţiei boiereşti[19].

Otomanii, originari din Asia Centrală, au venit în contact cu mongolii şi cu statele islamice, unde au descoperit importanţa informaţiilor pentru obţinerea unor succese deosebite în teritorii puţin cunoscute, aflate uneori la mare distanţă de hotarele temporare ale Casei Războiului. În Europa otomanii au întâlnit numai state creştine ce constituiau prin credinţa, obiceiuri şi limbile vorbite,

---

Ipsilanti fusese tras în ţeapă sub aceeaşi acuzaţie. Ei vânduseră informaţii ruşilor, pe când se aflau în serviciul domnului Ţării Româneşti, Constantin Mavrocordat, în anii 1736–1737 (V. Mihordea, *Contribuţie la istoria păcii de la Belgrad*, extras, Craiova 1935, p. 12). Neîncrederea în supuşii creştini a sporit în rândurile turcilor, pe măsură ce declinul imperiului se accentua. În 1769, marele vizir Mehmed Emin paşa ucidea zilnic "bulgari şi munteni sau moldoveni, cărăuşi şi alte raiale ..." acuzaţi fără dreptate că ar fi spioni ai ruşilor (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, doc. 119, p. 1200).

Pentru juriştii musulmani, determinarea calităţii de spion nu se putea face prin tortură, declaraţiile fiind lipsite de valoare. Într-un tratat de drept islamic se scria: "mărturisirea celui care este sub constrângere este nulă, indiferent dacă constrângerea vine de la o ameninţare cu închisoarea sau de la o ameninţare cu moartea". Calitatea de spion nu putea fi constatată decât dacă acuzatul recunoştea de bună voie, ceea ce era puţin probabil, datorită pedepselor grele, sau dacă doi martori atestă acest lucru. Împotriva spionului se va admite mărturia zimmiilor, chiar împotriva musulmanilor, şi a inamicilor veniţi cu aman (As-Şaibani, *op.cit.*, vol. III, p. 522).

[18] Fairfax Downey, *Soliman le Magnifique*, Paris, Payot, 1930, p. 15.

[19] Corfus, *Documente politice*, XVII, p. 255, 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

total diferite de cele din Asia Mică, un alt fel de lume opusă Islamului. Turcii, diferiți față de popoarele europene prin aspectul fizic (uneori cronicile otomane îi numesc pe europeni "oamenii galbeni"), erau ușor de descoperit. În plus, Coranul interzicea drept-credincioșilor însușirea limbii ghiaurilor, turcii putând învăța araba și persana, considerate limbi sacre ale Islamului. Orice turc pătruns în lumea creștină era privit ca un dușman gata în fiecare moment să întreprindă acțiuni ostile. În consecință, supravegherea era permanentă și deosebit de vigilentă. Ambasadele turcești aveau posibilități reduse de mișcare, pentru a nu putea stabili legături prea strânse cu demnitari ușor de influențat. Corespondența era în permanență interceptată, citită și apoi resigilată. Cunoscându-se probabil acest lucru, trimișii sultanului otoman codificau mesajele, dar nu rezolvau prea mult, deoarece în Occident știința decriptării a făcut pași importanți în secolul XVI. Astfel, o criptogramă de două pagini, provenind de la misiunea otomană la Florența, a fost descifrată de Camilo Giusti în mai puțin de șase ore, lucru remarcabil dacă se ține seama de faptul că nu cunoștea limba în care fusese redactată, respectiv limba turcă[20].

O altă cale de informare pentru Sublima Poarta era cea a misiunilor diplomatice acreditate la Constantinopol de puterile europene. Aceste informații erau oferite cu scopul de a câștiga bunăvoința sultanului și de a-l atrage în jocul cabinetelor, care urmăreau câștigarea preponderenței pe continent sau, dimpotrivă, menținerea unui echilibru de forțe. Prezența armatelor turcești pe câmpurile de luptă europene era importantă, atât în momentul apogeului statului otoman, cât și în perioada de declin. În prima fază turcii limitau presiunea pe care o exercita Casa de Habsburg asupra Franței. Ulterior, pe lângă acest rol, otomanii au fost văzuți ca o stavilă în calea înaintării ruseşti spre apus. Cele mai bune relații, cu unele întreruperi, le-a avut Franța, care a furnizat marelui vizir informații secrete provenind de la agenții infiltrați în anturajul țarului rus sau al împăratului austriac. Înalta Poartă nu se putea încrede în această sursă din cauza fluctuațiilor politicii guvernelor europene, care, de la starea de conflict, treceau ușor la colaborare, având drept scop împărțirea Imperiului otoman. Chiar și la Versailles au fost create câteva planuri, menite, în concepția autorilor, să asigure o bucată suficientă de "prăjitura otomană" pentru fiecare putere creștină[21].

În aceste condiții, turcii puteau apela la serviciile negustorilor proveniți din rândurile *zimmiilor*, primiți cu mai puțină răceală de creștini, datorită religiei comune. Rezultatele nu erau mulțumitoare, deoarece aceștia nu erau interesați să slujească cu devotament pe cei care le oprimau popoarele. În situația dată, otomanii au dispus totuși de două "turnuri de observație", îndreptate spre Europa și care, cu mai multă sau mai puțină fidelitate, au informat Constantinopolul despre evenimentele importante petrecute pe continent. Raguza, în schimbul autonomiei și al importantelor avantaje

[20] Năstase Tihu, *Cu ușile încuiate*, în "Știință și tehnică", 10/19983, p. 44.

[21] Despre proiectele de împărțire a Imperiului otoman, a se vedea lucrarea lui G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281–1931)*, Paris, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comerciale, trimitea agenţi care sondau intenţiile puterilor din Occident. Portul era deschis şi în perioada de conflict între Veneţia şi Imperiul otoman, ştirile circulând în dublu sens, la fel ca orice marfă. Prizonierii de război erau schimbaţi tot la Raguza[22].

Celălalt post de observaţie otoman înfipt în Europa era constituit din ansamblul celor trei principate româneşti, Moldova şi Ţara Românească fiind folosite în acest scop până în secolul XIX, chiar dacă au dat semne de slăbiciune în favoarea puterilor europene, în special a Rusiei. Prima a fost "recrutată" Ţara Românească, după înfrângerea lui Mihai II, fiul lui Mircea cel Bătrân, în 1420. În acest an, muntenii conduşi de voievodul Radu Praznaglava au condus trupele otomane pe îngustele poteci de munte în Ţara Bârsei, în urma acestui jaf fortificându-se Braşovul[23]. A urmat apoi Moldova, dar abia după moartea voievodului Ştefan cel Mare. Informaţiile furnizate erau considerate de către domnitorii de la Suceava ca dovezi de fidelitate faţă de sultan, menite să abată intenţiile ofensive ale Imperiului otoman spre alte regiuni, ceea ce contribuia astfel la păstrarea fiinţei statale[24]. Transilvania va fi inclusă în sistemul informaţional otoman după 1526, anul căderii Ungariei, dar va fi puţin operaţională, atât datorită neîncrederii demnitarilor de la Istanbul în principii Transilvaniei, care puteau să emită pretenţii la Ungaria controlată de turci, cât şi deselor perioade de nesupunere şi de revoltă armată. La 1685 sultanul a pierdut definitiv controlul asupra Transilvaniei în favoarea Habsburgilor. Regiunea a rămas în continuare supravegheată de agenţi munteni până în secolul XIX.

Documentele cercetate demonstrează că Ţările Române furnizau ştiri importante pentru Înalta Poartă, lipsită de mijloace de a penetra adânc în Casa Războiului şi, de altfel, puţin dornică de a realiza acest lucru. Informaţiile furnizate de domnii români se bucurau de încrederea demnitarilor otomani, chiar dacă uneori erau verificate prin intermediul celorlalţi voievozi, multe dintre deciziile de politică externa fiind luate pe baza rapoartelor trimise de la Bucureşti sau Iaşi. Domnii Moldovei şi Ţării Româneşti au prezentat cu exactitate intenţiile suveranilor Rusiei sau Austriei, chiar şi atunci când complotau împotriva sultanului.

2. Organizarea reţelelor internaţionale

Conducătorul complexului sistem de spionaj era însuşi domnul. Misiunea de a cerceta lumea creştină, Casa Războiului pentru musulmani, o primea încă de la acordarea domniei. Într-o poruncă din 1693, sultanul Ahmed II cerea boierilor moldoveni să-l asculte pe Constantin Duca[25], pentru ca supuşii contribuabili să fie ocrotiţi şi apăraţi, iar "înaltele mele slujbe, care vor fi impuse", să

[22] Fernars Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, Bucureşti, 1985, p. 228.
[23] Tashin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1991, p. 102.
[24] Mehmed, *Doc. turc.*, vol. I, p. 12.
[25] Constantin Duca, domn al Moldovei, 1693–1695; 1700–1703.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie îndeplinite[26]. Printre aceste înalte slujbe se număra şi misiunea de a informa permanent Sublima Poartă. Numeroase porunci sultanale amintesc domnilor de această datorie. Sultanul Soliman Magnificul scria voievodului Ţării Româneşti, Petru cel Tânăr, la 13 august 1564, "să depună zel pentru buna administrare şi protecţia ţării şi să-mi trimiţi ştiri adevărate pe care le vei afla în vecinătate şi-n străinătate"[27]. Doi ani mai târziu, la 7 iunie 1566, acelaşi domnitor trebuia să semnaleze "în scris acţiunile regelui răufăcător şi să-mi trimiţi şi alte ştiri pe care le vei afla"[28].

În secolul următor, Vasile Lupu era obligat de către crudul sultan Murad IV (1623–1640) să trimită "iscoade destoinice în partea tătărască să obţii veşti adevărate despre starea şi situaţia lor şi să înştiinţezi Pragul meu al fericirii aşa cum este în realitate"[29], misiune de care domnul Moldovei s-a achitat strălucit, deoarece a reuşit să câştige favoarea padişahului pentru a obţine şi domnia Ţării Româneşti. Matei Basarab a fost desemnat să supravegheze acţiunile principelui Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy I, şi, în special, să raporteze despre tăria cetăţii de la Satu Mare, considerată de sultan drept un loc de refugiu în cazul unei răzvrătiri împotriva Porţii[30]. Tot în Transilvania trebuia să-şi concentreze atenţia şi Constantin Brâncoveanu, deoarece aşa suna porunca scrisă în martie 1690[31]. Imperiul otoman era neliniştit de prezenţa în zonă a numeroase trupe austriece, care ameninţau flancul şi spatele armatelor turceşti şi, totodată, distrugeau prin incursiuni de pradă inepuzibila bază de aprovizionare cu grâne, carne, miere, sare, cai, corăbii, lemn şi cu importante sume de bani, produse atât de necesare ducerii unui război istovitor cum a fost cel încheiat cu pacea de la Carlowitz. Otomanii se interesau de Ardeal şi în perspectiva unei campanii având drept obiectiv final alungarea austriecilor şi readucerea spaţiului intracarpatic printre posesiunile sultanului, dar turcii nu vor reuşi decât victoria de la Zărneşti. Firmane, conţinând porunci asemănătoare, primeau, bineînţeles, şi principii Transilvaniei. Sultanul Mehmed IV (1648–1687) scria principelui Mihail Apaffi, în aprilie 1680, "să raporteze şi să facă să se ştie toate afacerile

[26] Tashin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601–1712)*, Bucureşti, 1984, doc. 204, p. 419.

[27] ASB, Documente istorice, DLXXLX/67.

[28] *Ibidem*, DLXXX/34. Un alt firman prin care se poruncea culegerea de informaţii pleca spre Ţara Românească la 29 octombrie 1568 (*ibidem*, DLXXX/88). Un firman adresat lui Mircea Ciobanul, tatăl lui Petru cel Tânăr, în iulie 1559, cerea ca acesta "să nu înceteze de a cerceta şi de a iscodi mereu fie părţile Transilvaniei, fie toate celelalte părţi şi să dai de ştire stările şi purtările lor" (Mehmed, *Doc. turc.*, I, p. 48). De la jumătatea secolului XVI datează, deci, primele documente turceşti, prin care sultanii obligau pe domnii români să culeagă ştiri despre lumea creştină. Primele rapoarte păstrate în arhivele otomane datează, însă, de la 1510–1512 în cazul Ţării Româneşti (*ibidem*, p. 8–9) şi de la 1520 în cazul Moldovei (*ibidem*, p. 11–12).

[29] T. Gemil, *op.cit.*, doc. 103, p. 237–238.

[30] Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 176, p. 179.

[31] ASB, Documente istorice, DLXXX/13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care merită să fie ştiute"[32]. Pentru serviciul depus cu credinţă urma să atragă "mulţumirea fericită" a sultanului şi în consecinţă, asigurarea unei domnii liniştite şi îndelungate.

Cererea de informaţii despre acţiunile îndreptate împotriva Imperiului otoman putea să provină de la sultan, de la marele vizir[33] sau de la comandanţii militari aflaţi în cetăţile situate în apropierea frontierelor româneşti[34]. Aceştia din urmă dispuneau de reţele proprii de spionaj, dar de multe ori ştirile obţinute nu se ridicau la valoarea celor aduse de olăcarii munteni sau moldoveni. Voievozii aveau tot interesul să atragă de partea lor pe beii învecinaţi, care, prin rapoarte favorabile, putea îndepărta spectrul mazilirii. La sfârşitul scrisorilor informative, domnii nu uitau să menţioneze că "de acum încolo, orice fel de ştiri vor apărea, e sigur că le vom comunica, aşa cum se întâmplă lucrurile cu adevărat"[35].

Voievozii dispuneau de cabinete speciale, unde soseau gazetele europene sau ştirile culese de spionii infiltraţi în ţările vecine, în vederea valorificării în rapoarte de către Sublima Poartă. Cabinetele erau separate de cancelarie, în care se redactau documentele interne, iar marii boieri, obişnuiţi să-şi trădeze stăpânii, nu aveau acces. Doar apropiaţii domnului aveau permisiunea să pătrundă în acest univers tainic, dar şi aceştia puteau trăda, urmărind să-şi înlocuiască ruda la tron. Constantin Brâncoveanu a încredinţat conducerea "cabinetului negru" stolnicului Constantin Cantacuzino, încredinţându-i toate secretele, ca unui tată. Unchiul, însă, s-a folosit de toate acestea pentru a-i smulge tronul şi a-i distruge întreaga familie, astfel încât fiul său să fie lipsit de un concurent înrudit[36].

La adăpost de orice priviri indiscrete lucrau numeroşi logofeţi, care aveau o pregătire superioară faţă de diecii din cancelaria domnească. Ei trebuiau să cunoască limba în care erau scrise gazetele europene, o sursă bogată de informaţii. Existau deci buni cunoscători ai limbilor germană şi rusă, căci din Prusia, Imperiul habsburgic şi Rusia proveneau cele mai multe gazete. În secolul XVIII, folosirea limbii franceze se extinde, iar în apropierea domnilor apar cunoscători în materie, în general aventurieri dornici de îmbogăţire rapidă. Cum rolul Franţei în intrigile de la Constantinopol a sporit, domnii erau interesaţi să întreţină bune relaţii cu trimişii regelui. Secretarii primiţi în slujbă aveau

[32] Zdenka Vesela-Prenosilova, *Contribution aux rapports de la Porte Sublime avec la Transilvanie d'apres les documents ottomanes*, în "Archives Orientalni", an 33, nr. 4/1965, Praga, p. 581.

[33] Vezi nota 30.

[34] T. Gemil, *op.cit.*, doc. 118, p. 267–268. Vasile Lupu considera că "este datoria noastră de rob să comunicăm la cetăţile şi hotarele din jurul nostru ştirile de acest fel", adică cele referitoare la concentrările polone de trupe.

[35] Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 176, p. 179; doc. 177, p. 182.

[36] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, vol. II, ediţie critică de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, p. 306; *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, în *Cronicari munteni*, ediţie de Mihail Gregorian, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 341–343. Stolnicul Constantin Cantacuzino şi alţi Cantacuzini au făcut arzuri cu peceţi falsificate, prin care Brâncoveanu era acuzat de trădare faţă de Sublima Poartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întotdeauna recomandări călduroase. Prin intermediul acestor intimi se putea câștiga un sprijin prețios în lupta pentru menținerea sau recâștigarea tronului. Existau oameni specializați și în spațiul maghiar sau polon, zone atât de frământate și vizate de politica Porții. Cei care se ocupau de o anumită zonă puteau fi pământeni, dar se preferau străini, originari din regiunile respective. Domnii erau obligați să trimită nu numai informații brute, ci și considerații privind desfășurarea ulterioară a evenimentelor și implicațiile posibile pe care le-ar avea asupra Imperiului otoman. Secretarii străini aveau avantajul că erau neimplicați în luptele pentru domnie, fiind atașați de cel care le plătea lefuri consistente[37].

Materialul acumulat era analizat prin prisma importanței pentru interesele Sublimei Porți. Din gazetele europene se desprindeau știrile privind dinamica relațiilor dintre puteri, desfășurarea evenimentelor militare, schimbările survenite în ierarhia conducătoare etc. Știrile agenților secreți se refereau în special la concentrările de trupe ale statelor învecinate, misiune pe care domnii au îndeplinit-o bine, cum observă și unii călători străini. Marele vizir Fîndîklîlî Ahmed paşa (1661–1676), profitând de regenerarea forței ofensive a imperiului, a decis îndreptarea atacului spre nord, unde se afla o Polonie slăbită de războaie neîntrerupte. Domnul Moldovei, Gheorghe Duca, a primit misiunea de a supraveghea în permanență situația din republică, îndeosebi pregătirile militare. Duca Vodă s-a achitat în mod strălucit de această sarcină. Iscoadele moldovene au împânzit întreaga Polonie, astfel încât "îl informează despre orice pregătire de război a oștilor. M.S. regelui împotriva dușmanilor Măriei Sale și ai republicii"[38], remarca în 1666 F. Kobylecki, un sol polon în trecere prin Moldova. Este doar un exemplu din noianul de informații militare care au pornit din Țările Române spre Constantinopol. Trierea informațiilor se făcea sub stricta îndrumare a domnului, deoarece o știre importantă nesemnalată putea atrage după sine acuzația că s-a dorit dezinformarea Porții, ceea ce putea determina emiterea unui firman de mazilire și, uneori, pedeapsa cu moartea[39]. Materialele selecționate se constituiau într-un raport care era tradus în limba turcă. Forma finală, respectându-se stilul pompos specific oriental, era dată de secretari turci chemați special de domn. Marele vizir nu refuza aceste cereri, deoarece secretarii aveau misiunea de a observa în mod discret activitatea domnilor[40]. În

[37] Dintre secretarii străini aflați în slujba domnilor din Țările Române amintim pe: Ioan Starzawski (Pavel Chihaia, *Secretarul pol al lui Matei Basarab*, în MI, an. IV, nr. 12/1970, p. 70–74); Anton Maria del Chiaro, sub Constantin Brâncoveanu; François Thomas Linche sau Lichou; Jean Mille; Pierre de la Roche; Alexandre Maurice Blanc de la Nautte, conte d'Hauterive etc.

[38] Corfus, *op.cit.*, XVII, doc. 178, p. 277.

[39] Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXII, București, 1913, p. 57. Pașii turci înfrânți la Focșani l-au acuzat pe Mavrogheni că nu le-a spus nimic despre ruși, iar cifra austriecilor a redus-o. Era ușor să se arunce vina în seama voievodului Țării Românești, pentru a cădea numai capul acestuia.

[40] Petru cel Tânăr avea un secretar turc pe nume Faik, cerut înapoi de sultan la 24 mai 1566 (ASB, Documente istorice, DLXXX/25). Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești, a avut în slujbă pe unul din locțiitorii *mektupciului* marelui vizir, Abdi efendi, "persoană binecrescută și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mod obişnuit se întocmeau 4-5 rapoarte lunar[41], dar ştirile deosebite erau expediate prin olăcari speciali îndată ce ajungeau la Iaşi sau Bucureşti[42].

Iscoadele pornite din cele trei ţări române erau alese după criterii severe, precum credinţa absolută faţă de domn şi, nu în ultimul rând, cunoaşterea limbilor popoarelor în mijlocul cărora se infiltrau[43]. Oamenii trimişi se recrutau din rândurile localnicilor din regiunile de frontieră, buni cunoscători ai zonelor învecinate şi ai obiceiurilor, astfel încât să se confunde uşor în masa populaţiei. Se apela uneori şi la serviciile străinilor, dar aceştia lucrau în schimbul unor sume mari de bani. Aceasta îi făcea interesanţi pentru bogatele oraşe transilvane, obligată să culeagă veşti în schimbul unor avantaje comerciale[44]. Necesitatea de a şti foarte bine limba ţării în care se spiona era şi este fundamentală pentru un bun agent şi însuşi sultanul cerea trimiterea "unor oameni buni, cunoscători de limbă şi de încredere în toate privinţele"[45]. Indiferent de valoarea acestora, principii aveau obligaţia de "a judeca cu înţelepciunea scopurilor lor, să faceţi raport către această parte pentru a face cunoscută starea de lucruri"[46]. Iscoadele erau instruite să cerceteze bine şi, mai ales, să transmită rapid ştirile. În condiţii de iarnă, în ianuarie 1653, oamenii lui Vasile Lupu au sosit din părţile Moscovei în exact 25 de zile" (kâmil yigirmi beş günde Moskov tarafından adamlarînîz gelüb)[47]. Din Polonia sau Transilvania se venea mult mai repede, dar iarna pasurile carpatine erau greu de trecut şi doar cei care cunoşteau regiunea le puteau traversa fără mari probleme.

În Moldova, spionii se recrutau din zona cetăţilor Hotin, Soroca, Orhei, pentru Polonia, Rusia şi Ucraina; din zona învecinată Bugeacului, pentru spaţiul controlat de tătari; din zona Neamţ - Câmpulung, pentru Transilvania. În Ţara Românească proveneau din rândurile populaţiei de la munte, care cunoştea bine îngustele poteci de pe culmile montane, pe unde puteau fi dirijate trupe otomane, astfel încât apărarea să fie învăluită. Din Ardeal, iscoadele porneau

credincioasă şi om priceput şi drept", care a plecat din Constantinopol la 4 august 1800 (Mehmed, *Doc. turc.*, III, doc. 87, 88, p. 133-134.

[41] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 665.

[42] Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 177, p. 181.

[43] Cunoaşterea limbii şi a obiceiurilor poporului spionat era esenţială pentru un agent de valoare. În tratatul de artă militară redactat în timpul împăratului Nichefor Phocas se recomanda strategilor să intensifice "trimiterea de trapeziţi (...) şi mulţi spioni aleşi dintre cei mai buni şi mai siguri", pentru a cunoaşte mişcările adversarului. Leon VI Filozoful considera că spionii trebuie să se poarte "astfel încât să fie consideraţi de acelaşi neam cu dânşii (*Pagini din gândirea militară universal*, vol. II, Bucureşti, 1985, p. 74). Într-un alt tratat se recomanda folosirea prizonierilor de război care aveau familiile în captivitate, astfel încât trădarea era practic exclusă (Gilbert Dagron, Haralambie Mihăescu, *Le traite sur la guerilla (de veli tatione) de l'empereur Nicephore Phocas (963-969)*, Paris, 1986, p. 256).

[44] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, p. 1252. Gheorghe Rakoczy al II-lea cerea bistriţenilor, la 1 noiembrie 1655 să trimită pe spionul rus, care mai servise pentru Transilvania, spre Cameniţa, de unde să aducă ştiri despre trupele de ruşi şi cazaci adunate în zonă de regele Poloniei.

[45] T. Gemil, *op.cit.*, p. 349.

[46] *Ibidem*.

[47] *Ibidem*, p. 289, doc. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spre Moldova și Polonia din Bistrița și Brașov; spre Muntenia, din Brașov și Sibiu, iar spre Austria, de la Satu Mare, Bistrița și Hust. Negustorii sași erau cunoscuți pentru activitatea informatoare, având numeroase conexiuni în rândul celor cu care încheiau afaceri[48]. Pârcalabul de Soroca răspundea personal de instruirea și trimiterea oamenilor în diferite misiuni și de aceea, în această dregătorie se puneau persoane de încredere, astfel încât să nu "transpire" informații care să pună în pericol viața domnului[49]. De încredere se bucurau și pârcălabii de Orhei, numeroase documente din secolul XVII atestând danii de sate[50]. De obicei, documentele nu menționează decât voalat motivul pentru care se primesc satele, totul trecându-se sub formula "slujbă credincioasă". În Țara Românească nu se poate preciza dacă vreun boier anume se ocupa cu instruirea iscoadelor. Un document turcesc datând din timpul domniei lui Neagoe Basarab vorbește despre *capugi-başa*, trimis în misiune în Ardeal. *Capugi-başa* este identificat în ierarhia munteană cu armașul și am putea trage concluzia că domnul l-a trimis la lucru chiar pe șeful iscoadelor, fiind mai priceput și bucurându-se de încrederea voievodului[51]. Mai târziu, la sfârșitul secolului XVII și începutul celui următor, stolnicul Constantin Cantacuzino se ocupa cu instrucția viitorilor agenți secreți[52]. În vremea domnitorului Nicolae Mavrogheni, de buna funcționare a aparatului de spionaj se ocupau Nicolae Della Gramatica, mare pitar, Gheorghe Jianu, medelnicer, Dimitrie Pitar[53] și Gheorghe Conduratu paharnic[54]. Un document din 26 mai 1788 aduce precizarea că marele spătar primea iscoadele înainte de a fi înfățișate domnului[55]. Probabil acesta, în calitate de comandant al oștilor muntene, avea printre atribuțiuni și recrutarea, instruirea și trimiterea în misiune a iscoadelor.

Oamenii erau trimiși în zonele considerate de domn sau de Sublima Poartă drept interesante din punct de vedere al evoluției evenimentelor politice sau militare. În marile capitale europene se aflau în permanență agenți, care se ocupau de culegerea știrilor și redactarea unor rapoarte preluate apoi de curieri

---

[48] C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, București, 1975, p. 145.

[49] În 1633, pârcălabul de Soroca, Teodoreșcuo Vartic, primește misiunea de a aduce știri și prinși din Polonia, iar Gheorghe Ștefan află tot de la Soroca de mișcările cazacilor în primavara anului 1654 (Corfus, *op.cit.*, p. 136, 236). Soroca era principalul post de ascultare spre framântata Ucrainâ și era încredințată unor boieri de încredere.

[50] Pârcalabul de Orhei, Apostolachi, primea de Gh. Ștefan voievod, la 12 martie 1656, pentru că "au slujit nouă și pământului nostru cu drag" (ASB, Achiziții noi, MMCMXXIX/5). Ionascu Rusul, pârcălab de Orhei, primea de la Vasile Lupu, la 13 februarie 1643, fiindcă a slujit și "altor răposați domni cu dreptate și credință" satul Tohatinul (ASB, Manuscrise, 629, f. 322). În documentele intene nu se menționează, în aceste cazuri, natura slujbei, pentru a nu atrage răzbunarea statelor spionate.

[51] Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 7, p. 7–9.

[52] Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, p. 233–240.

[53] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, doc. 198, p. 283.

[54] *Ibidem*, doc. 251, p. 363.

[55] *Ibidem*, p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rapizi, care, dacă se respectau legile elementare ale spionajului, nu cunoşteau pe autorii materialelor. Spioni permanenţi se aflau la Moscova încă din secolul XVII, deoarece Rusia era o nouă şi agresivă putere în spaţiul nord-pontic[56]. Varşovia şi Viena, ultima îndeosebi după 1683[57], au fost penetrate de agenţi moldo-munteni. Alţii erau trimişi chiar în taberele militare şi Vasile Lupu se putea mândri că supraveghea atât pe poloni, cât şi pe cazacii lui Bogdan Hmelniţki[58]. La cererea Porţii, se supravegheau anumite zone sau se intensifica cercetarea pe anumite direcţii. În 1646, Matei Basarab a primit poruncă de la marele vizir să se informeze în legătură cu cetatea Satu Mare, despre care turcii abia dacă ştiau că există şi unde se deplasase principele Transilvaniei[59]. În primăvara anului 1672, Gheorghe Duca a cercetat în profunzime situaţia Podoliei, vizată de expediţia sultanului Mehmed IV şi, în special, întăriturile Cameniţei, cetate considerată cheia întregului regat al Poloniei[60]. Spre Crimeea supravegherea era permanentă, deoarece raidurile tătare erau devastatoare. Moldova a fost călcată în plină pace, contrar poruncilor sultanale, care îi considera pe locuitori "la fel ca cei din ţările mele bine păzite. În 1782 Nicolae Mavrocordat, îngrijorat de zvonurile dinspre Moldova, care anunţau o nouă revoltă a tătarilor, a trimis "iscoade peste iscoade, pretutindenea, în toate părţile şi pre marginea Dunării, ca să afle veşti de lucruri adevărate şi temeinice"[61]. Poarta dorea să cunoască mişcările hanului tătar, deoarece acesta, pe fondul slăbirii puterii otomane în secolul XVII, a început să ducă o politică proprie în spaţiul nord-pontic, încercând chiar să scoată Ţările Române de sub autoritatea sultanului de la Constantinopol. Iscoadele puteau beneficia de sprijinul numeroşilor robi de origine română sau chiar de cel al unor tătari, serviciile acestora din urmă fiind bine remunerate[62].

În secolul XVIII, Imperiul habsburgic şi Rusia au devenit principalii inamici ai Imperiului otoman, dornice să moştenească averea "omului bolnav".

---

[56] Corfus, *op.cit.*, p. 265.

[57] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. IV, ed. IV, Bucureşti, 1993, p. 245.

[58] Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 177, p. 181.

[59] *Ibidem*, doc. 176, p. 179.

[60] Ioan Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi o sama de cuvinte*, editor G. Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 113.

[61] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 565.

[62] Cu ocazia colaborărilor pe câmpul de luptă sau prin trimiteri de daruri, se puteau lega prietenii între domnii români şi căpetenii tătare. Gheorghe Ştefan scria voievodului de Kiev, Stanislav Potocki, în aprilie 1654, că nu are încă nici o ştire sigură "de la prietenii mei de încredere" (Corfus, *op.cit.*, doc. 156, p. 240). Constantin Brâncoveanu dădea la trecerea hanului prin Ţara Românească (1693) daruri lui Mehmed efendi, secretarul hanului (130 taleri), *imbrihorului* (30 taleri), *defterdarului* (30 taleri), *chehaialei* lui *ceakirgi-başa* (70 taleri), unui *marzac* (60 taleri). Dacă darurile la simpla trecere prin Muntenia se ridicau la câteva zeci de taleri (o osie valora 1 taler, iar un cântar de lână 4 taleri) (C. D. Aricescu, *Condica*, p. 152–153), mult mai bine plătite erau ştirile care priveau acţiunile creştinilor sau tentativele de hainire ale hanului. Acelaşi domnitor avea cumpăraţi pe unii din secretarii generalului Stainville, sumele plătite fiind destul de importante (Ion Radu Mircea, *Un document inedit scris de Constantin Brâncoveanu: Catastihul – jurnal 1709–1714*, în MI, an XIII, nr. 7/1979, p. 30).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Turcii erau interesați acum de orice deplasare de trupe la granițele nordice. Agenții plecați din Moldova sau Țara Românească vizau îndeosebi zonele tradiționale de concentrare. În 1769 muntenii au sesizat cu patru luni mai devreme mișcările armatei austriece în Banat, cu intenția de a ataca de-a lungul drumului imperial[63]. În cele din urmă, având experiența nefericită a precedentului război, Austria s-a mulțumit cu rolul de mediator, pentru care a fost răsplătită cu Bucovina. În 1788, tot muntenii au sesizat primele pregătiri austriece în cadrul marelui efort făcut de imperiu (au fost concentrați 218.000 soldați, dispunând de 1.500 de tunuri) și au raportat domnului Nicolae Mavrogheni, "cum că în Banat și în Srem, care sunt spre partea Bosniei și Belgradului, s-au coborât multe oști și că în Ardeal, cum și la Hațeg, au adunat pe toți militarii și i-au îmbrăcat cu haine noi și au dat și la toți militarii spade și puști noi și câte cincizeci de cartușe de om și se află la hotare". Pregătirile erau îngreunate de zăpada căzută din abundență[64]. Era primul semn al înțelegerii dintre Iosif al II-lea și Ecaterina cea Mare. Avertizați de munteni cu șase luni înainte de declanșarea ostilităților – primele lupte vor avea loc pe 19 iunie 1788 –, turcii vor ataca puternic în Banat, provocând pierderi însemnate detașamentelor austriece[65]. În secolul următor, la 10 ianuarie 1817, Poarta a primit vestea unor concentrări de trupe la granițele Moldovei și Țării Românești. Internunțiul austriac a fost imediat interpelat de marele vizir, dar, evident, nu știa nimic despre aceste pregătiri[66]. Rusia, putere ortodoxă care atrăgea simpatia popoarelor creștine din Imperiul otoman, a devenit inamicul principal în Europa pentru interesele sultanului. Ambasadorii europeni la Constantinopol observau că Poarta se interesează de tot ce se petrece în nord, având "ochii larg deschiși"[67]. Domnii din Țările Române erau obligați să se informeze în special despre această zonă și s-au achitat cu succes de îndatorire. În 1766, spioni moldoveni au fost trimiși să cerceteze noile fortificații pe care rușii le ridicau pe Don, contrar prevederilor tratatului de la Belgrad[68]. Era o dovadă a reluării ofensivei în nordul Mării Negre. Travestiți în negustori, acoperire obișnuită a spionilor, trimișii moldoveni s-au strecurat în Rusia pornind din hanatul tătarilor, spațiile largi din stepă asigurându-le infiltrarea printre posturile ruse. Calea directă era strict supravegheată și atunci s-a apelat la această rută ocolitoare[69]. Chiar și manevrele executate de trupele ruse, relativ puțin numeroase, erau sesizate și raportate. În 1816 manevrele unităților de sub comanda

[63] Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 15.
[64] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV/3, p. 283.
[65] Bujor Burdu, *Desfășurarea războiului austro-turc din 1788–1789 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan*, în AIIC, tom X, 1967, p. 45–46.
[66] N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 506.
[67] Hurmuzaki, *Documente...*, supl. I, vol. I, p. 600. În 1785, domnii Moldovei și Țării Românești au primit porunci "să fie cu ochii în patru la toate mișcările austriecilor la frontiere" (N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 193).
[68] M.A. Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 270.
[69] Hurmuzaki, *Documente...*, supl. I, vol. I, p. 736.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generalului Benningsen (1745–1826), se pare repetiții pentru o viitoare invadare a Turciei, au fost observate de agenții moldoveni și munteni. Porunci au plecat îndată spre cetățile de pe Dunăre, pentru a fi pregătite pentru orice eventualitate. Câteva zile mai târziu, noi rapoarte au confirmat caracterul de simple exerciții[70]. În Basarabia, existența unei numeroase populații românești, slab împănate cu diferite minorități, favoriza munca agenților străini.

Se întâmpla de multe ori ca Poarta să nu fie mulțumită cu știrile primite din Țările Române. Când agenții obișnuiți și funcționarii plătiți[71] nu dădeau rezultate, se trimiteau boieri credincioși în solie, cu scopul de a sonda intențiile puterilor creștine, pentru a cerceta situația din Ucraina, unde se confrunta Polonia cu cazacii rebeli, Gheorghe Ștefan a trimis un boier, care a aflat de intenția lui Hmelnițki de a atrage Țara Românească și Moldova într-o alianță antipolonă și apoi antiotomană. Solia a sesizat și prezența a 20.000 de ruși în tabăra cazacă de la Fastow[72]. O altă solie, trimisă de același domn la Moscova, a observat "marea putere moscovită"; voievodul încheia cu o concluzie profetică: "o mașină de război mai mare decât au fost mai înainte cea a tătarilor, cu cazacii la un loc", va apărea în spațiul nord-pontic[73]. În secolul următor apar menționate în izvoare astfel de misiuni. Într-o scrisoare a regelui Prusiei, din 4 noiembrie 1786, este menționat un anume Westerlon, secretarul domnul Țării Românești, Grigore II Ghica, care, în trecere prin Varșovia, Berlin și Dresda, trebuie să analizeze atitudinea Prusiei și Poloniei față de conflictul ruso-turc. Punctul final al periplului european urma să fie Viena, capitala Imperiului habsburgic, singura putere care se putea implica în conflict. Westerlon "era însărcinat să facă observații peste tot, dar, în principal, să sondeze adevărata manieră de a gândi a curții imperiale în actuala conjunctură și să caute a descoperi, la ce ar trebui să se aștepte Poarta în cazul în care ar declara război rușilor"[74]. Războiul a izbucnit oficial în septembrie 1768, dar s-a scurs o perioadă de tatonări până în primăvara anului următor. Poarta dorea să știe dacă poate să-și îndrepte toate forțele spre nord și, în ianuarie 1769, poate după ce a primit rezultatele misiunii lui Westerlon, sultanul Mustafa III a decis că singura soluție în rezolvarea diferendelor dintre cele două imperii constă în confruntarea armată[75].

Când nici una din aceste surse nu aducea informații deosebite, se trimiteau detașamente bine înarmate și echipate identic cu trupele adversarului[76]. Misiunea lor consta în capturarea de militari inamici, capabili să dea știri despre pregătirile oștilor creștine. Erau anchetați de domn, iar știrile luau drumul Istanbulului. Uneori prinții erau expediați marelui vizir, pentru a-i ancheta personal. Astfel de misiuni de "comando" se executau atât pe timp de pace cât și

[70] N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 505–506.
[71] I.-R. Mircea, *op.cit.*, p. 30.
[72] Corfus, *op.cit.*, doc. 168, p. 256.
[73] *Ibidem*, doc. 163, p. 249.
[74] N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 9.
[75] M.A. Mehmed, *op.cit.*, p. 283.
[76] Kekaumenois, *Strategikon*, în G. Dagron, H. Mihăiescu, *op.cit.*, p. 252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în timpul ostilităților militare. Domnul Moldovei, Moise Movilă, poruncea pârcălabului de Soroca, Teodoraşco Vartic, să aleagă câțiva "oameni îndemânatici şi potriviți", care să poată afla planurile oastei polone şi "să poată aduce limbi"[77]. Informațiile fuseseră cerute probabil de atotputernicul Pașă de Silistra, Abaza, care va efectua o expediție în Polonia în toamna aceluiaşi an. În 1672, Gheorghe Duca trimite primii trei prizonieri cu mult înainte ca sultanul Mehmed IV să fi trecut Dunărea în drumul său spre Camenița[78]. Şi în zonele aflate sub controlul tătarilor se trimiteau mici detaşamente, care ajungeau până în Crimeea. După o cercetare temeinică, domnul Moldovei îi trimitea pe turcii sau tătarii capturați la ocnele de sare, de unde nu puteau evada pentru a provoca neplăceri. Evliya Celebi povesteşte că la Târgu-Ocna au fost eliberați circa 200 de musulmani aflați într-o avansată stare de epuizare, mulți decedând imediat după eliberare[79]. Cifra destul de mare de captivi demonstrează o intensă activitate a "comandourilor" moldoveneşti în timpul domniei lui Gheorghe Ştefan.

O altă sursă de informații, destul de intens folosită, o constituia corespondența diplomaților de la Constantinopol, care preferau ruta românească, deoarece olăcarii erau mai rapizi decât cei de pe ruta venețiană, de exemplu[80]. În cabinetele secrete existau specialişti care se ocupau cu desigilarea scrisorilor. După ce erau copiate se refăcea totul cu grijă iar curierul pleca mai departe în mare grabă. La sfârşitul secolului XVII, Constantin Duca avea un grec din Moreea, "învățat şi talpiz", meşter în despecetluirea cărților. Emeric Tököly, aflat în relații nu tocmai bune cu Constantin Brâncoveanu, coresponda cu ambasadorul Franței la Constantinopol prin intermediul unui rezident aflat la Iaşi. Scrisorile erau desfăcute de către Neculaiu Deport şi informațiile se scurgeau şi la marele vizir. Lucrătura Ducăi Vodă a fost descoperită, ceea ce i-a atras ura celor doi. Sesizând că a fost descoperit, Duca Vodă l-a trimis la ocnă pe reprezentantul lui Tököly şi, în momentul mazilirii, a dat poruncă să fie sugrumat, pentru ca dușmanii să nu profite de pe urma rezidentului[81]. Multe mesaje erau codificate şi de aceea în "cabinetele negre" existau specialişti în descifrarea codurilor[82]. Constantin Brâncoveanu a dispus de un cod secret, uşor de descifrat, dar folosit numai în corespondența cu imperialii[83]. Corespondența cu Sublima Poartă era în clar, deoarece nu era nimic de ascuns.

---

[77] Corfus, *op.cit.*, doc. 76, p. 136.

[78] *Cronici turceşti*, II, p. 334.

[79] Evliya Celebi, *Seyahatname*, în *Călători străini*, VI, p. 463.

[80] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 736. Reprezentantul Franței la Poartă a remarcat că prinții Moldovei şi Țării Românești sunt "foarte atenți să informeze această curte despre evenimentele importante".

[81] I. Neculce, *op.cit.*, p. 361. Nicola de Porta va ajunge după 1695 în serviciul stolnicului Constantin Cantacuzino. Va rămâne în Țara Românească până la moartea protectorului său (R.-S. Ciobanu, *op.cit.*, p. 235).

[82] R.-S. Ciobanu, *op.cit.*, p. 236. Însuşi stolnicul C. Cantacuzino a învățat scrierea cifrată la Padova sau Veneția (*ibidem*, p. 215).

[83] N. Tihu, *"Cabinetul negru" al lui Vodă-Brâncoveanu (II)*, în "Ştiință şi tehnică", nr. 12/1989, p. 15. Periodic, cifrurile erau schimbate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţările Române se confruntau cu prezenţa spionilor veniţi din statele creştine, dar şi din Imperiul otoman. Mulţi agenţi proveneau chiar din celelalte state româneşti, deoarece Poarta obliga pe domni să se supravegheze reciproc, astfel încât să-i menţină mai uşor sub control şi orice tentativă de revoltă să fie descoperită în faza incipientă. În 1653, un spion polon informa din Moldova despre situaţia lui Vasile Lupu şi despre acţiunea lui Kamammet Mirza, care a reuşit să ia doi moldoveni drept limbi[84]. Iscoade tătare se aflau în Transilvania, în anul 1657[85]. Împotriva acestora acţiona contraspionajul românesc încă de la frontiere, unde dregătorii şi vameşii trebuiau să fie foarte atenţi şi "oricine ar trece pe acolo, ori în sus, ori în jos, om necunoscut, afară den oamenii noştri şi orice fel de limbă ar fi, să-i luaţi seama ce om iaste şi cu ce trebi umblă pă acolo". Orice neatenţie putea să se soldeze cu pierderea dregătoriei, aşa cum suna porunca lui Constantin Mavrocordat din 29 octombrie 1741[86]. Misiunea de a descoperi agenţii infiltraţi era una dificilă, deoarece se foloseau români cumpăraţi cu bani buni sau se dispunea de slujitorii domnilor aflaţi în exil.

Totuşi, câteva reuşite au fost reţinute de izvoare. În iulie 1621, domnul Moldovei a capturat şase spioni polonezi, pe care i-a trimis sultanului Osman II (1618–1622), aflat în drum spre Hotin. După ce au fost întrebaţi despre efectivele polone, cinci dintre ei au fost decapitaţi, respectându-se astfel dreptul islamic[87]. Soarta celuilalt nu se cunoaşte, dar, probabil, fiind robust, a fost trimis la galere. În 1663, oamenii lui Eustratie Dabija au capturat doi spioni moldoveni aflaţi în slujba unui "principe fugit din Moldova" (probabil Gheorghe Ştefan). Amândoi au fost trimişi marelui vizir Ahmed paşa, care, după un scurt interogatoriu, a poruncit să fie ucişi, deoarece luptau împotriva intereselor turceşti, deci erau incluşi în categoria rebelilor faţă de care mila se manifesta în puţine cazuri[88]. În secolul următor, Rusia trimitea agenţi cu misiunea de a studia dispozitivul otoman, dar şi pentru a provoca revolte în imperiul advers. Un astfel de spion, care se dădea pictor, a fost capturat în primăvara anului 1768, în oraşul Tutova, după ce luase legătura cu mai mulţi boieri. Interogat personal de domnul Moldovei, Grigore Callimachi, a recunoscut că "a fost trimis să provoace tulburări şi dezordini în ţară". La 20 mai 1768, pleca porunca Porţii, prin care se cerea executarea imediată a agentului rus, ceea ce, probabil, s-a făcut[89].

---

[84] Corfus, *op.cit.*, doc. 136, p. 213-214.

[85] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608–1665*, editori G. Duzinchievici şi E. Reus-Mârza, Bucureşti, 1965, p. 186.

[86] *Condica visteriei lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 85–86.

[87] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV/2, p. 391.

[88] N. Iorga, *op.cit.*, vol. I, p. 252.

[89] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 758. Când Stanislav Leszczynski a vrut să caute aliaţi pentru obţinerea tronului, s-a orientat spre hanul tătar. Travestit în colonel suedez, a încercat să treacă prin Moldova, dar Nicolae Mavrocordat, aflând de intenţia pretendentului, a dat poruncă să fie arestat. Abia după trei zile de interogatorii şi-a declinat adevărata identitate, uimit să afle că Mavrocordat ştia totul (N. Tihu, *op.cit.*, p. 15).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contraspionajul avea mână lungă și nu toți agenții români se puteau feri. Pedeapsa în astfel de cazuri era cea obișnuită, adică pedeapsa cu moartea. Cronica armenilor din Camenița consemnează pentru ziua de 2/12 octombrie 1615 tragerea în țeapă a unui haiduc moldovean și a soției acestuia, prinși cu documente compromițătoare adresate de voievodul Ștefan Tomșa, mare dușman al Poloniei, unor nobili de frontieră[90]. Un alt caz, relatat de același izvor, se referă la armeanul Manuc, sosit să-și viziteze rudele soției din Camenița. Cum în același timp trupele turcești se apropiau de Hotin, a fost arestat sub acuzația de spionaj în favoarea inamicului. Supus la tortură, n-a recunoscut nimic și în cele din urmă a fost eliberat, dar a murit câteva zile mai târziu din cauza rănilor[91].

Valoarea unei informații crește cu cât ajunge mai repede la cel în măsură să o folosească. Curierii munteni sau moldoveni erau rapizi, deoarece aveau caii asigurați în satele obligate să întrețină astfel de animale pentru uzul celor care posedau porunca domnească[92]. De la Moscova la Iași o știre putea ajunge, în condiții de iarnă, în 25 de zile[93]. De aici până la Istanbul se puteau face maximum două săptămâni[94], iar de la București se putea ajunge în cinci zile, de multe ori călărașii fiind întârziați de administrația otomană. Iarna știrile circulau mai greu datorită rigorilor specifice anotimpului, zăpada blocând de multe ori îngustele defilee ale munților. Aducerea gazetelor, studierea conținutului, traducerea în limba turcă a părților considerate interesante și trimiterea rapoartelor la Constantinopol dura în mod obișnuit între 21 și 42 de zile[95]. Curierii domnilor din Țările Române erau cei mai rapizi din Europa și ambasadorii europeni recunoșteau această stare de fapt apelând la serviciile lor[96]. Vestea morții țarinei Ecaterina în 1796 a sosit cu cinci zile mai devreme prin intermediul unui moldovean decât prin curierul oficial[97]. Când pe lângă scrisorile domnilor aveau și corespondența ambasadorilor străini, elanul călărașilor sporea la gândul primirii unor bacșișuri consistente. În secolul XVIII, pentru aducerea corespondenței, un călăraș primea din partea ambasadorului

[90] Ștefan S. Gorovei, *Cronica armenilor din Camenița. Noi fragmente. Izvoare străine pentru istoria românilor*, Iași, 1989, p. 22.

[91] *Ibidem*, p. 25.

[92] *Cronica vistieriei lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 21, 38, 40 etc.

[93] T. Gemil, *op.cit.*, doc. 127, p. 289.

[94] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV/2, doc. 13, p. 22.

[95] Preliminariile de la Oben, încheiate la 17 aprilie 1797, sunt anunțate de un curier muntean după 23 de zile (N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 358). Discursul regelui Angliei cu ocazia deschiderii Parlamentului (29 ianuarie 1828) a sosit la Constantinopol după 30 de zile, tot prin intermediul Țării Românești (*ibidem*, p. 724). Astfel, curierii dădeau dovadă de ingeniozitate în momentele critice. Un olăcar muntean risca să fie capturat de contraspionajul polon, ostil Rusiei. Mesagerul a ascuns mesajele într-o gaură sfredelită în oiștea căruței și a reușit să scape (R.-S. Ciobanu, *op.cit.*, p. 236).

[96] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 333. O scrisoare a ajuns în Polonia după 42 de zile, în condiții de război.

[97] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 666.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Franței 5 piaștri și 60 de aspri, sumă intrată deja în obicei, odată ce documentele o menționează în numeroase rânduri[98].

În ceea ce privește cheltuielile cu întreținerea întregului aparat de spionaj, nu avem cifre exacte, domnii având grijă să nu consemneze în scris ceea ce s-ar fi putut întoarce împotriva lor. Nu apar mențiuni despre sumele plătite agenților străini recrutați, a diecilor specializați, demnitarilor corupți, care vindeau informații etc. O apreciere târzie din secolul XIX, aparținând lui N. Flury, reprezentant al Franței în Moldova, consemna că "se formează greu o părere despre grija pe care guvernatorii [așa în text] o depun pentru a fi bine informați, de ceea ce se petrece și de a informa prompt ministrii; este principalul lor merit și, poate, *una din cele mai mari cheltuieli ale lor*"[99].

3. Rezultate

În postura de informatori ai Sublimei Porți, agenții români au reușit să culeagă vești deosebite, care au impresionat pe demnitarii otomani, obișnuiți să afle evenimentele cu mult după ce-și arătau efectele asupra imperiului. Propriul sistem de spionaj era greoi și ineficient, nereușind să pătrundă în adâncimea teritoriului inamic pentru a afla știrile importante, mulțumindu-se de obicei cu evenimente secundare petrecute în zona de graniță. Multe succese românești au fost trecut sub tăcere de cronicile turcești, dornice să evidențieze meritele armatelor otomane, sau au fost înghițite de negura timpului.

Domnii români aveau obligația de a ghida trupele turcești în regiuni cu totul necunoscute acestora. Prima călăuzire pe îngustele drumuri de munte a avut loc în 1420, când Țara Bârsei a fost jefuită[100]. Este posibil ca Vlad Uzurpatorul să fi ghidat unele detașamente de akingii, care au pătruns în aceeași regiune în decembrie 1395[101]. E greu de crezut că turcii s-ar fi descurcat singuri prin munții abrupți și înghețați. Campaniile din Transilvania beneficiau întotdeauna de sprijin muntean sau moldovean. În anii 1438, 1479, 1612, 1661, 1690, 1717 domnii înșiși au mers cu armatele turco-tătare, acestea trecând munții fără probleme majore. În 1690, Constantin Brâncoveanu s-a confruntat cu atacul trupelor imperiale, pe care le-a respins cu ajutorul tătarilor. Dar era doar o retragere strategică, dușmanul trebuind să fie urmărit și distrus în propria sa bază. Turco-tătarii, pentru a ajunge în zona Brașovului, puteau urma drumurile comerciale, dar acestea fuseseră blocate cu fortificații pasagere apărate de numeroși pușcași și tunuri. Singura soluție consta în învăluirea dispozitivului inamic, folosind potecile de munte. În această situație, *serasker*-ul a apelat la domnul muntean. Acesta a adunat oameni buni cunoscători ai zonei și a aflat "o cale, măcar ca foarte strâmtă era, și cu nevoie mare peste un munte

[98] *Ibidem*, p. 601.
[99] *Ibidem*, p. 665.
[100] T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991, p. 10.
[101] *Ibidem*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înaltu şi cu pogorâş, rău"[102]. Armata otomană, aflată cu spatele la zid, a reuşit să înfrângă oastea trufaşului Heissler.

Domnitorii conduceau personal doar armatele numeroase, însoţite de sultan, cum s-a întâmplat în 1438. Cetele prădalnice, reduse numeric, erau încredinţate unor boieri sau oameni simpli, dar buni cunoscători ai zonelor care urmau să fie jefuite. În 1552, un detaşament format din 600 de turci şi 400 de tătari a pătruns în Transilvania, fiind ghidaţi de un preot valah, fără a se preciza în raportul generalului Castaldo dacă era muntean sau transilvănean. Este însă mai probabil că era muntean, deoarece i-a trecut peste munţi şi i-a condus până la Deva, unde au fost înfrânţi de trupele austriece[103].

În spaţiul polon, otomanii puteau fi conduşi de tătari sau moldoveni, dar ultimii, mai puţin utilizaţi în lupte, se pretau mai bine la misiuni de această natură. În 1672, sultanul Mehmed IV a decis cucerirea Cameniţei, cetatea urmând să devină bază de plecare pentru noi cuceriri. Într-un raport francez din 12 octombrie 1672, se spune că "moldovenii şi valahii ţin avangarda, ca cei mai instruiţi în drumurile regiunii", pe care le făcea accesibile prin tăierea copacilor[104]. Adăugând la aceste misiuni realizarea machetei Cameniţei şi aprovizionarea oştilor turceşti, reiese că românii şi-au adus o contribuţie majoră la reuşita campaniei din 1672.

Ineficienţa serviciului otoman de spionaj a fost probată în numeroase rânduri, sultanul arătând încredere românilor şi nu supuşilor musulmani. Principele Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy II, întreprinzând campania din Polonia (1657), a fost declarat de marele vizir Köprüllü Mehmed paşa rebel. A urmat un război, care s-a prelungit până în 1662, deci după moartea iniţiatorilor. Ioan Kemeny a devenit principe după moartea lui Rakoczy şi a continuat lupta antiotomană. În 1661, trupele turceşti sub comanda serdarului Ali paşa au pătruns în Ardeal şi au silit pe maghiaro-germani să se retragă spre Maramureş, fără să fie înfrânţi şi având trupele practic intacte. Ali paşa a considerat regiunea pacificată şi s-a retras la iernat în taberele din zona Timişoarei. De aici a expediat o scrisoare sultanului, prin care-şi proclama victoria absolută. Câteva zile mai târziu, un curier muntean aducea ştirea invadării Transilvaniei de către forţele loiale lui Kemeny. Cele două rapoarte s-au aflat sub ochii padişahului, acesta neştiind pe cine să creadă. În cele din urmă, a acordat credit munteanului, ştiind că mulţi comandanţi turci îşi exagerau succesele pentru a obţine favoarea sultanului. În ianuarie 1662 porneau porunci către acelaşi Ali paşa pentru a respinge agresiunea[105].

În primăvara anului 1672, sultanul Mehmed IV a hotărât să dea o puternică lovitura Poloniei, ţara care apărea ca un "om bolnav". Principalul

[102] *Cronicari munteni*, vol. II, p. 38.
[103] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, doc. 153, p. 119.
[104] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 262.
[105] G. Kraus, *op.cit.*, p. 474.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obstacol în calea armatelor otomane îl constituia cetatea Cameniței, despre care spionii turci au fost incapabili să dea vreo relație. Atunci s-a apelat la serviciile domnitorului Moldovei, Gheorghe Duca. Acesta a vrut să impresioneze pe sultan prin realizarea unei slujbe fără cusur. Despre Cameniţa, cetate situată la o zi de mers de zidurile Hotinului, moldovenii ştiau multe, dar descrierea întăriturilor nu era întotdeauna relevantă. Atunci Duca Vodă a apelat la serviciile unui boiernaş, din zona Hotinului, pe nume Gligorie Cornescu, "că era foarte meşter de scrisori şi de săpături de pietre şi la alte lucruri". După ce a trecut de străjile polone, puţin vigilente de altfel, Gligorie Cornescu a observat în amănunţime întăriturile şi la întoarcerea în ţară "au făcut chip cetăţii Cameniţei de ceară, cu toate tocmelele ei dinluntru şi denafară"[106]. Sultanul şi demnitarii otomani s-au mirat de tăria fortăreţei şi de măiestria meşterului moldovean. De la acesta au aflat părţile vulnerabile ale cetăţii, îndeosebi legătura între cele două forturi, asupra cărora s-a concentrat focul artileriei turceşti. Cetatea a capitulat după două săptămâni de asediu. Drept mulţumire pentru serviciile aduse, Duca Vodă a fost mazilit şi era să-şi piardă capul, dacă nu se bucura de încrederea marelui vizir Ahmed paşa.

Încetineala serviciului de spionaj otoman reiese şi dintr-o altă serie de evenimente, petrecute pe fondul izbucnirii ostilităţilor între Rusia şi Turcia. Ambasadorul Prusiei la Constantinopol, von Zegelin, nota, la 3 ianuarie 1769, sosirea unui olăcar muntean, cu ştirea că austriecii concentrează numeroase trupe în Banat, ameninţând astfel Belgradul, cheia apărării turceşti[107]. Ştirile sunt confirmate din surse turceşti abia la 4 aprilie 1769, deci cu o întârziere de trei luni, timp pierdut în zadar de comandanţii otomani, care ar fi fost surprinşi de orice ofensivă otomană. Din fericire, austriecii n-au atacat, încercând să obţină noi teritorii pe cale paşnică.

Uneori se întâmpla ca ştirile aduse de agenţii români să fie pur şi simplu şocante, de necrezut, pentru comandanţii otomani. În 1683, Viena se afla asediată de forţele conduse de marele vizir Kara Mustafa paşa şi era pe punctul de a ceda. Singura salvare putea veni din partea regelui Poloniei, Ioan Sobieski, şi a cavaleriei sale cuirasate. Spionii turci şi români s-au infiltrat în tabăra austriacă, urmărind mişcările împăratului austriac. Un agent moldovean, capturat de polonezi, a fost eliberat cu scopul de a răspândi teama în tabăra turcească. Turcii fuseseră zdrobiţi de acelaşi rege sub zidurile Hotinului (1673) şi păstraseră vie amintirea acelei înfrângeri. Aducând vestea marelui vizir, asigurat de spionii turci că Sobieski se afla departe, aceasta l-a acuzat de răspândirea de zvonuri alarmiste, menite să înspăimânte armata otomană. Cum pedeapsa pentru trădători era una singură, agentul moldovean a fost ucis[108]. Câteva zile mai târziu, Mustafa paşa a putut să vadă că fusese dezinformat de

[106] I. Neculce, *op.cit.*, p. 113.

[107] N. Iorga, *op.cit.*, vol. III, p. 15.

[108] Ion I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, în AARMSI, seria a III-a, tom VI, an 1932, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proprii agenți, dar era prea târziu. În bătălia de la Kahlomberg (12/22 septembrie 1683), cavaleria cuirasată a lui Sobieski a hotărât victoria în favoarea taberei creștine. Kara Mustafa pașa va plăti cu capul acest insucces, ce a permis austriecilor să treacă la ofensivă și să cucerească Ungaria otomană și Transilvania. Sub zidurile Belgradului se plătea și pentru sângele vărsat fără nici o justificare.

În 1783, domnul Țării Românești, Nicolae Caragea, comunica Porții efectivele armatei ruse, datele fiind culese dintr-o condică secretă ajunsă în posesia agenților munteni. Țarul putea dispune de o armată de operațiuni de 80.000 de oameni, la care se adăugau alți 80.000 în garnizoanele presărate pe suprafața întinsului imperiu. Se adăugau peste 200.000 de cazaci, trupe neregulate, capabile să dezorganizeze liniile de comunicații. Cu șapte ani mai devreme fusese capturată o altă condică, unde erau trecute următoarele efective: 165.000 de soldați instruiți, 261.000 de cazaci, la care se adăugau garnizoanele cetăților, tunari etc. Nicolae Caragea considera că aceste cifre sunt exagerate cu scopul de a înspăimânta pe adversari[109]. Cifrele sunt în realitate corecte și ele prezintă totalul bărbaților mobilizabili în caz de necesitate. Confirmarea acestor cifre este dată de efectivele folosite în războiul ruso-turc din 1768–1774. În prima parte a operațiunilor, țarina Ecaterina a II-a a folosit cinci armate, trei dintre ele însumând 76.000 de oameni, cifră apropiată de cea din condică"[110]. În 1771, Dolgoruki străpunge linia Perekopului, apărată de 120.000 de turci și tătari, cu 90.000 de ruși și nagai[111]. În orice caz, raportat la populația imperiului rus, strângerea unei armate de 500.000 de ostași nu era imposibilă. Capturarea condicilor secrete ruse demonstrează abilitatea agenților români, de care au dat dovadă și cu alte prilejuri, stârnind probabil invidia colegilor din spionajul otoman. Din păcate pentru turci, comandanții militari n-au știut să valorifice informațiile primite și nici superioritatea numerică și materială.

4. Concluzii

În încheiere se cuvine să facem un scurt bilanț, care nu poate fi decât provizoriu, fiindcă numai cercetările viitoare și în special cele care trebuie întreprinse în arhivele cuprinzând documente otomane, vor putea completa, confirma sau nuanța rezultatele aduse de această modestă contribuție. Chiar și arhivele românești pot oferi materiale inedite, ascunse printre sau în documente care la prima vedere nu oferă nimic interesant pentru tema cercetării noastre.

[109] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 299.

[110] E. Laviese, A. Rambaud, *Histoire generale du IVe siecle a nos jours*, vol. VI, Paris, 1924, p. 489.

[111] *Ibidem*, p. 494. În 1696 agenții moldoveni au descoperit o ambuscadă polonă pe traseul unui convoi pentru aprovizionarea Cameniței. Informați la timp, tătarii au încărcat grâne numai pe cai și au reușit să ajungă în mare viteză la garnizoana înfometată, evitând capcana polonezã, constituită din trupe mai puțin mobile (Hurmuzaki, *Documente*, vol. V/2, p. 292).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rolul ţărilor române a fost atât de important în orientarea politicii externe otomane, încât Sublima Poartă le-a menţinut statutul de autonomie. Nicolae Iorga scria pe bună dreptate, într-o prefaţă: "curţile de la Iaşi şi Bucureşti erau fereştile Turciei despre Europa"[112]. Domnii din cele două principate aveau obligaţia să culeagă informaţii, dar, mai important, ei trebuiau să le prelucreze, pentru a înţelege mecanismele politicii puterilor europene şi intenţiile acestora faţă de Imperiul otoman. Tătarii dispuneau de iscoade în Rusia, Polonia sau Transilvania, dar nu erau capabili să desluşească încurcatele manevre ale cabinetelor europene. Acest rol a fost păstrat de voievozii din Moldova şi Ţara Românească până în veacul XIX, îndeosebi până la războiul ruso-turc încheiat cu pacea de la Adrianopole.

Informaţiile româneşti au ajutat pe turci să obţină succese importante pe câmpul de luptă (Cameniţa 1672; Zărneşti 1690, etc.) De multe ori, neglijarea ştirilor furnizate despre ţăria şi mişcările forţelor inamice, totul coroborat cu incapacitatea comandanţilor otomani, au adus înfrângeri catastrofale oştilor aflate sub semnul semilunii. Practicile româneşti de spionaj s-au ridicat la nivelul celor similare din Europa prin valoarea oamenilor şi prin realizări[113], depăşind cu mult în eficienţă pe otomani.

Obligaţia de a informa rapid şi exact Sublima Poartă despre mersul politicii europene şi, în mod special, despre concentrările de trupe la graniţele imperiului era considerată de sultan printre îndatoririle fundamentale ale domnitorilor, alături de "buna administrare şi protecţia ţării"[114]. Sesizând marea valoare a ştirilor pentru atragerea bunăvoinţei padişahului, cu unicul scop de a lungi o domenie ameninţată în mod constant de pericolul mazilirii, voievozii Moldovei şi Ţării Româneşti recurgeau la toate mijloacele posibile, apelându-se deseori la dezinformarea celuilalt domn[115], pentru ca trimisul moldovean sau

[112] N. Iorga, *Prefaţa* la Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. XIV.

[113] Cabinetele secrete româneşti foloseau, în mod curent, din a doua jumătate a secolului XVII, *scrierea cifrată în corespondenţa cu puterile străine, inamice Porţii. Sistemul substituţiei* simple, folosit îndeosebi de Constantin Brâncoveanu, "nu asigura mesajelor decât o securitate redusă" (A. Mareş, *Din istoria criptografiei româneşti: cifrul cancelariei brâncoveneşti pentru corespondenţa în limba polonă*, în AIIAI, an XXIV, 1987, p. 341). Despre scrierile secrete româneşti s-au scris câteva articole: Alexandru Mareş, *Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*, în "Limba română", an XXXV, 1986, nr. 1, p. 37–44; Radu Pava, *Criptogramele însemnărilor de taină ale lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, în SMIM, tom IV, 1960, p. 507–519; Leon Ruzicka, *Cifrul lui Şerban Cantacuzino*, în RA, 1927; Emil Vârtosu, *Din criptografia românească*, în "Studii teologice"", an XVIII, 1966, nr. 5–6; Paul Cernovodeanu, *Din corespondenţa diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu* (I), în RA, an LXII, 1985, nr. 1, p. 78–82. Pentru cunoaşterea metodelor de cifrare se poate consulta lucrarea lui David Kahn, *The codebrekers. The story of secret writting*, New York, 1967.

[114] *Documente istorice*, DLXXIX/67.

[115] La încheierea păcii turco-polone de Juravna (1676), Gheorghe Duca, domnul Ţării Româneşti, a trimis pe căpitanul Mihai Caramida să ducă primul ştirea la Instanbul. Urmărind să-şi sporească meritul în ochii turcilor, a poruncit căpitanului să-i spună lui Antonie Ruset că victoria a fost de partea polonilor. Din fericire, domnul moldovean a scăpat uşor, fiind făcut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muntean sa fie primul la Istanbul. Se proceda astfel îndeosebi cu veștile bune, când mila și dărnicia padișahului atingeau limitele maxime.

Culegerea de informații și întocmirea rapoartelor era o obligație care decurgea din tratatele de pace (*sulhname*) încheiate de Imperiul otoman cu țările române. Tipologic, se aseamănă cu obligația vasalilor din Europa apuseană de a-i sfătui pe seniori; se apela la acest mijloc pentru a abate atenția sultanului de la teritoriile românești. Ștefan cel Mare, având țara epuizată de îndelungate războaie, a încheiat pace cu turcii și, ca o dovadă de fidelitate, informa pe sultan despre intențiile regelui Ungariei[116]. Probabil că primul domn moldovean care a trimis rapoarte a fost Petru Aron în 1456, dar informații sigure s-au păstrat abia din 1481.

mincinos, iar Duca Vodă a fost lăudat pentru zelul depus în informarea corectă a Porții (*Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 441).

[116] Silviu Dragomir, *Documente noi privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolele XV și XVI*, în AIINC, IV (1926–1927), p. 18–19; apud Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în AIIAI, XXIX, 1992, p. 56–57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITES D'ESPIONNAGE ROUMAINES AU SERVICE DE LA L'TURQUIE (XVIe – XVIIe SIÈCLES)

(Résumé)

Depuis les temps les plus anciens et jusqu'à jours, l'information a été et est encore extrêmement nécessaire aux chefs d'États pour établir les lignes directrices de leur politique etrangère. Les armées en on bénéficié pleinement et dans beaucoup de situations, la connaissance exacte des ressources de l'ennemi a mené à emporter des victoires éclatantes même si la situation semblait sans issue.

Les Turcs, étant arrêtés par la religion islamiques a connaître les langues des infidèles, on fait appel aux services des chrétiens de l'Empire (zimmi) on de ceux des Etats tributaires. Les Pays roumains ont été obligs, dès les premiers accords, à espionner les pouvoirs voisins et même s'ils jouaient un double rôle, ils ont été pour quelques siècles "les fenêres de l'Empire Ottoman vers l'Europe".

Les espions étaient si efficaces que le Sultan était immediatement informe sur "toute preparation de guerre des armées de sa Majeste Royale, la roi polonnais". On a réussi même à soustraire des registres ultrasecretes contenant des dates sur le potentiel militaire russe. C'est toujours au XVIII-e siècles que la politique étrangère ottomane à été influée par les informations recueillies par les agents roumains.

L'Istanbul apprenait par l'intermédiaire des Pays roumains sur les évènements passés en Europe deux semaines avant d'autres chaînes de informations. L'utilité des Pays Roumains dans ce domaine, à côte d'autre raisons (économiques, geostratégiques, la resistance armée) a memé les sultans a ne pas les transformer en pachaliks, comme il este arrivé à d'autres Etats de la zone sud-est européennes (balcanique).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE DOCEA

RELAȚIILE ECONOMICE ROMÂNO-GERMANE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX. RUTE COMERCIALE, PROIECTE ȘI EȘECURI

1. Rutele comerciale

Distanța pe care trebuiau să o străbată purtătorii comerțului româno-german avea o dimensiune obiectivă și una subiectivă. În epocă existau mai multe căi de a o parcurge, mai multe rute, dar alegerea uneia sau alteia dintre ele ținea nu atât de preferințele subiective ale negustorilor, cât de o serie de factori obiectivi, care stimulau sau împiedicau o anumită opțiune: împrejurări politice și militare (războaie, ocupații, anexări de teritorii), politici vamale ale statelor tranzitate, evoluția tehnică a transporturilor etc. Nu în ultimul rând se înscriu, în rândul acestor factori, calculele privind rentabilitatea sau profiturile.

Dimensiunea subiectivă a distanței dintre Principate și lumea germană este conferită de *perceperea* ei de către cei destinați să o străbată. Din această perspectivă, avem de-a face cu o distanță lungă, pentru parcurgerea căreia era nevoie de un timp destul de mare. Dintre numeroasele exemple pe care le avem la dispoziție, îl vom aminti aici pe cel al consulului general Neigebaur. În martie 1843, atunci când a venit să-și ia postul în primire, el a parcurs distanța dintre Berlin și Iași, trecând prin Breslau, Cracovia, Lemberg și Cernăuți, în 27 de zile, din care 10 zile s-a odihnit în diferite locuri pe parcurs[1]. Pentru a parcurge, așadar, cele 209 mile terestre dintre Berlin și Iași, a mers efectiv cu căruța 17 zile. Generalizând, credem că nu greșim dacă vom considera că, în prima jumătate a secolului XIX, timpul necesar pentru parcurgerea distanței dintre Principate și spațiul german era de ordinul săptămânilor. Un timp relativ lung, așadar dezavantajos, care se adăuga celorlalte riscuri ale transportului mărfurilor pe această distanță.

1.1. Căile terestre

Din această categorie fac parte, înainte de toate, drumurile care legau pe uscat orașele Leipzig și Breslau de Moldova și Țara Românească. Un document

[1] ASB, Colecția microfilme, RDG, rola 23, cadrul 441; Deutsches Zentralarchiv, Auswärtiges Amt II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 242 (în continuare, fondul german de arhivă se va cita: DZA, A.A. II).

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 61–81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

german din 1792 ne dezvăluie faptul că

> "toate mărfurile care merg din Leipzig spre Moldova şi Valahia trec prin Silezia, apoi prin Galiţia, unde, de la Bielitz la Sniatyn, există şosele practicabile, iar laşul se află la o distanţă de cel mult şaptezeci de mile de Sniatyn"[2].

Această rută era întrebuinţată încă din secolul XVI în comerţul Leipzigului cu Orientul[3] şi avea să fie folosită şi în perioada care ne interesează aici.

Încă de la sfârşitul secolului XVIII începe să fie preferată o altă cale. Tot din 1792 se păstrează raportul unor negustori şi fabricanţi din Silezia, în care se arată că era urmată, cu predilecţie, ruta care tranzita Austria:

> "Cu toate că drumul cel mai scurt spre Iaşi şi Bucureşti este cel prin Polonia, toate mărfurile din Leipzig şi Breslau sunt transportate prin statele austriece şi, în parte, prin Viena, desigur din cauză că taxele poloneze sunt mult mai mari decât cele austriece, iar drumurile mai proaste"[4].

Aşadar, prin Viena treceau doar o parte din mărfuri, iar de acolo ajungeau în Moldova şi Ţara Românească prin Transilvania sau pe Dunăre. Calea transilvană era doar o variantă a rutei principale, folosită încă din Evul Mediu, care pornea din Liepzig sau Nürenberg, trecea prin Praga (unde se ramifica varianta spre Viena), apoi prin Cracovia şi Lemberg, ajungând la Hotin. Aici, ruta se ramifica încă o dată: calea principală trecea prin Iaşi şi Bârlad, ajungând la Galaţi, în timp ce o alta, prin Bender, avea ca terminal portul Akerman[5].

Aceasta era una dintre rutele care legau statele germane de Constantinopol, de Orient în general. Tranzitul prin Principate se făcea fie pe calea arătată mai sus, prin Galaţi, fie pe ruta Iaşi – Focşani, unde se trecea în Ţara Românească, apoi, prin Bucureşti, se ajungea la Dunăre, la Rusciuc. "Drumul cel mai scurt la Constantinopol, prin provinciile ruseşti, trece prin Mamorniţa, Iaşi, Focşani, Bucureşti şi Rusciuc", scria un ministru prusian în anul 1800[6].

Unul dintre dezavantajele transportului pe uscat a fost mult timp starea proastă a drumurilor. Von Rexin, primul ambasador al Prusiei la Constantinopol, nota în 1766 că *"drumurile din Moldova sunt impracticabile"*[7].

---

[2] Von Hoym (ministru de război) către Friedrich Wilhelm II, Berlin, 3 iulie 1792; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, II, p. 340.

[3] Ernst Kroker, *Hendelsgeschichte der Stadt Leipzig*, Leipzig, 1925, p. 78–79. Potrivit acestui autor, drumul avea, până în Polonia, următoarele repere: Leipzig – Grimma (sau Eilingen, ca variantă) – Dahlen – Oschatz (unde se trecea Elba cu bacul) – Meschwitz – Grossenheim – Bautzen – Görlitz – Lauben – Liegnitz – Breslau şi de aici în Polonia.

[4] N. Iorga, *Acte şi fragmente...*, II, p. 337.

[5] Rifat Önsoy, *Die Handelsbeziehungen zwischen den süddeutschen Staaten und dem Osmanischen Reich von 1815 bis 1871*, Würzburg, 1972, p. 90–91.

[6] Von Hoym către Friedrich Wilhelm II, Varşovia, 10 noiembrie 1800; N. Iorga, *Acte şi fragmente...*, II, p. 362.

[7] *Ibidem*, I, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrurile nu stăteau mai bine nici în statele germane[8]. În Prusia, sub Friedrich II, drumurile au fost lăsate intenționat în paragină, deoarece monarhul credea că această stare de lucruri contribuie la apărarea țării, prin împiedicarea înaintării trupelor străine. Atât în Prusia, cât și în alte state germane, construcția de drumuri solide a început abia către sfârșitul secolului XVIII.

În primele decenii ale secolului XIX, construcția de drumuri în statele germane a fost stimulată de necesități militare (nevoia mișcării rapide a trupelor în timpul războaielor napoleoniene), apoi, după 1815, de interese economice. Din 1800 până în 1835, rețeaua de drumuri solide în întregul spațiu german s-a extins de la 5000 la 25000 km. În aceeași perioadă au început și construcțiile de căi ferate. În Prusia, prima linie a fost inaugurată în 1838 și făcea legătura între Berlin și Potsdam[9]. În Bavaria a fost dată în folosință, la 1835, linia Nürnberg – Fürth, iar la 1840 cea dintre München și Augsburg[10]. Deocamdată, însă, căile ferate reprezentau o proporție infimă din ansamblul căilor de comunicație terestre. Un rol în comerțul româno-german aveau să joace abia în a doua jumătate a secolului XIX.

Despre un început de îmbunătățire a drumurilor în Principate poate fi vorba de prin anii 1828–1834, când acestea s-au aflat sub ocupație rusă[11]. Eforturile au continuat, în Moldova, în vremea domniei lui Mihail Sturdza și după aceasta, astfel încât, în 1853, principatul a ajuns să dețină 400 km de șosea[12]. Deși cifra nu este mare, trebuie reținut faptul – important pentru tema noastră – că s-a realizat în acest fel o mai bună legătură între nordul Moldovei, pe unde intrau mărfurile germane, și sudul Principatului, unde se afla portul Galați, punct important în tranzitul spre Orient.

Rutele terestre, în comparație cu cea fluvială și cu cea maritimă, au rămas cele mai însemnate pentru comerțul româno-german în întreaga perioadă pe care o avem în atenție. În 1842, ministrul de finanțe al Prusiei, Bodelschwingh, confirma acest lucru, arătând că transportul produselor industriale germane spre Principate

> "are loc aproape în totalitate pe drumul de uscat, o parte direct la Iași, altă parte cu reîncărcare la Cernăuți, în Galiția"[13].

---

[8] Pentru evoluția căilor de comunicație în Germania folosim, acolo unde nu citâm altceva, lucrarea lui Walter Lotz, *Verkehrsentwicklung in Deutschland seit 1800*, ediția a IV-a, Leipzig, 1920.

[9] Günter Vogler, Klaus Vetter, *Preussen. Von den Anfängen bis zur Reichsgründung*, Berlin, 1970, p. 202.

[10] Wolfgang Zorn, *Handels- und Industriegeschichte Bayerisch-Schwabens 1648–1870*, Augsburg, 1961, p. 201–202.

[11] Leonid Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828–1834*, în SCSI, an. XII, fasc. 1, 1961, p. 105–116.

[12] Idem, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834–1848*, în AIIAI, tom. IV, 1967, p. 81–116 și tom. V, 1968, p. 122–144.

[13] Bodelschwingh (ministru de finanțe) către Min.af. externe, Berlin, 19 noiembrie 1842. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 289–290; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 99–99v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În comerțul german cu Orientul, rutele terestre care traversau Principatele erau plasate, în ordinea importanței, după cea maritimă și cea fluvială și chiar după alte căi de uscat. Cu toate acestea, în anii '40, au apărut diferite proiecte de modernizare. În 1844, de exemplu, consulul Prusiei la Galați, Wedeke, după ce evidențiа faptul că ruta terestră pe care poate fi promovată desfacerea produselor industriale germane în Orient trece prin Galiția, apoi prin Iași și Galați, considera că ar fi utilă construirea unei linii ferate de la Lemberg la Galați, care să treacă prin Cernăuți și Iași[14]. Tot atunci și în același scop, presa din Berlin propunea ca linia ferată, care urma să fie construită între Cernăuți și Odesa, să treacă prin Galați[15]. Deși proiectul nu a fost pus în aplicare, el relevă o oarecare importanță a acestei rute comerciale.

1.2. Ruta fluvială

Calea Dunării a fost urmată, în comerțul româno-german, încă din secolul XVIII[16], deși până la mijlocul anilor '30 ai veacului care a urmat cantitatea de mărfuri transportată pe fluviu a fost neînsemnată față de cea de pe căile de uscat. Abia după 1830, când la Viena s-a constituit "Prima Societate privilegiată de navigație cu aburi pe Dunăre" și mai ales după 1835, când vasele acesteia încep să întreprindă curse până la Galați, apoi până la Constantinopol[17], ia avânt transportul de mărfuri pe fluviu. La aceasta a contribuit și constituirea, tot în 1835, a "Societății privigeliate din Bavaria și Würtemberg pentru navigația cu aburi pe Dunăre", cu sediul la Regensburg, care asigura legătura între Ulm și Linz, de unde începea raza de acțiune a societății vieneze[18].

Încă din 1835, consulul prusian la București, Constantin Sakellario, putea să informeze că

> "mărfurile achiziționate de negustorii persani și georgieni la Leipsig sunt încărcate pe vapoare cu aburi la Viena, apoi urmează calea Dunării până la Galați, unde sunt transbordate pe mici corăbii, care le duc în porturile de destinație din Asia"[19].

Portul Galați a devenit, astfel, un important punct de tranzit nu numai al comerțului terestru, ci și al celui fluvial german. Totodată a crescut rolul Dunării în comerțul german cu Principatele. Un contemporan susținea, la 1849,

---

[14] Wedeke către Min.af. externe, Galați, decembrie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 128; Deutsches Zentralarchiv, Historische Abteilung I (Potsdam), Ministerium für Handel und Gewerbe, Akten betrefend die Handelsverhältnisse der Donaufürstentümer Serbien, Moldau und Walachei und die Beförderung von Handelsunternehmungen nach demselben, C. Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, Vol. I, f. 116. În continuare, fondul se va cita: DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24.

[15] "Albina Românească", Iași, an. XVIII, 1845, p. 85.

[16] La 17 ianuarie 1785, consulul prusian la Iași, König, scria că "mărfurile de Nürnberg ajung, prin Viena, până aici, încărcate pe mici vase, pe Dunăre". Hurmuzaki, *Documente...*, X, p. 12.

[17] Stela Mărieș, *Quelques aspects de l'histoire des transports en Roumanie au cours du XIX-e siècle*, în RRH, tom. XXIV, 1985, nr. 1–2, p. 157.

[18] Rifat Önsoy, *op.cit.*, p. 68.

[19] Hurmuzaki, *Documente...*, X, p. 774.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că mărfurile din Leipzig erau aduse în Moldova nu doar pe uscat, ci şi pe Dunăre, prin Galaţi[20], obicei confirmat şi de rapoartele din 1840 ale consulului Kuch[21]. Pe măsură ce cantitatea mărfurilor vehiculate pe Dunăre creştea, scădeau preţurile de transport. În 1835, pentru aducerea de la Viena la Galaţi a unei cantităţi de 100 livre marfă (45,4 kg, dacă socotim livra la 0,454 kg) se plăteau 6 florini şi 39 creiţari[22]. Zece ani mai târziu, pentru 100 cântare austriece (adică 56,1 kg, dacă socotim cântarul la 0,561 kg) transportate pe aceeaşi distanţă se plăteau doar 2 florini şi 40 creiţari, după cum rezultă dintr-un tarif publicat de societatea vieneză de navigaţie la 1845[23]. Prin urmare, s-a produs o ieftinire a transporturilor pe Dunăre de aproximativ trei ori în decurs de zece ani. Dar chiar şi aceste preţuri, aşa cum vom arăta mai jos, erau considerate ridicate.

Prusia nu era riverană la Dunăre, dar era interesată de navigaţia pe fluviu. Încă din 1800, o publicaţie din Berlin, care reprezenta opiniile guvernului, atrăgea atenţia asupra foloaselor pe care construirea unui canal între Dunăre şi Rin le-ar putea aduce comerţului cu Orientul întreprins de provinciile renane ale Prusiei[24]. Între 1841–1845 a fost construit canalul Main-Dunăre, pe care, însă, nu puteau naviga vase mai mari de 120 tone[25]. Totuşi, legătura între Rin şi Dunăre era făcută, iar foloasele ei în viitor, pentru dezvoltarea comerţului oriental al Prusiei, erau apreciate ca foarte mari. Un membru al administraţiei prusiene a provinciilor renane considera, în februarie 1848, că noul canal aducea două feluri de avantaje. Pe de o parte, pentru Prusia a devenit posibil să-şi extindă, pe această cale, în mod direct, legăturile cu diferite porturi din Asia Mică şi, prin intermediul acestora, cu Persia, Tibetul, Buhara şi întreaga Asie Centrală, unde, neexistând preocupări industriale, produsele fabricilor germane puteau fi plasate cu succes. Pe de altă parte,

> "prin noua rută comercială spre Asia Centrală poate fi ocolită Rusia şi toate piedicile impuse de aceasta printr-un sistem prohibitiv, care s-a extins până în Georgia, iar aceasta este o problemă care merită cea mai mare atenţie".

În schiţarea acestei strategii comerciale, portului Galaţi îi era rezervat un rol central, căci, potrivit opiniei aceluiaşi personaj,

> "înfiinţarea unui contor comercial renano-dunărean, care ar trebui instalat la Galaţi, la vărsarea Dunării în Marea Neagră, ar fi primul pas spre

[20] N. Şuţu, *Noţiuni statistice asupra Moldovei*, în idem, *Opere economice*, Bucureşti, 1957, p. 204.

[21] Vasile Docea, *Din activitatea lui C.A. Kuch, consul al Prusiei în Moldova (1833–1842)*, în AIIX, tom. XXIX, 1992, p. 318–322.

[22] Memoriu al consulului francez Cochelet. Hurmuzaki. *Documente...*, XVII, p. 523.

[23] ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 120; DZA, C. Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f.107.

[24] "Jahrbuch der preussischen Monarchie", Berlin, noiembrie 1800, p. 291–292, articolul *Über die Verbindung der Donau und des Rheins durch einen Kanal in dem Fürstenthume Ansbach.*

[25] Rifat Önsoy, *op.cit.*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atingerea amintitului scop"[26].

Nici alegerea rutei dunărene nu era lipsită de dezavantaje. Între acestea, nesiguranța navigației, înnisiparea gurilor fluviului la vărsarea în Marea Neagră și faptul că trebuia să se apeleze la intermediari austrieci erau cele mai serioase. Pe măsură, însă, ce creșteau interesele germane în plasarea de produse pe piețele răsăritene și în achiziționarea de acolo a materiilor prime, au apărut diferite proiecte de organizare mai temeinică a transportului fluvial sau chiar încercări de găsire a unor soluții alternative.

Încă din 1842, așadar la puțini ani după introducerea navigației cu aburi pe Dunăre, ministrul de finanțe al Prusiei, Bodelschwingh, constata că ruta fluvială este din ce în ce mai ocolită de mărfurile transportate din Silezia și Saxonia spre Asia Mică. Negustorii preferau să se îndrepte fie spre Triest, fie spre Hamburg, pentru a-și transporta mărfurile pe mare. Cauza consta în periculozitatea navigației pe cursul inferior al fluviului – la Cazane și la vărsarea în Mare –, fapt care făcea ca nici o societate să nu se încumete să încheie asigurări pentru mărfuri. Același ministru constata că amintita schimbare de rute a condus la o scădere a importanței Principatelor române în comerțul german de tranzit[27]. Un punct de vedere asemănător era exprimat de președintele administrației prusiene a Sileziei, un an mai târziu: neasumarea de asigurări, din cauza gradului mare de periculozitate a navigației, paralizează transportul mărfurilor pe Dunăre[28].

Fluviul era considerat, totuși, o importantă arteră comercială. În decembrie 1844, consulul Prusiei la Galați, Wedeke, făcând o comparație cu ruta maritimă, scria că

> "navigația cu vapoare pe Dunăre, până la Galați și mai departe în Marea Neagră, reprezintă o cale mult mai sigură și mai scurtă, așadar mai practică. Dunărea este un fluviu german, sute de drumuri din interiorul Germaniei conduc la ea, căile ferate au fluviul ca terminal și aduc acolo produsele industriei germane, pentru a fi expediate în Orient"[29].

În opinia consulului prusian, Societatea austriacă de navigație era mai degrabă o piedică în atingerea scopului amintit. Conducerii Societății i-ar lipsi perspectiva și cunoștințele, iar reprezentanții acesteia în diferite schele, mai ales pe cursul inferior al Dunării, ar fi persoane fără calități, mai ales negustori falimentari, cărora li se dădea astfel o sinecură[30]. Nu ar exista nici un fel de garanții din partea Societății, coletele cu mărfuri așteaptă luni în șir în locurile de încărcare

[26] Lehman (secretar de stat în administrația provinciilor renane ale Prusiei) către ministrul de interne din Berlin, Düsseldorf, 1 februarie 1848. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 319–320; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 291–291v.

[27] Bodelschwingh către Min.af. externe, Berlin, 19 noiembrie 1842. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 290; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 99v–100.

[28] Merkel către Bodelschwingh, Breslau, 23 noiembrie 1843. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 393–394; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 197–197v.

[29] Wedeke către Le Coq (ambasadorul Prusiei la Constantinopol), Galați, decembrie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 128–131; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 116–118v.

[30] Wedeke amintește de un anume Dumitriu, negustor care a dat faliment și care a fost apoi angajat ca agent la Orșova al societății de navigație. V. nota precedentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și adesea se întâmplă ca ele să ajungă deteriorate la destinație. Prețurile de transport ar fi mult prea mari, căci ele rezultă dintr-o politică financiară nechibzuită. Societatea poseda vase prea vechi, a căror reparare înghițea sume enorme, sume ce puteau fi folosite mai degrabă pentru achiziționarea de vapoare noi[31]. Depășirea acestei situații s-ar putea face numai prin înființarea unei societăți germane de navigație pe Dunăre, pentru care statul nu ar trebui să cheltuiască nimic, ci doar să garanteze acționarilor o dobândă de cel puțin 4,5% din capitalul investit. Fără garanții din partea statului prusian, credea Wedeke, nu s-ar găsi capitaliști germani dispuși să investească în "această afacere aflată departe de patria lor". O asemenea societate ar fi avut o dublă importanță, economică și politică:

> "Linia de navigație va putea fi extinsă, prin Galați, în Marea Neagră, spre Constantinopol, Trapezunt și Odesa. Vasele vor trebui să fie echipate cu motoare de cel puțin 200 de cai putere. Ca echivalent pentru garantarea de către stat a dobânzilor, vapoarele ar trebui să fie în așa fel concepute, încât să poată fi utilizate și ca vase de război, după modelul celor franceze. În acest fel, printr-o echipare a lor completă cu marinari germani, statul ar putea, fără să cheltuiască nici un ban, să aibă în acele ape o flotilă cu aburi, care ar constitui un argument serios în disputele politice care se ivesc atât de des în Orient"[32].

Singurul obstacol în calea acestei întreprinderi l-ar constitui monopolul Societății vieneze. Cel puțin în parte, acesta ar putea fi depășit. Deja între Ulm și Linz funcționa Societatea Bavarezo-Würtemburgheză, iar în aval de Presburg (Bratislava), monopolul austriac putea fi spart prin asocierea unei eventuale companii ungaro-germane. Cum de la Cladova până la Marea Neagră navigația era liberă, dificultățile se restrângeau doar asupra cursului dintre Linz și Presburg al Dunării, unde era nevoie de aprobarea guvernului austriac. Investitori s-ar găsi – asigura Wedekw – atât în statele germane din Zolverein, cât și în Viena, de unde consulul ar fi primit oferte din partea "celor mai importanți oameni de afăceri". Chiar în zona Dunării inferioare ar exista *investitori interesați, precum casa comercială Germani din Belgrad*, care întreținea un intens comerț cu Țara Românească[33].

Proiectul lui Wedeke a fost discutat la Berlin, unde guvernul a fost nevoit să țină seama de referințele negative ale lui Le Coq, ambasadorul din Constantinopol. Dificultățile politice, previzibilul refuz al Austriei de a accepta

---

[31] În 1841, Societatea ar fi reparat la Constantinopol două vapoare, pentru suma de 140.000 florini. Cu aceastea, credea Wedeke, se putea cumpăra un vapor nou și mai bine construit. V. nota 29.

[32] V. nota 29.

[33] Casa Germani, împreună cu mai mulți asociați din Țara Românească, au intenționat să-și înființeze propria agenție de navigație pe Dunăre, pentru transportul diferitelor mărfuri, dar mai ales al sării. Domnul muntean Gheorghe Bibescu a intervenit la Viena în favoarea acceptării acestei societăți. Cum încercarea nu părea să aibe sorți de izbândă, din cauza rezervelor guvernului austriac, Wedeke se aștepta ca cei interesați să poată fi atrași în proiectul societății germane. V. nota 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o concurentă pentru propria societate şi presupunerea că eventuala întreprindere germană va lucra, precum cea austriacă, în pierdere, nereuşind să obţină profituri, au făcut ca proiectul să fie abandonat[34].

Un alt dezavantaj al rutei dunărene consta în dificultatea navigaţiei la vărsarea fluviului în Marea Neagră, cauzată de înnisiparea celor trei braţe (Chilia, Sulina şi Sfântu Gheorghe). Rusia, care stăpânea gurile fluviului, nu era străină de această situaţie. Prin tratatul de pace de la Adrianopol, din 1829, graniţa dobrogeană dintre Rusia şi Imperiul Otoman a fost stabilită pe braţul Sfântu Gheorghe. Celelalte două braţe au intrat sub stăpânirea Rusiei. Pe Sfântu Gheorghe puteau circula, conform Tratatului, atât vase comerciale cât şi de război aparţinând celor două puteri riverane, în timp ce pe celelalte două braţe, vasele otomane care aveau acces erau doar cele comerciale[35]. Câtă vreme Delta Dunării s-a aflat sub stăpânire otomană, braţul Sulina – singurul pe care puteau naviga şi vase maritime – a fost întreţinut în stare de navigabilitate, prin lucrări ordonate de guvernul din Constantinopol. Rusia, însă, a încetat efectuarea lucrărilor de întreţinere, aşa încât navigaţia a devenit din ce în ce mai dificilă. Consulul Prusiei la Odesa, E.C. Walther, observa în 1840 că Rusia urmărea intenţionat acest lucru, pentru a contracara "concurenţa pe care porturile Galaţi şi Brăila o fac porturilor ruseşti de la Marea Neagră şi de la Marea Azov", mai ales Odesei[36].

Reacţiile la această politică a Rusiei nu au lipsit. În 1839, la Galaţi şi Brăila s-a încercat constituirea unei societăţi pe acţiuni, care avea drept scop dragarea şi întreţinerea braţului Sulina. Iniţiatorii societăţii au fost reprezentanţii consulari ai Austriei şi Angliei la Galaţi, Huber şi Cunningham[37]. Guvernul englez, însă, nu a susţinut proiectul, motivând că este obligaţia Rusiei să execute acele lucrări, iar Austria a preferat să trateze direct cu Rusia, ajungând să semneze cu aceasta, la 22 septembrie 1840, o convenţie privind navigaţia pe Dunăre[38]. Fără sprijin din partea guvernelor respective, proiectul nu a putut fi pus în practică. Nici convenţia ruso-austriacă nu a avut efectele aşteptate de Viena, aşa încât navigaţia la gurile fluviului devenea din ce în ce mai dificilă.

Guvernul Prusiei a urmărit cu îngrijorare evoluţia acelor evenimente. În 1850, atunci când expira convenţia ruso-austriacă, i s-a solicitat consulului prusian din Galaţi întocmirea unui raport despre întreaga afacere şi despre

[34] Ministerul afacerilor externe către ministrul de finanţe, Berlin, 12 aprilie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 106–107. DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 97–97v.

[35] D.A. Sturdza, C.Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. 1, Bucureşti, 1900, p. 319–320.

[36] Walther către Min.af. externe, Odesa, august 1840: "Recent s-a constituit, din cel mai înalt ordin, o comisie la Odesa, formată din negustori şi funcţionari, pentru a propune modul în care poate fi înlăturată această concurenţă". ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 26–28; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 25–26v.

[37] Raportul citat al lui Walther. V. nota 36

[38] König, consul al Prusiei la Galaţi, către Min.af. externe, Galaţi, 1 septembrie 1850. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 383–393; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 25–35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perspectivele evoluției ei. Consulul König a redactat un lung memoriu, în care a descris toate avatarurile problemei navigației la gurile Dunării. El credea că o reînnoire a convenției ar fi posibilă și ar fi acceptată de Austria doar dacă Rusia ar oferi garanții că va pune în aplicare prevederile privind întreținerea brațului Sulina. Pe de altă parte, însă,

> "se poate presupune că Rusia nu va accepta reînnoirea convenției în sensul unei înțelegeri care să conducă efectiv la înlăturarea piedicilor din calea navigației. Rusia nu va face libere pentru navigație gurile Dunării, care sunt *ale ei*, și din punctul ei de vedere nici nu poate să o facă"[39].

În acest text, consulul prusian intuia ceea ce, câțiva ani mai târziu, avea să devină punctul de vedere comun al puterilor europene: problema Dunării putea fi rezolvată doar printr-un act de forță, prin îndepărtarea Rusiei de la gurile fluviului. Războiul Crimeii, Tratatul de pace de la Paris și instituirea Comisiei europene a Dunării aveau să-i confirme previziunile.

1.3. Ruta maritimă

Și calea maritimă a fost întrebuințată, încă din secolul XVIII, ca o alternativă la rutele terestre ale comerțului german cu Sud-Estul Europei. Așa s-a întâmplat, de exemplu, în timpul războiului ruso-austriaco-otoman din 1787–1792, când a fost preferată ruta maritimă, spre Salonic, deoarece calea terestră prin Moldova a devenit impracticabilă din cauza ocupației militare austriece[40]. În prima jumătate și mai ales spre mijlocul secolului XIX, transportul pe mare a devenit din ce în ce mai important pentru comerțul german cu Imperiul otoman, nu însă și pentru cel cu Principatele române. Piedica pe care am descris-o atunci când am analizat ruta fluvială – înnămolirea gurilor Dunării – stânjenea și navigația vaselor care, venind pe mare, încercau să urce pe Dunăre până la Brăila și Galați.

În ciuda acestei piedici, pe măsură ce negustorii deveneau din ce în ce mai nemulțumiți de serviciile Societății austriece de navigație cu aburi pe Dunăre, rutei maritime a început să i se acorde o oarecare importanță. Astfel, în 1837 a sosit la Galați, pe mare, primul vas aflat sub pavilion prusian[41]. Au urmat apoi vase ale unor orașe din nordul spațiului german: Bremen, Lübeck, Hamburg[42]. În anii 1839 și 1841, orașele hanseatice au semnat tratate comerciale cu Imperiul otoman, care reglementau trecerea vaselor acestora prin Strâmtori și prezența lor în Marea Neagră[43]. Ruta avea să se dovedească foarte utilă în 1841,

---

[39] V. nota precedentă.

[40] Esprit Cousinéry (consul al Franței la Salonic) către Camera de comerț din Marsilia, Salonic, 22 mai 1788. Democratie Iliadou, *Inventaire des Documents des Archives de la Chambre de Commerce de Marseille. Lemme Salonique (XVII-e – XVIII-e siècles)*, Thessaliniki, 1981, p. 93.

[41] Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port-franc (1837–1883)*, București, Editura Academiei, 1976, p. 47.

[42] "Dunărea. Jurnal de navigație și comerciu", an. I, 1847, nr. 29, p. 116.

[43] Hermann Kellerbenz, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, II, *Vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Ende des zweiten Weltkrieges*, München, Beck, 1991, p. 129–130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

când, din cauza recoltelor proaste din Europa Centrală şi a lipsei de cereale, mari cantităţi de astfel de produse au putut fi importate din Moldova, prin Galaţi, în porturile din nordul Germaniei[44]. Avantajele şi dezavantajele transportului de mărfuri pe mare au fost expuse sintetic de către consulul Prusiei la Galaţi, Wedeke, în 1844. Cel mai bun punct de plecare pentru mărfurile prusiene şi ale statelor Uniunii vamale, credea Wedeke, ar fi portul Emden şi nu cele de la marea baltică, unde calea ar fi mai lungă şi mai costisitoare. În plus, Emden ar avea cele mai bune legături cu provinciile germane vestice, producătoare de mărfuri industriale, iar transportul până la Galaţi ar fi foarte ieftin. Dezavantajele ar consta, înainte de toate, în lungimea drumului, care trebuia să înconjoare aproape toată Europa. Din această cauză, sosirea unui vas nu putea fi prevăzută niciodată cu exactitate, ea putea întârzia foarte mult, ceea ce constituia un dezavantaj pentru mărfurile din Leipzig sau altele asemănătoare, care erau supuse schimbării modei şi care ar fi fost foarte căutate în Principate. Pe de altă parte, costul scăzut al transportului propriu-zis creştea prin adăugarea taxelor de asigurare, care erau destul de mari la navigaţia maritimă[45].

Parcurgerea rutei maritime până la Galaţi, chiar atunci când ea se făcea rapid, depăşea o lună. În primăvara anului 1847, de exemplu, bricul comercial prisian "Caroline Maria" – vas comercial uşor, cu pânze –, condus de căpitanul Johann Jürgen Schittow din Stralsund, a făcut 37 de zile din Anglia până la Galaţi: 26 zile până la Constantinopol, 9 zile de acolo până la Sulina şi încă două până la Galaţi. În portul dunărean a încărcat porumb, pe care urma să-l transporte în Irlanda. Căpitanul obţinea din întreaga afacere un venit net de 6000 taleri. Singura dificultate a transportului o constituia adâncimea prea mică a apei în braţul Sulina. Cum acolo apa era de numai 11 picioare adâncime, iar vasul încărcat avea nevoie de 13 picioare, o parte din încărcătură a trebuit să fie transbordată şi dusă pe vase mai mici până la ieşirea în Marea Neagră[46]. În acelaşi an, în portul Galaţi au ancorat 12 vase germane (Prusia 7, Bremen 2, Hamburg 2, Lübeck 1)[47]. În 1850, în acelaşi port aveau să sosească 15 vase germane (Prusia 11, Mecklenburg 5, Hanovra 2, Hamburg 1)[48]. Fără îndoială, nu toate participau la comerţul româno-german, aşa cum am văzut că a fost şi cazul vasului "Caroline-Maria", a cărui cursă am descris-o mai sus. Cu toate acestea, putem trage concluzia că prezenţa mijloacelor de transport maritime în comerţul româno-german a crescut spre mijlocul secolului XIX, fără, însă, a avea o pondere semnificativă.

În 1847 s-a reuşit şi organizarea unei linii de transport maritim regulat spre

[44] "Albina Românească", an. XII, nr. 73, 1 septembrie 1841, p. 296.
[45] Wedeke către Le Coq, Galaţi, decembrie 1844. V. nota 29.
[46] Richthofen către Min.af. externe, Iaşi, 9 martie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 190–191; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 169–169v.
[47] N. Suţu, *op.cit.*, p. 212.
[48] C. Buşe, *op.cit.*, p. 318–319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Principate. La 5 aprilie, Friederich Harkort, un întreprinzător german care a lansat în epocă mai multe proiecte de desfacere a fabricatelor renane în Principate, a încheiat un contract cu guvernul Belgiei, pentru înființarea unui serviciu maritim regulat între Antwerpen și Galați[49]. Încă din martie 1847, ambasadorul Prusiei la Bruxelles își informa guvernul despre intențiile de organizare a amintitului serviciu[50]. Conform contractului, Harkort urma să expedieze un prim vas la 15 iulie 1847, apoi altele în același an și din ce în ce mai multe în anii următori[51]. În felul acesta, produsele industriale germane ajungeau pe piața Principatelor pornind dintr-un port belgian.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, rutele terestre au reprezentat principala cale folosită de negustorii participanți la schimburile comerciale româno-germane. Ruta fluvială și cea maritimă au reprezentat căi alternative, care au fost adesea luate în calcul, dar care, practic, nu au devenit la fel de importante ca primele.

2. Proiecte, încercări, piedici și eșecuri

Anii '40 ai secolului XIX au fost martorii unui mare număr de proiecte legate de relațiile economice româno-germane. Ele vizau, în general, intensificarea desfacerii pe piața Principatelor a produselor industriale germane și preluarea de către germani a controlului comerțului bilateral, aflat până atunci în mâinile negustorilor din Principate sau ale intermediarilor. Proiectele au fost lansate fie de consulii prusieni din Principate, cunoscători direcți ai realităților de aici, fie de către întreprinzători din spațiul german. Dintre toate, le-am selectat aici pe acelea care au stârnit cele mai multe discuții în epocă, sau pe cele care au avut consecințe în timp.

2.1. Proiectele lui Neigebaur

Consulul general J.F. Neigebaur, a cărui principală misiune a fost aceea de a încuraja comerțul german, este autorul a două astfel de proiecte. Primul, lansat în decembrie 1843, se referea la posibilitatea cumpărării masive de lemn de stejar din Țara Românească și a importării lui în Prusia. Într-un raport din 26 decembrie 1843, consulul general credea că

> "negustorii de lemn din Berlin și Stettin ar putea face aici afaceri bune, căci vânzarea unei păduri de către ministrul muntean Știrbey, în schimbul a 500.000 franci, a deschis apetitul proprietarilor de a-și transforma în bani pădurile seculare"[52].

[49] Richthofen către Min.af. externe, Iași, 14 decembrie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 305; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 277.

[50] Von Düesberg către von Rönne, Berlin, 26 martie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 187; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 166.

[51] Raportul lui Richthofen din 14 decembrie 1847, V. nota 49.

[52] Neigebaur către Min.af. externe, Iași, 26 decembrie 1843. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 64–65; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 59–59v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În alte două rapoarte, din 20 iunie şi 4 august 1844[53], Neigebaur dădea diferite amănunte asupra acestei posibile afaceri, pe care o considera foarte avantajoasă în perspectivă. Consulul general avea în vedere mai ales pădurile din Oltenia, unde stejarii ar fi de foarte bună calitate, înalţi şi drepţi, încât puteau să fie folosiţi şi în construcţii navale. Sfătuia ca pădurile să fie cumpărate în întregime – preţul varia de la 10.000 la 30.000 ducaţi, pentru păduri conţinând între 100.000 şi 200.000 copaci –, iar exploatarea lor să se facă folosindu-se forţa de muncă a ţăranilor localnici, puşi sub conducerea unor specialişti şi maiştri germani. Lemnul s-ar fi putut transporta pe Olt, apoi pe Dunăre până la Galaţi sau Brăila, de unde ar fi urmat să fie dus de vase maritime până în Germania. În sprijinul proiectului, Neigebaur descria marile câştiguri pe care le obţinea un antreprenor francez, Condemine, fost negustor de vinuri, din exploatarea amintitei păduri a lui Ştirbey. Doritorii germani puteau conta deja pe două păduri, oferite spre vânzare de către un anume Racoviţă din Craiova (proprietatea sa se afla între Cladova şi Craiova, la numai şase mile de Dunăre) şi de clucerul Ioan Vlădoianu, proprietar al moşiei Predeşti.

Proiectul a făcut obiectul unei intense corespondenţe între ministerul afacerilor externe din Berlin, ministerul de finanţe, guvernatorul din Stettin şi preşedintele negustorilor din acel oraş. În cele din urmă, ideea a fost abandonată, din cauza rezervelor manifestate de negustorii germani, care considerau că,

> "în ciuda marii lipse de lemn în locurile noastre, acesta poate fi cumpărat în pădurile regale şi în cele private mult mai ieftin decât cel din Valahia"[54].

Celălalt proiect al lui Neigebaur, din aprilie 1844, a avut ca scop facilitarea desfacerii ţesăturilor sileziene de in pe piaţa din Principate. Consulul general urmărea prin aceasta să vină în ajutorul producătorilor silezieni de ţesături, care se aflau, mulţi dintre ei, în stare falimentară, din cauza concurenţei engleze. Era nevoie de înfiinţarea unui mare depozit la Iaşi, gestionat de o casă comercială autonomă, în numele mandatarilor din Silezia. La această soluţie *Neigebaur a ajuns după eşecul încercării unui negustor silezian, Lebrecht* Töpfer, care, în asociere cu firma "Bell et Co" din Moldova, a trimis mai multe probe de ţesături la Iaşi. Acestea nu s-au vândut, din cauza preţului mai ridicat decât al celor engleze şi austriece. Înfiinţarea depozitului, în care s-ar fi putut stoca mari cantităţi de marfă, ar fi avut ca urmare – credea Neigebaur – scăderea preţului ţesăturilor sileziene. În plus, statul prusian ar fi urmat să acorde un premiu de export de 1-2 taleri pentru fiecare balot trimis spre vânzare în

[53] Acelaşi către acelaşi, Iaşi, 20 iunie 1844; acelaşi către acelaşi, Craiova, 4 august 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 79–81 şi 84–87; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 71–73 şi 76–78v.

[54] Preşedintele negustorilor din Stettin către Administraţia locală, 29 februarie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 68; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Principate[55].

Părerile guvernatorului provinciei Silezia pe marginea acestei propuneri au fost destul de pesimiste. Avuseseră deja loc unele experiențe nereușite, care i-au descurajat pe negustorii silezieni. Pe de altă parte, lui Merckel i se părea greu de realizat asocierea cu negustorii din Moldova, "al căror renume nu este de natură să trezească încredere"[56]. Nici ministrul de finanțe din Berlin nu s-a arătat mai entuziast și a respins de la bun început ideea premierii mărfurilor exportate în Principate[57]. În aceste condiții, proiectul nu a trezit un interes prea mare în rândul negustorilor silezieni. Doar patru – Kirsten din Hirschberg, Alberti din Schmiedeberg, Kühn și Pohl din Schömberg – s-au arătat dispuși să rişte, dar numai după ce au solicitat o mulțime de alte informații despre starea pieței în Principate și doar sub rezerva identificării de către consulul general a unui partener de încredere în Moldova[58].

2.2. Planul lui Wedeke: antrepozit și bancă la Galați

Mai complex decât proiectele lui Neigebaur a fost cel propus în decembrie 1844 de consulul Prusiei la Galați, Eusebius Wedeke[59]. După o serioasă documentare, atât în lumea germană, cât și în Principate, Wedeke a reușit să identifice câteva dintre cauzele care mențineau schimburile bilaterale la un nivel pe care îl considera nesatisfăcător. Între acestea, cele mai grave i se păreau a fi: absența oricărei mari case comerciale sau bancare germane în Țara Românească și Moldova, "care să sprijine prin mijloace specifice negustorești interesele comerciale ale patriei"; lipsa unui antrepozit pentru mărfuri germane; concurența manufacturilor engleze, "care înmormântează comerțul german în Principatele dunărene".

Cea dintâi soluție propusă de Wedeke pentru îndreptarea acelei stări de lucruri consta în înființarea unui antrepozit german la Galați. Ideea nu era nouă. Un predecesor al lui Wedeke în postul dunărean, Wilhelm Stürtz, o sugerase cu patru ani mai devreme[60]. În opinia consulului Wedeke, viitorul antrepozit trebuia să îndeplinească două funcții: pe de o parte, acolo puteau fi depozitate mărfurile germane care urmau să se desfacă în Principate sau în Orient, pe de altă parte, antrepozitul putea colecta și depozita produsele naturale ale Principatelor (cereale, cânepă, vin, lemn, potasă, seu, slănină, păr de porc etc.),

[55] Neigebaur către Min.af. externe, Iași, 1 aprilie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 73–74; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 66–66v.

[56] Merckel către Min. finanțelor, Breslau, 31 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 155–157; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 140–141v.

[57] Circulară a ministerului finanțelor din Berlin către guvernatorii din Breslau, Liegnitz și Oppeln, 30 aprilie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 75; DZA, C.Abt. 15, Nr. 24, vol. 1, f. 67.

[58] V. nota 56.

[59] Proiectul este expus într-un raport mai amplu, intitulat "Despre comerțul statelor din Zollverein cu Moldova și Țara Românească și cu statele riverane la Marea Neagră". ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 123–128; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 111–115v.

[60] Stürtz către Königsmarck (ambasador prusian la Constantinopol), Galați, 16 iulie 1840. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 39–40; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 36–37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"atunci când vor fi aduse spre vânzare, de către boieri, în porturile libere". Prin depozitarea în antrepozitul german a mărfurilor proprietarilor români, aceştia puteau fi atraşi să cumpere, cu banii câştigaţi din vânzarea propriilor produse, mărfuri germane. Produsele autohtone puteau fi apoi încărcate pe vase germane şi expediate oriunde ar fi fost cerute, în Europa, în timp ce mărfurile germane puteau fi răspândite mai uşor, din Galaţi, în întreaga zonă a Mării Negre şi chiar până în Asia Centrală. În plus, ideea antrepozitului i se părea lui Wedeke cea mai bună metodă pentru contracararea concurenţei engleze, folosind chiar principiul comercianţilor insulari: "celui care îmi cumpără fabricatele mele, trebuie să îi cumpăr, la rândul meu, materiile prime sau să îl ajut să şi le plaseze pe alte pieţe"[61]. Costurile unei asemenea întreprinderi – cumpărarea terenurilor şi construirea magaziilor – s-ar fi ridicat, conform calculelor consulului, la trei sute de mii de taleri. Suma putea fi acoperită ori de statul prusian împreună cu celelalte state membre ale Uniunii vamale, ori de o societate de acţionari, cărora, însă, statul ar fi trebuit să le garanteze o dobândă de 4–4,5%. Wedeke discutase deja cu fruntaşii negustorilor din Leipzig, cu "fabricantul Friedrich Harkort, cel atât de influent în Westfalia şi în comitatele Mark şi Berg", cu primarul Demiani din Görlitz, în Silezia, cu bancherul Hermann Henoch din Berlin, director al căilor ferate prusiene, cu reprezentanţii casei bancare "Schragow et Comp." din capitala Prusiei şi toţi s-au arătat dispuşi să participe la finanţarea antrepozitului, sub rezerva asumării de către stat a amintitei garanţii.

Cea de a doua soluţie a lui Wedeke, legată de prima, era înfiinţarea unei bănci la Galaţi. Acest lucru i se părea necesar din mai multe motive:

> "Comerţul dintre Principatele dunărene şi Zollverein s-a mărginit până acum aproape numai la cumpărăturile făcute la târgurile din Leipzig de către negustorii din Moldova şi Valahia. Este necesar, însă, în cel mai înalt grad ca vânzătorii germani să ştie ce credit pot acorda cumpărătorilor, căci suma care este pusă în joc anual depăşeşte deja două milioane de taleri (...). O bancă la Galaţi ar putea informa negustorimea *germană despre mai mica sau mai marea soliditate a caselor negustoreşti* din Principate care cumpără în Leipzig. Apoi, prin intermediul acelei bănci s-ar putea efectua toate plăţile pentru cumpărăturile făcute în Leipzig".

Reacţia guvernului din Berlin faţă de propunerile consulului a fost mai degrabă reţinută. Ministerul afacerilor externe, prin vocea secretarului de stat von Bülow, a respins de la început ideea implicării financiare a statului în înfiinţarea antrepozitului de la Galaţi. Von Bülow credea că "Wedeke a mers prea departe atunci când a mizat pe o contribuţie hotărâtoare a statului". El atrăgea atenţia că

> "asigurarea şi promovarea traficului comercial, care s-a desfăşurat şi până acum, trebuie să fie mai degrabă treaba negustorilor, care participă direct la acesta; problema guvernului este doar aceea de a înlătura piedicile şi de

[61] V. nota 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a sprijini, după posibilități, nevoile întreprinzătorilor"[62].

Cu atât mai puțin avea să fie susținut proiectul de către ministerul afacerilor externe după ce ambasadorul Le Coq din Constantinopol își va exprima, la rândul lui, rezervele. Acesta era de părere că nu avea nici un rost să se investească în construirea unui antrepozit la Galați, deoarece în port era loc suficient pentru depozitarea mărfurilor, iar traficul comercial va trebui să crească foarte mult până se va face simțită lipsa spațiilor de înmagazinare[63]. Din toate aceste motive, "afacerea antrepozitului" a fost părăsită.

2.3. Neîncrederea în negustorii și cămătarii din Principate și proiectele bancare germane

Cealaltă idee a consulului Wedeke, privind înființarea unei bănci germane în Principate, deși nu a rodit imediat, a găsit partizani și, câțiva ani mai târziu, s-a încercat punerea ei în aplicare. Șeful departamentului pentru comerț al guvernului din Berlin, von Rönne, a sprijinit-o încă din martie 1845. Într-o adresă către ministerul de finanțe, von Rönne considera că înființarea unei bănci germane la Galați era o primă condiție pentru îmbunătățirea comerțului german cu Principatele, chiar dacă aceasta nu ar face, prin ea însăși, ca traficul să treacă sub controlul negustorilor germani[64].

Ideea înființării unei bănci germane era legată de neîncrederea pe care o aveau fabricanții și comercianții germani față de negustorii și cămătarii din Principate. Această neîncredere apare adesea evidențiată în corespondența diplomatică și în rapoartele consulare prusiene. Temeiurile ei au fost identificate, între alții, de consulul general Richthofen, care le-a expus într-un raport din 18 martie 1847[65]. Richthofen își începea raportul prin constatarea că

> "în ultima vreme s-au semnalat în Moldova falimente ale unor case evreiești, în urma cărora negustorimea din Zollverein și în special industria saxonă și cea renană au pierdut foarte mari sume de bani. Amintesc aici doar falimentele lui Salomon Feigeles, Hirsch Leib Rosenzweig, Izig Sofrin, Schapiro, Fokschaner etc".

Richthofen avea dovezi că acestea erau, de fapt, falimente frauduloase, intenționate, care nu proveneau din incapacitatea de plată a debitorilor, ci din speculă. În urma lor, "falimentații" obțineau câștiguri uriașe pe seama pierderilor corespunzătoare înregistrate de negustorii și fabricanții germani. Procedura prin care se ajungea la astfel de rezultate este descrisă de consulul general în același raport:

> "Casa bancară evreiască Michael Daniel și fiul din Iași, foarte cunoscută

---

[62] Von Bülow către Flottwell, Berlin, 13 ianuarie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 88–91; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 80–83.

[63] Același către același, Berlin, 12 aprilie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 106–107; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 25, vol. 1, f. 97–97v.

[64] Rönne către Flottwell, Berlin, 20 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 100–105; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 90–96.

[65] Richthofen către Min.af. externe, Iași, 18 martie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 204–210; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 181–185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în străinătate, unde se bucură de un renume onorabil, i-a favorizat pe faliţi şi, fără îndoială, a împărţit cu aceştia prada. O parte din faliţi, de exemplu H.L. Rosenzweig şi Sal. Feigeles, sunt rude de sânge cu familia Daniel, alţii sunt cel puţin încuscriţi sau prieteni cu aceasta. Ei au procedat în felul următor: la începutul afacerilor lor, actualii faliţi au fost înzestraţi de către amintita casă bancară cu recomandări către vânzătorii de la târgurile din Leipzig şi chiar cu polițe garantate de aceasta. Astfel, ei şi-au îndeplinit o vreme obligaţiile, dobândind, mai ales prin afişarea legăturilor cu acea casă, un anumit credit propriu. Când acesta a ajuns suficient de mare, ei au luat pe datorie o cantitate însemnată de mărfuri, garantând cu propriile polițe. Dacă unii negustori germani, mai precauţi, ezitau să le primească, erau îndrumaţi să solicite informaţii de la M. Daniel, care nu întârzia să susţină că cel care a cerut creditul ar fi un negustor cinstit şi de cea mai bună reputaţie, ale cărui afaceri ar fi foarte solide, şi că i se putea acorda toată încrederea, însă adăuga întotdeauna propoziţia: "dar fără garanţia noastră". După cum reiese din actele noastre, asemenea recomandări au fost date chiar şi atunci când casa M. Daniel şi fiul a început să aibă probleme cu acoperirea propriilor creanţe şi când incapacitatea de plată a solicitantului de credit a devenit notorie. Ca urmare, vânzătorii germani trimiteau marfa la Iaşi, care, îndată după sosirea aici era folosită pentru acoperirea creanţelor casei M. Daniel şi fiul (căci nici unul dintre faliţi nu a ţinut registre de contabilitate). Vânzătorii, care încercau să-şi recupereze sumele pentru mărfurile vândute, au crezut că nu există o cale mai sigură decât să trimită polițele lui M. Daniel sau casei Carniol, prietenă a acestuia, pentru ca, în temeiul acelor recomandări iniţiale, să salveze măcar o parte din ceea ce li se cuvenea. Se înţelege de la sine că aceştia nu ofereau nimic pentru acoperirea, măcar parţială, a datoriei".

În realitate, credea Richthofen, toate acestea nu erau decât înşelăciuni, pe care le făceau firmele M. Daniel, M. Carniol şi Singer&Schwarz sub acoperirea unor intermediari. Aceştia din urmă dădeau faliment, fără a fi lipsiţi astfel de partea lor de câştig, în timp ce firmele amintite îşi menţineau neatinsă reputaţia. Cum toţi se bucurau de protecţie austriacă, intervenţia în justiţie era foarte dificilă, aşa încât negustorii şi fabricanţii germani nu-şi mai recuperau pierderile.

Prin înfiinţarea unei instituţii germane de credit se puteau evita, măcar în parte, astfel de afaceri frauduloase. Iniţiativa din 1844 a lui Wedeke a fost preluată, în 1847, de Karl Reinecke, un negustor din Leipzig, care se afla în legături de afaceri cu Principatele[66]. Prin intermediul consulatului general din Iaşi, al cărui titular era acelaşi Richthofen, Reinecke a obţinut, în iulie 1847, o împuternicire din partea a douăzeci de boieri din Moldova, pentru a înfiinţa o "Instituţie germană particulară de credit". Împuternicirea evidenţiază interesul părţii româneşti de a avea un asemenea aşezământ. Întreruptă de izbucnirea

[66] Încercarea lui Reinecke a fost analizată, mai nou, de către Stela Mărieş, *Proiecte privind relaţiile economice dintre Prusia şi Principatele române la mijloculo secolului XIX*, în AIIAI, tom. XXIV/2, 1987, p. 403–405. V. acolo şi bibliografia problemei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revoluției, în 1848, încercarea a fost reluată în 1850, când același Reinecke a intermediat tratativele dintre guvernul Moldovei și bancherii germani Nulandt și Oehlschlaeger, tratative sprijinite și de consulul general al Prusiei din acea vreme, Meusebach[67]. Proiectul a căzut în acel moment, din cauza opoziției Rusiei și Imperiului otoman, a căror încuviințare era necesară. Abia după războiul Crimeii, într-un context politic favorabil, ideea a putut fi pusă în aplicare. Astfel, în martie 1857, Nulandt a reușit să inaugureze la Iași prima societate bancară pe acțiuni, denumită "Banca Națională a Moldovei"[68].

2.4. Încercările lui Friedrich Harkort și eșecul lor

Friedrich Harkort, întreprinzător din Brünninghausen, în Westfalia, nu a fost nici singurul, nici primul care a gândit și proiectat o tactică de preluare a comerțului cu Principatele în special, cu Orientul în general, din mâinile intermediarilor și de întemeiere a unui trafic direct, controlat de germani. Am arătat deja că această dorință a apărut încă pe la sfârșitul secolului XVIII. La rândul său, consulul Kuch a propus superiorilor, în 1840, sprijinirea unei astfel de schimbări, care, pe de o parte, ar fi adus multe profituri comercianților și fabricanților germani, prin înlăturarea verigilor intermediare, pe de altă parte, ar fi contribuit la scăderea prețurilor, făcând mărfurile competitive cu cele austriece și engleze[69]. Harkort, în schimb, a fost autorul unei încercări practice, de mari dimensiuni, de punere în funcție a traficului comercial german direct cu Principatele.

Încă din 1844, Friedrich Harkort a intrat în legătură cu mai mulți fabricanți din Westfalia și din zona renană, pentru a colecta produse, pe care urma să le trimită în Principate. În primăvara anului 1845, un agent, Bobrzyk, a fost trimis aici, pentru a sonda piața. La fel ca și consulul prusian Wedeke, pe care îl cunoștea și cu care se afla în legătură permanentă, Harkort spera să obțină sprijin financiar din partea guvernului din Berlin, pentru înființarea unui antrepozit la Galați și pentru crearea unei companii germane de comerț pe Dunăre și în Marea Neagră. A solicitat acest sprijin departamentului pentru comerț din Berlin, la 12 martie 1845[70], dar cererea sa nu a avut mai mult succes decât cea asemănătoare făcută de Wedeke, pe care am amintit-o mai devreme[71]. Un transport de mărfuri de probă trebuia să prefațeze înființarea companiei și să-i verifice viabilitatea. Încă din martie 1845, întreprinzătorul german era hotărât să trimită mărfurile pe calea maritimă, de la Emden la Galați, care era de

[67] *Ibidem*, p. 405.

[68] Constantin C. Angelescu, *Primele încercări de a înființa instituții de credt în Moldova*, în SCSI, an. XIV, 1965, fasc. 2, p. 191–207; Gheorghe Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană (1855–1859)*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 211–212.

[69] Kuch către min.af. externe, Iași, 3 august 1840. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 68–70; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3382, f. 47–48v.

[70] Friedrich Harkort către Rönne, Brünninghausen, 12 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 99; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 90.

[71] V. supra, p. 221–223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aproximativ opt ori mai ieftină decât transportul fluvial, de la Düsseldorf la Galaţi, trecând prin nou inauguratul canal Rin-Main-Dunăre[72]. Refuzul guvernului prusian de a sprijini financiar întreprinderea a provocat retragerea din afacere a industriaşului silezian Winckler şi a bancherului W. Beer[73]. Harkort, însă, nu a renunţat şi a asumat pe cont propriu trimiterea unei mari cantităţi de mărfuri industriale la Galaţi. Vasul "Aurora", scaner hanoveran condus de căpitanul Herv Müller, a sosit în portul dunărean la 28 septembrie 1846, după cum raporta consulul Wedeke[74]. Cea mai mare parte a încărcăturii era destinată pentru Galaţi şi doar o cantitate mai mică pentru Brăila. Din documentele păstrate poate fi reconstituită lista mărfurilor din acest prim transport de probă. Considerăm că nu este lipsit de interes să o redăm aici, respectând categoriile în care produsele au fost grupate de consulul Wedeke. Astfel, transportul cuprindea *mărfuri de hârtie*: tapete, hârtie de împachetat, cutii de carton, figurine de carton gudronat; *mărfuri din piele*: piele pentru tălpi de încălţăminte, produse din piele lăcuită, produse de galanterie; *băuturi*: lichioruri în sticle, şampanie, diferite vinuri, bere; *manufacturi*: pânză de in şi de bumbac, de calitate şi ordinară, mănuşi, pălării, pături de lână, fire, haine gata confecţionate, ţesături din lână, covoare, umbrele, broderii, ciorapi de lână, postav, biciuri, pălării de mătase; *mărfuri din tablă, fontă şi bronz*: sârmă, cuie, zăvoare, împletituri de sârmă, pile etc.; *mărfuri din oţel şi fier*: şuruburi, clanţe şi altele; *metale preţioase*: produse din argint; *diferite alte mărfuri*: chibrituri, apă de colonie, papetărie, maşini de măcinat cafea, vopsele minerale, muştar, cântare zecimale, geamuri, echipament pentru călărie, ţigări, arme de vânătoare, mobilă, lumânări de stearină, ciocolată, jucării, o căruţă, indigo, produse din nuci de cocos, hamuri, saltele cu iarbă de mare, ţigle şi altele. Transportul conţinea, în total, 257 baloţi, la care se adăugau produsele neambalate[75].

Harkort l-a însărcinat cu preluarea încărcăturii pe "bancherul" Finkelstein din Galaţi, până la sosirea agentului trimis de întreprinzător[76]. Industriaşul german dorea să vină el însuşi în portul dunărean, însă nu a mai ajuns aici[77].

Aşa cum am arătat deja, întreaga întreprindere trebuia să prefaţeze, în caz de reuşită, înfiinţarea unei companii germane de comerţ pe Dunăre şi în Marea Neagră[78]. Transportul, însă, s-a lovit de piedici încă de la sosirea în Galaţi. El nu era însoţit de certificate, prin care autorităţile de la locul încărcării să ateste că acolo nu bântuia nici o epidemie, fapt care a atras atenţia funcţionarilor carantinei moldoveneşti. Prin tratamentul de carantină aplicat mărfurilor , care

---

[72] V. nota 70.

[73] Stela Măricş, *op.cit.*, p. 408.

[74] Wedeke către Min.af. externe, Galaţi, 22 octombrie 1846. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 180–181; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 160–161v.

[75] ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 185–187; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 164–166.

[76] V. nota 74.

[77] Richthofen către Min.af. externe, Iaşi, 14 decembrie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 303; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 274v.

[78] V. nota precedentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu erau ambalate în acest scop, multe s-au deteriorat[79]. Apoi, ele nu au găsit pe piața Principatelor interesul la care s-a sperat inițial. În septembrie 1848, atunci când a sosit la Galați pentru a gira provizoriu consulatul Prusiei din port, Levenhagen a aflat că "o parte deloc neînsemnată din încărcătura vasului *Aurora* nu a fost vândută și zace încă într-un beci încuiat". Mărfurile se deteriorau și nu mai era nici o speranță de a le putea vinde[80].

O a doua încercare, făcută de același Harkort în 1849, de data aceasta cu mărfuri belgiene și germane, a adus asemenea pierderi întreprinzătorului, încât consulul König din Galați o considera "ratată"[81]. Într-o conferință susținută la Camera de comerț din Görlitz în 1850, intitulată "Despre comerțul Principatelor Moldova și Valahia"[82], König inventaria cauzele care au contribuit la eșecul încercărilor lui Harkort. Mai întâi, credea consulul, nu s-a ținut seama de reglementările din Principate privitoare la carantină, ceea ce a condus la întârzieri și deteriorarea unor produse. Apoi, s-a greșit netrimițându-se o persoană din Germania, care să însoțească mărfurile și să se ocupe de vânzarea acestora. Ele au fost încredințate "unui bancher de la fața locului, care avea alte interese decât acela de a promova comerțul german". Un reprezentant al întreprinzătorului a fost trimis abia după doi ani, timp în care s-a plătit o sumă foarte mare pentru depozitare și în care unele mărfuri s-au deteriorat. În sfârșit, prețurile produselor ar fi fost prea mari. În legătură cu această problemă, König atrăgea atenția asupra a ceea ce el considera că este un viciu general al mentalității întreprinzătorilor germani:

> "Nu trebuie să se creadă că locuitorii principatelor dunărene ar fi niște sălbatici, care confundă mărgelele de sticlă cu banii. Legăturile pe care le au astăzi moldo-valahii cu restul Europei îi fac foarte pricepuți. Ar greși profund acela care ar urmări să obțină în Principate prețuri mari pentru mărfuri învechite prin depozite. În schimb, o marfă bună găsește întotdeauna o desfacere aducătoare de câștig, acolo unde industria este încă slab dezvoltată. Aceste lucruri nu au fost luate în considerare în acea afacere, căci au fost oferite vinuri de Rin și de Mosela, arme și alte produse de slabă calitate la prețuri enorme".

Doar prin înlăturarea acestor neajunsuri, dar și a altor piedici, se putea ajunge la intensificarea comerțului german în Principate.

2.5. Alte piedici

Preocupat, la rândul său, de intensificarea comerțului german cu Principatele, șeful departamentului pentru comerț din Berlin, von Rönne, a încercat să identifice, în 1845, cauzele pentru care acesta nu se ridica la nivelul

[79] ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 434; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 73v–74.
[80] Levenhagen către min.af. externe, Galați, 7 decembrie 1848. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 326; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 297.
[81] V. nota 79.
[82] ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 432–442; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 72–78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aşteptărilor[83]. Printre altele, pe care le-am amintit deja, demnitarul prusian descrie două piedici legate de mentalitatea şi obiceiurile fabricanţilor germani. Mai întâi, era vorba de incapacitatea unora de a-şi adapta oferta cererii pieţei:

> "Cauza acestei inferiorităţi a desfacerii produselor germane se află în împrejurarea, că unii dintre fabricanţii noştri, mai ales cei care produc mărfuri din bumbac, încă nu au înţeles să-şi adapteze fabricatele cerinţelor şi gusturilor consumatorilor din ţinuturile dunărene".

Fără îndoială, von Rönne avea dreptate, chiar dacă el gândea într-o perioadă încă îndepărtată de cea a teoriilor economice moderne ale stimulării consumului, căci o marfă care nu era cerută pe piaţă nu se putea vinde.

Această piedică, inerentă unei economii în plină transformare, cum era pe-atunci cea germană, avea să fie înlăturată treptat. Consulii, prin informaţiile pe care le trimiteau guvernului din Berlin şi care, prin grija acestuia, ajungeau la cunoştinţa întreprinzătorilor, au contribuit la aceasta. Pe de altă parte, fabricanţii şi comercianţii germani începeau deja să trimită agenţi în Principate, cu misiunea de a sonda piaţa. Am amintit cazul lui Friedrich Harkort, care, înainte de a porni afacerea sa la Dunărea de Jos, a trimis aici un comisionar. Un alt caz este cel al unui călător german, Luis Spiegelthal, care, în urma unui voiaj prin Principate în anii 1849–1850, a trimis ministerului afacerilor externe din Berlin probe de îmbrăcăminte şi de alte obiecte folosite aici, pentru a le fi oferite ca model fabricanţilor germani[84]. Această practică, însă, era rară şi avea să devină o regulă abia în a doua jumătate a secolului XIX.

A doua piedică descrisă de Rönne[85] consta în refuzul multor fabricanţi de a-şi încredinţa mărfurile unor negustori germani şi în încăpăţânarea de a le vinde ei înşişi pe la târguri. Obiceiul reprezenta o rămăşiţă a economiei patriarhale, precapitaliste, şi el avea să dispară treptat în a doua jumătate a secolului XIX, pe măsura adâncirii specializării economice şi a consolidării categoriei economico-sociale a comercianţilor.

Spre mijlocul secolului XIX, o cauză conjuncturală, de ordin politic, a pus în pericol comerţul româno-german sau, cel puţin, astfel au fost atunci percepute lucrurile. Este vorba de evenimentele revoluţionare de la 1848. Această cauză a fost sesizată de consulul general Richtofen, care şi-a avertizat superiorii. Von Arnim, preşedintele de atunci al guvernului Prusiei, i-a transmis ministrului comerţului, industriilor şi lucrărilor publice acel avertisment, pentru a fi adus la cunoştinţa negustorilor şi fabricanţilor germani[86].

---

[83] Rönne către Flottwell, Berlin, 20 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 100–105; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 91–96.

[84] Spiegelthal a trimis un costum femeiesc din Ţara Românească, două brâie bărbăteşti, un model de ciubuc şi altele. Von Bülow către von Heidt (ministrul comerţului), Berlin, 7 iulie 1850. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 358–360; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 1–3v.

[85] V. nota 213.

[86] Von Arnim către Min. comerţului, industriilor şi lucrărilor publice, Berlin, 27 aprilie 1848. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 313; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Recapitulând cauzele care, în ciuda existenței unei voințe manifestate de ambele părți, au împiedicat extinderea relațiilor economice româno-germane în prima jumătate a secolului XIX, putem spune că acestea au fost extrem de diverse, de la cele de ordin structural până la cele de conjunctură, de la cele "obiective", legate de sfera economicului, până la cele "subiective", constând în mentalități și obiceiuri. Unele dintre ele aveau să dispară treptat, altele se vor menține și în a doua jumătate a secolului XIX.

DIE DEUTSCH-RUMANISCHE WITSCHAFTSBEZIEHUNGEN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRUNDERTS. HANDELSROUTEN, PROJEKTE UND MISSERFOLGE (Zusammenfassung)

Die Händler die sich mit dem Warenaustausch zwischen den rumänischen Fürstentümer und den deutschen Staaten (seit 1818–1834 die Zollvereinsstaaten) beschäftigten, konnten zwischen drei Kategorien von Routen wählen: die festländische, die Donaußtrase und der Seeweg. Die festländische Routen sind am häufigsten benützt worden. Die Entfernung war aber groß, man brauchte mit dem Pferdewagen von drei bis vier Wochen um von Berlin bis nach Jassy (Hauptstadt der Moldau) zu fahren. Seit der Einführung des Dampfschiffahrts auf die Donau (in den '30. Jahren), schien diese Wasserstraße eine Alternative zu den festländischen Routen zu werden. Es war aber nich so, wiel Russland, deren Getreideausfuhr von den moldauischen und walachischen bedroht war, die Donaumündungen sich zu verschlammen ließ. Ähnlich war es mit dem Seeweg, worauf die industrielle Waren der preussischen Rheinprovinzen nach den Donaufürstentümer transportiert werden könnten. Die Verchlammerung der Donaumündungen war auch in diesem Fall ein Hindernis, weil die Seeschiffe nur sehr schwierig, mit Umschiffung, bis zu den Hafen Galatz (in der Moldau) und Braila (in der Walachei) segeln konnten.

Die preussische diplomatische und konsularische Korrespondenz aus den dreißigen und virzigen Jahren des 19. Jahrhunderts enthält mehrere Projekte und Vorschläge, damit man den Warenaustausch zwischen den Zollvereinsstaaten und den rumänischen Fürstentümern zu intensivieren versuchte. Man hatte zwei Ziele: 1. den Ausfuhr deutscher industriellen Erzeugnisse (schlesische Gewebe, rheinländische Fabrikate etc.) in den rumänischen Fürstentümern zu vergrößern; 2. an die Stelle der bisherigen Zwischenhändler, deren Mehrheit aus gallizischen Juden und Rumänen, Armenier und Griechen aus den Donaufürstentümern entstand, deutsche Händler einzusetzen. Solche Pläne wurden von den preusichen Generalkonsuln in Jassy J. F. Neigebaur und E. von Richthofen und von den Konsuln aus Galatz Wedeke und König vorgeschlagen. Wegen den verschiedenen Hindernißen, verblieben alle diese Pläne, so wie der Versuch des rheinländischen Fabrikant Friedrich Harkort, der zwei Schiffe mit deutschen Fabrikaten nach Galatz schickte, ohne befriedigende Ergebniße.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

DIPLOMATUL AMERICAN CHARLES J. VOPICKA ÎN ROMÂNIA ANILOR 1913–1920

Dacă pentru mulţi dintre observatorii, analiştii sau comentatorii externi ai fenomenelor interne româneşti, indiferent de natura acestora: economico-sociale, politico-strategice, culturale, etnice ori confesionale, din preajma şi din timpul primului război mondial, opiniile formulate se întemeiau pe glasul sec al cifrelor şi al imaginilor adunate în cadrul propriilor experienţe petrecute temporar în România, cu necesarul şi evidentul (pe alocuri) efort de obiectivare a judecăţilor, în chip paradoxal, pentru noul ministru american sosit la Bucureşti la 11 noiembrie 1913, aceloraşi elemente trebuie să li se adauge suportul afectiv, considerat îndeobşte ca fiind incompatibil cu statutul diplomatului oficial. Este vorba, desigur, de Charles J. Vopicka (1857–1935), diplomat controversat la el acasă, dar care avea să contribuie într-o măsură incomparabilă cu predecesorii săi, exceptându-l poate pe cel dintâi ministru plenipotenţiar al Statelor Unite la Bucureşti, Eugene Schuyler, la progresul relaţiilor româno-americane în cursul celor opt ani ai administraţiei Woodrow Wilson (1913–1921), perioadă care a coincis şi cu cei mai agitaţi ani ai umanităţii moderne. Cariera diplomatică a lui Charles Vopicka, precum observa cel mai autorizat dintre exegeţii săi, s-a înscris în "cele mai bune tradiţii ale sistemului politic american"[1], respectând distribuţia posturilor reprezentative şi de reprezentare după culoarea politică a administraţiei.

Născut în Boemia (cuprinsă în hotarele Imperiului Habsburgic) în anul 1857, Vopicka a emigrat în Statele Unite în anul 1880, stabilindu-se în Chicago, unde a devenit în scurtă vreme un prosper om de afaceri. Înregimentându-se politic partidului democrat, în anul 1904 şi-a depus candidatura pentru un loc în Congres, dar, fiind înfrânt în alegeri[2], şi-a oferit cu generozitate sprijinul

[1] Glenn E. Torrey, *The Diplomatic Career of Charles J. Vopicka in Romania, 1913-1920*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fischer-Galati ş.a., New York & Boudler, 1982, p. 319; idem, *Charles J. Vopicka and Romania, 1913-1921*, în vol. *100 Years of American-Romanian Relations*, edited by Radu R. Florescu, Nagard, <Roma>, 1980, p. 37–39.

[2] Victor S. Mamatey indică anul electoral 1912 pentru eşecul politic al lui Charles Vopicka, în încercarea sa de a deveni congressman pe lista democraţilor (*The United States and East Central Europe, 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, 1957, p. 122, nota 99).

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 83-102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viitorului şef al executivului american, Woodrow Wilson. În compensaţie, acesta, după ce şi-a preluat mandatul la Casa Albă şi în dorinţa mărturisită de a schimba întreg corpul diplomatic impus decenii de-a rândul de republicani, l-a recomandat pe Vopicka secretarului de stat W.J. Bryan, pentru nominalizare în funcţia de ministru american în statele balcanice. În pofida faptului că nu stăpânea corespunzător limba engleză[3], că propunerea prezidenţială generase, pe de o parte, puternice manifestări contestatare din partea unor organizaţii civice antialcoolice, care dezagreau prezenţa în corpul diplomatic a unui fabricant de bere şi lichioruri şi, pe de alta, chiar rezerva condescendentă a secretarului de stat[4], Vopicka a fost nominalizat oficial în funcţia de trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al Statelor Unite în România, Serbia şi Bulgaria, cu reşedinţa la Bucureşti, în ziua de 11 septembrie 1913.

Pregătirea teoretică superficială combinată cu lipsa practicii diplomatice, dar mai ales cu unele curiozităţi comportamentale (ca, de pildă, idiosincrasia faţă de consumul propriilor produse alcoolice, ori hilarele "gafe sociale") l-au impus, încă înainte de a-şi ocupa postul în capitala României, în atenţia colegilor ori ca subiect de referinţă în cuprinsul unor rapoarte diplomatice primite la Departamentul de Stat. Bunăoară, părăsindu-şi urbea, Chicago, la 16 octombrie 1913 şi îndreptându-se spre Bucureşti, Vopicka s-a gândit să facă o escală la Praga, nu în semn de omagiu pentru locurile natale, cât mai ales spre a savura adulaţiile foştilor compatrioţi, pretinse de propriile realizări. S-a oprit, mai întâi, în Germania, la Berlin, de unde o corespondenţă specială către redacţia cotidianului american "The New York Times" făcea primele speculaţii asupra popasului, dovedite ulterior ca lipsite de temei: "sunt motive să credem – nota corespondentul – că el este înarmat cu instrucţiunile administraţiei de la Washington pentru a face paşi fermi pe calea ameliorării situaţiei evreilor din România. El a refuzat să fie intervievat, dar, înainte de a părăsi Germania, a conferit îndelung cu dr. Paul Nathan, preşedintele societăţilor federale evreieşti, spre a se informa în legătură cu situaţia din România. Organizaţia dr. Nathan este una prin care Jacobb H. Schiff şi alţi lideri ai evreilor americani, precum şi autorităţile evreieşti din Anglia lucrează îndeobşte în Rusia, Palestina şi România şi, în general, oriunde interesele evreieşti reclamă ajutor extern". Citând un ziar berlinez, acelaşi corespondent mai adăuga că Vopicka intenţiona să transfere sediul legaţiei americane de la Bucureşti la Sofia, "în conformitate

[3] În cuprinsul cunoscutelor sale *Memorii*, meticulosul ambasador francez, contele de Saint-Aulaire nota despre colegul său american: "excellent, excellent homme qui ne sachant pas le français parlait plus américain qu'anglais et ne connassait bien que le tchèque..." (cf. Comte de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Flamarion, Paris, p. 406).

[4] În scrisoarea de răspuns adresată preşedintelui american, la 25 iunie 1913, în legătură cu preferinţa avansată, W.J. Bryan scria: "I'am willing to consider Vopicka settled on for the Balkan States *as you wish, but it might be well to see him first*" (cf. Arthur S. Link, *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 28, 1913, Princeton, p. 4–5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu direcţia politică wilsoniană de promovare a intereselor slave în Orientul european"[5].

Lăsând în urmă-i îndreptăţite suspiciuni, mai ales printre românii aflători în capitala Germaniei, Vopicka şi-a continuat drumul spre Bucureşti, via Praga. Şi într-adevăr, cel supranumit "idolul cehilor din Boemia" a beneficiat de o zgomotoasă recepţie organizată în capitala provinciei imperiale de către Consiliul Naţional al cehilor, spre disperarea consulului american din Praga, Frank Deedmeyer, care i-a şi sancţionat imprudenţa – comunicată deîndată Departamentului de Stat – de a se fi implicat personal şi public în "agitaţiile naţionaliste ale cehilor şi ale cercurilor panslaviste", în loc de a-l fi contactat în prealabil, fie şi neoficial, pe guvernatorul imperial al provinciei. Reclamantul mai observase că noul coleg, în dispreţul rangului şi al statutului diplomatic, fusese găzduit într-un hotel de duzină aparţinând unui deputat socialist ceh în Parlamentul de la Viena, lider marcant al opoziţiei faţă de guvernul austro-ungar[6].

Cum încercarea sa de a-i corija conduita rămase fără efect, Deedmeyer a considerat necesar să facă însuşi o vizită la curtea guvernatorului Boemiei, prinţul Thun-Hohenstein, unde informaţiile privindu-l pe Vopicka şi agitaţiile provocate de admiratorii săi cehi ar fi generat, după spusele consulului, "îngrijorarea şi chiar teama" autorităţilor. Îngrijorarea era cu atât mai mare, cu cât Vopicka ar fi intenţionat să-şi continue turul triumfal prin Viena şi Budapesta, gest dezavuat de consul, care şi-a îngăduit a sugera Departamentului de Stat să-i impună noului său reprezentant la Bucureşti părăsirea cât mai grabnică a Pragăi şi, desigur, o călătorie fără escală spre România.

Animozitatea şi exagerările strecurate cu suficientă evidenţă în corespondenţa diplomatică emisă în acele zile de Fr. Deedmeyer au avut efectul scontat la Washington, pentru că secretarul de stat W.J. Bryan îi poruncea lui Vopicka, la 10 noiembrie 1913, să evite "orice recepţie, serată ori reprezentaţie care ar avea conotaţii rasiale (etnice – n.ns.) sau naţionaliste" şi să plece imediat la Bucureşti[7].

Instrucţiunea a şi fost respectată chiar a doua zi, dar incidentul n-a rămas fără urmări. În câteva săptămâni, cazul a ajuns în atenţia opiniei publice prin mijlocirea presei[8], iar Asociaţia presei americano-cehe din Statele Unite, i-a luat apărarea lui Vopicka, criticând poziţia Departamentului de Stat şi, mai ales, gestul lui Deedmeyer, împotriva căruia au fost formulate discrete ameninţări. Vopicka însuşi a respins orice acuzaţii în legătură cu implicaţiile politice ale popasului său praghez, pretinzând să i se facă cunoscut "informatorul" şi, mai mult chiar, o dezminţire oficială din partea Departamentului. Deşi pretenţiile formulate erau neobişnuite pentru un diplomat aflat la început de carieră,

[5] "The New York Times" (NYT), November 3, 1913, p. 4, col. IV.
[6] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 320.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorităţile de la Washington au refuzat să le comenteze, probabil în speranţa stingerii "naturale" a incidentului.

Numai că, la 21 aprilie 1914, ambasadorul american la Viena, Frederic Penfield – colectând între timp noi informaţii de la acelaşi consul compatriot din Praga, privitoare la pregătirile naţionaliştilor cehi pentru o nouă vizită a lui Vopicka acolo – îi cerea secretarului de stat, printr-o scrisoare strict confidenţială, să-i blocheze acestuia proiectul călătoriei în Austro-Ungaria. Ceea ce Bryan a şi făcut, la 5 mai acelaşi an, prin instrucţiunile speciale transmise la Bucureşti. Curios este faptul că, în replică, Vopicka a respins şi de această dată acuza pentru intenţia ce i se atribuise, răspunzând lui W.J. Bryan, la 7 şi, respectiv, 9 mai, că în programul său de imediată perspectivă nu figura o asemenea călătorie[9].

De-i va fi stat ori nu în intenţie realizarea unui astfel de retur este greu de spus astăzi; posibil da, având în vedere şi alte imprudenţe puse pe seamă-i şi vehiculate de o presă ce i-a fost evident ostilă. De pildă, după preluarea efectivă a funcţiei şi instalarea sa la Bucureşti, Vopicka s-a deplasat în primăvara anului următor, 1914, la Sofia, unde ar fi avut o discuţie confidenţială cu regele Ferdinand, prilejuită de audienţa inaugurală în calitatea-i şi de ministru american în capitala Bulgariei. Atunci şi acolo el i-ar fi spus suveranului bulgar, speculându-i şi încercând a-i risipi nelinistele prelungite din vremea războaielor balcanice: "M-am întâlnit cu regele Carol <al României> şi cu Petru <al Iugoslaviei> şi am înţeles că persistă dificultăţi între statele balcanice. Dacă veţi avea vreo problemă, veniţi la mine. Cred că voi putea aranja lucrurile"[10]. Desigur, adversarilor săi şi vânătorilor de gafe politico-diplomatice nu le putea scăpa asemenea prilej pentru a-i "îmbogăţi" dosarul la Departamentul de Stat. În cuprinsul unei scrisori semnată, în numele unei organizaţii feminist-creştine din New York, de Maude H. Flickinger către secretarul de stat din aprilie 1914 erau exprimate "condoleanţe pentru acţiunile ministrului american Ch. Vopicka în statele balcanice. Nimic nu mai poate fi aşteptat din partea unui berar (fabricant de bere). Protestul nostru este înregistrat, împreună cu altele, împotriva numirii sale în funcţia diplomatică [...] Ne rugăm doar ca exemplul său să se constituie într-o lecţie pentru toate Departamentele guvernamentale, împiedicând pentru viitor nominalizarea în funcţii a unor astfel de categorii de cetăţeni"[11].

Din nou Vopicka a protestat împotriva "calomniilor" şi a calomniatorilor săi, ataşând raportului său din 15 aprilie către Departament, câteva extrase din presa românească, care, citând surse bulgăreşti, evidenţiau "atitudinea <sa> ireproşabilă şi demnă". Şi din nou autorităţile federale competente au aplicat politica struţului, arătându-se neinteresate în clarificarea unei situaţii altminteri suficient de stânjenitoare. Mai mult chiar, unul dintre principalii consilieri ai lui Bryan, cel care avea să preia şi să deţină funcţia de secretar de stat pentru

[9] *Ibidem.*
[10] Informaţia a apărut în necrologul publicat în NYT, September 5, 1935, p. 26, col. IV.
[11] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

următorii şase ani (1915–1920), Robert Lansing, îi scria lui Vopika la 13 mai 1914 că Departamentul nu acorda nici un credit informaţiilor de presă puse în circulaţie pe seama sa[12]. Fără îndoială, ministrul american pentru spaţiul balcanic era un răsfăţat al înaltelor oficialităţi de la Washington şi, în primul rând, al preşedintelui Wilson. Altfel ar fi cu neputinţă de explicat longevitatea sa în postul diplomatic de la Bucureşti în condiţiile în care gafele comportamentale n-aveau să înceteze, asociindu-se, în continuare, cu imprudenţele politice pentru care se plătea, de regulă, cu cariera.

Spre ilustrarea celor dintâi, o hazlie celebritate a dobândit episodul invitaţiei sale la o recepţie oficială oferită de regina Elisabeta în onoarea mai multor oaspeţi în reşedinţa acesteia din Bucureşti. Deşi invitaţia îl onorase şi o acceptase, în dimineaţa recepţiei Vopicka a dat telefon la Palatul regal şi a cerut să vorbească cu regina, chiar dacă i s-a explicat că acesta nu obişnuia să răspundă la astfel de apeluri. La insistenţele făcute în numele funcţiei diplomatice, i-a fost intermediată dorita convorbire, care s-a rezumat la cuvintele: "Good morning, Queen. This is Mr. Vopicka, the American Minister. I can't come to your tea this afternoon, but I will drop in soon"[13]. Într-o asemenea situaţie, nu doar ritualul diplomatic a fost agresat, ci şi elementara bunăcuviinţă.

Dar, dacă gestul ar putea fi pus pe seama lipsei de experienţă, a naivităţilor ori insuficienţelor educaţionale, ce provocau mereu zâmbetele condescendente ale celorlalţi diplomaţi străini acreditaţi la Bucureşti, pentru care el întruchipa "un fel de Don Quijote al Departamentului de Stat"[14], un incident mai serios, petrecut în vara lui 1914, i-a contorsionat imaginea. La 30 iulie acel an, reprezentantul autorizat al celebrei firme americane de automobile Ford, în capitala României, Alex. Colin, a expediat pe adresa secretarului de stat W.J. Bryan o plângere împotriva lui Vopicka, acuzat de astă dată de şarlatanism în raporturile cu partenerul de afaceri. Potrivit petiţionarului, ministrul american achiziţionase de la reprezentanţa bucureşteană a firmei un automobil nou, pentru care beneficiase, la cerere, de o însemnată reducere de preţ, cu condiţia de a aduce în cel mai scurt timp un alt client pentru acelaşi tip de maşină. Or, termenul se pare că trecuse, iar Vopicka uitase a-şi mai onora obligaţia. Chestionat de departament pentru a răspunde acuzelor, el a oferit la 6 august 1914 propria-i variantă a diferendului, prezentându-l pe Alex. Colin ca pe un "Jewish Romanian agent of Bucharest", iar plângerea sa, ca lipsită de temei. Fără a mai continua sau dezvolta ancheta, autorităţile federale au reconfirmat practic inamovibilitatea reprezentantului lor în România, odată cu decizia de a nu răspunde reclamaţiei

[12] *Ibidem*, p. 332, n. 13.

[13] "Bună dimineaţa, Regină. Aici e d-l Vopicka, ministrul american. Nu pot participa la recepţia de după amiază, dar voi veni acolo curând" (cf. Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 321).

[14] *Ibidem*, p. 322; G.M. Razi, *Reflections on the first sixty years*, în vol. *The United States and Romania*, edited by Paul D. Quinlan, Woodland, California, 1988, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Colin sub pretextul că aceasta nu avea semnătura personală a petiționarului[15].

În pofida tuturor rezervelor, contestațiilor, ironiilor sau acuzelor formulate, din varii direcții "domestice" pe adresa Ch.J. Vopicka, nominalizarea, prezența și activitatea sa în funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Statelor Unite la București, nu numai că au impulsionat cursul relațiilor româno-americane, curs direcționat anterior pe o albie prioritară numită "chestiunea evreiască", dar l-au și extins și substanțializat printr-o mai lucidă percepție și mediatizare, urmată de fireasca propulsare a intereselor naționale românești în ecuațiile politico-diplomatice și militare ale Washingtonului. Ca nativ ceh, crescut în mijlocul compatrioților săi până la vârsta deplinei maturități, el va fi înțeles foarte bine aspirațiile naționale ale popoarelor cuprinse în hotarele monarhiei bicefale austro-ungare, manifestând o statornică aversiune față de conservatorismul cercurilor politice imperiale. În anacronismul structurilor politico-administrative și în tratamentul discriminatoriu aplicat naționalităților din imperiu, Vopicka vedea principala sursă generatoare de conflicte la nivel continental[16], motiv pentru care a fost și a rămas un partizan înfocat al disoluției Austro-Ungariei.

Reflex firesc, el a sprijinit neîncetat lupta pentru autodeterminarea popoarelor din imperiu, exprimând și probând apoi prin fapte simpatia expresă pentru cehi, jugoslavi și români. Primirea deosebită de care s-a bucurat în mijlocul foștilor compatrioți la Praga, în noiembrie 1913, generatoare de speranțe pentru ei, dar și de îngrijorare pentru alții, avea să-i întărească convingerile și să-i stimuleze predispozițiile în direcția apărării intereselor naționale ale popoarelor oprimate din componența Imperiului Austro-Ungar.

Pentru români, prezența la București a unui reprezentant diplomatic al Statelor Unite nutrind asemenea convingeri și simpatii extinse pe întreaga durată a războiului, dincolo de concluziile firești ce s-ar putea desprinde, ar putea genera și un mare semn de întrebare: cum s-a împăcat cu direcția oficială a politicii externe americane și de ce a fost tolerată poziția sa la Departamentul de Stat și la Casa Albă ? În încercarea aflării unui răspuns cât mai exact, să reamintim, rezumativ, câteva elemente din aritmetica diplomației americane în zonă.

Este arhicunoscut faptul că, în pofida dezvăluirilor autorizate, făcute cu profesionalism și imparțialitate în publicistica de peste ocean asupra problematicii complexe politico-naționale din cuprinsul imperiului bicefal[17], prejudecățile circumscrise pretinsului rol civilizator și stabilizator al Austro-Ungariei în centrul și în răsăritul Europei se înrădăcinaseră în conștiința multor

[15] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 322.

[16] După încheierea primului război mondial, Vopicka consemna în a sa lucrare cu caracter autobiografic: "ani de zile Austro-Ungaria a reprezentat principalul pericol pentru liniștea Europei. Prin divizarea Monarhiei, această sursă de neliniști a fost înlăturată" (cf. *Secrets of the Balkans*, Chicago, 1921, p. 320).

[17] H. Lichtenberger, *L'opinion americaine et la guerre*, Paris, 1915, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

americani cu putere de influenţă sau decizie, între aceştia numărându-se la loc de frunte însuşi preşedintele W. Wilson. Până foarte târziu, luând ca punct de reper documentele oficiale cele mai cunoscute – programul "păcii fără victorie" sau celebrele "14 puncte" wilsoniene – şeful executivului american a rămas prizonierul propriilor convingeri, în nuanţarea cărora vor fi contribuit, cu pondere diferenţiată, atât documentele diplomatice de tipul celui emis, la 11 iulie 1917, de însărcinatul cu afaceri al S.U.A. la Iaşi, Andrews[18], cât şi (mai ales) cele furnizate de prietenul şi consilierul său apropiat pentru problemele europene, colonelul Edward Mandel House[19].

O pace fără victorioşi şi înfrânţi, aşa cum şi-a imaginat-o Wilson, deşi reprezenta în împrejurările de atunci o idee cu o crescândă capacitate de atracţie pentru cercurile largi ale opiniei publice pacifiste din întreaga lume nu oferea şi soluţiile corespunzătoare numeroaselor şi gravelor probleme politico-naţionale de pe bătrânul continent. Principiul autodeterminării popoarelor, reductibil în aceeaşi proiecţie doar la cazul polonez[20], era absolut incompatibil cu dorinţa sa, transformată în obsesie, a conservării Imperiului Austro-Ungar. Programul american, dezvoltat în cele 14 puncte, era deasemenea confuz în chestiunea restaurării teritoriale a statelor invadate. În pregătirea textului, Wilson discutase cu colonelul House, între altele, eventualitatea dezmembrării Imperiului Otoman, reconstituirea Belgiei şi a Serbiei, destinul Alsaciei şi Lorenei, chestiunea strâmtorilor Bosfor şi Dardanele, dar nimic despre soarta monarhiei bicefale şi despre aspiraţiile spre emancipare politică a componentelor sale etnice. Să mai precizăm că România fusese total neglijată atunci când se trecuseră în revistă statele ce ridicau problema restaurării fruntariilor[21].

Tăcerea preşedintelui american în chestiunea naţionalităţilor din dubla monarhie, cu amintita excepţie, era întărită şi de faptul că, în mesajul său de război din 2 aprilie 1917, contrar tuturor aşteptărilor, declaraţia oficială viza doar Germania, nu şi Austro-Ungaria, Turcia sau Bulgaria. Or, dacă aceeaşi muţenie a autorităţilor federale în faţa obiectivelor declarate ale Antantei şi ale aliaţilor ei, inclusiv ale României putea fi apreciată de mulţi analişti drept o acceptare a lor[22], intenţia preşedintelui Wilson era în realitate să păstreze o punte întinsă pentru o pace separată cu Austro-Ungaria, convins fiind că

[18] Comentarii pe marginea acelui "raport unic prin caracterul său duşmănos, părtinitor şi ignorant" asupra realităţilor politice transilvănene, vezi la Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 124–126; Boris Rangheţ, *Relaţiile româno-americane în perioada primului război mondial*, p. 33–34.

[19] Charles Seymour, *Intimate Papers of Colonel House*, vol. I–IV, Boston-New York, 1928.

[20] În opinia lui Victor S. Mamatey, predilecţia prezidenţială pentru chestiunea poloneză era motivată afectiv şi semnifica triumful personal al marelui artist şi patriot Ignacy Paderewski, care, prin mijlocirea prietenului şi admiratorului său, colonelul E.M. House, captase bunăvoinţa şi simpatia lui W. Wilson, izbutind să-i influenţeze deciziile mai mult decât oricare alt factor politic din Europa centrală şi de est (*op.cit.*, p. 49; vezi şi Louis L. Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920*, New Haven, 1953, p. 70).

[21] Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 49; Keith Hitchins, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917–1918*, în RRH, nr. 4, 1979, p. 808 şi urm.

[22] Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Germania putea fi răpusă doar prin detaşarea Vienei de Berlin[23]. O asemenea atitudine faţă de dubla monarhie trecea cu vederea responsabilitatea Vienei şi a Budapestei în declanşarea primului război mondial şi ignora declaraţia Antantei, care, la 10 ianuarie 1917, îşi asumase public misiunea eliberării naţionalităţilor oprimate din interiorul graniţelor monarhiei austro-ungare. Cum observa recent şi Ion Stanciu, în primăvara lui 1917 şi în lunile următoare, Wilson se dovedea de fapt prizonierul unei speranţe nerealiste, după care Austro-Ungaria putea fi scoasă din război, lucru vădit atunci prin continuarea negocierilor secrete Pamfield-Czernin şi Lansing-Tarnowsky[24].

Observaţiile de mai sus se cuvin a fi puse în relaţie nemijlocită cu o alta, de însemnătate covârşitoare: în direcţionarea politicii externe, deciziile importante nu aparţineau Departamentului de Stat, ci preşedintelui Wilson, care s-a străduit de la începutul mandatului său să imprime diplomaţiei americane o viziune personală în alegerea metodelor şi momentelor optime de manifestare[25]. Or, în pofida inteligenţei superioare şi a erudiţiei, a indiscutabilei pregătiri teoretice în alunecosul domeniu al ştiinţelor politice, W.Wilson nu dispunea – în opinia celor care i-au aprofundat traiectul biografic – de experienţa necesară în relaţiile internaţionale, cunoştea doar limitat şi nemijlocit situaţia diferitelor popoare de pe vechiul continent, unde nu apucase a călători vreodată. Predilecţia evidentă pentru iniţiativele diplomatice personale, amintind de cazul mai cunoscut nouă al lui Napoleon al III-lea, i-au asigurat, ce-i drept, o sporită autoritate în desfăşurarea evenimentelor politice, îndeosebi "sub raportul influenţei lor asupra publicului, dar ea nu putea ascunde unui ochi avizat slăbiciunile construcţiei sale diplomatice, mai ales în ce priveşte lipsa realismului multora dintre soluţiile avansate de Wilson"[26] şi, în primul rând, am adăuga noi, cea privitoare la Austro-Ungaria. Pe acest teren, cu siguranţă, Charles Vopicka nu a reprezentat în România, îndeosebi în primii săi ani de activitate diplomatică, poziţia oficială a Departamentului de Stat şi cu atât mai puţin pe cea personală a preşedintelui american.

---

[23] *Ibidem*, p. 70.

[24] Ion Stanciu, *Aliaţi fără alianţă. România şi SUA. 1914–1920*, Bucureşti, 1992, p. 81.

[25] Potrivit observaţiei lui Victor S. Mamatey, izbucnirea războiului a surprins un întreg corp diplomatic american în Europa – nominalizat de noul executiv democrat de la Washington – strălucind prin lipsa de experienţă, de disciplină şi de spiritul de echipă, absolut necesare în derularea unui program de politică externă. Cei mai înalţi oficiali ai Departamentului de Stat, ca şi trimişii lor peste graniţe, fuseseră desemnaţi, potrivit unei păguboase tradiţii, în funcţie doar de serviciile oferite partidului câştigător în alegeri, nicidecum de afinităţile sau abilităţile personale, care să-i fi făcut compatibili în funcţiile încredinţate. Din echipa ambasadorilor americani acreditaţi în Europa, cuprinzând pe : Walter Hines Page (Londra), William Graves Sharp (Paris), Thomas Nelson Page (Roma), David R. Francis (Petrograd), James W. Gerard (Berlin), Frederic C. Penfield (Viena), Abraham Elkus (Constantinopol) şi Charles J. Vopicka (Bucureşti, Belgrad şi Sofia), cu excepţia primului menţionat, nici unul nu avea calificarea specifică postului, ilustrând cel mult mediocritatea în domeniu (cf. Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 85).

[26] Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 80–81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă el a fost totuşi tolerat în funcţie, chiar dacă i se cunoşteau atitudinea deschis favorabilă naţionalităţilor asuprite din Austro-Ungaria şi simpatiile ori legăturile cu cercurile pro-antantiste din România (reprezentate îndeosebi de Take Ionescu), explicaţia trebuie căutată, deopotrivă, în inconsecvenţele "la vârf" ale factorilor politici de decizie, în decalajul cvasipermanent existent între principii şi acţiuni, ori între teoria şi practica politico-diplomatică, în jocul intereselor de grup sau personale şi, nu în ultimul rând, în slăbiciunile firești de care n-a fost ocolit nici unul dintre marii oameni politici ai lumii, inclusiv americani.

Dar, prezenţa şi activitatea diplomatică a lui Ch. Vopicka în România nu poate şi nu trebuie evaluată doar din această perspectivă. Sporul de influenţă în zonă pe care l-au înregistrat S.U.A., ca putere neutră imediat după declanşarea războiului, reflectat şi prin intensificarea activităţii legaţiei americane din Bucureşti, rămâne un fapt datorat în bună măsură noului ministru trimis de Washington în Balcani. Şi dacă în trecut legaţia figura printre cele de importanţă secundară (dovadă elocventă fiind organizarea ei şi poziţia itinerantă a ministrului), odată cu amplificarea conflictului în zonă, după izbucnirea războiului, rolul ei a sporit evident, concomitent cu extinderea preocupărilor şi a responsabilităţilor noului emisar diplomatic. Vopicka abia îşi încheiase vizitele de acreditare la Belgrad şi Sofia când, întors la Bucureşti, a trebuit să preia mai întâi protecţia intereselor germane şi austriece în Serbia[27]; dealtfel, pentru serviciile făcute atât Belgradului, cât şi Vienei, pentru anchetele efectuate privind prizonierii din Serbia, precum şi pentru sprijinul acordat Crucii Roşii americane în Balcani, avea să şi fie gratulat cu recunoştinţa expresă a guvernelor sârb şi austro-ungar[28].

În anii neutralităţii României, prin tot ce a întreprins, ministrul american la Bucureşti şi-a dobândit poziţia de cel mai influent reprezentant neutru, iar sediul legaţiei constituia "singurul loc unde, după izbucnirea războiului, se mai reunea întregul corp diplomatic străin" din capitala ţării[29]. În noua conjunctură politică internaţională, când atât Statele Unite, cât şi România, s-au situat de aceeaşi parte a baricadei în raport cu conflictul, chiar dacă din raţiuni diferite, intensificarea contactelor bilaterale, a legăturilor economice în primul rând, s-a impus aproape instantaneu. Cercurile de afaceri americane au conştientizat cu uşurinţă faptul că războiul deschidea Statelor Unite calea spre un loc dominant în viaţa comercială şi financiară a lumii, obiectiv focalizat pe Europa şi în care ţările balcanice îşi aveau desigur ponderea lor. Aceloraşi cercuri li s-a datorat dealtfel evaluarea timpurie a necesităţilor economice ale statelor balcanice, pe măsură

[27] Charles J. Vopicka, *op.cit.*, p. 35.
[28] Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 40.
[29] Glenn E. Torrey, *Charles Vopicka and Romania...*, p. 37–38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce tot mai numeroase ţări europene trimiteau în S.U.A. comisii de achiziţii, căutau credite şi plasau felurite comenzi ce anticipau şi unele nevoi postbelice[30].

Şi pentru România, preocupările privind pregătirea propriei capacităţi de luptă în eventualitatea înregimentării în rândul beligeranţilor au înscris, alături de preparativele diplomatice corespunzătoare acestei etape, amplificarea şi diversificarea legăturilor economice cu Statele Unite, şi ca răspuns la semnalele favorabile primite de peste ocean. Solicitările adresate Departamentului de Stat de unii întreprinzători interesaţi pentru obţinerea unor informaţii necesare asupra condiţiilor economice din România aveau să se înmulţească din 1914, iar numeroase mari companii americane au iniţiat sondaje asupra posibilităţilor de plasare a produselor sau capitalurilor lor pe piaţa românească[31]. Faptul că guvernul român continua să fie lipsit de o reprezentanţă diplomatică la Washington, spre regretul mărturisit de secretarul de stat W.J. Bryan în 1913, l-a îndemnat, pe de o parte, pe omul de afaceri Avram Tetian din Boston, să-şi ofere serviciile de consul al României în marea metropolă a statului Massachussetts şi, pe de altă parte, pe ministrul american la Bucureşti, Ch. Vopicka, să abordeze în mai multe rânduri, cu oficialităţile româneşti, chestiunea deschiderii unei legaţii în capitala Statelor Unite. Insistenţele acestuia din urmă păreau să fie încununate de succes la finele anului 1915, când a şi obţinut promisiunea ministrului român de externe, Em. Porumbaru, privind alocarea fondurilor bugetare pentru exerciţiul anului următor necesare înfiinţării legaţiei României la Washington[32]. Ceva mai înainte Vopicka organizase la Bucureşti o întrunire a oamenilor de afaceri români şi americani cu prilejul căreia se hotărâse înfiinţare unei Camere de comerţ româno-americane[33], menită a încuraja şi susţine dialogul economic, complementar celui politic.

Dar, semnele pozitive prevestitoare înviorării schimburilor comerciale între cele două ţări – ilustrate atât prin proiectele de aprovizionare cu materii prime şi materiale necesare stabilimentelor militare româneşti, în numele şi pentru materializarea căror proiecte s-a deplasat în S.U.A. o delegaţie condusă de căpitanul Andrei Miclescu, cât şi prin sondajul diplomatic intermediat de ministrul român la Paris, N. Lahovary, pe lângă bancherul John R. Carter, fost reprezentant al Washingtonului la Bucureşti (1909–1911), pentru dobândirea unui credit imperios necesar guvernului român – au intrat curând într-un con de umbră tot mai accentuat, corespunzător gradului sporit de izolare a României, agravat prin închiderea strâmtorilor Mării Negre. Aidoma altor tranzacţii particulare, exportul românesc către Statele Unite practic a încetat, încât valoarea totală a schimburilor (de fapt a importurilor de repere şi furnituri militare) a

[30] I. D. Andronescu, *Psihologia comercială şi financiară a Statelor Unite*, Bucureşti, 1916, p. 2–3.

[31] *Ibidem*, p. 5–6.

[32] Ion Stanciu, *Aspecte ale relaţiilor româno-americane în anii neutralităţii României (1914–1916)*, în vol. *Studii şi materiale de istorie modernă*, VI, Bucureşti, 1979, p. 140–143; idem, *Aliaţi...*, p. 27–29.

[33] Charles Vopicka, *op.cit.*, p. 309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scăzut de la peste 34 milioane lei în 1913, la 1,6 milioane în 1915 şi la 1,1 în anul următor[34]. Nici speranţele puse în Camera de comerţ, nici consulatul preconizat de Tetian şi nici proiectul deschiderii legaţiei României la Washinghton comunicat, în decembrie 1915, lui Vopicka nu au mai prins viaţă, după cum literă moartă au rămas şi alte proiecte de cooperare cu partea română, elaborate ori numai schiţate de importante firme americane până atunci.

Eşuarea lor sau, în cel mai fericit caz, îndepărtarea perspectivelor de materializare va fi tulburat starea de spirit a ministrului american din Bucureşti, fără a-i diminua însă şi entuziasmul. De pe poziţia constant ostilă faţă de puterile centrale şi a dispreţului camuflat faţă de omologul său austriac şi fost compatriot, contele Czernin, Vopicka – ale cărui simpatii nedisimulate pro-antantiste aveau să-i procure mai multe deservicii decât foloase – a perseverat în acţiunile sale politico-diplomatice, urmărind informarea guvernului federal asupra iniţiativelor sau intenţiilor (mai mult ori mai puţin desluşite) ale României în perioada neutralităţii. Asemenea informaţii şi-ar fi avut, fără îndoială, locul şi rostul lor în evoluţia ulterioară a raporturilor dintre cele două state în vremea războiului, pentru că, dacă nu ar fi înrâurit atitudinea executivului american, cel puţin ar fi putut oferi cercurilor diplomatice de la Washington repere sigure şi oportune asupra politicii româneşti.

Aparent paradoxal, conduita lui necontrolat pro-antantistă, demnă de preţuirea şi simpatia unor largi segmente ale opiniei publice româneşti, în loc să-l apropie, l-a distanţat şi i-a şubrezit legăturile cu factorii decizionali de la Bucureşti, care, menajând stângăcia diplomatului ce se reprezenta mai curând pe sine decât opţiunea neutralităţii rigide a guvernului federal, l-a tratat cu explicabilă precauţie. În consecinţă, rapoartele sale emise din Bucureşti, în anii neutralităţii României, constituie argumente concludente ale unei marginalizări pe care Vopicka, ori n-a desluşit-o, ori a minimalizat-o. Iar repetatele-i încercări de a informa Departamentul de Stat asupra şahului politico-diplomatic practicat de guvernul român s-au remarcat invariabil – potrivit unei opinii autorizate – prin imprecizie, prin prezenţa unor contradicţii în logica argumentării şi prin explicaţii naive uneori, la care emitentul era nevoit să recurgă în încercarea de a ieşi din labirintul diplomatic realizat de Ion I.C. Brătianu în jurul adevăratelor sale intenţii. Este însă tot atât de adevărat – spre a prelua constatarea aceluiaşi analist al momentului şi al protagoniştilor – că pe culoarele aceluiaşi labirint s-au rătăcit odată cu Vopicka şi personaje cărora nu le-a lipsit nici experienţa şi nici arta diplomatică[35].

Imperturbabil, diplomatul american avea să rămână ferm pe poziţie şi în perioada imediat următoare, chiar dacă perseverenţa îl împingea spre zona riscurilor lesne previzibile. Bunăoară, în decembrie 1916, când armata română a fost constrânsă a părăsi întreaga Muntenie, inclusiv capitala ţării, Vopicka avea să rămână în Bucureşti, provocând mare vâlvă prin vehemenţa cu care a

[34] Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 34.
[35] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

protestat împotriva jafurilor şi a exceselor trupelor de ocupaţie germano-austriece, gest ce a determinat guvernul german să ceară şi să obţină din partea autorităţilor americane rechemarea din post a protestatarului. Evoluţia evenimentelor în contextul demersurilor de pace întreprinse de preşedintele Wilson în cursul aceleiaşi luni şi în ianuarie 1917 făcuse chiar iminentă perspectiva ca Departamentul de Stat să-l şi revoce din funcţia diplomatică ce i-o încredinţase în 1913, dar ruperea relaţiilor politico-diplomatice americano-germane avea să împiedice materializarea intenţiei[36].

Apoi, în preajma înregimentării Statelor Unite în rândul beligeranţilor, Vopicka avea să fie singura personalitate reprezentând Departamentul de Stat care l-a sfătuit pe preşedintele Wilson să declare război simultan, atât Germaniei, cât şi Austro-Ungariei, invocând argumentul că, atât "aliaţii" balcanici, cât şi popoarele subjugate din cuprinsul monarhiei bicefale sperau şi contau pe sprijinul american. Dar, şeful executivului american, potrivit notelor memorialistice ale lui Vopicka, avea să ignore această unică voce discordantă faţă de corul celor care se pronunţau pentru conservarea Austro-Ungariei, pe considerentul că guvernul imperial ar fi manifestat o atitudine amicală faţă de Statele Unite şi că, mai mult, o declaraţie de război împotriva Austro-Ungariei ar fi condus instantaneu la agravarea situaţiei popoarelor asuprite din cuprinsul monarhiei[37]. Chiar şi după intrarea în război a Statelor Unite, poziţia Casei Albe şi a Departamentului de Stat n-avea să înregistreze virajul aşteptat de români în problema austro-ungară şi, implicit, a revendicărilor teritoriale româneşti incluse în angajamentele aliaţilor. Ilustrative în acest sens sunt, deopotrivă, platonicul răspuns din 12 iulie 1917, al preşedintelui Wilson la mesajul personal transmis de regele Ferdinand[38], dezacordul secretarului de stat Robert Lansing faţă de proiectul organizării unei vizite a reginei Maria în Statele Unite[39] şi, nu în ultimul rând, telegrama transmisă din Iaşi, la 30 august acelaşi an, secretarului de stat, de către Andrews, detaliind ultima întrevedere a sa cu premierul Ion I.C. Brătianu: "Am găsit de cuviinţă în discuţia cu primul ministru <român> să amintesc Excelenţei sale că *S.U.A. se găseşte în război numai cu Imperiul german*" şi că semnatarul, deşi se referea la un moment posterior vizitei la Iaşi a misiunii militare americane condusă de generalul Hugh L. Scott, evitase în mod intenţionat, în cursul discuţiei, asumarea vreunei obligaţii în afară de exprimarea, în general, a simpatiei nutrite de poporul şi guvernul american faţă de aliatul său, România[40].

---

[36] Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 122.

[37] Charles Vopicka, *op.cit.*, p. 128.

[38] Confirmând primirea tristului mesaj, Wison îşi exprima compasiunea şi indignarea faţă de "durerea şi suferinţele poporului român şi faţă de persecuţiile la care este supus". Atât şi nimic mai mult (cf. R.S. Baker, *Woodrow Wilson. Life and Letters*, tom VII, Garden City, s.a., p. 157).

[39] Boris Ranghel, *op.cit.*, p. 55.

[40] *Ibidem*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu este însă lipsit de importanţă faptul, aparent paradoxal ori, cel puţin, lipsit de consecvenţă din partea autorităţilor politice americane că, după intrarea Statelor Unite în război, cu direcţii însă limitate, Vopicka avea să fie retrimis la Iaşi, unde a şi ajuns în septembrie 1917, după un lung şi dificil voiaj prin Japonia, Siberia şi Rusia. Redobândindu-şi funcţia şi reocupându-şi postul, în împrejurările politico-militare progresiv dramatice pentru români, diplomatul american a militat apoi cu aceeaşi perseverenţă pentru a-i convinge pe români să nu abandoneze lupta şi să nu înceteze a spera. Dintre compatrioţi, o singură voce i se alăturase: cea a colonelului Stanley Washburn, corespondentul american de război pe frontul de răsărit[41], care, în cuprinsul unui material informativ destinat Departamentului de Stat, susţinând necesitatea unei sporite şi pozitive mediatizări a problematicii româneşti peste ocean, scria: "având în vedere că va trebui să avansăm României 200 sau 300 de milioane dolari în cursul anului viitor pentru a o menţine în război, ni se pare important în cel mai înalt grad ca în America să fie cunoscute cauza României şi sacrificiile româneşti. Cred că începe să devină din ce în ce mai greu să capeţi aprobarea opiniei publice din America pentru împrumuturi faţă de aliaţi, în special faţă de unul atât de puţin cunoscut şi înţeles ca România"[42].

Deşi nu era chiar aşa de puţin cunoscută în mediile politice americane cum poate că şarja, spre a fi mai convingător Washburn, România şi îndeosebi obiectivul ei naţional continua să-l situeze pe Vopicka pe o poziţie cvasiincompatibilă cu direcţia oficială a politicii externe a Statelor Unite, urmată cel puţin până la acea dată. Dacă, în privinţa acordării unui sprijin financiar României, spre a fi menţinută în război, diplomatul american se putea declara satisfăcut de reuşita propriilor demersuri, zadarnice i-au fost în schimb încercările repetate de a convinge guvernul federal să subscrie condiţiilor cuprinse (şi acceptate de către Aliaţi în 1916) în Convenţia de aderare a României la Antanta, condiţii asigurătoare împlinirii dezideratului naţional românesc prin recuperări teritoriale în dauna Austro-Ungariei.

Urmărind să încurajeze eforturile de menţinere a României în război după revoluţia bolşevică de la Petrograd, Statele Unite se arătau dispuse să garanteze doar integritatea ei teritorială, nicidecum să-i stimuleze ambiţiile recuperatoare. În acest spirit, secretarul de stat R. Lansing a şi telegrafiat la Iaşi lui Ch. Vopicka, la 28 noiembrie 1917, spre a transmite mesajul preşedintelui Wilson către regele Ferdinand, prin care mesaj, exprimând simpatia şi admiraţia poporului american pentru lupta curajoasă a poporului român, şeful guvernului federal se angaja să sprijine România şi după război, în cadrul negocierilor de pace, când şi unde va face tot ce-i va sta în putinţă pentru ca "*integritatea* României, ca naţiune liberă şi independentă, să fie apărată în mod adecvat"[43].

[41] Ion Stanciu, *Stanley Washburn, an American War Correspondent on the Romanian Front, September–November 1916*, în RRH, nr. 2, 1976, p. 293–304.
[42] Boris Ranghet, *op.cit.*, p. 55.
[43] Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desigur, acest refuz abil al președintelui de a omologa obiectivul național pentru care România intrase în război, refuz ce era în vădită contradicție cu principiul autodeterminării pe care însuși îl proclamase, a avut un efect descurajator asupra românilor și l-a îndemnat pe unul dintre analiștii de mai târziu ai evenimentelor să afirme că "orientarea lui Brătianu spre americani a fost *dezamăgitoare*"[44].

Vopicka însuși s-a arătat profund dezamăgit de conduita prezidențială în privința României, ilustrată în cuprinsul celor 14 puncte[45], sperând inițial că textul celebrei declarații (după care primise o copie) reprezenta o versiune eronată a acestuia, motiv pentru care a și solicitat Departamentului de Stat să-i fie transmisă o altă copie. Când și ultima îndoială a fost risipită, ca un gest consolator din partea diplomatului american, acesta a recomandat lui Brătianu și Averescu să citească "printre rânduri"[46] mesajul transmis regelui, în noiembrie trecut, de președintele Wilson, îndemn ce nu mai avea însă suficientă forță de convingere. De acest adevăr era însuși conștient, de vreme ce N. Iorga reținuse în memoriile sale că Vopicka aproape că nici "nu mai îndrăznea să se arate"[47].

Dramatismul situației în care se afla România la începutul anului 1918 și demersul comun, din 12 februarie, al miniștrilor puterilor Antantei acreditați la Iași, către Departamentul de Stat, prin mijlocirea ambasadorului Franței la Washington, J. Jusserand, au prilejuit o nouă dezbatere la nivel înalt, Wilson-Lansing, la 17 februarie, încheiată prin formularea unui răspuns comun, transmis a doua zi intermediarului. Cu toate că, cu exact o săptămână mai devreme, președintele american, enunțând "cele patru principii" programatice ale viitoarei păci, afirmase că "tuturor aspirațiilor naționale clar exprimate li se acorda deplină satisfacție"[48], (echivalând cu recunoașterea indirectă a dreptului de acțiune a mișcărilor naționale), răspunsul comunicat lui Jusserand consfințea poziția încă rigidă a Statelor Unite și refuzul de a se alătura guvernelor Antantei într-o declarație referitoare la România, preferând soluția unei declarații separate transmisă noului premier român Alex. Averescu, prin intermediul lui Vopicka. Documentul înmânat lui Averescu în ziua de 25 februarie cuprindea în esență asigurarea (mai veche dealtfel) că "prin orice tratat de pace la care Statele Unite vor fi parte, integritatea politică și teritorială a României va fi apărată în mod corespunzător" și că, guvernul american, alături de cabinetele Antantei, ofereau sprijin guvernului și armatei române "indiferent dacă acestea se vor afla înăuntrul sau în afara granițelor teritoriale ale României"[49].

Catalogată diferențiat în funcție de emițător, între "refuz amiabil" de recunoaștere a unor drepturi legitime, sau "angajament cuprinzător" al Statelor

[44] G.D. Spector, *Roumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 44–45.
[45] Un comentariu lămuritor asupra lor, vezi la Ion Stanciu, *Aliații...*, p. 113–116.
[46] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 326.
[47] N. Iorga, *Memorii*, vol. I, p. 218.
[48] R.S. Baker, W. Dodd, *War and Peace*, vol. I, New York, 1927, p. 177–178.
[49] Boris Ranghet, *op.cit.*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unite față de România[50], reacția americană la apelul diplomatic al aliaților n-a lăsat câmp și, mai ales, timp de manevră, nici oficialilor români, nici lui Vopicka. Primii, sub impactul amenințărilor reale și explicite din partea Puterilor Centrale, au fost constrânși să semneze, mai întâi, preliminariile păcii separate la Buftea și, apoi, condițiile înrobitoare ale păcii de la București, după ce guvernul prezidat de generalul Averescu făcuse loc, prin demisie, cabinetului condus de Alex. Marghiloman; ultimul, Vopicka, s-a văzut izolat între inflexibilitatea diplomației americane în problematica specifică româno-austro-ungară, pe de o parte, și deziluzia românească, care, până la un punct, era și a lui, pe de altă parte. În consecință, după semnarea păcii separate, și-a concentrat eforturile spre a preveni o reacție dură din partea Statelor Unite împotriva României, pentru "dezertare" de la cauza aliaților, motivând gestul acestei atitudini prin sintagma "caz de forță majoră"[51].

Cum, în aceeași vreme, România făcea primul pas pe calea desăvârșirii unității naționale, prin recuperarea Basarabiei, diplomatul american s-a văzut pus iarăși într-o poziție ingrată: ceea ce simpatiza și mărturisea în particular, adeziunea personală la actul istoric săvârșit prin voința Sfatului Țării de la Chișinău, nu putea declara și public, în lipsa dezlegării oficiale, prin cuvenitele instrucțiuni de la Washington. E drept că ezitarea sa – ce ar putea conduce spre concluzia unei maturizări politice sau a unei disciplinări "din mers" în funcția diplomatică ce-i fusese încredințată – n-a durat prea mult, ci doar până în toamnă. La 6 noiembrie 1918, participând la celebrarea unui an de la proclamarea autonomiei Basarabiei, Vopicka s-a lansat, cu aceeași obișnuită, în cazul său, imprudență diplomatică, într-o pledoarie publică pentru cauza națională românească, atitudine, se înțelege, neautorizată, deci neagreată de guvernul federal de la Washington.

Cuvântarea sa a provocat senzație, iar presa românească s-a și grăbit să-i coreleze discursul funcției oficiale deținută și, prin urmare, acceptului și sprijinului guvernului american pentru aspirațiile naționale ale României asupra Transilvaniei, Banatului, Bucovinei și Basarabiei. Totodată, ambele camere ale Parlamentului român au exprimat public, prin vot comun, mulțumiri speciale diplomatului american pentru gestul de la Chișinău, gest care putea avea consecințe grave pentru el dacă, între timp, atitudinea președintelui Wilson în problematica românească nu s-ar fi schimbat[52], armonizând punctele de vedere până atunci disjuncte ale celor doi.

---

[50] *Ibidem.*

[51] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 326.

[52] Textul declarației privind autodeterminarea românilor din Transilvania susținută de Alex. Vaida Voievod în parlamentul maghiar de la Budapesta, la 18 octombrie 1918, ajuns la Washington la 1 noiembrie, pare să fi avut un rol decisiv în schimbarea atitudinii lui W. Wilson (cf. Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 377). La 5 noiembrie același an, în cadrul unei întâlniri a executivului american, președintele declara: "the Government of the U.S. is not unmindful of the aspirations of the Romanian people without as well as within the boundaries of the Kingdom. It has witnessed their struggles and the sufferings and sacrifices in the cause of freedom from their

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În vremea Conferinţei de pace de la Paris, Ch. Vopicka s-a manifestat consecvent cu sine însuşi, ca un sincer apărător al intereselor naţionale ale României în disputa acesteia cu Ungaria asupra Transilvaniei, atitudine ce a sensibilizat la un moment dat, atât pe însărcinatul cu afaceri al Angliei la Bucureşti, William Rattigan[53], cât mai ales pe adjunctul secretarul de stat american, Frank L. Polk, aflat în capitala Franţei, unde cei mari lucrau de zor la problematica vastă a organizării lumii postbelice. Acesta din urmă l-a şi chemat pe Vopicka la Paris, în vara anului 1919, pentru explicaţii în legătură cu ceea ce reprezentantul guvernului federal aprecia drept atitudine "excesiv de pro-românească" din partea diplomatului american, consemnând epistolar unui terţ compatriot: "Vopicka este mult prea entuziast în admiraţia sa pentru România. Probabil îl voi lăsa să plece săptămâna viitoare, dar până atunci el va fi suficient instruit să nu mai fie atât de înflăcărat ori de câte ori este pomenit numele România"[54]. Conştient însuşi de rolul ce şi-l asumase din start şi voluntar în excesele sale de "ocrotitor" al popoarelor ce-şi afirmaseră deschis voinţa autodeterminării, diplomatul a activat neobosit, şi după încheierea ostilităţilor, pentru trimiterea unor ajutoare americane în România, afirmând ulterior, cu vădită exagerare că, graţie eforturilor sale, ţara a fost salvată de foamete şi de bolşevism[55].

Dincolo de tenta uşor hiperbolică, altminteri explicabilă, a însemnărilor sale memorialistice, ori de referirile ironico-acide ale unor diplomaţi cu privire la prestaţia sau naivităţile colegului lor de breaslă, trebuie recunoscut faptul, observat deja de un reputat analist[56], că la acea dată Vopicka atinsese cota maximă a popularităţii sale, nu doar printre români, ci şi printre cehi şi jugoslavi, cotă ilustrată prin dobândirea celor mai înalte decoraţii româneşti şi sârbeşti[57], sau prin ceremonialul cu care a fost întâmpinat la Praga, aflat în drum spre casă, de către preşedintele Masaryk[58]. Însuşi prestigiosul "The New York Times", în numărul său din 10 iulie 1919, îi aducea măgulitoare laude, prezentându-l ca expert şi partizan al implicării directe, active şi constante a Statelor Unite în problematica europeană.

---

enemies and their oppressores. With the spirit of national unity and the aspirations of the Romanians everywhere the Government of the United States deeply sympathizes and will not neglect at the proper time to exert its influence that the just political and territorial rights of the Romanian people may be obtained and made secure from all foreign aggresion" (cf. Keith Hitchins, *op.cit.*, p. 809–810).

[53] Sherman David Spector, *op.cit.*, p. 312.

[54] *Ibidem*, p. 306; Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 327.

[55] Charles J. Vopicka, *op.cit.*, p. 298.

[56] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 327.

[57] Din partea română, Ch. Vopicka a primit Marea Cruce a ordinului "Steaua României", iar de la sârbi, care vor fi preţuit sprijinul său diplomatic pentru dobândirea portului Fiume la Jugoslavia, a primit Marele Cordon al Vulturului Alb, clasa a I-a (NYT, June 5, 1919, p. 5, col. IV).

[58] *Loc.cit.*, July 9, 1919, p. 8, col. II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, amurgul carierei sale politico-diplomatice avea să vină mult prea curând, judecând după reputaţia repede dobândită, şi într-o manieră menită a-i umbri serios traiectul biografic. Insistenţa sa, după revenirea în ţară, pe lângă cercurile bancare americane, pentru înlesnirea negocierii unui împrumut destinat României, a generat multe suspiciuni şi nu puţine adversităţi la nivelul factorilor politici de decizie, mulţi dintre aceştia disociindu-se de ceea ce numeau "comportament exacerbat" al românilor, atât în Ungaria, cât şi la Conferinţa păcii de la Paris.

Mai întâi, oficialii de la Departamentul Trezoreriei au cerut, la 16 august 1919, Departamentului de Stat să ia măsurile cuvenite pentru a-l determina pe Vopicka să înceteze asemenea practici, considerate probabil ca incompatibile (cel puţin în contextul dat) cu statutul diplomatului de carieră. Răspunsul pozitiv al adjunctului secretarului de stat, B. Long, formulat în cauză la 21 august, n-a putut împiedica declanşarea unei veritabile campanii de discreditare a diplomatului acuzat – pe diverse canale deversate până la sfârşitul anului într-un voluminos dosar al Departamentului de Stat – că ar fi fost implicat în derularea unor afaceri comerciale cu partea română (importuri de încălţăminte, produse alimentare, oţeluri ş.a.), în interes personal, prin intermediul unei firme de "camuflaj" condusă de unul din ginerii săi[59]. Informaţii, rapoarte sau sesizări semnate de înalţi funcţionari ataşaţi comisiei americane de negociere a păcii, de oameni de afaceri sau de alţi "binevoitori" aflaţi sau în trecere prin capitala României l-au îndemnat pe Leland Harrison, asistentul personal al secretarului general al numitei comisii (Joseph Grew), să recomande Departamentului de Stat, la 8 decembrie 1919, numirea unui consul sau consul general la Bucureşti cu misiunea specială de a întocmi un raport secret, care să lămurească "dacă Mr. V<opicka> este sau nu implicat în afaceri pe cont propriu, sub acoperirea firmei unuia dintre membrii săi de familie"[60].

Investigaţiile au şi demarat în scurtă vreme, iar la 24 septembrie a anului următor, 1920, pe temeiul unei minuţioase anchete realizată de o echipă condusă de J.M. Nye (prim agent special al Departamentului de Stat) a fost finalizat, la acelaşi departament un cuprinzător dosar inscripţionat "Memorandum regarding Mr. Vopicka". Piesele componente ale dosarului se voiau argumente ale implicării diplomatului în afaceri comerciale personale, incompatibile cu poziţia sa oficială şi, totodată, suport pentru învinuirea de "incompetenţă şi conduită inacceptabilă pentru un reprezentant al Statelor Unite în România"[61].

Între altele, memorandumul cuprindea informaţii despre Corporaţia comercială transoceanică a lui William Stephenson Jr., ginerele lui Vopicka, care-şi făcuse din sediul legaţiei americane în capitala României centru privat de afaceri şi care, potrivit mărturiei unui "reprezentant al Departamentului de

[59] Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 328.
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem*, p. 329.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stat întors de curând din Bucureşti", avea acces neîngrădit la întreaga corespondenţă oficială, lipsită astfel de necesara confidenţialitate diplomatică. Un "fost consul american în Bucureşti" îl acuza pe Vopicka de neglijare a propriilor atribuţiuni oficiale şi de "dughenizare" a legaţiei, unde, pe lângă firma ginerelui său, mai sălăşluiau vreo doi-trei afacerişti germano-americani reprezentând o companie de export. Iar împuternicitul special al departamentului, trimis cu acelaşi prilej la Bucureşti, consemna în al său raport că nicicând, de-a lungul carierei sale diplomatice, nu văzuse o legaţie într-o stare atât de jalnică: "de la sosirea mea aici, mulţi m-au ironizat în legătură cu condiţia descurajantă a legaţiei noastre; iar ironiile nu vin din partea americanilor, ci din partea diplomaţilor străini şi a celor mai de vază cetăţeni ai acestei ţări". Memorandumul mai cuprindea acuza că Vopicka revenise atunci în Statele Unite doar pentru a face loby unei proiectate instituţii bancare din Bucureşti, ce urma a se numi *Lex American-Romano*, menită a oferi credite pe termen lung, deopotrivă, importurilor româneşti de maşini agricole americane, ca şi exporturilor româneşti de petrol. În fruntea acelei bănci, al cărei vicepreşedinte era nominalizat generalul Dumitru Iliescu, personaj cu proastă reputaţie la acea dată, urma a fi desemnat "a prominent Romanian" (un român marcant), în timp ce misiunea promoţională a lui Vopicka printre potenţialii investitori americani sugera nu doar altruism, ci şi interes personal în derularea afacerii.

În chiar ziua următoare întocmirii acelui memorandum, la 25 septembrie, noul secretar de stat ce i-a succedat lui Robert Lansing, Brainbridge Colby, a dispus amânarea întoarcerii la post a lui Vopicka, sub pretextul unei necesare şi prealabile consultări. Dar, la intervenţia senatorului de Illinois, J.H. Lewis, pe lângă acelaşi înalt demnitar – cerând grabnic "undă verde" pentru Vopicka, întrucât acesta ar fi fost purtătorul unor importante mesaje adresate câtorva şefi de state europene cu numeroşi etnici prezenţi în rândul electoratului american – diplomatului anchetat i s-a îngăduit, în aceeaşi toamnă, reîntoarcerea la Bucureşti.

Era de fapt ultima şi cea mai scurtă revenire la post. Pentru că, intuind iminenţa sfârşitului de carieră diplomatică şi conştient probabil de gravitatea acuzelor formulate împotrivă-i, Ch. Vopicka şi-a prezentat demisia din funcţie la 9 decembrie 1920, motivată prin "considerente personale" de sănătate şi de afaceri ale familiei[62]. În paralel, el îşi va fi definitivat textul pentru binecunoscuta-i lucrare *The Secrets of the Balkans*, concepută ca replică la campania denigratoare ţesută în juru-i, lucrare ce avea să vadă lumina tiparului în cursul anului 1921 la Chicago.

După prezentarea demisiei şi părăsirea postului diplomatic deţinut vreme de şapte ani de către Vopicka, însărcinatul cu afaceri Ellridge Greene transmitea din Bucureşti, Departamentului de Stat, alături de câteva probe materiale constând în mostre sau eşantioane de felurite mărfuri (sare, orez, cuie, curele,

[62] *Ibidem*, p. 329–330.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbrăcăminte, grăsimi, lumânări etc.) găsite în sediul legației, propria-i opinie potrivit căreia demisionarul ar fi îndeplinit funcția de agent comercial în capitala României pentru mai multe persoane angajate în operațiunile de import-export ale amintitei Companii transoceanice, găzduită în același sediu. Dosarul părea complet, iar principalul cap de acuzare formulat împotrivă-i (încălcarea interdicției impusă oricărui reprezentant diplomatic oficial de a se implica în afaceri comerciale, bancare, industriale sau de brokeraj/intermediere, în interes personal sau de grup, pe durata mandatului) era greu de respins, dacă nu chiar imposibil. Șansa i-a surâs însă încă o dată lui Vopicka, pentru că prin schimbarea administrației americane, la începutul anului 1921, când un executiv republican a luat locul celui democrat, dosarul i-a fost scos de sub urmărire, cu concursul nemijlocit al adjunctului secretarului de stat în exercițiu[63]. Probele materiale administrate întru susținerea acuzației de corupție aveau să fie păstrate multă vreme încă la Departamentul de Stat până în 1932, când, odată cu revenirea unei noi administrații democrate la Casa Albă, aveau să fie distruse.

Dar, pe cât de contestată ori de blamată i-a fost prestația în funcția diplomatică din România, îndeosebi în ultima ei fază, din partea oficialilor americani, pe atât de apreciată a fost personalitatea sa și poziția lui Vopicka în problematica politico-națională românească de cercurile politice și chiar de opinia publică din România. Printr-o scrisoare oficială adresată noului președinte american, Warren G. Harding, la 1 iulie 1921, regele Ferdinand aprecia în termeni elogioși prezența și activitatea fostului ministru american la București[64], iar câțiva ani mai târziu, când pretinsa incompetență a diplomatului a fost ținta unei ironii strecurată în cotidianul bucureștean "L'Independence Roumaine"[65], un alt cunoscut jurnal, "La Roumanie", i-a replicat, concluziv și pentru prezentul demers: "El (Vopicka–n.ns.) a fost unul dintre cei mai mari prieteni ai României în vremurile ei cele mai întunecate. A lucrat pentru noi la Iași, unde a insistat să ne urmeze cu un optimism și o ardoare ce nu pot fi uitate"[66]. Chiar și în Statele Unite unde pomenitele mai sus acuze împotrivă-i n-au fost mediatizate vreodată, necum judecate de vreo instanță abilitată (politică sau juridică), imaginea sa publică n-a avut de suferit, Vopicka rămânând până la sfârșitul vieții, survenit în 1935, ca un proeminent om de afaceri și lider civic în orașul ce l-a adoptat de timpuriu ca pe un autentic fiu al său, Chicago.

---

[63] *Ibidem*, p. 331.

[64] Scrisă în limba franceză, scrisoarea a fost returnată de către Harding, Departamentului de Stat, pentru traducere, întrucât destinatarul nu cunoștea acea limbă (*Ibidem*).

[65] "L'Independence Roumaine", București, 29 iunie 1929.

[66] "La Roumanie", București, 30 iunie, 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE AMERICAN DIPLOMAT CHARLES J. VOPICKA IN ROMANIA OF 1913–1920 YEARS
(Summary)

One of Romania's greatest friends in her darkest hours – as "La Nation Roumaine" of June 30, 1929, wrote – was undoubtedly the American diplomat in Bucharest during the World War I, Charles J. Vopicka. Born in Bohemia in 1857, he emigrated to the United States in 1880, settling in Chicago a year later. As successful businessman in real estate and banking, later founding his prosper Bohemian Brewing Company, Vopicka became active in the civic and social life of Chicago, as well as in local Democratic politics. In 1904 he ran for Congress on the Democratic ticket, being defeated. But, as an infuential and wealthy party supporter, Vopicka was compensated by the new President of the United States, Woodrow Wilson, who suggested to Secretary of State (W.J. Brian) to appoint him for the post as minister to the Balkan States. In spite of his lack of experience in diplomatic practice, which caused his career to be marked with notoriety and controversy from the very beginning, Vopicka was formally appointed on September 11, 1913, as a fulltime resident American Minister in Bucharest.

As a Czech native, Vopicka shared the Romanians' dislike for the Habsburg Monarchy and throughout his diplomatic career worked tirelessly for the emancipation of its subject peoples, especially the Czechs, the Yugoslavs and the Romanians. From the time of his arrival in Europe, he showed himself to be a friend of the Romanian national aspirations, and inspite of a naivete in things diplomatic, he endeared himself to the Romanian people. He began to champion Romanian interests with special vigor after the outbreak of war between Romania and the Central Powers in August 1916.

During the dramatic circumstances that followed the occupation of Bucharest by the Germans in December 1916, Vopicka's nonconformist ways won him the affection of the Romanians. His insistent interventions on behalf of the Romanian populace to relieve some of the harshest suffering, angered the Austro-German authorities. These became so insensed with Vopicka's activity and attitude, which they deemed unneutral, that they expelled him from Bucharest early in 1917. Vopicka thereupon returned to the United States for several months, where he gave more than 40 speeches on Romania's behalf and urged President Wilson in making his decision against Germany. Upon returning to Romania in the fall of 1917, amid the uncertainty and suffering of the Moldavian exile of the Romanian government and army, Vopicka dedicated himself to keeping Romania's resistance alive. When Russia decided to leave the war at *the end of 1917, he advocated the sending of Americans troops; also, after Romania was forced* by circumstances to sign an armistice and later a separate peace with the Central Powers, Vopicka defended the Romanian action against those who viewed it as an act of treason against the Allies and wanted to penalize Romania by nullifying promises made in August 1916, to support her territorial aspiration vis-a-vis Austro-Ungary. His support of the Romanian point of view, as well as that of Czechoslovakia and Yugoslavia, often caused the ire of his superiors in Washington and at Versailles, especially as the Romanian-Hungarian boundary dispute, proved to be one of the most obstinate of all the many problems that the Great Powers were called upon to settle in Eastern Europe.

Charles J. Vopicka retired from his diplomatic post into private life in 1921 – the same year when his diplomatic memoirs were published under the title *Secrets of the Balkans* – with high praise from Romanians. Resuming his business and philanthropic activities in Chicago, he died in 1935. Through his actions and those of American Red Cross in 1917–1918, Romanians came to associate the United States with humanity and generosity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN LEUȘTEAN

ROMÂNIA, UNGARIA ȘI CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (IANUARIE–MARTIE 1919)

Tema studiului nostru se referă la relațiile directe dintre România și Ungaria, la raporturile pe care cele două state le-au avut cu Marile Puteri și țările vecine, la noul context politic și teritorial din Europa centrală și răsăriteană de după primul război mondial, toate acestea fiind concentrate asupra celei mai importante probleme din perspectiva cercetării noastre: Tratatul de la Trianon și, în special, frontiera româno-maghiară. Perioada de timp avută în vedere este cea dintre debutul Conferinței de pace de la Paris, la 18 ianuarie 1919, și venirea la putere în Ungaria, la 21 martie 1919, a unei coaliții de stânga dominată de bolșevicul Béla Kun. Nu este posibil ca studiul nostru să cuprindă toate evenimentele care au influențat deciziile finale de la Paris, ci le vom lua în considerație doar pe cele esențiale; nu vom putea să abordăm totalitatea chestiunilor privitoare la România și Ungaria în timpul Conferinței de pace, dar vom încerca să schițăm cursul general al evenimentelor în ceea ce privește Tratatul de la Trianon și, în primul rând, noua frontieră dintre cele două state; vom căuta, mai presus de toate, să ne apropiem de motivațiile, explicite sau implicite, ale acțiunilor, faptelor, declarațiilor și opiniilor principalilor actori care au evoluat pe scena politică europeană în acele luni de la începutul anului 1919. Acești actori nu vor fi masele, popoarele sau națiunile, ce se vor afla doar în planul care le convine cel mai bine, cel secund, ci diferitele personalități accentuate care au jucat roluri principale: Ion I. C. Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, Mihály Károlyi, Béla Kun, Georges Clemenceau, David Lloyd George, Woodrow Wilson și mulți alții; cu alte cuvinte, va fi un studiu ce se va limita la istoria diplomatică.

Sursele documentare, literatura istorică și memorialistică referitoare la perioada Conferinței de pace de la Paris constituie un material imens. Au fost publicate zeci de volume de documente și memorii, precum și foarte multe analize și prezentări istorice ale evenimentelor care s-au desfășurat la Paris și în Europa în acei ani atât de agitați[1]. În cadrul acestei literaturi, România și

[1] Cea mai bună listă a literaturii despre Conferința de pace poate fi găsită în David Sherman Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 319–352 (există și o ediție în limba română – 1995). Pentru

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 103–124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ungaria dețin un loc privilegiat deoarece ambele țări au ținut, în nenumărate rânduri, "capul de afiș" în 1919 și 1920[2]. În plus, istoriografia română nu putea rata abordarea momentului de formare a României Mari, tot așa cum istoriografia maghiară a fost profund marcată de "catastrofa națională" de la Trianon[3]. Din nefericire, unele dintre aceste lucrări, în special din mediul istoriografic român și maghiar, au un caracter justificativ, iar autorii se erijează în judecători ai istoriei, fiind afectați de emoții și sentimente în ceea ce privește acest subiect "fierbinte". Noi vom încerca să evităm astfel de tentații în cadrul studiului nostru. Nu suntem deloc interesați în legătură cu cine avea dreptate, cine era vinovat, cu "dreptul istoric milenar" al statului maghiar sau "lupta secular a poporului român pentru unitate". Pentru dezvoltarea cercetării noastre nu prezintă nici o importanță care popor s-a stabilit primul în Transilvania sau care deține o superioritate morală, culturală sau rasială; în același timp, vom fi foarte reținuți în abordarea unor chestiuni precum așa-numita "conspirație împotriva Ungariei" sau chiar "lupta României, în numele statelor mici, pentru egalitate cu Marile Puteri". Noi vom încerca să ne direcționăm eforturile doar spre ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, spre decelarea cauzelor unor anumite evenimente și procese istorice și vom căuta să determinăm elementele justificative pentru deciziile luate de principalii protagoniști ai segmentului de istorie pe care l-am abordat. În același timp, vom încerca să privim lucrurile nu numai dinspre București sau, cu atât mai puțin, numai dinspre Budapesta, Paris sau Londra. Cum un loc echidistant față de aceste centre esențiale pentru cercetarea noastră ne este, psihologic vorbind, greu accesibil, ne vom strădui să combinăm perspectivele pentru a oferi o imagine de ansamblu complexă, favorabilă unei

---

literatura mai recentă, vezi Erik Goldstein, *Winning the Peace. British Diplomatic Strategy, Peace Planning, and the Paris Peace Conference, 1916–1920*, Oxford, 1991, p. 287–298.

[2] Alături de lucrarea lui Spector despre România, există două monografii, în limba engleză, despre Ungaria și Trianon: Francis Deák, *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*, New York, 1942, și Mária Ormos, *From Padua to the Trianon, 1918–1920*, Boulder, 1990, precum și două importante culegeri de studii: Béla K. Király, Peter Pastor, and Ivan Sanders, ed., *War and the Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on the World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*, New York, 1982, și Peter Pastor, ed., *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolutions and Interventions in Hungary and Its Neighbor States*, New York, 1988.

[3] Spre exemplificare, doar câteva dintre lucrările mai importante, care fac referiri, directe sau indirecte, la tema studiului nostru: Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918–1920). Triumful principiului naționalității*, Cluj-Napoca, 1983; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*, București, 1994; V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României, noiembrie 1919 – martie 1920*, Sibiu, 1925; Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I. I. C. Brătianu*, București, 1939; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920–1947*, f. l. 1996; András Siklós, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State 1918*, Budapest, 1988; Peter Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian revolution of 1918–1919 and the Big Three*, New York, 1976; Oszkár Jsázi, *Revolution and Counter-revolution in Hungary*, New York, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înţelegeri nuanţate. Sursele noastre de informare au fost volumele de documente diplomatice – unele dintre ele publicate cu destul de mult timp în urmă, dar care oferă multe informaţii nefructificate încă –, material arhivistic inedit, presa vremii, literatura memorialistică, jurnalele şi, nu în ultimul rând, lucrările de istorie. Am utilizat multe dintre studiile istorice ale autorilor maghiari nu pentru că ne-am simţi apropiaţi de concluziile lor, ci pentru că multe dintre ele beneficiază de surse de informare greu accesibile nouă şi, în plus, era absolut necesară continuarea introducerii lor în circuitul cercetării istorice româneşti[4]. Selectarea lucrărilor folosite, româneşti, ungureşti sau occidentale, s-a făcut din perspectiva necesităţii de a utiliza doar studiile serioase, rezultate ale cercetării istorice fundamentată documentar.

În ianuarie 1919, delegaţii din peste treizeci de state Aliate şi Asociate s-au reunit la Paris pentru o conferinţă a cărei sarcină era să restaureze pacea europeană şi mondială după cel mai devastator război din istoria omenirii de până la acea dată. Conferinţa de pace a fost deschisă formal de preşedintele francez Raymond Poincaré la 18 ianuarie 1919. O mare problemă era organizarea. Marile Puteri trebuiau să facă faţă chestiunilor de organizare şi de principiu pe care le amânaseră de la semnarea armistiţiilor. Ele trebuiau să decidă care era funcţia acelei reuniuni: întâlnire Aliată preliminară; întrunire la care să participe şi Puterile Centrale; adunare pregătitoare pentru un congres ulterior[5]. Răspunsurile lor au sporit confuzia. Ele au stabilit nişte organisme care erau parţial ierarhice şi parţial paralele, parţial potrivite unei întâlniri interaliate, parţial unei conferinţe de pace şi parţial unui congres[6]. Principala lor preocupare a fost să-şi menţină controlul asupra a tot ceea ce se întâmpla, dar, în acelaşi timp, erau conştiente că micile state nu vor consimţi la excluderea lor de la luarea deciziilor, în special din perspectiva declaraţiilor lui Woodrow Wilson despre "noua diplomaţie"[7]. Astfel, acestor state trebuia să li se găsească un rol, dar nu unul decisiv. Răspunsul a fost Adunarea generală la care participau toate statele recunoscute ca Aliate, dar unde discuţiile urmau să fie foarte limitate. Puterea reală urma să fie deţinută de către Biroul Conferinţei, în fapt un cabinet

[4] Am spus "continuarea introducerii lor" pentru că, în ultima perioadă, unii istorici români s-au făcut remarcaţi în acest sens. Este vorba de D. Preda, V. Alexandrescu şi C. Prodan în excelenta lucrare citată anterior, Gheorghe Iancu, *Contribuţia Consiliului dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, Idem, *Contextul internaţional al pregătirii Marii Adunări Naţionale de la 1 Decembrie 1918*, în vol. *Istoria României. Pagini transilvane*, coord. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994, Gh. Iancu şi G. Cipăianu, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990.

[5] Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, London, 1965, p. 95–100; C. Botoran ş.a., *op.cit.*, p. 278–295.

[6] Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe. Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1939 şi poziţia României*, Iaşi, 1991, p. 17–20.

[7] Alan Sharp, *The Versailles Settlement. Peacemaking in Paris, 1919*, London, 1991, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al Marilor Puteri[8]. Georges Clemenceau, ales președinte al Conferinței la prima sesiune plenară, a precizat că rolul său era să întărească deciziile Marilor Puteri; colegii săi au fost mai plini de tact dar la fel de hotărâți, iar micile puteri au descoperit că influența lor în chestiuni ce depășeau interesul lor direct era insignifiantă. Oricum, în prima parte a Conferinței, principalul for de discuție și de decizie a fost, cu excepția negocierilor despre Liga Națiunilor, Consiliul celor Zece; în perioada dintre mijlocul lui martie și sfârșitul lui iunie, Consiliul celor Patru a devenit organismul major de decizie[9]; în sfârșit, din iulie 1919 până în iulie 1923, responsabilitățile au fost în mod incert divizate între guvernele Marilor Puteri și o varietate de organisme interaliate (Consiliul Suprem, Conferința Ambasadorilor ș.a.).

Europa centrală și răsăriteană a fost unul dintre subiectele principale de pe agenda realizatorilor păcii de la Paris. Ei știau că aceea era zona cu potențialitățile cele mai mari de pericol și confuzie din Europa, iar dacă Wilson percepea bolșevismul revoluționar leninist ca principalul rival al viziunii sale asupra capitalismului reformist, atunci aici se afla câmpul de luptă esențial al confruntării lor. De asemenea, ea reprezenta o ocazie unică pentru "noua diplomație" de a-și demonstra superioritatea asupra celei "vechi". Însă liderii Aliați trebuiau să facă față unor probleme presante și complicate mai aproape de casă, în timp ce partea estică a Europei era o zonă pe care ei o cunoșteau prea puțin. Astfel, liderii Marilor Puteri au tins să neglijeze sau să amâne deciziile și să lase cea mai mare parte a negocierilor pe seama membrilor de rang inferior ai delegațiilor Aliate. Consiliul celor Cinci (al miniștrilor de externe) și Consiliul Suprem (după iulie 1919) au fost organismele care au luat deciziile în ceea ce privește Europa centrala și răsăriteană.

Problemele erau complicate de faptul că Marile Puteri victorioase nu se înțeleseseră asupra unei platforme comune clare de la care să se pornească[10]. Astfel, existau promisiuni, așteptări și presupuneri contradictorii[11], iar acceptarea graduală de către Marea Britanie și Franța a conceptului wilsonian al autodeterminării naționale a fost un proces lent și incert, catalizat mai degrabă

[8] În fond, Conferința de pace de la Paris a fost prima încercare din istorie de a aborda democratic problemele legate de conceperea unor tratate de pace și, în acest sens, a inițiat o nouă eră – care durează și astăzi – în istoria relațiilor dintre state. Soluțiile găsite atunci pentru combinarea democrației cu interesele diverse și uneori divergente ale unor state de forțe diferite pot fi identificate apoi în întrega istorie a secolului XX; vezi Maurice Pearton, *The Paris Peace Conference (1919) and British Opinion*, în vol. *Great Peace Congresses in History, 1648–1990*, Albert P. van Goudoever, ed., "Utrechtse Historische Cahiers", Jaargang 14, 1993, nr. 2, p. 69–70.

[9] E. Bold, *op.cit.*, p. 20.

[10] Vezi Béla K. Király, *Total War and Peacemaking*, în *War and Society...*, vol. VI, p. 16–19.

[11] Vezi, spre exemplu, Howard Elcock, *Portrait of a Decision. The Council of Four and the Treaty of Versailles*, 1972, p. 5–61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de presiunile disperate ale războiului şi de promisiunile rivale bolşevice[12] decât de o credinţă fermă în viabilitatea principiului. Acest fapt nici nu este surprinzător dacă avem în vedere implicaţiile revoluţionare ale acestei doctrine secesioniste pentru propriile lor imperii multinaţionale. Doar dispariţia oricărei ordini din Europa răsăriteană a lăsat acest concept ca singura prescripţie, în afară de forţă, pentru rezolvarea pretenţiilor conflictuale ale viitoarelor state succesoare. Jurnalul lui Robert Lansing, secretarul de stat al S. U. A., ilustrează urgenta situaţiei de la mijlocul lunii ianuarie a anului 1919: "(...) de fapt, toate neamurile din Europa centrală şi din Balcani se luptă sau sunt pe punctul de a se lupta unele cu celelalte (...) Marele Război pare să se fi fărâmiţat într-o mulţime de războaie mici"[13].

Speranţa lui Wilson că principiul autodeterminării naţionale va aduce pace internaţională şi armonie internă era bazată pe un paradox periculos: un fundament revoluţionar pentru stabilitate. El a creat cel puţin tot atâtea probleme pe câte a rezolvat[14]. Harta etnică a Europei răsăritene în 1919 sugera un mozaic complicat şi neregulat, reflectând interconexiunile istorice complexe şi mişcările de populaţie din regiune. Dacă autodeterminarea naţională urma să legitimeze noile frontiere, ce criterii trebuiau să determine naţionalitatea? Limba? Cultura? Rasa? Religia? Precedentul istoric? Geografia? Ce naţionalităţi trebuiau să-şi decidă singure soarta şi, mai important, care nu trebuiau să beneficieze de acest drept? Şi cum urma să fie măsurată autodeterminarea lor?[15]

Woodrow Wilson nu avea răspunsuri clare la aceste întrebări, deşi el venea cu presupunerile subiective ale unui liberal occidental. El era înclinat să confunde conceptele de naţionalitate personală şi politică, să presupună că limba era un element cheie şi, natural pentru un american, să accentueze principiul alegerii personale. Aceste criterii nu erau acceptate în totalitate în Europa răsăriteană, unde neamul, limba şi religia erau văzute ca elemente determinante ale naţionalităţii. Un individ nu putea alege să fie român, el ori era, ori nu era. Dacă se adăugau şi alţi factori, precum viabilitatea economică şi defensivă a noilor state şi reţelele de comunicaţii, atunci rezultatul era un model instabil care era constant doar în refuzul său de a coincide net cu necesităţile şi condiţiile oricărei probleme date.

Perspectivele erau îngrijorătoare. Dificultăţile erau atât de mari încât era tentant să fie ignorate, în acelaşi timp în care capacitatea artizanilor păcii de a controla evenimentele se diminua pe măsură ce distanţa de la Paris creştea. Existau unele forţe militare Aliate în Europa centrală şi răsăriteană, dar ele erau

[12] Arno J. Mayer, *The Politics and Diplomacy of Peacemaking*, London, 1968 (Mayer argumentează convingător teoria potrivit căreia instaurarea la putere a bolşevismului în Rusia şi evenimentele care i-au urmat au influenţat într-un mod semnificativ multe din deciziile luate la Paris, la forumul păcii).

[13] Apud D. Perman, *The Shaping of the Czechoslovac State*, Leiden, 1962, p. 105.

[14] Vezi Lucian Leuştean, *Conferinţa de pace de la Paris, Liga Naţiunilor şi problema minorităţilor*, în "Xenopoliana", V, 1997, nr. 1–4, p. 181–195.

[15] Vezi Peter Alter, *Nationalism*, London, 1989, p. 4–23, 109–110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în principal franceze şi italiene şi foarte adesea depindeau de bunăvoinţa noilor autorităţi din zonă. Deşi Conferinţa a emis atenţionări de genul: "(...) posesia obţinută prin forţă va prejudicia serios cererile acelora care folosesc astfel de mijloace"[16], evoluţia ulterioară a evenimentelor a relevat lipsa de substanţă a unor astfel de declaraţii. Italienii aveau interese importante în regiune şi au împărtăşit percepţia franceză[17] asupra Europei răsăritene ca vitală pentru securitatea lor şi ca o cale potenţială pentru extinderea influenţei lor. Ambiţiile franceze şi italiene nu au fost întotdeauna compatibile, dar ambele ţări au respins profesiunile de credinţă anglo-americane, pline de principii nobile dar total lipsite de mijloacele de implementare.

Deşi succintă, prezentarea acestor caracteristici generale ale situaţiei central şi est europene ne poate ajuta în înţelegerea fragmentului ales de noi din drumul Ungariei şi României către semnarea şi ratificarea Tratatului de la Trianon.

Statelor mici, pentru a li se oferi iluzia unui rol în cadrul Conferinţei de pace, li s-a dat prilejul să-şi susţină revendicările prin intermediul unor memorii scrise şi al unor audieri în faţa Consiliului Suprem. România a fost printre primele ţări care au participat la o astfel de audiere[18]. La 31 ianuarie 1919, Consiliul Suprem a ascultat cererile României şi Regatului sârbo-croato-sloven referitoare la Banat[19] şi, la 1 februarie, Ion I. C. Brătianu, şeful delegaţiei române, a prezentat revendicările teritoriale complete ale României[20]. Negând orice aspiraţii de natură imperialistă şi afirmând că românii doreau doar încorporarea teritoriului etnic care le aparţinea din punct de vedere istoric, Brătianu a definit de la început ceea ce el considera ca fiind Transilvania şi, apoi, a susţinut că, potrivit statisticilor maghiare, românii reprezentau 55% şi maghiarii doar 23% din populaţie şi a sugerat că proporţia reală ar fi fost 62% şi, respectiv, 15%. La întrebarea lui David Lloyd George, primul ministru britanic, dacă România cerea Aliaţilor să proclame pur şi simplu anexarea Transilvaniei şi a altor teritorii sau cerea Conferinţei de pace să declare că în aceste regiuni adunările legal constituite trebuie să deţină puterea de a se declara pentru unirea cu România, Brătianu a replicat că el cerea recunoaşterea deja proclamatei uniri a acestor provincii[21]. Când Lloyd George a sugerat că anumite minorităţi nu luaseră parte la alegerile pentru adunările care proclamaseră unirea, premierul

---

[16] Department of State, *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919* (de aici înainte, *F.R.U.S., P.P.C.*), vol. I, p. 324–325 şi vol. III, p. 715.

[17] Vezi Frederick J. Cox, *The French Peace Plans, 1918-1919*, în F.J. Cox ş. a., ed., *Studies in Modern European History in Honor of Franklin Charles Palm*, New York, 1956, p. 71–104.

[18] S. D. Spector, *op.cit.*, p. 83.

[19] *F.R.U.S., P.P.C.*, III, p. 814–815; S. D. Spector, *op.cit.*, p. 83–90.

[20] *F.R.U.S., P.P.C.*, III, p. 840–855; *La Roumanie devant le congrès de la paix, II: Ses revendications territoriales*, ediţie de Alexandru Lepădatu, Paris, 1919; D.S. Spector, *op.cit.*, p. 90–95; F. Deák, *op.cit.*, p. 30–34; Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*, Iaşi, 1993, p. 51.

[21] A.M.A.E., *fond 71 - 1914*, E2, partea a II-a, vol. 57, f. 18 (1–12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român şi-a exprimat îndoiala ca maghiarii vor vota în favoarea unirii cu România, deoarece aceasta mersese la război "pentru a-şi impune voinţa naţională asupra minorităţii maghiare din Transilvania". Dând asigurări că drepturile minorităţilor vor fi recunoscute şi respectate, el a cerut autorizarea să ocupe imediat toate teritoriile revendicate de România, cu excepţia Banatului, care, a sugerat el, trebuia evacuat de către sârbi şi ocupat de către trupele Aliate.

Un argument de mare importanţă în prezentarea lui Brătianu a fost "pericolul bolşevic", el afirmând că maghiarii organizau agitaţii de-a lungul liniilor bolşevice" şi proclamau "politica lui Wilson (...) ca nefiind altceva decât o politică capitalistă" pe care radicalii din Ungaria o foloseau ca propagandă pentru programul lor de "împărţire a bogăţiei şi abolire a privilegiilor". El a cerut permisiunea de a ocupa un teritoriu chiar mai mare decât cel revendicat, pentru ca România să poată stârpi bolşevismul, "o boală serioasă şi contagioasă". Ţelul ocupării imediate a unui teritoriu ce depăşea linia de armistiţiu şi se întindea până la râul Tisa urma să fie realizarea între diferitele naţionalităţi a unei atmosfere "prietenoase şi chiar fraterne"[22]. Premierul român a promis să facă din România un cap de pod împotriva bolşevismului dacă Aliaţii recunoşteau cererile sale.

Trebuie remarcat faptul că Ion I.C. Brătianu şi-a axat pledoaria pe considerente legale, adică pe tratatul din 1916, iar adiţional pe argumente strategice, economice şi chiar ideologice. Dreptul istoric, impropriu invocat de unii cercetători contemporani, n-a fost, trebuie spus, amintit de liderul român. Acesta sugera însă, în subtext, "dreptul învingătorului", la care România nu avea de gând să renunţe. Conducătorul delegaţiei române era perfect conştient de faptul că această conferinţă de pace nu era omnipotentă; pentru el, idealurile, oricât de nobile ar fi ele, nu reprezentau nimic dacă nu erau însoţite de forţa aferentă concretizării lor. "Societatea internaţională a ordinii şi dreptăţii", întemeiată pe "raţiune şi forţă morală", nu era, în opinia premierului român, decât un concept lipsit de conţinut, rod al unor minţi naive[23]. Alternativa înaintată de Brătianu era una în primul rând eficientă: mai întâi şi-a pus în aplicare deciziile şi mai apoi a căutat principiile care să le justifice. Doar în acest fel ideile wilsoniene căpătau vreo relevanţă: erau un splendid veşmânt pentru obiectivele imediate şi de perspectivă ale României, se pretau perfect la rolul de argumente justificative redutabile.

După prezentarea revendicărilor româneşti şi retragerea delegaţiei române, David Lloyd George, referindu-se la dificultatea extremă a problemelor privitoare la frontiere, a sugerat transmiterea acestor chestiuni unui organism format din experţi, nu pentru luarea de decizii, ci pentru investigare preliminară şi recomandări. A urmat apoi o discuţie interesantă înainte ca propunerea lui Lloyd George să fie în cele din urma acceptată. Astfel a fost creată Comisia

[22] A.M.A.E., *fond 71*, Transilvania, 1920–1944, vol. 348, f. 19–20.

[23] *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* (de aici înainte, *D.B.F.P.*), ed. by E.L. Woodward and Rohan Butler, First Series, 1919, vol. VI, p.174; Gh. Brătianu, *op.cit.*, p. 54–55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România. Aceasta a devenit un standard pentru celelalte organisme de gen. N-au fost întocmite nici un fel de instrucțiuni pentru a ghida activitatea comisiei și nici n-a fost fost furnizată experților vreo informație cu privire la validitatea alianței din 1916[24]. Membrii Comisiei trebuiau să se pronunțe asupra corectitudinii revendicărilor particulare, fără a recomanda vreo înțelegere teritorială generală[25]. Dorința Consiliului de a grăbi desfășurarea lucrărilor a determinat eșecul definirii exacte a atribuțiilor Comisiei. Îndatoririle acesteia presupuneau examinarea aspectelor de natură istorică, etnografică, geografică, economică și strategică, nu însă și politică[26]. În plus, s-a dovedit decisiv pentru rezultatul final faptul că, dintr-o întâmplare, Conferința a abordat problemele teritoriale în termenii revendicărilor statelor mici din tabăra învingătoare și nu în cei ai țărilor învinse. Potrivit lui Harold Nicolson, expert britanic prezent la Paris, "(...) să fi fost numit un Comitet central german, un Comitet central ungar, este posibil ca aceste comitete să fi abordat problema din perspectiva înțelegerii mai exacte a ceea ce, în total, era luat de la foștii noștri inamici"[27]. Stabilirea Comisiei "românești" a fost un fapt deosebit de important, deoarece ea și prezența militară română în zonele disputate au fost elemente determinante ale deciziei finale privitoare la frontiera româno-maghiară. Consiliul Suprem a numit, la 3 februarie 1919, opt experți pentru a face parte din Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România[28]. Cei numiți erau: Sir Eyre Crowe și Allen W. A. Leeper pentru Marea Britanie, André Tardieu și Jules Laroche din partea Franței, Giacomo de Martino și contele Vannutelli-Rey pentru Italia, Clive Day și Charles Seymour din partea Statelor Unite ale Americii.

Experții americani au adus la Comisie un plan complet pentru rectificări teritoriale, rezultat al unor studii laborioase ale unui grup de savanți, cunoscut sub numele de *Inquiry*, reunit sub supervizarea colonelului Edward House încă din 1917[29]. Recomandările acestui organism, prezentate președintelui Wilson în ianuarie 1919, sugerau să se acorde României întreaga Transilvanie, zona etnică românească din Ungaria propriu-zisă și două treimi din Banat, dar atrăgeau atenția asupra necesității unei protecții adecvate pentru minorități[30]. Frontiera propusă era destul de asemănătoare cu cea fixată în final, deși era cumva mai favorabilă Ungariei decât frontiera de la Trianon (diferența era în zona orașelor Satu Mare, Oradea și Arad). Raportul american considera ca esențial faptul că

[24] Frank S. Marston, *The Peace Conference of 1919: Organization and Procedure*, London 1944, p. 115; Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, vol. I, 1922, p. 186–187.
[25] H. Nicolson, *op.cit.*, p. 125–130.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*, p. 117.
[28] D.S. Spector, *op.cit.*, p. 98.
[29] Sandor Taraszovics, *American Peace Plans and the Shaping of Hungary's Post-World War I Borders*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 232; vezi și L. Gelfand, *The Inquiry: American Preparation for Peace, 1917–1919*, Yale U.P., 1963.
[30] *F.R.U.S., P.P.C.*, I, p. 34, 41, 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frontiera trebuia trasată cu maximă atenţie "astfel încât să rezolve complet problemele relaţiilor comerciale care afectează grupuri dense de populaţie română şi maghiară". În plus, nu exista nici o referire la tratatul din 1916[31].

Guvernul francez a reunit şi el un grup de experţi, în decembrie 1918, pentru a formula un program de pace. Acel *Comité d'études* a realizat un plan coerent în domeniul frontierelor[32], plan care a fost editat de către André Tardieu şi Emmanuel De Martonne, ultimul fiind un cunoscut specialist în geografia şi etnografia Europei centrale şi răsăritene. De Martonne, secretarul Comitetului, a schiţat recomandările privitoare la România. În privinţa Transilvaniei şi Crişanei, el a fost cel mai favorabil românilor, insistând totuşi că "în cazul în care România primea districte locuite de majorităţi maghiare, ea trebuia să garanteze drepturile minoritare"[33].

Echivalentul britanic al lui *Inquiry* a fost *Political Intelligence Department* (P. I. D.) din cadrul *Foreign Office*-ului, condus de Sir William George Tyrrell şi compus din câţiva oameni care au avut o influenţă covârşitoare asupra stabilirii frontierelor în Europa centrală şi răsăriteană: Harold Nicolson, Allen Leeper, Robert Seton-Watson, Lewis Namier şi alţii[34]. Într-un memoriu despre "Frontierele viitoare ale Ungariei", scris în noiembrie 1918, Seton-Watson a sprijinit ideea unităţii naţionale a românilor, cehoslovacilor şi iugoslavilor, împreună cu garanţii speciale pentru drepturile minorităţilor. El a recunoscut că existau anumite "zone gri" la frontierele noilor state şi a recomandat ca graniţele din acele regiuni să fie trasate de comisii specializate. Recunoscând că frontiera româno-maghiară propusă de el lăsa câteva sute de mii de maghiari în România, el a cerut "o cartă limpede, care să asigure tuturor locuitorilor anumite drepturi lingvistice clare în biserică, şcoală şi justiţie"[35].

Comisia "românească" s-a întâlnit pentru prima oară la 8 februarie 1919, dar, înainte de această şedinţă, delegaţii britanici şi americani se reuniseră pentru a-şi discuta punctele de vedere proprii, cu rezultatul că s-a ajuns foarte repede la o poziţie comună. În faza pregătitoare a Conferinţei, britanicii şi americanii ajunseseră în mod independent la concluzii foarte asemănătoare cu privire la România[36]. Discuţiile lor au relevat doar cât de apropiate erau părerile lor. În mod neobişnuit în cazul negocierilor teritoriale, în primele şedinţe ale Comisiei se părea că existau doar câteva puncte divergente cu francezii, cel puţin iniţial. De-a lungul discuţiilor[37], italienii s-au dovedit oscilanţi, dar de cele mai multe ori au susţinut revendicările maximale ale românilor din două motive: în primul rând, ei îşi bazau argumentarea pretenţiilor proprii pe un tratat

[31] S. Taraszovics, *op.cit.*, p. 241–242; D. S. Spector, *op.cit.*, p. 99; F. Deák, *op.cit.*, p. 27–29.
[32] Vezi France, *Travaux du Comité d'études*, vol. II, *Questions européennes*, Paris, 1919.
[33] D.S. Spector, *op.cit.*, p. 100–101.
[34] E. Goldstein, *op.cit.*, p. 57–78.
[35] *Ibidem*, p. 132–133; Hugh and Christopher Seton-Watson, *The Making of a New Europe, R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, London, 1981, p. 324, 332.
[36] E. Goldstein, *op.cit.*, p. 254; H. Nicolson, *op.cit.*, p. 106–107.
[37] D.S. Spector, *op.cit.*, p.120–123; F. Deák, *op.cit.*, p. 49–50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secret asemănător cu cel semnat de România în 1916 și, în al doilea rând, ei doreau să izoleze Iugoslavia. Italienii erau îngrijorați de amenințarea potențială reprezentată de noul stat iugoslav și, în spiritul "vechii diplomații", căutau un aliat în "spatele" Iugoslaviei[38].

Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România și-a trimis raportul către Comisia Centrală la începutul lunii aprilie[39] și, cu foarte mici modificări, aceste frontiere au fost transmise Consiliului celor Cinci (al miniștrilor de externe). Deoarece cei mai mulți dintre membrii marcanți ai delegațiilor Marilor Puteri își concentrau eforturile în vederea finalizării tratatului cu Germania, raportul Comisiei "româneşti" nu a fost luat în discuție până la începutul lui mai[40], după ce tratatul cu Germania fusese definitivat. Abia la 21 mai 1919, Consiliul celor Patru a aprobat în cele din urmă raportul, în fond neschimbat față de versiunea inițială[41]. Această întârziere a fost importantă, ea permițându-i lui Brătianu ca, în iunie 1919, pe când armata română era stăpână pe malul stâng al Tisei, să declare că nu avea cunoștință de hotărârile Conferinței. Granița româno-maghiară propusă în acest raport era în mod cert favorabilă românilor, ei primind o bună parte din ceea ce le fusese promis în tratatul secret din 1916.

Când, la sfârșitul lui octombrie 1918, "Revoluția crizantemelor" a adus la putere Consiliul Național Maghiar[42], cei mai mulți dintre maghiari au sperat că Marile Puteri victorioase vor simpatiza cu principiile wilsoniene și democratice ale guvernului Károlyi și, pentru a-și arăta aprobarea lor, vor trasa în mod favorabil noile frontiere ale Ungariei. Realitățile internaționale nu vor lăsa nici o șansă unor astfel de iluzii. Puterile Antantei erau mult mai puțin interesate de caracterul democratic al guvernului decât de faptul că Ungaria era unul dintre învinșii în război. Regimul lui Károlyi era astfel etichetat de la început ca fiind urmașul unui sistem compromis din punct de vedere moral.

Pentru guvernul român, armistițiul de la Belgrad[43] nu era decât o "bucată de hârtie" și nu un obstacol major în drumul către "România Mare". În consecință, în acele săptămâni agitate, situația a fost influențată de fermitatea

---

[38] Vezi Zsuza L. Nagy, *Italian National Interests and Hungary*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 201–226.

[39] Interesant este faptul că Ion I.C. Brătianu a fost prezent la ședința Comisiei din 21 februarie 1919 (când Károlyi era încă la putere în Ungaria) și a susținut linia stabilită prin tratatul din 1916; mai târziu, după ce comuniștii au preluat puterea și misiunea Smuts eșuase, premierul român a trimis un memoriu Comisiei, la 22 aprilie 1919, cerând, în principiu, Tisa ca frontieră firească, naturală (vezi lucrarea lui Zeno Câmpeanu, *Frontiera româno-ungară*, în A.M.A.E., *fond 71*, Transilvania, 1920–1944, vol. 348, f. 23–24).

[40] *Ibidem*, f. 26.

[41] E. Goldstein, *op.cit.*, p. 256.

[42] *Histoire de la Hongrie*, ed. Ervin Pamlenyi, Budapest, 1974, p. 450; József Galántai, *Hungary in the First World War*, Budapest, 1989, p. 316–319.

[43] Cele mai bune descrieri ale negocierilor de la Belgrad se găsesc în Bogdan Krizman, *The Belgrad Armistice of 13 November 1918*, în SEER, vol. XLVIII, no. 110/1970, p. 67–87, Siklós, *op.cit.*, p. 69–72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernului român şi, în acelaşi timp, de ineficienţa guvernului maghiar. De-a lungul celor două luni care au trecut între încheierea armistiţiului şi reunirea Conferinţei de pace de la Paris, linia de demarcaţie stabilită la Belgrad a fost constant modificată în favoarea vecinilor Ungariei[44]. În ciuda confuziei şi demoralizării care se instalaseră în Ungaria după revoluţie, guvernul Károlyi a încercat să controleze extinderea zonelor ocupate şi a protestat zilnic împotriva comportamentului autorităţilor şi trupelor străine. Dar, pentru că şi-a desfiinţat armata[45] bazându-se pe generozitatea Aliaţilor, protestelor sale le-a lipsit chiar şi acea autoritate pe care le-ar fi dat-o o mică forţă militară, şi, în mod inevitabil, au fost complet ignorate. Guvernul maghiar n-a fost nici măcar capabil să obţină o trasare precisă a liniei de demarcaţie. În replică la numeroasele cereri maghiare, s-a primit un răspuns abia la 19 decembrie 1918, în care se afirma că detaliile despre linia de demarcaţie vor fi comunicate de către generalul d'Esperey "de îndată ce el va fi strâns materialul referitor la acest subiect"[46].

Când a devenit clar că armata română se pregătea să traverseze linia de demarcaţie[47] şi s-a aflat că generalul Berthelot autorizase ocuparea Clujului şi, ulterior, a altor nouă oraşe transilvănene[48] (deoarece acestea erau puncte strategice) – aceasta era posibil în virtutea convenţiei de la Belgrad – guvernul maghiar, după câteva şedinţe în care s-a discutat posibilitatea demisiei, în cele din urmă a hotărât că situaţia era fără speranţă şi s-a pronunţat împotriva luptei armate şi a vărsării de sânge[49]. Ordinele Aliate afirmau că ocupaţia românească urma să fie doar temporară, până când vor putea fi trimise trupe franceze. Protestele maghiare n-au fost de nici un folos şi, în afară de o rezistenţă sporadică şi spontană în câteva puncte izolate, trupele maghiare s-au retras lent către centrul ţării. Înlocuirea trupelor române de către cele franceze nu a mai avut loc niciodată, şi asta nu pentru că francezii n-ar fi dorit-o, ci pentru că nu existau trupe Aliate disponibile în acea zonă[50].

---

[44] În privinţa înaintării trupelor române, vezi D. Preda ş.a., *op.cit.*, p. 124–150.

[45] Sir Thomas Cuninghame, *Between the War and the Peace Treaties, A Contemporary Narrative*, în "The Hungarian Quarterly", vol. V, no. 3/1939, p. 416.

[46] Apud Deák, *op. cit.*, p. 12.

[47] Lipsindu-i trupele pentru a dezarma marile contingente din armata lui Mackensen, aflate încă în zonă, chiar Franchet d'Esperey, care mai târziu avea să se opună înaintării armatei române datorită relaţiei sale tensionate cu Berthelot (biografia lui Franchet d'Esperey, scrisă de Paul Azan - Paris, 1949 - reflectă această ostilitate), a intenţionat în acest moment să-i folosească pe români pentru a ocupa Transilvania. Vezi Jean Bernachot, *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, vol. II, Paris, 1970, p. 21.

[48] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918, Documente interne şi externe*, Bucureşti, 1986, vol. III, doc. nr. 475, p. 91–92; J. Bernachot, *op.cit.*, p. 48.

[49] Siklós, *op.cit.*, p. 118.

[50] Există şi o altă opinie în această privinţă: francezii n-au ocupat Ungaria şi Transilvania (Budapesta, Debrecen, Cluj ş.a.) pentru ca italienii să nu ocupe Austria (Viena, Graz, Klagenfurt ş. a.)!! (M. Ormos, *op.cit.*, p. 126).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Politica guvernului Károlyi a fost aceea de a convinge Marile Puteri că situația era intolerabilă[51]. Zeci de proteste și declarații erau adresate reprezentantului militar al Antantei în Ungaria, locotenent-colonelului Vix (Vyx), care ajunsese la Budapesta, la 26 noiembrie 1918, ca șef al unei misiuni militare formată din 57 de membri. Misiunea sa era de a supraveghea aplicarea practică a Convenției de la Belgrad. Proclamațiile maghiare subliniau că ocupația era contrară principiilor wilsoniene, încălca legile internaționale și anticipa în mod arbitrar deciziile Conferinței de pace. Guvernul maghiar a încercat stăruitor, prin canale oficiale și neoficiale, să intre în contact cu puterile Antantei, dar, până la sfârșitul lui 1918, eforturile sale n-au fost încununate cu nici un rezultat. La 3 decembrie, locotenent-colonelul Vix l-a informat pe Károlyi de decizia guvernului francez. Franța nu recunoștea guvernul maghiar. La scurt timp după aceea, Londra și Washingtonul au susținut poziția franceză[52].

Una din principalele probleme ale Puterilor Aliate și Asociate era "chestiunea rusă". Dezbaterile legate de intervenția în Rusia sovietică au condus în mod natural la întrebarea referitoare la statele pe care se putea conta într-o asemenea acțiune, la modul cum se putea preveni răspândirea comunismului, în special în bazinul dunărean, unde valul bolșevic era încă în ascensiune. Cel mai hotărât susținător al distrugerii Rusiei sovietice și al înlăturării pericolului de revoluție prin forța armelor era Franța[53]. De aceea, politicienii, diplomații și militarii francezi au exercitat o influență decisivă în cele mai multe din problemele referitoare la Europa centrală, inclusiv în chestiunea frontierei româno-maghiare. În plus, singurele trupe occidentale disponibile în acea zonă erau cele franceze.

Generalul francez Berthelot era comandantul trupelor intervenționiste Aliate din Rusia. Pentru activitățile sale din Rusia, el era direct răspunzător în fața ministrului de război, Clemenceau, și a Comandamentului General. Trupele sale din România și Transilvania, acum numite Armata Dunării, au rămas subordonate lui Franchet d'Esperey[54]. Divizarea responsabilităților lui Berthelot sugerează că, pentru liderii francezi, distrugerea bolșevismului în Rusia era mai presantă decât situația politică și militară din Balcani.

Intervenția franceză în Rusia a început la 17 decembrie 1918 cu debarcarea a 1800 de militari la Odessa[55], iar planul lui Berthelot se baza pe

[51] P. Pastor, *op.cit.*, p. 97–111.

[52] G. Juhász, *op.cit.*, p. 17.

[53] Cu privire la planurile Aliate, în special franceze, concepute în vederea unei cruciade antibolșevice vezi John M. Thomson, Russia, *Bolshevism and the Versailles Peace*, Princeton, 1966, p. 178–212 și Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or Barrière de l'Est? The Emergence of the New French Eastern Alliance Policy 1917–1919*, Turku, 1975.

[54] J. Kim Munholland, *The French Army and Intervention in Southern Russia 1918–1919*, în CMRS, XXII (1), jan.-mars, 1981, p. 45.

[55] John Bradley, *Allied Intervention in Russia*, New York, 1968, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nişte potenţiale divizii franco-române[56]. În zelul său de a găsi aliaţi pentru intervenţie, Clemenceau a sprijinit participarea României la Conferinţa de pace, deşi pretinsese anterior că nu putea accepta România ca aliat deoarece ea semnase o pace separată cu Puterile Centrale. La 29 decembrie, ministrul de externe francez, Stephen Pichon, a anunţat că armata română era reorganizată de către generalul Bethelot şi era gata de a interveni în Rusia[57]. Faptul că România trebuia recompensată în schimbul ajutorului său era exprimat explicit prin chemarea la crearea unei "Ungarii pur maghiare"; de asemenea, Pichon şi-a declarat credinţa sa în Cehoslovacia şi România ca aliaţi credincioşi ai Franţei[58]. Declaraţia publică a lui Pinchon a fost precedată de instrucţiunile sale către ambasadorul francez la Bucureşti. Reprezentantul Franţei în capitala României trebuia să exprime sprijinul guvernului său pentru prezenţa românească la Conferinţa păcii în calitate de aliat[59]. Românilor li se mai spunea că tratatul secret din 1916 fusese anulat de Tratatul de pace din 7 mai 1918, dar francezii promiteau că, oricum, ei vor sprijini în faţa Aliaţilor cererile româneşti[60].

La sfârşitul lui decembrie, generalul Berthelot, a cărui vizită în Transilvania de la sfârşitul lui 1918 şi începutul lui 1919 a fost însoţită de un entuziasm impresionant al populaţiei locale[61], a negociat o înţelegere cu reprezentantul în Transilvania al guvernului maghiar, István Apáthy, cu privire la stabilirea unei zone neutre de-a lungul liniei Dej - Cluj - Baia Mare[62], dar această înţelegere n-a fost recunoscută nici la Budapesta, nici de către Înaltul Comandament Român. Guvernul maghiar a refuzat recunoaşterea oficială pe temeiul că ea viola armistiţiul de la Belgrad. România considera înţelegerea neconcordantă cu ţelurile ei: "de a presa în continuare către linia Satu Mare - Carei - Oradea - Bekescsaba"[63].

Atitudinea lui Berthelot, favorabilă înaintării româneşti în Transilvania, a determinat reacţiile lui Franchet d'Esperey şi Vix, care s-au plâns lui Clemenceau că astfel se submina autoritatea centrală în Ungaria şi se facilita

---

[56] Michael Jabara Carley, *Revolution and Intervention: The French Government and the Russian Civil War*, Montreal, 1981, p. 115 şi urm.

[57] "Le Temps", 31 decembrie 1918, apud Peter Pastor, *Hungarian Territorial Losses during the Liberal-Democratic Revolution of 1918–1919*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 262.

[58] *Ibidem*.

[59] Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin...*, p. 88.

[60] Cu aceleaşi idei a fost întâmpinat şi Victor Antonescu, trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al României la Paris, atunci când şi-a prezentat scrisorile de acreditare, la 15 decembrie 1918 (A. M. A. E., *fond 71–1914*, E2, partea a II-a, vol. 57, f. 8–9). Guvernul român ar fi dorit organizarea unei vizite a regelui Ferdinand la Paris, dar liderii politici francezi s-au opus într-un mod prea puţin politicos: guvernul francez avea prea mulţi oaspeţi de primit. S-a explicat acest fapt prin aversiunea lui Clemenceau faţă de instituţia monarhică, în general, şi faţă de familiile regale "germane", în particular (M. Ormos, *op.cit.*, p. 115).

[61] *General Henri Berthelot and Romania, Mémoires et Correspondance 1916–1919*, edited, with a biographical introduction, by Glenn Torrey, Boulder, 1987, p. XXXVI.

[62] M. Ormos, *op.cit.*, p. 125; Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op.cit.*, p. 148–149.

[63] A. Siklós, *op.cit.*, p. 118–119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ascesiunea bolșevismului acolo[64]. Clemenceau a reacționat la aceste plângeri adoptând un ton mai dur față de România și reconfirmând ordinele sale anterioare ce delimitau zonele de responsabilitate între Berthelot și d'Esperey[65]. Ordinele lui Clemenceau și disciplinarea lui Berthelot sugerează că în ianuarie, când intervenția franceză în Rusia se desfășura cu ușurință, chiar fără ajutor românesc, el a luat în serios avertismentele lui Franchet d'Esperey. Amenințarea bolșevismului și a anarhiei din Ungaria l-au forțat pe Clemenceau să-și modifice poziția sa față de România, luată cu doar câteva săptămâni înainte.

Atunci când Conferința de pace s-a reunit la Paris, la 19 ianuarie 1919, situația militară în Transilvania era următoarea: trupele române dețineau linia Sighetul Marmației - Zalău - Ciucea - Zam, deci ocupația românească a cea mai mare parte a Transilvaniei era realizată[66]. Ciocnirile militare dintre români și unguri deveniseră frecvente și escaladarea conflictului părea iminentă. Presa română era plină de rapoarte despre "atrocitățile" maghiare și multe ziare chemau la acțiune militară în numele "nefericiților români terorizați din Banat și Transilvania", dar existau și unele voci care cereau reținere. Generalul Berthelot, până atunci un important catalizator al înaintării românești, acum pare să fi fost instrumentul pentru ponderarea ei[67]. El era din ce în ce mai preocupat în legătură cu turnura nefavorabilă a evenimentelor din sudul Rusiei, atrăgând atenția asupra pericolului pentru România ce ar putea veni dinspre Nistru. Când, la mijlocul lunii februarie, guvernul român l-a informat că se decisese continuarea înaintării, de această dată până la linia Satu Mare - Oradea - Arad, Berthelot a recomandat renunțarea la această idee.

Între timp, datorită ciocnirilor româno-maghiare, Franchet d'Esperey a cerut realizatorilor păcii de la Paris stabilirea unei zone neutre între cele două părți[68]. El se aștepta ca românilor să li se spună să se retragă în spatele liniei Apáthy - Berthelot[69]. În schimb, la 26 februarie, Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România a acceptat[70] un tronson de demarcație care permitea statului român să ocupe o linie foarte asemănătoare cu cea care va deveni frontiera finală[71]. Se avea în vedere o zonă neutră largă care

[64] *General Berthelot and Romania...*, p. XXXVII; Berthelot era supărat în privința atitudinii lui Franchet d'Esperey, care fusese la București la începutul lunii decembrie – a fost primit cu onoruri regale! (p. 195) – și știa foarte bine că românii *trebuiau* să înainteze.

[65] Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op.cit.*, p. 156–159.

[66] Glenn E. Torrey, *The Romanian Intervention in Hungary, 1919*, în vol. *War and Society...*, XX, p. 305; D. Preda ș.a., *op.cit.*, p. 124–147.

[67] *General Henri Berthelot and Romania...*, p. 212; Berthelot a fost rezervat atunci când gen. Prezan i-a comunicat că se dorea ocuparea zonei Arad - Oradea - Satu Mare.

[68] *F. R. U. S., P. P. C.*, IV, p. 105–107, 120–127; M. Ormos (*op.cit.*, p. 166) îl creditează pe Jules Laroche, un oficial al Ministerului de Externe francez, cu ideea zonei neutre între români și maghiari.

[69] P. Pastor, *Hungary between...*, p. 124.

[70] Poate că la această decizie a contribuit și audierea delegației române, la 25 februarie 1919, de către Consiliul Suprem militar (A. S. B., *Fond Vaida-Voevod*, dos. 32, f. 10).

[71] *F.R.U.S, P.P.C.*, IV, p. 145–147, 157–158; D.S. Spector, *op.cit.*, p. 107–109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

includea centre urbane importante precum Arad, Oradea şi Satu Mare în partea sa estică[72]. Datorită lipsei de trupe Aliate suficiente în zonă, Cartierul General Francez a recomandat ca aceste oraşe, importante centre de comunicaţie, să fie atribuite României. Consiliul Suprem a făcut un compromis: deşi interzicea "ocupaţia militară", se permitea ca aceste centre, cu excepţia Aradului, să fie utilizate de către armata română şi de locuitorii din zonă pentru nevoi economice. Această noua linie de demarcaţie, sancţionată de către diriguitorii Conferinţei de pace[73], avea în vedere asigurarea succesului pentru proiectata mare alianţă a mareşalului Foch împotriva Rusiei comuniste[74]. România, ale cărei trupe se aflau deja în conflicte sporadice cu bolşevicii, era un aliat natural. Deşi planul lui Foch va fi în curând respins, linia de demarcaţie asigurată românilor nu a fost schimbată. Deşi existau unii lideri Aliaţi care negau că decizia din 26 februarie va influenţa trasarea frontierei finale, românii şi maghiarii împărtăşeau o părere contrară, care până la urmă avea să se dovedească pertinentă. Ulterior, frontiera româno-maghiară de la Trianon a fost foarte asemănătoare cu linia de demarcaţie românească, aşa cum a fost ea trasată la 26 februarie 1919[75].

Generalul d'Esperey a fost imediat instruit să facă pregătirile militare pentru punerea în practică a deciziei Parisului. Românii au fost informaţi despre lucrurile care urmau să vină[76], dar maghiarii au fost lăsaţi în necunoştinţă de cauză, deşi ziarele româneşti şi ungureşti erau pline de zvonuri despre decizia de la Paris. Guvernul maghiar a rămas izolat. Din acest motiv, agravat şi de lipsa oricărei informaţii despre spiritul păcii de la Paris, guvernul maghiar nu a putut cu adevărat să-şi formuleze liniile politice care să se potrivească noilor realităţi. Oricum, guvernul maghiar al lui Mihály Károlyi s-a dovedit incapabil să înţeleagă adevărul. Pentru a curma eventuale înaintări româneşti, maghiarii se pregăteau pentru rezistenţă militară şi realizau incursiuni în teritoriul controlat de armata română[77]. Măsuri similare erau luate şi de către guvernul român[78], astfel încât tensiunea din zonă era în creştere. Maghiarii n-au aflat despre decizia de la 26 februarie a Conferinţei de pace decât pe la mijlocul lunii martie. Abia în timpul vizitei la Budapesta a lui Halsey E. Yates, ataşatul militar american în România, adevărul a ieşit la iveală în mod neoficial şi din greşeală[79].

---

[72] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. III, p. 207–211.

[73] *Ibidem*, p. 215–219.

[74] Vezi John M. Thompson, *op.cit.*, loc.cit.

[75] A. M. A. E., *fond 71*, Transilvania, 1920–1944, vol. 348, f. 16.

[76] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. III, p. 236–238.

[77] *Ibidem*, p. 219–220, 231–236.

[78] Într-o scrisoare trimisă de la Paris, la 20 martie 1919, lui Iuliu Maniu, Vaida comenta: "Maghiarii, cu fanfaronadele, corupţia şi pozele lor belicoase, azi mâine vor fi trataţi ca Aliaţi, de nu le vom şti da vreo două peste ţeastă" (A.S.B., *Fond Vaida-Voevod*, dos. 42, f. 10).

[79] Peter Pastor, *Hungarian Territorial Losses...*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noile evoluţii din sudul Rusiei au determinat accelerarea desfăşurării evenimentelor referitoare la zona neutră. Până la mijlocul lunii martie, forţele intervenţioniste franceze din regiunea Odessei s-au aflat sub spectrul înfrângerii în faţa bolşevicilor. La 13 martie, Clemenceau i-a ordonat generalului Berthelot să utilizeze trupele româneşti pentru apărarea liniei ferate Tiraspol - Odessa. Criza din Rusia a oferit românilor ocazia de a exercita presiuni pentru punerea în aplicare a deciziei din 26 februarie[80]. La 14 martie, reprezentantul român la Paris, Victor Antonescu, a trimis lui Clemenceau un memoriu din partea guvernului său. Românii se plângeau că, în timp ce Franchet d'Esperey căuta încă un ofiţer francez potrivit pentru a comunica ungurilor termenii Conferinţei de pace, aceştia din urma pustiau Transilvania şi răspândeau propaganda bolşevică. Răspunsul lui Clemenceau a venit în aceeaşi zi. Folosind aproape aceleaşi cuvinte ca în memoriul lui Antonescu, Clemenceau s-a referit la politica maghiară de pustiire a pământului. El i-a ordonat lui Franchet d'Esperey să evite orice întârziere viitoare şi să aplice decizia Conferinţei de pace. Predarea oficială a hotărârii Consiliului Suprem, realizată de către colonelul Vyx la 20 martie[81], a precipitat demisia[82] lui Mihály Károlyi[83] şi ascensiunea unui nou guvern dominat de către comunistul Béla Kun, care a promis rezistenţă armată şi o alianţă cu Rusia bolşevică[84]. La început, românii au văzut prea puţine diferenţe între Károlyi şi Kun, dar, mai apoi, apelul deschis al lui Kun către Lenin[85] a sporit temerile că înfrângerea Aliată în sudul Rusiei şi un posibil complot "bulgaro-maghiar" vor determina un atac asupra României din trei direcţii[86].

Deşi Tratatul de la Trianon, între Aliaţi şi Ungaria, avea să fie semnat abia la 4 iunie 1920, putem afirma că, în ciuda confruntărilor româno-maghiare din primăvara şi vara anului 1919, a relaţiilor tensionate dintre România şi Marile Puteri în tot anul 1919 şi a încercărilor din 1920 de a se schimba termenii păcii cu Ungaria, chestiunile esenţiale care priveau statul român, în relaţia sa cu cel maghiar, erau deja tranşate în martie-aprilie 1919. La acea dată armata română controla o bună parte din teritoriul care mai târziu avea să fie consfinţit la

[80] P. Pastor, *Hungary between...*, p. 134–135.

[81] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. III, p. 258–260.

[82] *Ibidem*, p. 262–263.

[83] Se pare că însuşi Károlyi considera că singura şansă a Ungariei era o alianţă cu bolşevicii. În ultima sa declaraţie publică în calitate de preşedinte al Ungariei, el se adresa "(...) proletariatului mondial pentru a obţine sprijin şi dreptate" şi îşi încheia discursul "Demisionez şi încredinţez puterea proletariatului din Ungaria" (Arh. Ist. a B. A. R., Bucureşti, *Fondul Problema Naţională*, dos. Ungaria, f. 26-27). Vezi şi Ladislau Szabo, *Bolşevismul în Ungaria (din documentele dictaturii proletariatului)*, f a., f. l., p. 24; *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. III, p. 246, 269–270.

[84] P. Pastor, *Hungary between...*, p. 142–145.

[85] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. III, 272–274.

[86] Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op.cit.*, doc. nr. LIV, p. 264–265; G. Torrey, *op.cit.*, p. 307; vezi şi I. Ciupercă, *Dincolo de "faţada impunătoare" a Conferinţei de pace de la Paris*, în vol. *Românii în istoria universală*, II.1, Iaşi, 1987, p. 614–615.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trianon ca aparţinând României. Era greu de crezut că puteau apărea modificări de substanţă în privinţa frontierei româno-maghiare. În consecinţă, încercăm să oferim câteva concluzii derivate din cele afirmate până acum.

În opinia noastră, Tratatul de la Trianon a fost rezultatul unui complex de factori politici, în primul rând, dar şi istorici, economici, demografici şi sociali. Ceea ce a fost sancţionat la Trianon s-a datorat relaţiilor dintre Marile Puteri după primul război mondial, prăbuşirii Monarhiei austro-ungare, acţiunilor întreprinse de către diferite state din Europa est-centrală şi, *last but not least*, contextului istoric – ceea ce presupune, printre altele, şi întâmplarea – şi unui anume *Zeitgeist*.

Dintre principiile wilsoniene, care la un moment dat păreau a defini noua epocă, cel mai important din perspectiva studiului nostru este cel al autodeterminării naţionale. Această idee era una complexă şi deconcertantă. Ce ar fi însemnat aplicarea acestui principiu la India, Orientul mijlociu, Africa de nord sau Irlanda? Britanicii şi francezii nu puteau fi de acord în acel moment cu o asemenea idee explozivă. Chiar preşedintele Wilson a recunoscut mai târziu în faţa Congresului american că "atunci când am lansat acele cuvinte – că toate naţiunile au dreptul la autodeterminare (n. ns.) – eu le-am spus fără a cunoaşte că naţionalităţile existau, că ele veneau la noi zi după zi (...) Dumneavoastră nu puteţi şti şi nu puteţi aprecia anxietăţile pe care eu le-am experimentat ca urmare a trezirii speranţelor a milioane de oameni de către ceea ce eu spusesem"[87].

Cu toate acestea, a existat un loc unde autodeterminarea naţională a fost pusă în practică, chiar dacă nu în întregime: Europa centrală şi răsăriteană. Diplomaţii americani de la Paris au acţionat în spiritul cuvintelor lui Wilson: "Tell me what's right and I'll fight for it" (Spuneţi-mi ce este drept şi voi lupta pentru aceasta)[88]. Potrivit lui Harold Nicolson, "să fi fost tratatul de pace redactat doar de către experţii americani, el ar fi fost (...) unul dintre cele mai ştiinţifice documente concepute vreodată"[89]. Dar n-a fost să fie aşa. Americanii au fost nevoiţi să cedeze în faţa opiniilor europene, care, deşi nu opuse, erau mai pragmatice şi mai impregnate cu *Realpolitik*.

Cu privire la frontiera româno-maghiară, experţii americani au propus o linie cumva mai favorabilă maghiarilor decât cea stabilită în final, în timp ce francezii susţineau o linie care se apropia de cea din tratatul de la Bucureşti din 1916. Italienii au oscilat continuu între a sprijini ideea respectării tratatului secret dintre România şi Antanta şi a încuraja, din motive obscure, partajarea Transilvaniei între români şi unguri. În cele din urma, realizatorii păcii au ajuns la un compromis mulţumită britanicilor, a căror linie era cea mai bună din punct de vedere etnic, economic şi strategic. Potrivit informaţiilor aflate la dispoziţia

[87] *Hearings before the Committee on Foreign Relations*, United States Senate, Sixty-sixth Congress, First Session, Senate Documents, p. 838.
[88] Apud Howard Elcock, *op.cit.*, p. 16.
[89] H. Nicolson, *op.cit.*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastră, expertul britanic, Allen W. Leeper, a deținut, alături de președintele "comisiei românești", André Tardieu, un rol esențial în trasarea frontierei româno-maghiare. Leeper aparținea unui grup de specialiști ce avea cea mai clară concepție strategică asupra ordinii postbelice[90]. Indivizii care pot fi reuniți sub eticheta grupului "*The New Europe*" erau oameni care împărtășeau idealurile întruchipate de jurnalul cu același nume editat de către Robert Seton-Watson[91]. Ei susțineau idei foarte asemănătoare cu acelea exprimate de către Woodrow Wilson, dar nu erau simpli discipoli ai președintelui american. Ei erau într-un anume sens produsul european al aceleiași evoluții ideatice despre organizarea viitoare a sistemului internațional. O diferență semnificativă era aceea că acești oameni erau europeni și dispuneau de cunoștințe detaliate despre interconexiunile etnice și dificultățile presupuse de o reformare pe scară largă a sistemului statal european. În timp ce președintele Wilson s-a rezumat la câteva generalități vagi despre cadrul schimbării în Europa, grupul "*The New Europe*" avea idei foarte specializate. Țelul lor comun era afirmat în editorialul inaugural al revistei "*The New Europe*": "Ambiția sa cea mai înaltă va fi să furnizeze un teren comun pentru toți aceia care văd în reconstrucția europeană, pe o bază a naționalității, a drepturilor minorităților și a faptelor brute ("hard facts") ale geografiei și economiei, singura garanție împotriva repetării prematare a ororilor prezentului război"[92]. Așa cum a remarcat mai târziu Harold Nicolson, "eu am gândit doar în termenii Noii Europe"[93]. În plus, Allen Leeper și Harold Nicolson, în mod special, s-au consultat în permanență cu Robert Seton-Watson în timpul Conferinței de pace[94]. Legătura pe care simpatizanții grupului "*The New Europe*" au stabilit-o în timpul negocierilor de la Paris cu Sir Eyre Crowe, subsecretar de stat pentru afacerile externe, le-a oferit temelia practică pentru idealurile lor generoase și i-a ajutat să-și convertească filosofia politică în strategie diplomatică. Această combinație a contribuit mult la realizarea noii fețe a Europei. În afară de noile idei care deveneau treptat imperative și de contribuția anumitor indivizi la influențarea trasării noilor granițe, probabil cel mai important rol pentru stabilirea frontierei româno-maghiare este deținut de liderii politici români și maghiari.

Probabil nu este greșit dacă de partea română ne vom referi doar la Ion I. C. Brătianu. Deși el a avut nenumărați oponenți politici în România și toți diplomații și politicienii pe care el i-a întâlnit la Paris și-au exprimat opinii nefavorabile despre personalitatea și politica sa[95], Brătianu a fost practic liderul de necontestat al României în acel moment și aproape toți cei care l-au criticat

[90] E. Goldstein, *op.cit.*, p. 117 și passim.
[91] Vezi H. Seton-Watson, *op.cit.* și Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *R. W. Seton-Watson și românii, 1906-1920*, 2 vol., București, 1988.
[92] Apud E. Goldstein, *op.cit.*, p. 118.
[93] H. Nicolson, *op.cit.*, p. 209.
[94] *Ibidem*, p. 126.
[95] Vezi, spre exemplu, Stephen Bonsal, *Suitors and Suppliants. The Little Nations at Versailles*, New York, 1946, p. 169–173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost nevoiţi să recunoască faptul că el şi-a atins cele mai multe dintre ţelurile sale[96]. În plus, politicienii români care i-au urmat al conducerea ţării au făcut foarte puţine schimbări în obiectivele şi mijloacele politicii externe româneşti. Unul dintre succesorii lui Ion I. C. Brătianu la conducerea guvernului român, Al. Vaida-Voevod, i-a adus acestuia, în memoriile sale, un omagiu de o rară simţire: "Cred însă că nu mă înşel dacă sunt convins că Lascăr Catargiu, Sturdza, Carp ori T. Maiorescu nu ar fi putut vâsli luntriţa României prin valurile politice din 1914-1919, cu atâta dibăcie ca I. I. C. Brătianu"[97] sau "Fără energia brutală a lui Clemenceau şi Lloyd George, fără generozitatea lui Wilson şi ingeniul lui Foch, cât şi fără norocul Aliaţilor, toate jertfele României ar fi fost zadarnice. Norocul lor a fost şi norocul naţiunii române. Şi acest noroc, legat de norocul lor, e emanaţia calităţilor individualităţii lui I. I. C. Brătianu"[98].

Conflictul aproape permanent dintre premierul român şi liderii marilor puteri l-a supărat şi l-a dezamăgit pe Brătianu, dar indignarea sa nu l-a orbit în aşa măsură încât să nu vadă că această Conferinţă de pace nu era omnipotentă. Aliaţii nu aveau mijloacele de a-şi pune în practică deciziile în Europa central-răsăriteană pentru că, pur şi simplu, nu ocupaseră regiunea, deşi ar fi putut, după semnarea armistiţiilor. Greutăţile războiului şi ţelurile antagonice au îndepărtat varianta unei ocupaţii interaliate, singura modalitate eficientă pentru impunerea aranjamentelor teritoriale. Cu toate pretenţiile de a dirija totul ale celor de la Paris, harta jumătăţii orientale a Europei s-a trasat pe teren şi nu în splendidele palate din preajma capitalei franceze. Conferinţa a putut doar să ratifice ori să regularizeze trasări de frontieră deja înfăptuite, în special de către România, dar şi de alte state localizate la periferia Austro-Ungariei. Situaţia politică şi militară existentă în iarna lui 1918/1919 a limitat libertatea de acţiune a Aliaţilor. Până atunci, eliberarea şi unificarea tuturor românilor fuseseră proclamate. Frontierele detaliate trebuiau să fie fixate prin negocieri, dar nu se poate nega faptul că "România Mare" era deja stabilită.

În decembrie 1919, la o şedinţă a Adunării Deputaţilor, Ion I. C. Brătianu a sintetizat cu precizie esenţa relaţiilor pe care le-a avut cu cei care conduceau Conferinţa de pace: "Consiliul Suprem, cu hotărârile sale, este o instituţie vremelnică. Peste el, pe deasupra lor, stă interesul superior şi permanent al unui popor civilizat, care vrea ca în aceste ţinuturi ale lumii să se aşeze şi să se

---

[96] Ion I. C. Brătianu – şi implicit România – a fost supus unor presiuni extraordinare cu coloratură economică şi financiară. Vezi, spre exemplu, Emilian Bold, *op.cit.*, p. 70–73; idem, *Unele probleme privind participarea delegaţiei române la Conferinţa păcii*, în ASUI, serie nouă, secţiunea Istorie, tom XIV, 1968, p. 30; idem, *Aspecte privind poziţia marilor puteri faţă de România la Conferinţa păcii (1919–1920)*, în ASUI, serie nouă, secţiunea Istorie, tom XVI, 1970, p. 222–223; Gh. Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale până la 1929*, Iaşi, 1981, p. 111–126; I. Ciupercă, *România în faţa recunoaşterii unităţii naţionale. Repere*, Iaşi, 1996, p. 20–27; nici succesorul lui Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, n-a scăpat de presiunile din domeniul economic (V.V. Tilea, *op.cit.*, p. 173–178).

[97] Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj-Napoca, 1995, p. 78.

[98] *Ibidem*, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezvolte un Stat puternic, puternic prin ceea ce reprezintă, puternic prin ceea ce este, puternic prin constituirea sa internă, puternic mai presus de toate prin conștiința care o are despre înalta lui misiune..."[99].

Înainte de a ne exprima opiniile despre liderii maghiari, trebuie admis faptul că situația Ungariei era mult mai dificilă. În primul rând, ea era o țară înfrântă și această postură a fost întotdeauna una nefericită. În al doilea rând, starea de agitație socială continuă a înrăutățit perspectiva Ungariei în relațiile externe. Și în al treilea rând, anumite acțiuni ale liderilor ei au contribuit la înrăutățirea stării de lucruri din Ungaria.

Contele Mihály Károlyi, primul lider al Ungariei interbelice, a crezut în mod naiv că, prin reconstituirea unei Ungarii independente, el putea menține loialitatea diferitelor naționalități, putea apăra frontierele ei istorice și putea câștiga sprijinul Aliat. El a eșuat pe toate cele trei fronturi, iar poziția Ungariei s-a înrăutățit datorită pacifismului ministrului de război, Belá Linder, care a desființat forțele armate, lăsând securitatea internă și externă în pericol. Urmarea a fost că, în câteva săptămâni, România, Cehoslovacia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor au ocupat teritoriile revendicate și, în final, regimul s-a prăbușit pe plan intern și a fost înlocuit de către o coaliție dominată de bolșevicul Béla Kun. Károlyi a încercat să experimenteze principiile democratice și wilsoniene într-un moment care presupunea hotărâre și acțiuni ferme și într-o țară care nu mai cunoscuse ceva asemănător[100]. Perspectiva sa "pe termen lung" s-a sfârșit într-un eșec sever "pe termen scurt" pentru el și țara sa.

Unde Károlyi a fost înfrânt, maghiarii au sperat că Béla Kun va reuși - să obțină sprijin extern pentru Ungaria, chiar unul sovietic. Dar în afară de declarații bombastice, maghiarii n-au obținut nimic.

Oricine a condus în Ungaria – radicali, pacifiști, socialiști, comuniști, conservatori sau legitimiști; revoluționari sau contrarevoluționari – ei au avut un țel comun al politicii externe: conservarea integrității teritoriale a Ungariei. Probabil că orice altă politică ar fi fost respinsă de către poporul maghiar căruia i se spusese în repetate rânduri, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, despre superioritatea maghiară și că actul de compromis din 1867 era doar unul tranzitoriu, realizat doar în vederea renașterii maghiare; că el fusese necesar doar ca un instrument în urmărirea interesului maghiar în interiorul și în exteriorul țării; că el avea avantaje economice palpabile și, în plus, aducea Ungariei o influență disproporționată în politica europeană. Mai mult decât atât, cercurile conducătoare maghiare aveau o viziune dinamică asupra aranjamentului dualist, astfel încurajându-se speranța

[99] Apud Gh. Brătianu, *op.cit.*, p. 173.

[100] Despre dificultățile, reale și închipuite, obiective și subiective, cu care s-a confruntat guvernul Károlyi, vezi Jászi, *op.cit.*, p. 39 și passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, într-o zi, centrul de putere se va muta de la Viena la Budapesta[101]. Realitatea crudă de după primul război mondial a dat o lovitură dură speranţelor maghiare, dar ea nu a reuşit să schimbe un tip de gândire care se raporta doar la "Regatul Sfântului Ştefan", o iluzie care dispăruse de pe harta Europei în 1541, dar care păruse atât de aproape de realitate înainte de 1914.

O contribuţie importantă la întărirea acestui mit al integrităţii teritoriale şi, ca o consecinţă, la privarea liderilor Ungariei de o moderaţie posibilă şi de un realism necesar, a fost adusă de către mulţimile de refugiaţi care au invadat Ungaria, şi în special Budapesta, în 1918-1920[102]. Plecarea unei părţi a populaţiei maghiare din regiunile care aparţineau acum ţărilor vecine a fost influenţată de varii factori: incapacitatea multora de a accepta pierderea statutului social; teama de violenţă fizică din partea armatelor străine sau de răzbunare din partea populaţiei locale pentru nemulţumiri trecute, reale sau imaginare; un naţionalism maghiar ardent, care i-a determinat pe mulţi oameni să respingă o viaţă sub dominaţie străină; pierderea securităţii economice. În general, refugiaţii au reprezentat fosta elită socială şi politică din teritoriile pierdute, beneficiarii din trecut ai hegemoniei maghiare din vechile zone minoritare ale ţării. Existenţa lor era legată de menţinerea statului-naţiune maghiar, iar prin dezmembrarea acestuia ei şi-au pierdut puterea politică şi bunăstarea economică. Este de înţeles că ei erau cei mai activi sprijinitori ai "integrităţii teritoriale" şi, mai târziu, ai politicii revizioniste. Deloc surprinzător, mulţi lideri politici din Ungaria interbelică erau originari din Transilvania (Oszkár Jsázi, Béla Kun, István Bethlen şi mulţi alţii) sau Slovacia (Albert Apponyi, spre exemplu).

Alături de aceste handicapuri psihologice şi de pierderea corespunzătoare a "sângelui rece" de către liderii maghiari, Ungaria a suferit datorită modului fragmentar în care a fost realizată pacea care o privea, luându-se în discuţie în mod individual şi secvenţial revendicările altor state asupra fostelor teritorii austro-ungare. Ea a avut şi dezavantajul suplimentar că tratatul ei a venit târziu, *într-un moment în care, aşa cum remarca un oficial maghiar, Aliaţii erau* "cumplit de plictisiţi de întreaga Conferinţă de pace" şi "intraseră într-un labirint din care nu mai găseau calea de ieşire"[103].

Într-adevăr, cea mai tragică consecinţă pentru maghiari a Tratatului de la Trianon a fost aceea că un sfert din întreaga populaţie a fost atribuit vecinilor săi. Aceste minorităţi maghiare de dincolo de graniţele sale au oferit o motivaţie potrivită pentru exploatarea nemulţumirilor reale sau imaginare. Având sentimentul că "procesul" său nu fusese imparţial, Ungaria a rămas cea mai

[101] Andrew J. Janos, *The Decline of Oligarchy. Bureaucratic and Mass Politics in the Age of Dualism (1867–1918)*, în vol. A. J. Janos and William B. Slottman, ed., *Revolution in Perspective, Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, Los Angeles, 1971, p. 23–24.

[102] István I. Mocsy, *Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem*, în vol. *War and Society...*, vol. VI, p. 491–508.

[103] Apud Sharp, *op. cit.*, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vehementă și mai ireconciliabilă dintre puterile revizioniste de-a lungul întregii perioade interbelice. Așa cum a subliniat marele istoric britanic E. H. Carr: "(...) frontierele Ungariei (...) sunt martore că ei (Aliații – n.ns.) și-au aplicat principiile oriunde a fost posibil în avantajul țării Aliate și în detrimentul celei inamice; și aceste injustiții minore au fost folosite cu prisosință de către propagandiștii maghiari"[104].

ROMANIA, HUNGARY, AND PARIS PEACE CONFERENCE (JANUARY-MARCH 1919)
(Summary)

The topic of our study is connected with the relations between Romania and Hungary, with those which the two states had with the Great Powers and neighboring countries, with the new political and territorial context in East Central Europe after the First World War, all this being concentrated on the most important issue: the Trianon Treaty and especialy Romanian-Ungarian frontier. The specific time envisaged by us is theat from commencing the Paris Peace Conference, on 18th of January 1919, until seizing of power by communists in Hungary, on 21st of March 1919. It was not possible that our study to contain every one of events which influenced the final decisions in Paris, but we took into consideration only the essential ones; we was not able to approach the totality of questions concerning Romania and Hungary during the Paris Peace Conference, but we endeavoured to outline the general course of events with regard to Trianon Treaty and particularly the new boundary between the two states; we above all tried to find out the explicit and implicit reasons of actions, facts, declarations, and opinions of main actors who performed on political european stage during those restless months of 1919. These actors were not masses, peoples, or nations – which acted only in their most-favoured framework: behind the scenes –, but some personalities who performed the leading roles: Ion I.C. Bratianu, Alexandru Vaida-Voevod, Mihály Károlyi, Béla Kun, Georges Clemenceanu, David Lloyd George, Woodrow Wilson, and others. Therefore, our study is just a piece of diplomatic history.

[104] E. H. Carr, *International relations between the Two World Wars, 1919–1939*, London, 1990, p. 10–11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ION TODERAŞCU

POLITICĂ ŞI LIMBAJ
NOTE PE MARGINEA UNOR EXPRESII DOCUMENTARE

Relaţia *politică-limbaj* trimite imediat la unul dintre instrumentele specifice vieţii externe de stat: *diplomaţia*. Evul Mediu românesc, pentru că la el ne vom raporta în aceste pagini de reverenţă, care comportă atâtea particularităţi, ni se relevă şi prin o interesantă evoluţie a limbii (şi, în consecinţă, a limbajului). Nu este inutil să amintim aici despre existenţa unui paralelism lingvistic, despre ceea ce am fi tentaţi să numim *diglossia* din cultura românească.

Limba română a fost multă vreme doar vorbită, în vreme ce mediul intelectual şi instituţional a avut ca expresie latina şi slavona (din sec. al XVII-lea şi greaca). Şi totuşi, în limba română s-a scris destul de devreme. Este, desigur, vorba despre *limba română neliterară* şi, ca rezultat, de *textele neliterare* care preced pe cele literare.

Dosarul arheologic al limbii române este astăzi mult mai complet. Al. Rosetti credea că "trebuie să se fi scris româneşte întotdeauna, sporadic şi pentru nevoi particulare"[1]. Într-adevăr, cercetările cele mai noi au putut stabili trei perioade în procesul de apariţie, dezvoltare şi consolidare a scrisului în limba română. Prima s-ar întinde până la începutul sec. al XIII-lea, perioadă puţin cunoscută în care, cu totul accidental, s-a putut scrie româneşte cu caractere latine şi chirilice. Din sec. XIII-XV se cunosc cuvinte româneşti în cuprinsul documentelor slavone şi latine, dar lipsesc "textele compacte" redactate româneşte. Veacul al XVI-lea, din care ne-au parvenit aprox. 200 de texte în limba română, aduce "consolidarea tradiţiei grafice româneşti"[2].

---

[1] Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în sec. al XVII-lea*, Bucureşti, 1968, p.468. Cu şapte decenii mai înainte, A.D. Xenopol avansase aceeaşi idee: "limba română a fost întrebuinţată încă din timpuri foarte adânci la scrierea unor acte private" (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, V, Iaşi, 1896, p.190).

[2] Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1985, p.17. Autorii socotesc că în regiunea Hunedoara-Banat, de maximă dezvoltare a umanismului românesc de expresie latină, s-au creat şi premisele primelor scrieri în limba română; Ion Gheţie, Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice, Bucureşti, 1974; Idem, Factori interni şi factori externi în problema începuturilor scrisului în limba română, în "Limba română", 1980, 2, p.123-127. Pentru cele mai vechi informaţii de scriere în limba română sunt de menţionat: N. Iorga, *Două conferinţe*, Bucureşti, 1898, p.98 şi 107-108,

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 125–134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralelismul lingvistic despre care vorbeam (propriu, de altfel, Evului Mediu în general) a însemnat contacte şi influenţe reciproce între *sacru* (limbile de cult şi de cultură) şi *profan* (limba vorbită). Diecii, grămăticii şi pisarii din cancelariile domneşti scriau latineşte ori slavoneşte, dar gândeau româneşte[3]. Aşa se face că în texte latineşti ori slavoneşti se întâlnesc cuvinte româneşti, forme gramaticale proprii limbii vorbite, ori ceea ce socotim potrivit să numim *expresii sapienţiale* de sorginte populară. Sunt o seamă de cuvinte înţelepte, proprii vorbirii curente, care se regăsesc în documente de mare valoare politico-diplomatică. Asupra unora dintre acestea am voi să ne oprim în aceste note dedicate, la o frumoasă aniversare, savanţilor-istorici **Petre Ş. Năsturel** (Paris) şi **Dumitru Năstasă** (Atena), amândoi distinşi cu înaltul titlu de Doctor Honoris Causa al Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

N. Iorga făcea, atunci când publica scrisorile de boieri şi de domni, o constatare pe măsura spiritului său. Scrisorile principilor noştri, spunea el, sunt nişte mărturii sigure "cuprinzând mult nu ca fapte, ci ca fel de a gândi şi a simţi – în cuvinte puţine"[4]. Într-adevăr, cele mai multe cugetări politice care îşi găsesc analogii în limbajul popular sunt din corespondenţa domnească. Să înţelegem, de aici, nu doar caracterul comun al limbii vorbite (cu inerentele deosebiri explicabile prin gradul de instrucţie), ci şi o altă imagine socială. Nu idilică, dar o trăire care ne duce cu gândul la relaţia între domn, cancelarie, curtea domnească şi "ţară" (aici cu înţeles de totalitatea locuitorilor).

Diplomatica noastră a moştenit, pentru primele secole de după întemeierea statală, relativ puţine acte care să exprime o concepţie politică de stat. Numărul acestora a crescut o dată cu trecerea timpului şi dezvoltarea comunicării cu alte

---

nota 6; Idem, *Istoria literaturii religioase*, Bucureşti, 1904, p.109; I. Crăciun, *Cartea românească în Transilvania*, Extras din "Scriptum", I, Braşov, 1944, p. 2; I.C. Chiţimia, *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în Rsl, I, Praga, 1948, p. 117-127; P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p.63-64; Gh. Popp, *Cartea românească medievală în slujba unităţii naţionale*, în "Probleme de bibliologie", Bucureşti, 1970, p. 24-25; *Manuscrisul de la Ieud*, ed. Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, 1977; Olimpia Guţu, Ana-Cristina Halichias, *Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550*, în RA, 1983, 4, p.390-401; I.C.Chiţimia, *"Texte de aur" - reevaluarea începuturilor scrisului în limba română*, în vol. *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Naţional*, II, Bucureşti, 1983, p.131-136; Al. Mareş, *Un verset psalmic în limba română din vremea lui Ştefan cel Mare?*, în "Studii şi cercetări lingvistice", 1984, 1, p. 47-48; Em. Vasiliu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba română în secolele al XII-lea - al XV-lea*, Universitatea Bucureşti, 1986 Opiniile despre cunoscutele texte rotacizante, originea şi datarea lor au cunoscut o continuă înnoire. În acest sens: Al. Mareş, *Datarea "Codicelui Voroneţean"*, în "Limba română", 1982, 1, p. 41-51; Idem, *Datarea Psaltirilor Şcheiană şi Voroneţeană*, în *Ibidem*, 1984, 3, p.190-198. Ion Gheţie consideră, reluând opinii mai vechi, că textele rotacizante (Psaltirea Şcheiană, Psaltirea Voroneţeană, Psaltirea Hurmuzaki şi Codicele Voroneţean), care sunt copii ale unor traduceri din slavoneşte, sunt originare din Moldova (şi nu din Maramureş cum au susţinut Iorga, Puşcariu, Candrea, Panaitescu, Cartojan) (*Moldova şi textele rotacizante*, în "Limba română", 1976, 3, p. 257-268).

[3] Gh. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sf. sec. X – începe. sec. XV)*, Bucureşti, 1974.

[4] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p.152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state. Ştim, bunăoară, că de la Mihai Viteazul s-au păstrat vreo 400 de scrisori din care 238 au caracter politic[5], de la Constantin Brâncoveanu 282 expediate diferiţilor destinatari (mai ales europeni; nu cerea el veşti amănunţite "della nostra Europa"?), din care 170 aveau un caracter politico-diplomatic[6], iar de la Dimitrie Cantemir 97 de scrisori (altele, nu puţine, fiind cunoscute ca menţiuni)[7]. În astfel de scrisori, care depăşesc rutina actelor curente (cele mai multe fiind în legătură cu stăpânirea pământului şi a satelor), se reflectă orizontul politic, sistemul de comunicare prin solii, existenţa unui adevărat "aparat specializat", cu oameni cunoscători ai limbilor consacrate (latina şi greaca), supleţea limbajului, formele şi formulele de precauţie, dar şi de derutare (prin texte cifrate) pentru cazul interceptărilor etc. O adevărată ştiinţă din care se va dezvolta diplomaţia modernă.

Detaşând din câteva scrisori reprezentative *expresiile sapienţiale* vom releva, şi în acest fel, un Ev Mediu românesc rafinat, capabil să exprime gândirea politică în formele cele mai expresive.

De la Ştefan cel Mare ne-au rămas documente diplomatice de o mare frumuseţe ideatică şi de limbaj. Dacă ar fi să amintim doar ceea ce istoricii au numit "scrisoarea circulară" din 25 ianuarie 1475 (care a ajuns la Buda, Cracovia, Viena, Veneţia, Milan, Vilnius şi Moscova) şi celebra solie a lui Ioan Ţamblac la Veneţia (8 mai 1477), încă ar fi suficient. Marele principe a dus, cum bine se ştie, o politică de echilibru, urmărind şi aducând în folosul Ţării Moldovei rivalitatea dintre cele două mari şi puternice regate vecine, Ungaria şi Polonia. A recunoscut suzeranitatea regelui de la Cracovia, uneori, în paralel, şi pe a aceluia de la Buda. Jocul acesta a fost definit de Ştefan cel Mare către sfârşitul domniei, atunci când era edificat atât asupra politicii polone cât şi a celei maghiare, în termeni de mare expresivitate şi înţelepciune: "Eu recunosc că m-am închinat, ca unui ocrotitor al meu regelui <Poloniei> căruia i-am cerut de mai multe ori *scut şi ajutor*, ca să nu ajung tributar turcilor. *Acuma însă am aruncat un os între doi câini ca să se mănânce între ei.* Eu vreau să văd care va învinge şi acela să fie domnul (= suzeranul) meu" (subl.ns. I.T.)[8].

Ştefan cel Tânăr, care "întru tot simăna cu firea moşu-său, lui Ştefan Vodă cel Bun...", cum spune Grigore Ureche[9], i-a moştenit şi abilitatea politică. Cele câteva scrisori politice care au ajuns până la noi, în special schimbul epistolar cu

---

[5] Constantin Şerban, *Contribuţii la repertoriul corespondenţei politice şi diplomatice a lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul*, red. coord. P. Cernovodeanu şi C. Rezachevici, Bucureşti, 1975, p. 259-275.

[6] P. Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, red. coord. P. Cernovodeanu şi Fl. Constantiniu, Bucureşti, 1989, p. 130.

[7] Constantin Şerban, *Contribuţii la repertoriul corespondenţei lui Dimitrie Cantemir*, în "Studii", 1973, 5, p. 1051-1065.

[8] Cf. Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sf. sec. al. XV-lea*, în Rsl, XVII, 1970, p.536.

[9] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suveranul polon, ne recomandă un tânăr cu mari însuşiri, cu orizont politic şi conştiinţa apartenenţei la lumea creştină, aflată într-o ireconciliere cronică cu păgânătatea. Solia lui Luca Cârjă <1523>, documentul acela atât de frumos, cuprinzător şi explicit, pe care B.P. Haşdeu îl considera un "monument de elocinţă", sintetizează într-o manieră desăvârşită această antinomie, *creştinătate-păgânătate*. Regele Poloniei Sigismund I şi seimul puternicului regat vecin erau îndemnaţi "să se ridice împreună cu toată *creştinătatea* împotriva *păgânului*, în bună prietenie şi înţelegere, *cum e între unghie şi deget...*" (subl.ns. I.T.)[10]. Anul următor (1524), Ştefăniţă Vodă, răspunzând soliei polone trimise prin Nepielschi, vestea că, fiind el însuşi ameninţat de otomani, nu putea oferi ajutorul solicitat. Era după victoria de la Tărăsăuţi (11 iunie 1524) contra unui corp de oaste otoman care se întorcea dintr-o incursiune de pradă în Polonia şi domnul Moldovei se aştepta la o replică din partea turcilor. "Trebuie să vă spun, accentua aforistic principele moldav, că *n-am văzut omul care, dacă însuşi se îneacă, dă ajutor altuia, ci însuşi trebuie întâi să înoate la mal*" (subl.ns. I.T.)[11]. Adevăr suveran, spus în cuvinte pilduitoare de rezonanţă populară într-o împrejurare dificilă pentru ţară. Tânărul domn urma, astfel, o cale politică instituţionalizată de marele său bunic.

Petru, căruia i s-a spus Rareş "dinspre numele muierii ce au fost după alt bărbat, târgoveţ din Hârlău, de l-au chiemat Rareş"[12], a fost socotit "un maestru al genului epistolar"[13]. Cel mai vrednic dintre urmaşii lui Ştefan cel Mare îşi dezvăluie firea năvalnică şi din stilul scrisorilor sale. El porunceşte celor ce-i slujeau cancelaria să scrie fără menajamente, direct şi aspru. La 22 august 1529, contrar uzanţelor diplomaţiei, se adresa bistriţenilor în termeni ca aceştia: "Am auzit că prin răutatea şi răzvrătirea voastră iarăşi v-aţi ridicat coarnele şi nu voiţi să vă supuneţi nouă..."[14]. Iar judelui şi juraţilor braşoveni, "prietenilor noştri iubiţi cu adevărat", care urmau altă cale politică (susţineau pe Ferdinand de Habsburg în competiţia pentru tronul Ungariei, în vreme ce Rareş îl sprijinea pe Ioan Zápolya), le promitea, în octombrie acelaşi an, "iarăşi război", distrugerea recoltei şi înfometarea: "Poate că voi, o prea nebuni şi proşti oameni, socotiţi că, fiind între pietre, pietrele puteţi să le şi roadeţi..."[15].

În corespondenţa din anii 1530-1533 cu regele Poloniei pentru Pocuţia, care "ni este adevărată şi legiuită moşie" (N. Iorga sesiza caracterul răzeşesc al acestui imperativ), Rareş strecoară, printre argumente şi amărăciuni, cugetări pe măsura gravităţii situaţiei. "Nu putem să nu ne mirăm, scria craiului Sigismund

[10] Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p.707; "Arhiva istorică a Românici", I, p. 12-13 (trad. lui B.P. Haşdeu); N. Iorga, Scrisori..., ed. cit., p.187; Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă Voievod (1517-1527)*, Iaşi, 1943, p.547.

[11] N. Iorga, *op.cit.*, p. 189; M. Costăchescu, *op.cit.*, p.561.

[12] Grigore Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 148.

[13] Ştefan S. Gorovei, *Un maestru al genului epistolar: Petru Rareş*, în "Almanahul Ateneu", 1986, p. 87-89.

[14] N. Iorga, *op. cit.*, p.191.

[15] Ibidem, p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I în 1532, că Măria Ta nu vrei să înţelegi şi că stărui să ai unul din ţinuturile noastre, *precum ar face un om pe care un zid bun îl acopere...*" (subl.ns. I.T.)[16]. Anul următor, voievodul Moldovei revine reclamând "bucata aceea de loc ca despăgubire pentru pagubele mele cele mari" (aluzie la înfrângerea de la Obertyn, 22 august 1531 şi pierderea artileriei Moldovei acolo – n.ns. I.T.). Ar fi mai înţelept ca regele să accepte această restituire "decât să-şi pună nădejdea în păgân (referire la tratativele cu Poarta din care a rezultat "pacea veşnică" din 1533). *Că n-am auzit vreodată ca un câine amestecându-se între sfinţi să facă vreun lucru bun. Aşa şi cu păgânii, că bucuria lor cea mare şi meşteşugul lor e să încurce între dânşii pe domnii creştini*" (subl.ns. I.T.). Petru Rareş solicită insistent despăgubire bănească (pe care Iorga o consideră "o şiretenie"): "... dacă Măria Sa Craiul nu isprăveşte cu mine, nu voi înceta şi mă voi răzbuna până la moarte. Acela în care Măria Sa Craiul nădăjduieşte (sultanul Soliman cel Mare, nota N. Iorga) nu mă va împiedica: *ştiu eu cum şi cu ce să-i astup gura*. Nu-mi voi lăsa răzbunarea şi dacă *lumea toată ar fi să se dărâme asupra mea*" (subl.ns. I.T.)[17].

Revenit la domnie (februarie 1541) după căderea din 1538, Petru Rareş nădăjduia în Dumnezeu, şi-i scria despre aceasta prietenului său Toma Boldorffer, birăul Bistriţei, "că vom fi ce am fost şi mai mult decât atâta...". Era un moment greu pentru Europa. Imperiul Otoman, condus atunci de Soliman cel Mare, era în zenitul puterii. În 1541, Buda avea să cadă şi Ungaria, regat multietnic, mare şi puternic, va dispărea ca stat de pe harta Europei, partea centrală fiind transformată în paşalâc. Prin solul său Avram din Bănila, domnul Moldovei se adresa iarăşi, în 1542, regelui polon Sigismund I. Este o epistolă deosebit de interesantă care, pe alocuri, se aseamănă până la identitate cu expunerea lui Ioan Ţamblac în faţa senatului Veneţiei la 8 mai 1477. Ar fi încă un semn că Petru Rareş cunoştea arhiva tatălui său. Sunt reluate idei fundamentale: Moldova era socotită "poarta şi cheia" Ungariei şi Poloniei şi a altor ţări creştine; dar, neavând ajutor de la creştini (aluzie la momentul 1538), păgânii "au răsturnat porţile şi au rupt cheia pentru toate ţările creştine". Turcii au luat Buda şi se gândesc să ia Ţara Transilvaniei, ţara Cehiei şi "vor să se ispitească şi asupra [...] Coroanei polone". Vor, spune Rareş, "*să înghită toată creştinătatea*", iar Polonia "*îi ţine în mâini ca pe un măr*" (trimitere la "pacea veşnică" din 1533). Domnul Moldovei îndeamnă la acţiune pe suveranul polon pentru că "eu, dacă aş vrea să fac ceva încă nu pot, *căci sunt foarte slăbit şi scărmănat*[18], *ca oaia de lup*". El, Rareş, care stătuse un timp la Istanbul, văzuse "*că nu-i bine să trăieşti cu ei, ca oaia cu lupul*" (subl.ns. I.T.)[19]. În acelaşi an, 1542, Rareş avusese "convorbiri [...] în pricini tainice" cu Matei Wlodek, solul

[16] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I/2, p. 64-65; N. Iorga, *op. cit.*, p. 196.
[17] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I/2, p. 72; N. Iorga, *op. cit.*, p.197-198.
[18] Andrei Pippidi propune în loc de "scărmănat" traducerea prin "gâtuit" (SMIM, X, 1983, p.153).
[19] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (sec. al XVI-lea)*, Bucureşti, 1979, p. 72-73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Sigismund I, căruia i s-a tânguit că regele nu-l ajută deşi îi era limpede "*că după gardul meu sărac* şed cei ce pot vedea şi afla că n-am putut fi demn ca şi aceşti *câini de tătari*, cărora însă stăpânul tău le dă leafă permanentă, când şi eu aş putea fi demn de Măria Sa, ca şi de toţi domnii creştini [...]. *Îmi zic păscător de capre şi ţăran*, dar şi eu, ca şi altul, sunt făptura Domnului şi *Dumnezeu nu mă va lăsa încă la fund*, că pot fi demn de domnii creştini şi de Măria Sa, regele" (subl.ns. I.T.)[20].

Cum se vede, diplomatica Ţării Moldovei este mai reprezentativă pentru infuzia de expresii populare cu caracter de cugetare. Ţara Românească "recuperează", în schimb, prin o operă fundamentală, lucrare ce ţine, prin excelenţă, de literatura sapienţială: *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Că domnul muntean a redactat *manu propria* ori prin intermediul unui secretar, nu are nici o relevanţă în acest context. Sunt deosebit de interesante sfaturile, cugetările, aforismele care dau farmec acestei lucrări parenetice. "Domnul care are minte nu-i trebuiaşte într-această lume altă avuţie, făr' numai numele cel bun..."; "domnul să socoteşte ca un deal mare şi nalt, când are nişte păzitori foarte buni de-l păzescu şi-l curăţescu de toate uscăciunile şi secăturile...". Primirea solilor, ospăţul, cozeria, gesturile fac laolaltă o ştiinţă a comportamentului politic. "Vinul amestecă inima omului şi-l face bărbat şi vesel, şi cugetă multe lucruri deşarte, şi cuvinte de nimic grăiaşte [...]. Iar înţelepciunea şi vitejia de la beţie să nu o crezi [...]; că cuvintele de la beţie strică cele ce ai cugetat la trezie". Cinstea stă mai presus de orice virtute, "că mai bine să pierzi din avuţiia ta, decât den cinste-ţi". Pentru cinste, domnul ţării "şi sângele şi-l va vărsa; că mai bună iaste moartea cu cinste, decât viaţa cu amar şi cu ocară. Nu fireţi ca pasărea ceia ce să cheamă cucu, care-şi dă oaolă dă le clocescu alte paseri şi-i scot pui, ci fiţi ca şoimul şi vă păziţi cuibul vostru...". La război, pus în faţă cu cei mulţi "să nu te înfricoşezi [...] că omul viteazu şi războinic nu să spare de oamenii cei mulţi, ci cum răsipeşte un leu o cireadă de cerbi şi cum omoară un lup o turmă de oi cât de mare [...], aşa şi omul viteaz şi bărbat şi hrăbor nu să înfricoşează de oamenii mulţi...". Avuţia cea mai de preţ este, spune sfătuitorul, "numele cel bun". Şi totuşi, este şi cealaltă "avuţie", foarte de folos "când să întâmplă domnului de are primejdie [...], să-şi miluiască oştile şi să le dea lefi. Că omul iaste ca porumbul: că porumbul unde află grăunţe mai multe, acolo fuge; aşijderea şi omul, unde află un domn darnic şi milostiv, acolo să adună să să hrănească..."[21].

Am exemplificat prin excerpte din capitolul "...*Pentru solii şi pentru războaie*", fiind cel mai interesant pentru istorici. El poate fi socotit o adevărată

[20] *Ibidem*, p. 88. Andrei Pippidi observa că "violenţa caracterului său <a lui Rareş> dârz izbucneşte ici şi colo, ca în aluzia la cei care, stând «după gradul meu sărac», îi zic «păstor de capre şi ţăran»" (loc.cit., p. 153).

[21] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu şi Gh. Mihăilă, Bucureşti, 1970, p.265, p.268, 270, 277-278, 280-281, 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

micromonografie de diplomaţie, tactică şi strategie politico-militară, dar şi de morală şi pedagogie "naţională".

La cumpăna veacurilor XVI-XVII a avut loc o activitate diplomatică fără precedent. Un alt timp, alţi oameni, alte aspiraţii, orientări şi priorităţi politice ca şi alte instrumente de comunicare. Un lung război, zis "de 13 ani" (1593-1606), între Imperiul Otoman şi Liga Sfântă (Imperiul Habsburgic, Papalitatea, Spania, Toscana, Mantova, Ferrara, Transilvania, Ţara Românească şi Moldova) a arătat slăbiciunile celui dintâi. Contactele Occident-Orient sunt mai liberalizate. În 1606, la Zsitvatorok, a fost încheiat primul tratat politic de factură modernă. Imperiul Semilunei a acceptat să stea, contrar preceptelor islamice, la masa tratativelor cu Imperiul Habsburgic, epicentrul politic al creştinătăţii. Suspiciunile de viaţă, de comportament între cele două lumi vor fi treptat ameliorate.

În acest climat politic s-a desfăşurat la noi domnia unificatoare a lui Mihai Viteazul. Solii săi au fost prezenţi pretutindeni, de la Istanbul şi Adrianopol la Roma, Veneţia, Madrid, Viena, Regensburg, Praga, Bratislava, Buda, Cracovia, Varşovia, Liov ori Moscova. Scrisori politice, poate cele mai multe din întreaga noastră diplomatică medievală (238 la număr, cunoscute până în urmă cu câţiva ani), sunt, totodată, şi foarte interesante. Ele conţin însemnări româneşti[22] şi aforisme cu caracter popular. Aflat într-o situaţie critică după victoria de la Călugăreni, cu turcii aşezaţi în satele şi oraşele ţării sale, Mihai Viteazul scria (la 12 septembrie 1595) pentru ajutor lui Stanislav Zolkiewski, castelanul de Lwow: "căci niciodată nu va fi mai uşor decât astă dată să putem să-l zdrobim pe vicleanul duşman până la capăt...". Iar apoi, într-un spirit care îi era propriu, recomanda demnitarului polon: "*...să stingeţi focul care arde peretele vecinului, înainte ca el să vă ajungă pe voi...*" (subl.ns. I.T.)[23]. Nobilul polon Valentin Walawski, comandantul unui polc de cazaci aflat în slujba lui Mihai Viteazul, a înregistrat o mărturisire interesantă şi din perspectiva limbajului popular preluat pentru efect pilduitor în documentele politice. Somat de Ieremia Movilă şi Andrei Báthory să renunţe la războiul cu otomanii şi să părăsească ţara, domnul muntean a replicat că "*până nu-i va arunca pământ peste ochi nu*

[22] Însemnări în limba română, scurte, concise, pe spatele unor documente redactate în limbi pe care voievodul nu le cunoştea, erau în obişnuinţa lui Mihai Viteazul. Astfel, pe actul care cuprindea condiţiile puse de Andrei Báthory turcilor el avea să scrie: "Ce-au trimes Batăr Andreiuş la <îm>păratul turcescu pentru pacea". Scrisoarea primită de la Guilhen de San Clemente, ambasadorul spaniol la Praga, conţinea notarea: "De la solul Şpanei carele şade lângă Împăratul". Pe o altă scrisoare, cu ştiri ce i-au fost trimise la Praga de Ladislau Rákoczy, a notat lapidar: "De la Racovţi Laeş". Pe varianta românească a cererilor lui Mihai Viteazul păstrată în arhiva personală a voievodului, care, după asasinatul de pe Câmpia Turzii, a ajuns în Arhiva imperială de război (Kriegsarchiv Wien), se află însemnarea: "Duhtor Peţi, cu ce-am venit" (Cf. N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în AAR, Mem.Sect.Ist.", seria II, tomul XX (1897-1898), p.477). Alte însemnări româneşti ale voievodului, în *Documente şi însemnări româneşti din sec. al XVI-lea*, vol. întocmit de Al. Mareş şi colab., Bucureşti, 1979, passim.

[23] *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, Bucureşti, 1982, p.120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

va înceta să lupte cu turcii...". Cât despre plecarea din Ţara Românească el a adăugat: "nu-mi las nimănui ţara şi moşia *până nu mă vor smulge de acolo târându-mă de picioare*" (subl.ns. I.T.)[24]. Gheorghe Raţ, trimisul lui Mihai Viteazul la curtea imperială habsburgică, a comunicat lui Bartolomeu Pezzen (11 ianuarie 1600) o informaţie care prefigura acţiunea de unire politică, unde se foloseşte o altă expresie cu reverberaţie populară: "când voi aduce sub stăpânirea mea cele trei ţări <române> atunci cu adevărat *voi putea apuca pe turc de barbă* şi voi face cu atât mai multe servicii creştinătăţii..." (subl.ns. I.T.)[25]. Să mai adăugăm şi formulările, de asemenea cu ecou popular, din raportul trimis împăratului Rudolf al II-lea în ianuarie 1601, unde sunt explicate împrejurările pierderii Transilvaniei după bătălia de la Mirăslău (18 septembrie 1600). Voind să recâştige încrederea imperială şi să obţină sprijin pentru refacerea situaţiei, Mihai Viteazul relata: ".. Iar Ţara Transilvaniei am cârmuit-o în numele Majestăţii Voastre [...], neabătându-mă *cât e negru sub unghie* de la învoiala făcută cu dumnealui Pezzen...". Şi, în continuare: "... *Dar precum vulpea anevoie îşi schimbă năravul*, aşa şi transilvănenii (înţelegem, nobilimea – n.ns. I.T.) cu greu se pot dezbăra de vechiul obicei..." (subl.ns. I.T.)[26].

Mihnea al III-lea, care şi-a spus "Mihail Radu Vodă", voind să imite pe marele său înaintaş, Mihai Viteazul, din care îşi făcuse un model, solicitând oficialităţilor de la Sibiu echipament de război (la 24 august 1658), regreta că n-a putut întreprinde nimic pentru a împiedica trecerea oştilor turco-tătare spre Transilvania, în cuvinte care se înscriu aceluiaşi limbaj popular cu caracter de cugetare: "*Căci cine se bucură la casa vecinului său când <o> veade arzând, iar mâine sau poimâine arde casa lui, ce vom face*" (subl.ns. I.T.)[27]. Iar vătămanul şi cei 12 juraţi din Câmpulungul Moldovei, "care sântu bătrâni", se adresau celor din cetatea Bistriţei, pentru deschiderea drumului, în termeni similari: "Că ne-u trimes Dumnezeu acmu noa multă supărare, de multe părţi [...]. Că astădzi iaste mânia lui Dumnedzău pre noi, iar mâine sau poimâne nu ştim la ce va veni vriamia [...]. *Să nu ne pae bine că arde cas<a> vecinului nostru astădzi, că mâne va arde ş-a nostră...*" (subl.ns. I.T.)[28].

*

Oprim aici exemplificările. Puţine la număr cele selectate de noi, ele ni se recomandă ca fiind rodul înţelepciunii populare. Sunt ceea ce ne-am îngăduit a numi *expresii sapienţiale*, care sugerează comunicarea socială. Ne este greu, ne este chiar imposibil să acceptăm o societate medievală formată din grupuri care trăiesc în izolare. Munca, lupta, judecata, sărbătorile, obiceiurile au adunat

[24] *Călători străini despre Ţările Române*, IV, Bucureşti, 1972, p. 178-179; *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, p.329.
[25] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XII, p.610; *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, p. 362.
[26] N. Iorga, *Scrisori...*, ed. cit., p.246; *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, p. 618.
[27] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 281.
[28] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, IV/2, p. 1435; N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, II, Bucureşti, 1900, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

laolaltă oameni din toate straturile sociale, de la domn şi dregător până la ţăranul din obşte, liber ori aservit. Aşa se explică existenţa unui limbaj comun, preluarea de către elite a aforismelor populare şi folosirea acestora în actele de cancelarie.

POLITIQUE ET LANGAGE. QUELQUES OBSERVATIONS SUR CERTAINES EXPRESSIONS DOCUMENTAIRES

(Résumé)

Les lettres politiques rédigées dans les chancelleries des princes roumains ont déjà fait l'objet d'une recherche assidue dans diverses perspectives, mais elles continuent d'intéresser et d'inciter à une nouvelle lecture autrement faite. En suivant une telle voie, l'auteur a pu sélectionner une série d'***expressions sapientiales***. Il s'agit de propos sages, propres à l'usage courant, qu'on retrouve dans des documents d'une grande valeur politique et diplomatique. On y voit la preuve du fait que, dans la société roumaine, les différents groupes sociaux communiquaient entre eux. Le travail, le combat, le jugement, les fêtes, les coutumes ont rassemblé des gens appartenant à toutes les couches sociales, du prince et des hauts dignitaires jusqu'aux paysans libres ou asservis. Cette situation explique l'existence d'un langage commun, le prélèvement des aphorismes populaires opéré par les élites qui les emploient dans les artes des chancelleries.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N.A. URSU

TRADUCERILE ARHIDIACONULUI (APOI ARHIMANDRITULUI) GHERASIM DE LA MITROPOLIA DIN IAŞI

1. În anul 1885, Dimitrie A. Sturdza a dăruit Bibliotecii Academiei Române manuscrisul aflat în prezent sub cota ms.rom. *451*, a cărui foaie de titlu are următorul cuprins: *Taina francmasonilor, care acum întâi s-au tălmăcit de pe limba franţozască pe limba moldovenească de chir Gherásim, arhidiacon a svintei mitropolii, cu toată cheltuiala dumisali Iordachi Darie biv vel pah [arnic], în zilile pre înălţatului domn mărie sa Alexandru Ioan Ipsilant voievod, la velet 1787, oct. 20* (vezi fotocopia alăturată, fig. 1). Este unicul manuscris în care s-a păstrat această traducere. Conţine 182 de foi in-octavo mic şi a fost copiat în întregime de Dimitrie Sturza, viitorul mare logofăt, bunicul donatorului, care semnează copia discret: "Dim. Stur." (f. 176^{r}). Nicăieri în cuprinsul manuscrisului nu este menţionat numele autorului acestei scrieri. Foaia de titlu a ei este însă reprodusă pe f. 6^{r}: *Rânduiala francmasonilor vădită şi taina mopsilor descoperită*, Amsterdam, 1778 (vezi fotocopia alăturată, fig. 2). Această foaie de titlu a înlesnit, după cum vom vedea, identificarea autorului.

Scopul informativ al traducerii este explicat de arhidiaconul Gherasim în următoarea prefaţă, intitulată *Proimion şi înştiinţare a tălmăcitoriului către cinstitul cetitori*: "Nimica este nou supt ceri, zice oareşicare filosof vechi, şi întru adevăr, de va cerceta cineva cu amăruntul, adevărul va afla că grăieşte. Numai omul, fiindu-i minte hotărâtă şi petrecire scurtă, nu-i este cu putinţă a pătrunde toate, cu toate că periérghie, ce o aduci cu sine născându-să, îl sileşti neîncetat a cerceta, a afla şi a pătrundi prin toate. Însă tot aceea ce el n-au ştiut şi i s-au descoperit, lucru nou pentru dânsul poate a să numi, cu toată zisa acelui filosof. Firească periérghie ce au avut şi văditoriul aceştii taine silindu-mă şi pre mini, şi îndemnându-mă şi împlinire poftii a unui cinstit obraz (care va fi numit de către prescriitoriul cărţii), am priimit a mulţămi periérghie dumisali, tălmăcind această carte în limba noastră, cu toate că materie ei este întru pre rău prepus al obştiei şi poate a-mi pricinui multă defăimare. Însă cunoscând că ea este pre departe de adevăr, am tălmăcit-o, ca toţi cei ce vor ceti să cunoască greşita socoteală ce au de această tagmă. Ierei Gherasim" (f. 3^{r}–3^{v}).

Pentru a oferi celor interesaţi o sumară, dar cât mai exactă informaţie asupra conţinutului acestei cărţi, reproducem titlurile diviziunilor ei, cu indicaţia paginilor din manuscrisul versiunii româneşti: *Înainte cuvântare prea de*

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 135–158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuință (f. 7^{r}–17^{r}), *Tabla de cele ce cuprinde această carte* (f. 17^{v}), *Pre cinstitului frate Procopie, doftor și francmason, unul din cei pre cinstiți a celor 22 lojuri așăzate în Pariz* (f 18^{r}–19^{v}), *Înștiințare* (f. 20^{r}–21^{r}), *Taina francmasonilor* (f. 22^{r}–92^{r}), *Adăosătura la Taina francmasonilor* (f. 92^{v}–136^{v}), *Priimire dascalului* (f. 92^{v}–102^{r}), *Povestire pre scurt de Ieram, Adoniram sau Adoram, arhitecton capiștii lui Solomon* (f. 102^{v}–109^{v}), *Catehizmul francmasonilor, care cuprinde cele mai alesă întrebări și răspunsuri ce fac între dânșii pentru să să cunoască, atât ucenicii cât și calfele. Și dascalii au deosăbit răspunsurile lor, care nu să cuvin decât numai singur la dascali, puind la început o r.* [= replică, răspuns] *a dascalului* (f. 110^{r}–122^{v}), *Întrebări ce adaog la unile din cele de sus, când un francmason strein cere să fie într-o loji* (f. 123^{r}–123^{v}), *Jurământul ce fac francmasonii la a lor ce întâi priimire, țind mâna asupra Evangheliii* (f. 124^{r}–124^{v}), *Slovile francmasonilor* (f. 125^{r}–127^{v}), *Semne, pipăiri și cuvinte a francmasonilor* (f. 128^{r}–131^{r}), *Însămnări asupra a deosăbite obiceaiuri a masoneriei* (f. 131^{v}–136^{v}), *Taina mopsilor descoperită* (f. 137^{r}–156^{v}), [Alte adaosuri ale autorului, după ce a predat cartea la tipografie] (f. 156^{v}–158^{r}), *Cântări a cei pre vrednice de evlavie frăție a francmasonilor* (159^{r}–166^{r}), *Cântări a dascalilor* (f. 166^{v}–167^{v}), *Cântare a priveghitorilor* (f. 168^{r}–170^{r}), *Cântare a calfelor* (f. 170^{r}–170^{v}), *Cântări a ucenicilor* (f. 170^{v}–176^{r}), *Loja 1. Însămnare lojii cum priimesc pre ucenici ca să-i facă calfe, după cum s-au scris la Pariz, cu lipsa ei* (f. 177^{r}–177^{v}), *Loja 2. Însămnare lojii cum priimesc pre dacali, după cum s-au scris la Pariz, cu lipsa ei* (f. 178^{r}–178^{v}), *Loja 3. Adevărata însămnare a lojii când priimesc pre ucenici* (f. 179^{r}–180^{r}), *Loja al 4* (f. 180^{v}–181^{v}), *Loja 5. Însămnare lojii mopsilor* (f. 182^{r}–182^{v}).

Cartea tradusă de arhidiaconul Gherasim constituia deci, prin referințele ei istorice, prin dezvăluirea "secretelor" și prin prezentarea amănunțită a unor practici și ritualuri ale francmasoneriei acelor timpuri, un excelent mijloc de recomandare a conținutului democratic și umanitar al activității enigmaticei și prea hulitei societăți, care, firește, putea să arate cititorilor "greșita socoteală ce au de această tagmă".

2. Referindu-se, într-un studiu din anul 1928, la conspirațiile antifanariote din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea organizate de unii boieri și reprezentanți ai bisericii din Moldova, pe care le consideră de inspirație francmasonă, N. Iorga aduce drept mărturie și traducerea *Tainei francmasonilor*, de către arhidiaconul Gherasim, ucenicul episcopului Leon Gheuca de la Roman (devenit în 1786 mitropolit al Moldovei), din îndemnul și cu cheltuiala cunoscutului boier conspirator Iordache Darie[1].

Despre originalul traducerii Iorga afirmă că "e datorit cunoscutului abate Prau [sic!] și a fost tipărit la Amsterdam în 1778"[2]. Numele întreg și corect al

[1] Vezi N.Iorga, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în AAR, "Memoriile Secțiunii istorice", seria III, tomul VIII, 1928, p. 301–304, și extras.
[2] *Ibidem*, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorului cărţii traduse a fost citat, în anul 1968, de Paul Cernovodeanu: "On peut également identifier l'original de la *Taina franc-masonilor* de l'abbé Prau (!), traduit par ce même Gherasim en 1787, dans la III-e édition de l'ouvrage connu de l'abbé Gabriel Louis Calabre Perau (1700–1767), prieur à la Sorbonne, intitulé *Le secret de l'Ordre des Francs-Maçons...*, paru à Amsterdam en 1778"[3], dar titlul cărţii nu este cel menţionat de P. Cernovodeanu, ci *L'Ordre des Francs-Maçons trahi, et le Secret des Mopses révélé*, aşa cum a fost el reprodus de ierodiaconul Gherasim sau de Dimitrie Sturza, copistul manuscrisului, în traducerea foii de titlu a originalului (vezi mai sus). Titlul versiunii româneşti, *Taina francmasonilor*, reprezintă traducerea titlului primei părţi a cărţii: *Le Secret des Francs-Maçons*.

În bibliografia lui J.-M. Quérard, *La France littéraire ou Dictionnaire bibliographique*, tom. VII, Paris, 1835, p. 42, este menţionat faptul că prima ediţie a acestei cărţi a abatelui Perau a apărut, fără dată, la Paris, apoi, tot fără dată, la Amsterdam şi Toulouse, cu titlul: *L'Ordre des Francs-Maçons trahi et leur secret révélé*. Ediţia a doua, revăzută şi adăogită de autor, a apărut la Amsterdam, în anul 1745, cu titlul: *L'Ordre des Francs-Maçons trahi, et le Secret des Mopses révélé* (vezi fotocopia alăturată, fig. 3). Ediţia a treia, apărută tot la Amsterdam, în 1778, reproduce întocmai ediţia din 1745, cum dovedeşte textul traducerii româneşti. La Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi există un exemplar din ediţia a doua (cota CR I-1326).

Abatele Gabriel-Louis-Calabre Perau a fost un sârguincios literat francez, care s-a ocupat mai ales cu editarea a numeroase scrieri. A iniţiat şi îngrijit, de exemplu, ediţii ale operelor lui Boileau, în 1735, Bossuet, în 1743–1755, şi Rabelais, în 1752.

3. N. Iorga a crezut că arhidiaconul Gherasim, traducătorul *Tainei francmasonilor*, este Gherasim Clipa, viitorul episcop de Huşi (1796–1803) şi de Roman (1803–1826): "El nu e altul decât diaconul trimes de mitropolitul Leon, el însuşi un traducător din franţuzeşte, la Leipzig, împreună cu Alexandru, nepotul mitropolitului, ambii fiind supt conducerea vestitului scriitor sârb, plin de «filosofie», Dosoftei Obradovici, care îndeplinise în Moldova rosturi de preceptor pe lângă familiile Balş şi Callimachi. E viitorul episcop de Roman Gherasim"[4]. În continuare Iorga schiţează biografia episcopului Gherasim Clipa, folosind şi informaţiile oferite de episcopul Melchisedec, în *Cronica Romanului*. El nu stabileşte însă legătura între *arhidiaconul* Gherasim, traducătorul *Tainei francmasonilor* (în 1787), şi *arhimandritul* Gherasim de la

[3] În recenzia la studiul lui Alexandru Duţu, *Mişcarea iluministă moldoveană de la sfârşitul secolului XVIII* ("Studii", 1966, nr. 5), în RESEE, VI, 1968, nr. 2, p. 388.
[4] N. Iorga, *art.cit.*, p. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitropolia din Iaşi, traducătorul *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12* a lui Voltaire (în 1792)[5] şi al *Istoriei Americăi* (în 1795).

Puţin mai târziu, ocupându-se de prima traducere românească a operei lui Voltaire, *Histoire de Charles XII*, făcută de "Gherásim arhimandrit mitropoliei Iaşului", Olga Cosco are în vedere şi traducerea *Istoriei Americăi* făcută de acelaşi arhimandrit Gherasim, precum şi traducerea *Tainei francmasonilor* a arhidiaconului Gherasim de la mitropolia din Iaşi, şi se întreabă: "Sunt aceşti doi Gherasim, unul arhidiacon al mitropoliei Iaşului în 1787 şi celălalt arhimandrit al aceleiaşi mitropolii între 1792–1795, una şi aceeaşi persoană? Şi dacă aceşti doi Gherasim sunt una şi aceeaşi persoană, îi putem noi identifica cu un al treilea Gherasim, ajuns în 1796 episcop de Huşi şi mai târziu de Roman, a cărui biografie a fost reconstituită, în trăsături largi, de d-l N. Iorga în *Istoria bisericii româneşti*? Această problemă depăşeşte însă cadrul cercetării de faţă; în rândurile ce urmează ne vom mărgini numai la traducerea operei lui Voltaire"[6].

Alţi cercetători nu şi-au mai pus aceste întrebări. Unii au ocolit problema, iar majoritatea au considerat că arhidiaconul Gherasim din 1787 şi arhimandritul Gherasim din 1792 şi 1795 sunt una şi aceeaşi persoană, pe care au identificat-o, ca şi N. Iorga, cu viitorul episcop de Huşi şi de Roman, Gherasim Clipa. Noi înşine am acceptat această identificare, în anii 1975 şi 1977, când am atribuit lui Gherasim Clipa două traduceri anonime care au particularităţi lingvistice identice cu cele ale traducerilor făcute de arhidiaconul (apoi arhimandritul) Gherasim în anii 1787, 1792 şi 1795. Descoperirea, în anul 1975, a unei preţioase însemnări a arhimandritului Gherasim de la mitropolia din Iaşi, făcută la 17 august 1796 pe o carte grecească aflată acum la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, şi cercetarea de către noi a acestei însemnări, în anul 1985, au arătat însă că *arhidiaconul (apoi arhimandritul) Gherasim* de la mitropolia din Iaşi, traducătorul scrierilor respective, *nu este una şi aceeaşi persoană cu Gherasim Clipa*, viitorul episcop[7].

Pe marginea de jos a primelor 16 foi ale cărţii greceşti intitulate *Mărgăritarele Sfântului Ioan Gură de Aur* (Veneţia, 1780) de la BCU Iaşi (cota CR *III–100*) se află următoarea însemnare, în limba română: "Această sfântă carte ce să numeşte Mărgăritul Sfântului Ioan Hrisostom mi l-au dăruit iubitul mieu frate chir Iosif Hâjdău cântăreţul. Prea milostive Is.Hs., izbăveşte-l de muncele cele vecinice şi împărăţii tale îl fă părtaş. Luminează-i ochii lui cei sufleteşti, dacă aşă bine au plăcut neagiunsei tale pronii a-i întuneca pe cei trupeşti. Şi pre iubitul său mai mic frate Gherásim, arhimandrit mitr. Iaşului şi proin igumen mănăstirei Slatina, nu-l trece cu vedere, prea bunule Hse. 1796,

[5] Manuscrisul acestei traduceri, aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, fusese semnalat de A.D. Xenopol şi C. Erbiceanu, în *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885, p. 270, apoi descris sumar de I. Minea, în CI, I, 1925, p. 403.

[6] Vezi *Primele cărţi franceze traduse în româneşte: Istoria lui Carol al XII-lea de Voltaire*, în "Cercetări literare", I, 1934, p. 105.

[7] Vezi N.A. Ursu, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (la 1792)?*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 1, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avgust 17, la mănăst. Neamţu" (vezi fotomontajul alăturat, fig. 4). Pe verso foii de gardă de la începutul cărţii se află o pecete inelară cu următoarea inscripţie: "Gherasim arhimandrit mitr. 1789, fe."[8]. Scrisul însemnării citate este identic cu scrisul din ms. *IV-5* de la BCU din Iaşi, *Istorie craiului Sfeziei Carol 12* (vezi fotocopia alăturată, fig. 5) şi cu cel din ms. *40* de la Biblioteca Academiei Române, *Istoria Americăi, tomul 2* (vezi fotocopia alăturată, fig.6), fapt care demonstrează că aceste două manuscrise sunt *autografe* ale arhimandritului Gherasim.

La data de 17 august 1796, când acest Gherasim, traducătorul scrierilor menţionate, îşi declina, în însemnarea citată, calitatea de *arhimandrit* al mitropoliei din Iaşi, rang monahal superior obţinut de el probabil în februarie 1789, după cum atestă inscripţia de pe sigiliul său reprodusă mai sus, Gherasim Clipa era deja *episcop* la Huşi, ales în această funcţie la 1 iunie 1796. Folosind datele aflate în "Condica sfântă" a mitropoliei din Iaşi privitoare la alegerea lui Gherasim Clipa ca episcop de Huşi, Melchisedec afirmă că "la Huşi, în locul lui Veniamin, s-a ales dichiul sfintei mitropolii, ieromonahul Gherasim"[9]. Acelaşi lucru este afirmat şi în "praxa" [= actul de întărire] dată lui Gherasim Clipa de către Iacob Stamati, la 7 iunie 1796: "cercat-am şi am aflat pe cinstitul între ieromonaşi chir Gherasim, dichiul mitropoliei noastre, vrednic de toată ştiinţa şi plecat întru viaţa călugărească [...] Pe numitul ieromonah chir Gherasim [...] l-am hirotonisit episcop la sfânta episcopie a Huşului"[10]. Aşadar, la 1 iunie 1796, dintre cei doi Gherasim aflaţi în funcţii mai importante la mitropolia din Iaşi, episcop de Huşi a fost ales Gherasim *ieromonahul*, dichiul [= vicarul administrativ al] mitropoliei, nu Gherasim *arhimandritul*, traducătorul din anul 1787 al *Tainei francmasonilor*, cum a crezut N. Iorga. Între cei trei candidaţi la alegerea din 1796 a episcopului de Huşi era şi un alt Gherasim, *ierodiaconul*, egumenul mănăstirii Precista din Roman, fost dichiu al episcopiei Romanului, mort în anul 1797, care s-a dovedit a fi un remarcabil scriitor şi traducător român al acelei epoci[11].

Cunoscutul scriitor sârb Dositei Obradovici, care în anii 1781–1782 stătuse în Moldova, unde se împrietenise cu episcopul de Roman, Leon Gheuca, afirmă în autobiografia sa, publicată în anul 1785: "când am lăsat Moldova, m-a însărcinat bunul meu prieten, episcopul de Roman, ca să primesc, când voi ajunge în Saxonia, sub îngrijirea mea pe doi tineri ai lui, pe Alexandru Ghiuca, nepotul lui, şi pe diaconul Gherasim, pre cari îi trimisese înaintea mea acolo. Calea ne-au fost peste Lemberg, Polonia şi Silezia [...], şi prin Lipsca am trecut

[8] Vezi Nicos Gaidagis, *Catalogul cărţilor greceşti de la Biblioteca Centrală Universitară "M. Eminescu"–Iaşi*, vol. II (secolul al XVIII-lea), Iaşi, 1975, p. 282. Cf. şi Martin Bodinger, *Catalogul cărţilor rare şi preţioase* [de la BCU Iaşi], vol. IV, secolul XVIII, Iaşi, 1981, p. 687.

[9] Melchisedec, *Cronica Huşilor şi a episcopiei cu aseminea numire*, Bucureşti, 1869, p. 388–389.

[10] Melchisedec, *Cronica Romanului şi a episcopiei de Roman*, partea a II-a, Bucureşti, 1875, p. 177–178.

[11] Vezi *art.cit.* la notele 15 şi 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Halle şi am luat la mine şi pe sus zişii tineri"[12]. Obradovici, care considera "tineri"pe studenţii încredinţaţi lui de către Gheuca, avea atunci 43 de ani. N. Iorga şi toţi istoricii literari de mai târziu care s-au referit la activitatea lui Gherasim Clipa au crezut că *el* este tânărul diacon Gherasim trimis la studii de către episcopul Leon Gheuca. Melchisedec avea însă informaţii de la persoane demne de încredere că Gherasim Clipa, fiul preotului din Vicovul de Sus, călugărit la Putna, a trecut în Moldova, după răpirea Bucovinei de către austrieci, şi s-a oprit la mănăstirea Slatina, "unde a petrecut mai mult timp, şi a devenit şi dichiu al mănăstirei, sub egumenul Sofronie Rădăşanul. În urmă fu luat la mitropolie şi pus dichiu"[13]. Probabil că el era încă dichiu la Slatina, în anul 1782, când "diaconul Gherasim" de la episcopia Romanului a fost trimis la studii în Germania.

Având în vedere faptul, mai rar întâlnit în mediul monahal românesc din secolul al XVIII-lea, că arhimandritul Gherasim ştia franţuzeşte, ca şi episcopul Leon Gheuca[14] şi un alt călugăr cărturar din anturajul acestuia, ierodiaconul Gherasim Putneanul[15], precum şi faptul că acelaşi arhimandrit Gherasim era în relaţii apropiate cu Dimitrie Sturza şi cu Iordache Darie, eventual şi cu alţi membri ai lojei francmasonice înfiinţate la Iaşi în 1772[16], credem că el este tânărul diacon trimis la studii de Leon Gheuca în anul 1782. Acest Gherasim a fost un apropiat al episcopului Leon, care l-a adus la Iaşi, în 1786, când Leon Gheuca a devenit mitropolit al Moldovei, şi care, cu câteva luni înainte de a muri[17], l-a înălţat, în februarie 1789, la rangul de arhimandrit. Este puţin probabil ca acel tânăr diacon trimis la studii să fi fost ierodiaconul Gherasim Putneanul, care prin anii 1780–1782 era încă dichiu la episcopia Romanului, apoi egumen al mănăstirii Precista Mare din Roman, pentru că în testamentul său, alcă-

[12] După Ioan Russu, *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sârbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad, 1885, p. XVII. Vezi şi Mirco Jivcovici, *Dositej Obradović în contextul relaţiilor româno-sârbe*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1971, p. 24.

[13] Melchisedec, *Cronica Huşilor...*, p. 389.

[14] Vezi Ioan Russu, *op.cit.*, p. XX. Cf. şi Doina Cobeţ, *Prima gramatică franceză tradusă în limba română*, în "Limba română", XXXIX, 1990, nr. 2, p. 125–129, unde este prezentat şi comentat ms. *1595* de la BAR, care conţine traducerea gramaticii lui Pierre Restaut, *Abrégé des principes de la grammaire française*, făcută de mai multe persoane, probabil în timpul episcopatului lui Leon Gheuca la Roman. Manuscrisul conţine şi o însemnare (încercare de condei) a lui Leon din vremea când era mitropolit al Moldovei.

[15] Vezi N.A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în AIIAI, XXIII, 1986, partea I, p. 239–254, reprodus într-o redacţie revăzută, sub titlul *Ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, un scriitor căutat timp de un secol şi jumătate*, în volumul nostru *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Iaşi, 1997, p. 285–319.

[16] Vezi N. Iorga, *art.cit.* la nota 1, şi P.P. Panaitescu, *Medaliile francmasonilor din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în RI, XIV, 1928, nr. 10–12, p. 354–355.

[17] Vezi I. Apostu, *Contribuţii istorico-bisericeşti. Data trecerii către Domnul a mitropolitului Leon Gheuca*, în MMS, LV, 1979, nr. 7–8, p. 578–580.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuit la 15 iunie 1797, cu puţin timp înainte de a muri, el se declara un om bătrân[18].

În stadiul actual al cercetărilor, cunoaştem deci relativ bine biografia episcopului Gherasim Clipa[19], care de acum înainte prezintă mai puţin interes pentru istoria literaturii române, deoarece nu ştim dacă a avut şi preocupări literare, însă dispunem doar de câteva date privitoare la biografia arhimandritului Gherasim, care a desfăşurat la Iaşi, prin anii 1787–1795, o bogată şi valoroasă activitate de traducător, de mare interes pentru istoria limbii române literare şi pentru istoria culturii româneşti în ansamblu. În mod eronat, această activitate literară a fost pusă pe seama viitorului episcop Gherasim Clipa, pentru că nici un cercetător nu a mai mers la izvoare, nu a confruntat datele de pe foile de titlu ale traducerilor arhimandritului Gherasim cu informaţiile aflate în actele alegerii ca episcop a lui Gherasim Clipa, pe care le comunică Melchisedec, ca să poată observa confuzia făcută de N. Iorga în anul 1928. În afara faptului că în anul 1787 era arhidiacon, iar după februarie 1789 a fost arhimandrit al mitropoliei din Iaşi, că până în 1796 fusese şi egumen al mănăstirii Slatina, probabil între iunie/iulie 1789 şi februarie 1793[20], că era prieten cu Dimitrie Sturza şi în relaţii cu Iordache Darie, că dedică traducerea *Istoriei Americăi* episcopului Antonie de la Roman şi că era prieten cu "fratele" (de călugărie !) "chir Iosif Hâjdău cântăreţul" de la mănăstirea Neamţ, nu mai avem deocamdată nici o informaţie sigură cu privire la viaţa arhimandritului Gherasim. Unele particularităţi lingvistice ale traducerilor sale arată că era originar din nordul Moldovei.

4. În manuscrisul *IV–5* de la BCU Iaşi se află textul intitulat *Istorie craiului Sfeziei Carol 12, acum întâi tălmăcită după al nostru dialect, prin silinţa şi osteneala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iaşului. Despărţită în opt cărţi. 1792* (vezi fotocopia alăturată, fig. 5). Este traducerea cunoscutei opere a lui Voltaire, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*. După cum am văzut, acest manuscris este *autograful* traducătorului. Acelaşi text se mai păstrează în ms. rom. 4619 de la BAR, intitulat *Istorie craiului Sfeziei Carol 12-le, tălmăcită pe limba moldovenească de sfinţie sa chir Gherasim, arhimandritul mitropoliei Iaşului. Despărţită în opt cărţi. 1799, săptv.*, care a

[18] Vezi Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomei Măzereanu. Schiţă biografică şi bibliografică, cu mai multe anexe*, Bucureşti, 1914, p. 80, şi N.A. Ursu, *art.cit.* la nota 15.

[19] Vezi C. Bobulescu, *Neamul Holbăneştilor cu al episcopului Gherasim Clipa-Barbovschi (1796–1803–1826) şi arhimandritul Sofronie Barbovschi predicatorul (m. 1850)*, în "Revista Societăţii istorico-arheologice din Chişinău", XIX, 1929, p. 65–84, şi articolul intitulat *Clipa, Gherasim*, din *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, semnat de Algeria Simota, în care sunt adunate şi sintetizate aproape toate datele şi bibliografia privitoare la viaţa şi activitatea sa.

[20] Cum atestă unele documente menţionate în *Creşterea colecţiunilor* [Bibliotecii Academiei Române], vol. XXXI–XLIII (1920–1932), Bucureşti, 1936, asupra cărora ne-a atras atenţia colegul Ştefan S. Gorovei, căruia îi aducem şi aici calde mulţumiri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost descris de Olga Cosco[21], şi în ms. cu nr.de inventar *81* din biblioteca mănăstirii Putna, descris de Ion I. Nistor[22]. Textul din ms. 4619 de la BAR este o copie din anul 1805, efectuată în localitatea Cotul Morii, de "Lázar Ştefan, diac ot divan" (f. 157^{v}), iar textul din manuscrisul de la Putna, având acelaşi titlu cu cel din ms. *4619*, a fost copiat în anul 1812, la mănăstirea Slatina, de Andronachi Popovici. Foaia de titlu a acestor două copii indică faptul că traducerea arhimandritului Gherasim a mai avut cel puţin o copie, datată "1799, septembrie", astăzi pierdută[23].

Raportând traducerea arhimandritului Gherasim la numeroasele ediţii din secolul al XVIII-lea ale originalului francez, Olga Cosco a ajuns la concluzia că "traducerea românească urmăreşte ediţia princeps a lui Voltaire, din 1731, sau cel puţin una care reproduce exact această ediţie. În nici un caz ediţia din 1751, care este mult adăogită şi care a rămas ca text definitiv"[24]. În continuare, autoarea relevă o serie de calităţi ale traducerii şi atrage în mod deosebit atenţia asupra aspectului curios de mozaic al lexicului folosit de Gherasim, în care, alături de numeroasele cuvinte de proveniență neogreacă sau turcă, unele des întâlnite în textele epocii, apar şi multe neologisme de proveniență franceză, adaptate în română potrivit normelor fonetice şi morfologice specifice limbii române literare a perioadei respective. În anexa studiului (f. 115–117), Olga Cosco a reprodus un fragment din cartea a şaptea a operei lui Voltaire tradusă de Gherasim.

5. *Istoria Americăi*, ultima traducere semnată de arhimandritul Gherasim, se părtrează în ms. *IV–17* de la BCU Iaşi (două volume) şi în ms. rom. *40* de la BAR. Primul volum de la BCU Iaşi are următoarea foaie de titlu: *Istoria Americăi, cuprinzind un perilipsis a aflării ei, ţerimóniile bisericeşti şi politiceşti, începutul legilor, a lor tagme şi desidemonii, rânduielile cârmuirii, firile şi obiceiurile lăcuitorilor ei, adunate din deosăbite cărţi a celor mai vrednici de credinţă istornici şi acum întâi tălmăcite în dialectul moldovenesc, prin osteneala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iaşului. 1800. Tomul întâi.* Foaia de titlu a volumului al doilea conţine acelaşi text, până la numele şi funcţia lui Gherasim, iar în continuare textul următor: *Închinată preasfinţitului episcop al Romanului, chiriu chiriu Antonie. Tomul 2. 1795.* Aceste două volume sunt copiate de persoane diferite, care nu-şi menţionează numele în manuscrise şi nici nu au fost încă identificate. După cum am văzut, ms.rom. *40* de la BAR, care conţine textul volumului al doilea al traducerii, este *autograful* traducătorului (cf. fotocopia alăturată, fig. 6).

---

[21] Vezi *art.cit.* la nota 6.

[22] Vezi O *traducere din Voltaire în arhiva mănăstirii Putna*, în "Junimea literară", XXVIII, 1939, p. 1–5.

[23] Vezi şi Adriana Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, 1946, p. 143–144.

[24] Vezi *art.cit.* la nota 6, p. 105–107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încercând să elucideze problema izvorului sau a izvoarelor *Istoriei Americăi* tradusă de Gherasim, Paul Cernovodeanu a ajuns, în anul 1968, la concluzia că "Gherasim Clipa [...] est également l'auteur d'une intéressante transposition (datée entre les années 1795 et 1800) de la monographie de William Robertson, *The History of America* (1777), connue dans sa version grecque et éditée à Vienne, par George Ventotis, en 1792–1793"[25]. Puțin mai târziu, în 1971, P. Cenovodeanu revine asupra acestei probleme și comunică noi concluzii: "Plus tard circula l'*Histoire d'Amérique*, par l'Ecossais William Robertson, transposée d'abord dans un ouvrage de compilation, réalisé entre les années 1795–1800 par l'archimandrite moldave Gherasim Clipa Barbovschi, qui s'était servi également du texte de J.H. Campe[26] [...] Par l'analyse du texte, on peut constater que le traducteur s'est servi partiellement de l'ouvrage de Robertson, probablement dans sa version française (la première édition en 4 tomes avait paru à Maestricht en 1777) ou bien dans une traduction grecque (édition Vendotis, datant de 1792–1793, pour laquelle voir ci-dessous), ainsi que de la synthèse mentionée de Campe et de plus de différents autres ouvrages que nous n'avons pu réussir à identifier, du fait que l'exposé de l'érudit ecclésiastique présente certains écarts par rapport aux monographies des deux historiens mentionés, ce qui atteste le recours à d'autres sources également"[27]. Era greu însă de admis opinia lui P. Cernovodeanu că Gherasim a putut face, în anul 1795, o asemenea compilație, îndeosebi pentru faptul că traducerea lui nu are capitole sau paragrafe corespunzătoare în operele menționate ale lui W. Robertson și J.H. Campe.

Părerea mai veche că Gherasim a putut folosi pentru traducerea sau compilația sa unele surse grecești, încă neidentificate, pe care am împărtășit-o și noi[28], se întemeia pe faptul că limba acestui text abundă în cuvinte de proveniență neogreacă. După cum am văzut însă, și traducerea *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12,* făcută de Gherasim după original, conține numeroase cuvinte de proveniență neogreacă. Ele erau deci specifice limbii lui Gherasim, iar folosirea lor nu mai poate constitui un indiciu că izvorul traducerii *Istoriei Americăi* ar fi sau ar trebui să fie grecesc. La o nouă lectură a acestei traduceri, ne-au atras atenția o serie de cuvinte al căror aspect fonetic indică mai curând folosirea de către Gherasim a unei surse în limba franceză. De exemplu, în ms. *IV–17*, vol. I: "și de atuncea Capul *Tampetii* au luat nume de Cap de *Bon Esperans*, care va să zică Cap de Bună Nădejde" (f. 4^{v}), "la zăhărăria ce am la *Ghinéa*, în Africa" (f. 33^{r}), "la ostrovul *Gadelup*" (f. 46^{r}); în vol. II: "gubernia *Paragai*" (f. 15^{v}), "pe malurile gârlelor *Urugai* și Parana" (f. 17^{v}), "perigrafia *Brezilii*" (f. 87^{r}), și

[25] Vezi recenzia citată la nota 3.

[26] Autorul trimite la opera lui Joachim Heinrich Campe (1746–1818), *Die Entdeckung von Amerika (Ein Unterhaltungsbuch für junge Leute)*, trei volume, Hamburg, 1780.

[27] Vezi *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII-e et XVIII-e siècles* (III), în RRH, X, 1971, nr. 4, p. 721–722.

[28] Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 23, 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altele. Orientându-ne deci cercetările spre determinarea eventualei surse franceze a traducerii lui Gherasim, identificarea ei ne-a fost înlesnită de semnalarea de către bibliograful I. Kara a unei cărți rare aflate la Biblioteca Județeană "Gh. Asachi" din Iași (cota II-3271), intitulată astfel: *Histoire des différens peuples du monde, contenant les cérémonies religieuses et civiles, l'origine des religions, leurs sectes et superstitions, et les moeurs et usages de chaque nation, avec la situation géographique des empires, royaumes et républiques des quatre parties du monde, par M. Contant Dorville* [29]. Această carte, apărută la Paris, în anii 1770–1771, are șase volume in-octavo, de cca 550 de pagini fiecare. Din exemplarul aflat în biblioteca ieșeană lipsește volumul al șaselea. La BAR există un exemplar complet (cota II-566542). De pe foile de titlu ale volumelor 2–6 lipsește fraza care începe cu cuvintele: *avec la situation...*, fiind înlocuită cu textul unei dedicații. Autorul cărții, André-Guillaume Contant d' Orville (1730–1800), este un obscur literat francez, care a scris numeroase piese de teatru, câteva romane și diverse compilații cu caracter enciclopedic, cum este și această istorie universală.

Pe unele foi din volumele 1, 3 și 5 ale exemplarului de la Iași al acestei cărți se găsesc diferite însemnări în românește, în franțuzește (cu greșeli ortografice) și în grecește, dintre care o parte au fost reproduse de I. Kara în nota citată. Ele nu aparțin însă unei singure persoane, cum a crezut I. Kara. Astfel, însemnările: "Gérassim, mon ami aimable, me l'a donné cette ouvrage" și "Nuremberg est milieu du globe", de pe recto foii de gardă de la începutul vol. 3, și semnătura de proprietate a cărții, în grecește, de pe foaia de titlu a vol. 5, sunt ale lui Dimitrie Sturza, cel care a copiat traducerea *Tainei francmasonilor*. Același scris, în grecește, și aceeași semnătură a lui Dimitrie Sturza se mai găsesc în ms. grecesc *90* de la BAR (f. 50^{v}), care conține istoria Ecaterinei a II-a, o poezie erotică și o piesă de teatru, toate în limba greacă, copiate de Dimitrie Sturza și datate 10 ianuarie 1788, pe foaia de gardă de la începutul cărții *Les Oeuvres de Virgile*, vol. 4, Paris, 1743, aflată la BCU Iași (cota CR I-226), și pe foaia de gardă a volumului al doilea al ediției de la Frankfurt, 1736, a *Cugetărilor* lui Oxenstiern, carte aflată de asemenea la BCU Iași (cota CR I-1208). Restul însemnărilor din cartea lui Contant Dorville, în românește și în franțuzește, de pe interiorul ultimei coperte a vol. 1, de pe recto și verso foii de gardă de la începutul vol. 3 (cuprinzând copia textului intitulat *La confession de Voltaire* și traducerea titlului respectiv sub forma: *Ispovedania lui Volter pre învățatului*), de pe interiorul ultimei coperte a vol. 3, de pe interiorul primei coperte, de pe recto foii de gardă de la început, de pe recto și verso foii de gardă de la sfârșit și de pe interiorul ultimei coperte a vol. 5, aparțin aceleiași persoane care a scris textul *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12* din ms. *IV–5* de la BCU Iași și textul *Istoriei Americăi*, vol. 2, din ms.rom. *40* de la BAR, manuscrise care, după cum am văzut, sunt *autografele* traducătorului acestor texte, arhimandritul

[29] Vezi I. Kara, *Un anonim luminist moldovean*, în "Cronica", XIV, 1979, nr. 47, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gherasim de la mitropolia din Iaşi. Aşadar, exemplarul de la Biblioteca Judeţeană din Iaşi al *Istoriei diferitelor popoare ale lumii* a lui Contant Dorville a aparţinut arhimandritului Gherasim, care l-a dăruit prietenului său Dimitrie Sturza. Anonimul iluminist şi voltairian moldovean asupra căruia a atras atenţia I. Kara este deci acest Gherasim.

Volumul al cincilea al *Istoriei* lui Contant Dorville este consacrat Americii, iar *Istoria Americăi* a arhimandritului Gherasim reprezintă traducerea, capitol cu capitol, a unei mari părţi (422 de pagini) din acest volum, cuprinzând descrierea Antilelor, a Mexicului, a Americii Centrale, a Peruului, a Braziliei şi a Canadei, până la capitolul intitulat (în traducerea lui Gherasim) *Pentru ionglori sau doftori a canadienilor şi ţărimóniile îngropărilor acestor noroade*, care nu este tradus în întregime, textul fiind întrerupt. Dispunerea materiei în cele două volume ale traducerii aparţine lui Gherasim, care separă în textul tradus, printr-o numerotare aparte a capitolelor, şi descrierea Mexicului de cea a Antilelor. După cum am văzut mai sus, însăşi foaia de titlu a traducerii lui Gherasim reproduce o parte din foaia de titlu a cărţii lui Contant Dorville.

6. Studiul comparativ al limbii numeroaselor traduceri efectuate în Moldova către sfârşitul secolului al XVIII-lea ne-a dus la concluzia că, în afara celor trei traduceri cunoscute ale sale, arhimandritul Gherasim a mai tradus încă trei scrieri importante, rămase anonime sau atribuite altor persoane.

6.1. În ms.rom. *46* de la BAR se află textul intitulat *Viaţa domnului Heruvim de la Ronda. Tomul întâi* (f. 1[r]). După titlu urmează însemnarea: "Această istorie s-au scos de pe nişte tetradii spanioleşti în dialectul franţuzesc, şi de pe aceasta s-au tălmăcit în limba moldovenească. La let 1793, avg. 31". Deasupra titlului se află altă însemnare: "Această istorie este scrisă de [...] iscălit, Vasâ [...]". Pagina fiind stricată în partea dreaptă, sus, nu se poate citi numele întreg al copistului. Sub această însemnare este scris, de altă mână, numele *Vasile Neculescu*. Nicăieri însă nu este menţionat numele autorului, ori al traducătorului român. Este vorba de romanul picaresc al lui Alain-René Lesage (1688–1747), *Le Bachelier de Salamanque ou Mémoires et aventures de Don Chérubin de la Ronda*, publicat prima dată în anul 1736. În manuscrisul de la BAR se găsesc traduse numai primele 33 de capitole ale operei, care cuprind aproape jumătate din textul original (al 33-lea capitol este incomplet, căci partea de la sfârşit a manuscrisului este stricată de umezeală). Nu putem şti dacă a fost tradus atunci întregul roman al lui Lesage, căci altă copie a acestui text nu mai cunoaştem[30]. O altă traducere în româneşte a acestui roman a fost realizată mult mai târziu, de către Gr. Mihăiescu, şi s-a tipărit la Craiova, în 1847.

6.2. În anul 1794 a apărut la Iaşi, în tipografia mitropoliei Moldovei, sub titlul *Critil şi Andronius*, traducerea românească a primelor nouă capitole din

[30] Am semnalat şi am atribuit arhimandritului Gherasim (considerat a fi Gherasim Clipa) această primă traducere românească a romanului lui Lesage în nota intitulată *Un roman francez tradus în secolul al XVIII-lea*, în "Cronica", X, 1975, nr. 14, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partea întâi a celebrului roman alegoric *El Criticón*, capodopera scriitorului spaniol Baltasar Gracián (1601–1658). Numele traducătorului nu este menţionat nici pe foaia de titlu, nici în prefaţa cărţii, nesemnată. În ms. *5654* de la BAR se află, într-o copie din anul 1840, traducerea capitolelor 10–13 din partea întâi a romanului, iar în ms. *2740* de la BAR, într-o copie din anul 1827, se găseşte traducerea părţii a doua, cu excepţia capitolului al patrulea din original (*Muzeul omului de lume*). Nu avem până acum nici o ştire că s-ar fi tradus atunci în limba română şi ultima parte a romanului. Analiza limbii celor trei texte în care se află prima traducere românească a cărţii lui Gracián demonstrează că aceasta se datoreşte unui singur traducător, rămas necunoscut.

Pe foaia de titlu a volumului apărut în anul 1794 se afirmă că traducerea s-a făcut "de pre limba grecească, pre limba noastră moldovenească". Cu toate acestea, opiniile privitoare la limba din care a fost tradus romanul sunt împărţite. Prezenţa în textul tipărit la 1794 a unor cuvinte şi expresii de proveniență franceză l-a determinat pe V.A. Urechia să susţină, în anul 1861, că traducerea s-a făcut prin intermediul unei versiuni franceze[31]. Într-un studiu dezvoltat consacrat acestei traduceri, Dan Simonescu arată că, în secolul al XVIII-lea, romanul a fost tradus şi în neogreacă, de către Ioan Rali, fost mare stolnic, în anul 1754 (textul păstrat în ms.gr. *62* şi *88* la BAR), şi de către un necunoscut (textul păstrat în ms.gr. *63* de la BAR). Ambele traduceri greceşti conţin numai prima parte a romanului (13 capitole) şi au fost făcute după versiunea franceză a lui Maunory (partea I, din 1696) şi a unui anonim (părţile a II-a şi a III-a), tipărită integral în anul 1709. După ce constată că în textul românesc tipărit în 1794 apar cuvinte cu aspect fonetic franţuzesc şi calcuri după limba franceză, Dan Simonescu conchide: "Totuşi, observând că franţuzismele sunt în genere cele curente ale păturii intelectuale din vremea aceea, observând că grecismele sunt dese şi substanţiale, ţinând seama şi de afirmaţia din titlu că s-a tradus din greceşte, cred că traducerea s-a făcut din această limbă, şi anume după textul lui Ioan Rali, care are la bază textul francez al lui Maunory. Aşa se explică şi asemănarea izbitoare dintre cele două versiuni"[32]. Pentru Dan Simonescu, faptul că în ms. *2740* unele cuvinte româneşti au alături, în paranteză, cuvintele corespunzătoare greceşti "nu lasă nici o urmă de îndoială că textul a fost tradus din greceşte"[33].

Făcând unele precizări în legătură cu traducerile greceşti ale romanului lui Gracián, care până în anul 1800 au circulat numai prin copii manuscrise, Ariadna Camariano-Cioran completează informaţiile privitoare la ms.gr. *62, 63* şi *88* de la BAR, descrise de Dan Simonescu, semnalează existenţa la BAR a

[31] Vezi V.A. Urechia, *Cărţi rare: Critil şi Andronius*, în "Ateneul român", I, 1861, p. 35–36, şi *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1893, p. 525. Această opinie a fost adoptată de Pompiliu Eliade, în *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines*, Bucureşti, 1898, p. 332–333.

[32] Vezi *Un roman spaniol în Moldova secolului al XVIII-lea*, în "Anuarul Liceului Naţional din Iaşi pe anii şcolari 1942–1945", Iaşi, 1946, p. 55.

[33] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui nou manuscris grecesc (*1206*) care conţine traducerea romanului lui Gracián şi conchide că "Ralis a tradus întreaga operă spaniolă. Primul volum ni s-a păstrat în ms.gr. *62*, al treilea în ms.gr. *1206*, şi fragmente din al doilea în ms.gr. *88*"[34]. Despre textul tipărit în anul 1794, Ariadna Camariano-Cioran afirmă că "versiunea română se apropie mai mult de cea a anonimului cuprinsă în ms.gr. *63*. Dar nici între textul din ms.gr. *63* şi cel român nu există deplină identitate, cum vom vedea mai jos, avându-se în vedere servilismul absolut cu care se făceau atunci traducerile. În cazul acesta, se pot emite două ipoteze: ori a existat şi o altă traducere în limba greacă, pe care traducătorul român a urmat-o servil, deoarece nu încape îndoială că este o traducere din greceşte, ori traducătorul român, ceea ce ni se pare mai puţin probabil, şi-a permis neînsemnate abateri de la prototipul său, şi în acest caz el a tradus textul grecesc cuprins în ms.gr. *63*"[35]. În legătură cu fragmentele traducerii româneşti din ms. *5654* şi *2740*, autoarea ne asigură că "comparaţia textelor dovedeşte, fără cea mai mică îndoială, că traducerea s-a făcut după textul grecesc al lui Ralis [...] Aşadar – conchide Ariadna Camariano –, textul românesc tipărit este o traducere după o versiune greacă pe care nu o cunoaştem sau după versiunea greacă anonimă cuprinsă în ms.gr. *63*, iar textele româneşti din ms. *2740* şi *5654* sunt traduceri după textul grecesc al lui Ralis"[36].

Un nou studiu, îndeosebi stilistic, consacrat versiunii româneşti din 1794 a *Criticonului* lui Gracián au publicat, în anul 1978, Ileana Bucurenciu şi Coman Lupu. Autorii nu au cunoscut precizările citate mai sus ale Ariadnei Camariano-Cioran. Referindu-se deci numai la opiniile lui V.A. Urechia, Pompiliu Eliade şi Dan Simonescu privitoare la intermediarul francez sau grecesc după care s-a făcut traducerea românească, Ileana Bucurenciu şi Coman Lupu atrag în mod deosebit atenţia asupra numărului mare de cuvinte de proveniență franceză aflate în textul românesc, precum şi asupra unor construcţii şi calcuri frazeologice care "ne peuvent être acceptés que comme des transpositions qui obéissent à une variante française. Ces preuves de fidélité témoignent de l'emploi du *Criticón* français par le traducteur roumain dans une mesure au moins égale à l'emploi de la variante grecque. Aucune analyse – si détaillée qu'elle soit – ne peut négliger le rôle du texte français comme intermédiaire entre le texte espagnol et la version roumaine du *Criticón*"[37].

Într-un articol publicat în anul 1977, în care ne-am ocupat de paternitatea traducerii româneşti din 1794 a *Criticonului* lui Gracián, am aderat la opinia lui Dan Simonescu şi a Ariadnei Camariano-Cioran potrivit căreia traducerea s-a făcut prin intermediul unei versiuni greceşti, explicându-ne prezenţa în textul

[34] Vezi *Precizări şi indentificări privind unele traduceri româneşti din greacă (sec. al XVIII-lea)*, în RITL, XXII,1973, nr. 2, p. 274–278.
[35] *Ibidem*, p. 276.
[36] *Ibidem*, p. 277–278.
[37] Vezi *La première traduction roumaine de "El Criticón" de Baltasar Gracián*, în *Hommage à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatrevingt-dixième anniversaire*, Bucureşti, 1978, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc a cuvintelor şi expresiilor de proveniență franceză prin cunoaşterea de către traducător şi a limbii franceze[38]. Acum însă, când am constatat că arhimandritul Gherasim, căruia i s-a atribuit traducerea *Criticonului*, a făcut toate cele trei traduceri cunoscute ale sale numai din limba franceză şi că aceste traduceri abundă totuşi în cuvinte de proveniență greacă, credem că el a tradus *Criticonul* tot din limba franceză. Cuvintele cu aspect fonetic francez şi calcurile după construcții sau expresii franțuzeşti aflate atât în textul tipărit în 1794 cât şi în textele copiate în ms. *5654* şi *2740* demonstrează, aşa cum au arătat Ileana Bucurenciu şi Coman Lupu, că traducerea s-a făcut după textul francez, nu după cel grecesc. Altfel traducătorul nu ar fi putut folosi, de exemplu, în textul tipărit, cuvinte şi forme ca *adorni* "a orna" ("purta la oblâncul şelii sale doauă pistoale prea *adornite*, întru a lor tocuri", p. 62), *conversasie* (p. 4, 42), *duc* "duce" (p. 83, 84), *familier* (p. 91), *Floráns* "Florența" (p. 84), *Hérchiul* (p. 49), *ogur* "augur" (p. 75, 80), *Oras* "Horațiu" (p. 49), *prens* "prinț" (p. 48, 59, 70, 74, 78, 83), *prensasă* "prințesă" (p. 86), *prinsesă* (p. 91), *provensii* "provincii" (p. 42), *senă* "scenă" (p. 79), *viţăroa* "vicerege" (p. 35, 37, 40, 84), nici construcții ca "în cea dintâiaş dată ce l-au văzut, l-au socotit *pentru* om, împreună şi *pentru* cal" (p. 62), "sânt hotărâți *pentru* a face binele" (p. 63), "norodul cel prost socotiia pe această mare crăină *pentru* o fărmăcătoare" (p. 83), "până a-i purta şi peste umerii lor, cu toată greutatea *de a lor* lanțuri" (p. 60), şi altele. Cuvintele latineşti *cura* şi *facies* au fost transcrise de traducător cu aspect fonetic francez: *chiúra* (p. 105) şi *fasiés* (p. 86). Particularități lingvistice identice sau similare apar şi în textul aflat în ms. *2740*: *bezoar* (f. 45^{v}), *duc* (13^{r}, 25^{v}), *Hércules* (f. 37^{r}, 38^{r}), *mori* "negri" (f. 14^{r}).

Întrebându-se cine ar putea fi anonimul traducător al fragmentului din *Criticon* publicat în 1794 şi al părților rămase în manuscris, Dan Simonescu a emis ipoteza că acesta ar putea fi aceeaşi persoană cu traducătorul *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12* şi al *Istoriei Americăi*, prezentate mai sus, adică arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iaşi. În articolul citat, am demonstrat că traducerea *Criticonului* lui Gracián a fost făcută, într-adevăr, de acest Gherasim (confundat atunci cu Gherasim Clipa).

6.3. Ms.rom. *194* de la BAR, intitulat *Pentru ştiința stihiilor, unde să cuprindi şi alte ştiinți*, este o culegere de cugetări şi comentarii filozofice şi morale privitoare la natură, viață, societate şi altele. Acest manuscris a fost descris întâi de Melchisedec, în *Cronica Romanului şi a episcopiei de Roman*, partea a II-a, Bucureşti, 1875, p. 112–115. Pe atunci manuscrisul se afla în proprietatea lui V.A. Urechia, care l-a dăruit Academiei Române în anul 1883. Alte copii ale textelor aflate în acest manuscris nu mai există. La sfârşit are următoarea însemnare: "Această carte este tălmăcită de preosfinția sa mitropolit Leon, din limba franțuzască în ce moldovinească, în carele să arată multe învățături. 1814, mai 1" (f. 83^{v}). Aşadar, textul este o copie din anul 1814, făcută de "un

[38] Vezi *Traducătorul necunoscut al romanului "Critil şi Andronius"*, în "Limba română", XXVII, 1977, nr. 4, p. 351–355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scriitori foarte ordinariu, care, neînțelegând ideele, a degenerat așa de tare zicerile, încât în unele pasage cu greu se poate descurca sensul", cum o apreciază Melchisedec. Numele copistului nu este cunoscut. De asemenea, nu este menționat nicăieri numele autorului cărții traduse.

Din cel 29 de texte, câte cuprinde antologia din ms. *194*, 14 au fost publicate, în anul 1816 (fără indicația locului de apariție a cărții, dar sigur la Iași, în tipografia mitropoliei), sub titlul: *Hrisun engólpion. Carte prea interesitoare, tălmăcită din limba franțozească de un pravoslavnic moldovean iubitori de neam și râvnitori slavii și păsirii neamului său întru știință. Iară acum întâi dată în tipari cu cheltuiala dumisale biv vel stolnic Iordachi Boghean, prin aceeași râvnă.* Cartea are o scurtă prefață, intitulată *Către cetitori*, semnată de stolnicul Iordache Boghean. După cum vedem, numele traducătorului este ascuns acum prin misterioasa prezentare făcută lui în foaia de titlu a cărții.

Potrivit afirmației din nota citată de la sfârșitul ms. *194*, Melchisedec și, după el, toți cercetătorii de până acum au considerat manuscrisul acesta drept o traducere a lui Leon Gheuca, fostul episcop al Romanului, apoi mitropolit al Moldovei. Nefiind încă indentificată o antologie franceză cu același conținut, Alexandru Duțu, care a stabilit că primele șapte texte din ms. *194* (*Pentru fericire, Pentru moarte, Pentru oameni, Pentru turburare și nestatornicie vieții omenești, Pentru cei mari, Pentru lume* și *Pentru ființa lui Dumnezeu*) sunt reproduse după lucrarea lui Massillon, *Pensées sur différents sujets de morale et de piété*, a crezut că manuscrisul reprezintă o antologie alcătuită de Leon Gheuca, prin traduceri din diverse cărți franceze aflate în biblioteca sa[39]. Părerea lui Al. Duțu a fost întărită de faptul că Ileana Vârtosu a identificat încă două surse ale antologiei, și anume: *Traité de l'existence et des attributs de Dieu* al lui Fénelon, din care au fost reproduse șapte texte (*Pentru pământ, Cercare firii pintru apă, Pintru aer, Cercetare firii pintru foc, Cercetare firii pintru ceri, Cercetare firii pentru soare* și *Pintru facire trupului omului*) și *Dialogues des morts* ale lui Fénelon, din care este reprodus dialogul dintre Alexandru și Clitus[40]. În ultimul timp, noi am identificat alte două surse ale acestei antologii. Prima este cartea intitulată *Les Caractères d'Épictète, avec l'explication du Tableau de Cébès*, alcătuită de abatele de Bellegarde și apărută la Trévoux, în anul 1700 (alte ediții în 1701 și 1772), din care au fost reproduse cinci texte, intitulate fiecare *Haractiriul lui Epictit*, cuprinzând câte o cugetare din *Manualul* lui Epictet, însoțită de un scurt comentariu. Cartea aceasta a fost tradusă în limba română de către ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului. Textul tradus se păstrează în trei copii: ms. *124* de la Arhivele Statului din Iași, datat 24 februarie 1779, ms. *VI-49* de la BCU Iași,

[39] Vezi Al. Duțu, *Alte contribuții documentare la tratatul de istoria literaturii române*, în "Steaua", XVII, 1966, nr. 6, p. 117–125, și *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 228–234, 240–244.

[40] Vezi *Un manuscris românesc al "Întâmplărilor lui Telemac" de Fénelon: filieră, localizare, datare, paternitate*, în "Limba română", XXV, 1966, nr. 1, p. 34–35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nedatat, dar probabil din jurul anului 1780, şi ms.rom. *27* de la BAR, datat 1785[41]. Textele reproduse din *Les Caractères d'Épictète* aflate în ms. *194* reprezintă altă traducere decât cea din manuscrisele menţionate. A doua sursă identificată de noi este opera lui Gian Francesco Loredano, *Gli Scherzi geniali*, din care a fost reprodus textul intitulat *Seneca înţeleptul* (povestirea a 11-a din volumul întâi). După cum se ştie, această operă a lui Loredano a fost tradusă integral în limba română, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin intermediar grecesc, sub titlul *Zăbava fandasiei* (primele zece capitole au fost traduse de Toma Dimitriu, logofătul mitropoliei din Iaşi, iar restul de medelnicerul Constantin Vârnav[42]). Textul aflat în ms. *194* reprezintă altă traducere a capitolului respectiv decât cea făcută atunci de Constantin Vârnav[43]. Aşadar, au mai rămas doar opt texte din antologia aflată în ms. *194* a căror sursă directă nu a fost încă identificată (*Pentru Platon socotit ca un lăudător al lui Socrat*, *Socotelile lui Chicheron asupra legii şi a evlaviii*, *Gândiri asupra ştiinţii cugetului*, *Gândiri a lui Chicheron asupra legii*, *Gândire a lui Chicheron asupra cugetării*, două texte, şi *Gândire a lui Chicheron asupra legii*, două texte).

Având în vedere sursele multiple folosite la alcătuirea acestei antologii şi faptul că este puţin probabil ca un român din Moldova să fi avut la îndemână, în jurul anului 1780, cărţile franceze respective, ca să poată alcătui o asemenea antologie, noi credem că ms. *194* reprezintă traducerea unei antologii alcătuită astfel de un autor francez şi tipărită în Franţa, care nu a fost încă identificată. Afirmaţia copistului din însemnarea citată mai sus transmite o informaţie care poate fi adevărată: "Această carte este tălmăcită [...] din limba franţuzască în ce moldovinească".

După ce am arătat că este puţin probabil (practic imposibil) ca antologia aflată în ms. *194* să fi fost alcătuită de episcopul Leon Gheuca, aşa cum s-a crezut, să vedem acum dacă traducerea din limba franceză a cărţii respective poate fi opera lui, aşa cum afirmă copistul manuscrisului în nota citată. Nu avem nici o altă informaţie că Leon Gheuca ar fi făcut traduceri. Referindu-se la episcopul Leon al Romanului, căruia i-a fost oaspete în iarna şi primăvara anului 1782, cărturarul sârb Dositei Obradovici afirmă, într-o scriere a sa publicată în anul 1783 (deci la numai un an după trecerea lui pe la Roman şi în timpul vieţii episcopului, care putea afla cele relatate de fostul său musafir!) că "el, fiind episcop, a învăţat limba franceză, a adunat cu mare cheltuială foarte aleasă bibliotecă, *a dat a se traduce* pe limba sa feliurite cărţi..."[44] (deci nu a

[41] Vezi N.A. Ursu, *Ierodiaconul Gherasim Putneanul (+1797) de la episcopia Romanului, primul traducător român din limba franceză*, în "Cronica", XXXI, 1996, nr. 19–20, p. 6–7. Textul integral al *Manualului* lui Epictet din această traducere a fost editat de mitropolitul Antonie Plămădeală în anexa studiului *Prima traducere a "Manualului" lui Epictet în româneşte*, în MA, XXIX, 1984, nr. 9–10, p. 595–662.

[42] Vezi N.A. Ursu, *Traducerile logăfătului Toma Dimitriu de la mitropolia din Iaşi*, predat spre publicare Anuarului Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iaşi.

[43] Vezi şi Ariadna Camariano-Cioran, *art.cit.* la nota 34, p. 278.

[44] Vezi Ioan Russu, *op.cit.* la nota 12, p. XX. Sublinierea noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tradus personal!). Aşadar, Leon Gheuca a fost numai un mecenat, un animator al bogatei activităţi culturale care se desfăşoară atunci la Roman şi la Iaşi, din iniţiativa şi cu sprijinul său, de către unii colaboratori ai lui. Este semnificativ, în primul rând, faptul că pe foaia de titlu a broşurii tipărite în anul 1816, cu selecţiuni din traducerea aflată în ms. *194*, nu este menţionat ca traducător fostul episcop şi mitropolit Leon Gheuca, ci un anonim "pravoslavnic moldovean iubitori de neam şi râvnitori slavii şi păşirii neamului său întru ştiinţă". De ce s-ar fi ascuns numele lui Leon Gheuca, mort în anul 1789, care a lăsat o amintire frumoasă la episcopia din Roman şi la mitropolia din Iaşi? Noi credem că traducerea antologiei aflate în ms. *194* nu este făcută de Leon Gheuca, ci numai din iniţiativa şi cu cheltuiala lui, iar pe foaia de titlu a originalului sau a copiei după care s-a transcris textul, în anul 1814, va fi fost menţionat doar acest lucru. Particularităţile lingvistice ale textului aflat în ms. *194* arată că traducătorul antologiei este acelaşi Gherasim care a tradus *Taina francmasonilor*, *Istoria craiului Sfeziei Carol 12* şi *Istoria Americăi*. Probabil că această traducere a fost făcută de el pe când se găsea la Roman.

7. Pentru a dovedi faptul că limba celor trei traduceri anonime pe care i le atribuim arhimandritului Gherasim este în fond identică cu limba celor trei traduceri cunoscute ale sale, citâm în continuare câteva particularităţi lingvistice care leagă între ele aceste şase traduceri şi care îl individualizează pe acest Gherasim între traducătorii români de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Folosim în demonstraţie următoarele sigle ale textelor comparate: *GCA – Critil şi Andronius* (Iaşi,1794); *GIA (I şi II) – Istoria Americăi* (ms. *IV-17* de la BCU Iaşi, vol. I şi II); *LVH – Viaţa domnului Heruvim de la Ronda* (ms. *46* de la BAR); *PSG – Pentru ştiinţa stihiilor* (ms. *194* de la BAR); *PTF – Taina francmasonilor* (ms. *451* de la BAR); *VIC – Istoria craiului Sfeziei Carol 12* (ms. *IV-5* de la BCU Iaşi).

7.1. În traducerile lui Gherasim apare des cuvântul *crăină* "regină", creat de la *crai* "rege", după lat. *regina*, fr. *reine* sau germ. *Königin*. De exemplu, "*crăină* a Danemarcăi" (*VIC*, f. 4^{r}), "*crăina* Engliterii" (*VIC*, f. 141^{r}; cf. şi 9^{r}, 11^{v}, 89^{r}, 205^{r}); "*crăina* Izabela" (*GIA I*, f. 7^{r}; cf. şi 90^{v}), "la o parte a căriia pusăsă rând trupurile *crăinilor* lui Peru" (*GIA II*, f. 55^{r}). Cuvântul *crăină* "regină" apare şi în două dintre traducerile pe care i le atribuim lui Gherasim: "am dat plicul ce era scris către *viţă crăina*" (*LVH*, f. 38^{r}; cf. şi 40^{v}); "Artemi era o *crăina*" (*GCA*, p. 83, cf. şi 84), "[priceperea este] *crăina* şi doamna a toate faptele vieţii" (*GCA*, p. 96; cf. şi 48), "[inima este] *crăina* tuturor celorlalte lăuntruri" (*GCA*, p. 105).

Acest cuvânt nu este înregistrat în nici unul dintre dicţionarele limbii române. În limba veche era frecvent derivatul *crăiasă*, iar neologismul corespunzător *regină* începe să fie folosit abia după anul 1829.

7.2. Vb. *înainta* are în traducerile lui Gherasim varianta *înainţa*. De exemplu, "şi-l *înainţază* în trei stări spre venerablu" (*PTF*, f .60^{r}), "să *înainţază*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în trei rânduri către..." (*PTF*, f.120[r]) ; "să *înainţa* pe supt bombele tunurilor" (*VIC*, f. 24[r]), "ţariul să *înainţa* tare cu o armie" (*VIC*, f. 34[r]; cf. şi 27[r], 28[v], 59[v], 70[v], 103[r], 105[r], 232[r]); "corposurile să *înainţa* încet" (*GIA I*, f. 84[r]; cf. şi 3[v], 9[r], 50[v], 74[r], 78[r]), "s-au *înainţat* într-o provinţie" (*GIA II*, f. 31[v]; cf. şi 35[v]). Forma *înainţa* apare şi în toate cele trei traduceri pe care i le atribuim lui Gherasim: "noaptea era foarte *înainţată* când ne-am luat sara bună" (*LVH*, f. 47[r]); "fără să se *înainţeze* măcar un pas" (*GCA*, p. 50; cf. şi 51, 57, 66), "un curtezan s-au *înainţat* pentru a-l priimi" (*GCA*, p. 79) ; "săldaţii, depărtându-să de un pas potrivit şi întocmit, să *înainţază* către vrăjmaşi" (*PSG*, f. 56[v]).

Varianta *înainţa* nu este înregistrată în nici unul dintre dicţionarele limbii române. După informaţia de care dispunem, ea se întâlneşte, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, numai în scrisul lui Gherasim. Mai târziu apare sporadic şi la alţi traducători. După anul 1829 apar frecvent în presă şi în alte scrieri formele *înainti* şi *înainta*.

7.3. O altă particularitate a limbii arhimandritului Gherasim o constituie folosirea vb. *norodi* "a popula; a genera", creat de la *norod*, şi a adjectivului corespunzător *norodit*. De exemplu, "ţările mieziinopţii era atunci mai *norodite* decât acum" (*VIC*, f. 3[r]; cf. şi 144[v]), "viné de *norodé* cetatea" (*VIC*, f. 78[r]); "au fost întemeiet şi au *norodit* cetatea" (*GIA I*, f. 141[r]; cf. şi 9[v], 75[r]), "cetatea Lima este *norodită* de spanioli" (*GIA II*, f. 7[r] ; cf. şi 3[v], 9[r], 24[v], 88[v]), "un frate şi o soră pe care i-au lăsat să *norodească* lumea" (*GIA II*, f. 90[v]; cf. şi 102[v]).

Vb. *norodi* şi adjectivul respectiv apar şi în două dintre traducerile pe care i le atribuim lui Gherasim: "n-au putut să afle un om întru o cetate aşa de *norodită*" (*GCA*, p. 52) ; "mulţime n-ari alti pravile decât pilda acelora ci li poroncesc; a lor feli di pitreciri *norodeşti* (pintru ca să zic aşa) pi aceea a supuşilor" (*PSG*, f. 22[r] ; în orig.: "leur vie *se reproduit*, pour ainsi dire..."[45]).

Vb. *norodi* şi adj. *norodit* se întâlnesc rar în textele epocii. Este semnificativ faptul că în fişierul relativ bogat al *Dicţionarului limbii române* al Academiei nu s-au găsit, pentru adj. *norodit* (verbul lipseşte din DLR), decât *informaţii din două traduceri cunoscute ale lui Gherasim şi din romanul Criticul şi Andronius*. În scrieri de mai târziu, pentru denumirea noţiunii "a popula" apar frecvent verbele *popora*, *împopora*, *popula* şi *împopula*, ale căror participii au devenit adjectivele corespunzătoare, ca şi în cazul lui *norodi*.

7.4. S.f. *protection* a fost adaptat de Gherasim, ca şi de alţi contemporani ai săi, sub forma *protecsie*: "supt *protecsie* ţării leşăşti" (*VIC*, f. 106[r]; cf. şi 59[v], 128[v], 156[v], 174[r]), "nevoiţi a alerga la a lor *protecsie*" (*GIA I*, f. 13[v]; cf. şi 88[r]). Sub această formă apare cuvântul şi în *GCA*: "a noastră cea mai încredinţată *protecsie*" (p. 48). Forma *protecsie* se întâlneşte relativ rar în textele de la sfârşitului secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Frecventă este, mai ales după anul 1829, forma *protecţie*.

[45] Vezi Alexandru Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII*, Bucureşti, 1968, p. 261. Sublinierea noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru denumirea noţiunii "a proteja", arhimandritul Gherasim nu mai împrumută însă cuvântul corespunzător francez, ci îl crează de la *protecsie*, sub forma *protecsui*: "numai acesta singur îl *protecsuia*" (*VIC*, f. 79[r]; cf. şi 165[v]), "Corteţ au fost *protecsuit* de Ovando" (*GIA I*, f. 54[r]; cf. şi 68[r]). Acest verb apare şi în două dintre traducerile pe care i le atribuim: "ie vra a te *protecsui* fără a te vedé" (*LVH*, f. 34[r]), "pe aceia ce mărimea de suflet îi *protecsuieşte*" (*GCA*, p. 3; cf. şi 36, 61).

De la *protecsui*, Gherasim formează derivatul *protecsuitor* "protector": "s-au vestit *protecsuitor* supuşilor luterani" (*VIC*, f. 95[r]; cf. şi 53[r], 106[r], 163[r]), "prieten şi *protecsuitor* saracilor" (*GIA II*, f. 43[r]; cf. şi 80[r]), care apare şi în *LVH*: "*protecsuitoriul* nostru" (f. 2[v]).

Vb. *protecsui* şi s.m. *protecsuitor* se întâlnesc, după informaţiile de care dispunem, numai în scrisul lui Gherasim. Pentru denumirea noţiunilor respective au fost folosite, în scrieri de mai târziu, formele *protectui*, *protectuitor*, *protectălui*, *protecta*, *protector*, *protegui*, *proteguitor*, *proteja*, *protegea*.

7.5. O altă particularitate a limbii arhimandritului Gherasim este folosirea locuţiunii adverbiale *în urmă* "în sfârşit", prin care traduce fr. *enfin*. Vezi *PTF*, f. 91[v], 114[r]; *VIC*, f. 5[r], 19[r], 21[r], 196[r], 198[v], 199[r]; GIA II, f. 2[v], 25[r], 42[r], 45[r], 57[r]. Această locuţiune adverbială apare şi în două dintre traducerile pe care i le atribuim: *GCA*, p. 3, 4, 54; *PSG*, f. 58[r], 81[r].

7.6. Locuţiunea adverbială franceză *par exemple* a fost tradusă de Gherasim prin locuţiunea *prin pildă*, care apare atât în *PTF*, f. 142[v], şi *GIA II*, f. 24[v], 67[v], cât şi în *LVH*, f. 20[v].

7.7. Locuţiunea conjuncţională *în loc că* "în timp ce", creată după fr. *au lieu que*, apare atât în *PTF*, f. 151[v], şi VIC, f. 139[v], cât şi în *GCA*, p. 33, 60, 63, şi PSG, f. 59[r]. Această locuţiune se mai întâlneşte, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în scrierile atribuite de noi ierodiaconului Gherasim, alt cărturar cunoscător al limbii franceze din cercul episcopului Leon Gheuca de la Roman[46].

7.8. Dintre celelalte fapte de limbă care, împreună cu cele citate mai sus, dau o notă distinctivă traducerilor arhimandritului Gherasim, inclusiv celor pe care i le-am atribuit, menţionăm substantivele *floare* "culoare", *gârlă* "râu, fluviu", *strai* "haină, îmbrăcăminte", verbul *spânzura* "a depinde, a atârna", adverbul *amintere(a)*, precum şi formele fără prefixul *în-* ale unor verbe ca *bolnăvi, vinovăţi, vinui* şi altele.

8. Informaţiile de până acum privitoare la viaţa şi activitatea arhimandritului Gherasim de la mitropolia din Iaşi, pe care D. Popovici îl considera, pe drept cuvânt, "l'une des figures les plus intéressantes du temps"[47], se sfârşesc cu însemnarea sa din anul 1796, citată mai sus (vezi **3.**). Din felul în care a fost redactată foaia de titlu a copiei din septembrie 1799, astăzi pierdută, a traducerii

[46] Vezi N.A. Ursu, *art.cit.* la nota 15, şi nota 41.

[47] Vezi *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoriei Craiului Sfeziei Carol 12 (vezi **4.**) se pare că la acea dată era încă arhimandrit al mitropoliei din Iaşi. Nu ştim dacă, în jurul anului 1800, a părăsit mitropolia plecând la vreo mănăstire, sau a murit aici, relativ tânăr. Faptul că era prieten cu călugărul Iosif Hâjdău de la mănăstirea Neamţ, care nu putea fi decât bucovinean[48], ca şi episcopul Antonie de la Roman, căruia Gherasim îi dedica traducerea *Istoriei Americăi*, ne întăreşte convingerea că el era originar din Bucovina, aşa cum arată particularităţile lingvistice ale traducerilor sale. Presupunem deci că stolnicul Iordache Boghean, care publică în anul 1816, cu cheltuiala sa, cele 14 texte selectate din traducerea antologiei *Pentru ştiinţa stihiilor*, sub titlul *Hrisun engolpion* "Engolpion de aur" (cum era intitulată şi cartea lui Dimitrie Darvaris, apărută la Viena, în 1799, cu versiunea neogreacă a *Tablei lui Kevit Tebanul* şi a *Manualului* lui Epictet), era rudă (nepot sau frate mai mic?) a arhimandritului Gherasim, căruia editorul nu-i divulgă însă numele (cum nu şi l-a divulgat nici el însuşi, când a publicat, în anul 1794, primele nouă capitole din *Critil şi Andronius*), ci-i subliniază doar strădania patriotică pentru luminarea neamului său. Constantin Sion, în *Arhondologia Moldovei*, relatează următoarele cu privire la familia Boghean: "*Boghian*. Moldovan rusnăcit din Bucovina; din proşti s-au rădicat Iordache, fiind logofăt la mitropolie, şi în vremea domnului Calimah s-au făcut stolnic, iar la Ioan vodă Sturza căminar; în urmă au nebunit şi au murit, săracul, dar i-au rămas feciori" (ediţia Iaşi, 1892, p. 42). Căminarul Iordache Boghean trăia încă la 27 octombrie 1846, primind anual o pensie dată de mitropolie, cum atestă unele documente aflate la Arhivele Statului din Iaşi (vezi Doc. *428*/252 şi *426*/191).

[48] N. Iorga, în *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Bucureşti, 1903, p. 184, rezumă un document din 28 septembrie 1761, prin care Sandul Hâjdău arată că tatăl lor, Gheorghe Hâjdău, făcuse o împărţeală între fii a moşiilor Iordăcheşti, Nehoreni, Păşcăuţi şi altele, dar acel document s-a pierdut. Semnează ca martori Vartolomei, arhimandrit al Putnei, Pahomie, egumen al Putnei, şi Antonie, eclesiarh al Putnei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES TRADUCTIONS DE L'ARCHIDIACRE (ARCHIMANDRITE ENSUITE) GHERASIM DE L'ARCHEVÊCHÉ DE IAŞI

(Resume)

Cet ecclèsiastique roumain érudit de la fin du XVIII-ème siècle a été le disciple de l' évêque Léon Gheuca de Roman, dans le cercle culturel duquel il a assimilé le français. Lorsque Léon Gheuca devient métropolite, en 1786, il a fait venir Gherasim à Iaşi, à titre d'archidiacre de l'Archevêché, et en 1789 il l'élève au rang d'archimandrite de l'Archevêché de Iaşi. Vers les années 1789-1793 il a été prieur au monastère Slatina. Il est mort relativement jeune, vers 1800.

L'archimandrite Gherasim est l'un des premiers traducteurs roumains du français. Il a traduit, en 1787, l'ouvrage de l'abbé Gabriel-Louis-Calabre Perau, *L'Ordre des Francs-Maçon trahi, et le Secret des Mopses révélé*, en 1792 l'oeuvre de Voltaire, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*, et en 1795 une *Histoire de l'Amérique*, dans laquelle il a reproduit une grande partie du cinquième volume de la compilation de Contant Dorville, *Histoire des différens peuples du monde*. La recherche philologique de certaines traductions anonyme du même temps a pourtant prouvé que, outre ces trois traductions *singées* par lui-même, ce Gherasim a traduit, de plus, en 1793 le roman picaresque d'Alain-René Lesage, *Le Bachelier de Salamanque ou Mémoires et aventures de Don Chérubin de la Ronda*, en 1794 les premiers deux volumes du roman allégorique *El Criticón*, de l'écrivain espagnol Baltasar Gracián (d'après la version française du Maunory) et, à une date inconnue, probablement au débout de son activité littéraire, une anthologie française de commentaires philosophiques, politiques et moraux, intitulée, en traduction, *Pentru ştiinţa stihiilor* (*De la science des éléments*).

Par suite d'une confusion de noms, faite par N. Iorga en 1928, cette riche activité de traducteur de l'archimandrite Gherasim a été entièrement attribuée par notre histoire littéraire à *Gherasim Clipa*, évêque de Huşi (1796-1802) et ensuite de Roman (1803-1826). En 1986, grâce à une note autographe de *l'archimandrite* de l'Archevêché de Iaşi, datée le 17 août 1796, on a corrigé cette ereur historique-littéraire, en établissant la réalité du fait que l'auteur des traductions mentionnées *n'est pas une seule et même personne que Gherasim Clipa*, qui a été élu en tant qu'évêque de Huşi le 1-er juin 1796.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

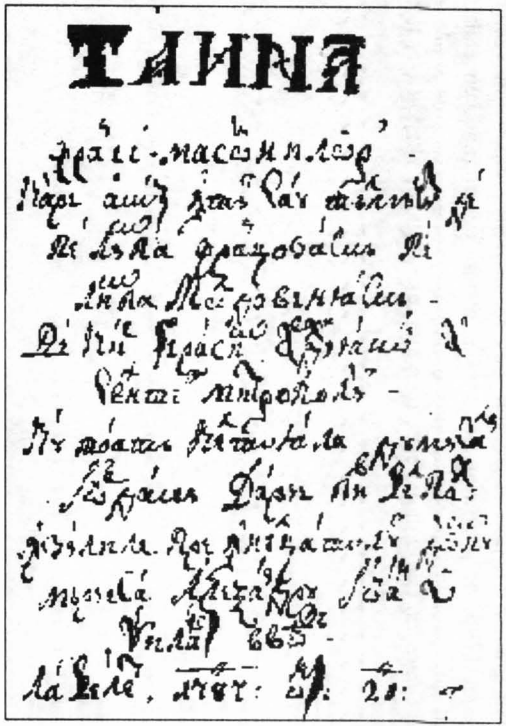

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'ORDRE
DES
FRANCS-MACONS
TRAHI
ET
LE SECRET
DES MOPSES
REVELÉ

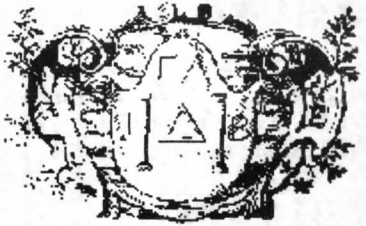

A AMSTERDAM,
M. DCC. XLV.

Fig. 3

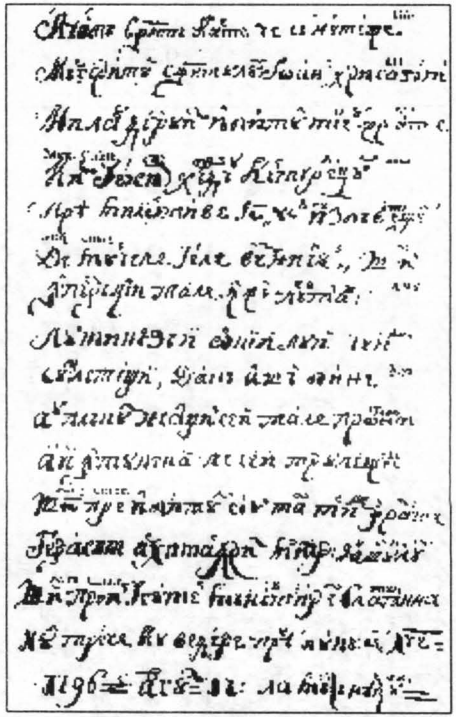

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

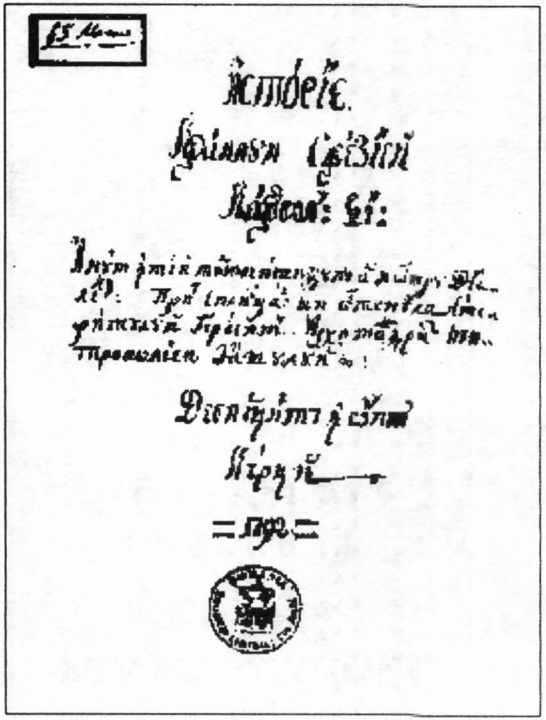

Fig. 5

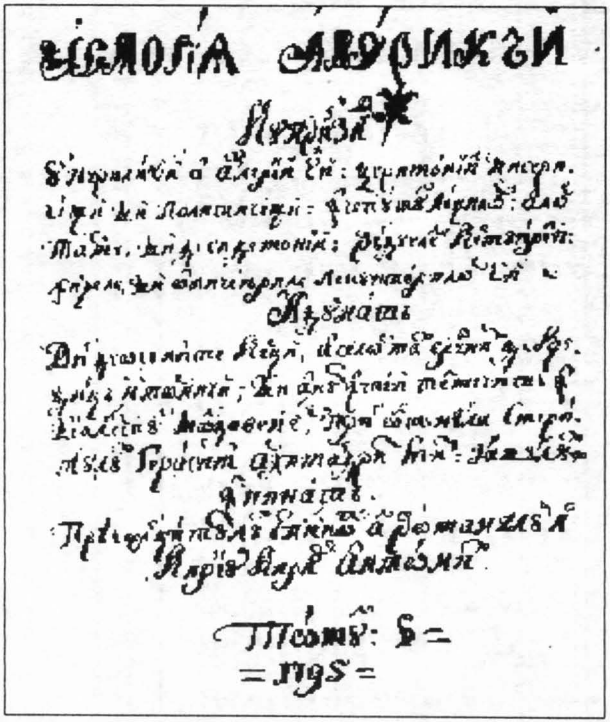

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

O ICOANĂ PE PERGAMENT DIN VEACUL AL XVII-LEA

Printre pergamentele aflate în depozitul filialei ieşene a Arhivelor Naţionale se găseşte unul asupra căruia ochiul şi gândul oricui se opreşte mai îndelung[1]. Şi anume, privilegiul acordat de domnul Constantin Cantemir negustorilor din oraşul de scaun al Moldovei, în anul de la Facerea Lumii 7194 şi de la Hristos 1686, luna mai, ziua a patra. Actul este neobişnuit nu numai datorită textului în sine[2], ci mai ales datorită icoanei *Sfântului Nicolae*, care ocupă întreaga suprafaţă a verso-ului. Vorbind de text, imagine şi pergament, gândul ne duce, mai degrabă, la o miniatură decât la o icoană, pentru că miniatura este, de cele mai multe ori, transpunerea iconografică a textului[3], în timp ce prin icoană istoricii moderni ai artei înţeleg pictura de şevalet[4]. Am preferat termenul icoană, nu în înţelesul vechi pe care bizantinii îl foloseau pentru a denumi toate reprezentările realizate prin mozaic, email sau pictură, ci în accepţiunea pomenită mai sus: pictură de şevalet. Şi aceasta, deoarece printre pergamentele cunoscute[5] acesta este, după ştiinţa mea, singurul care ar putea să

[1] A S I, *Documente*, Pachet CCCXL/24.

[2] Documentul a fost publicat pentru prima dată de Theodor Codrescu, în *Uricariul*, II, p. 36–38, atunci se afla în posesia lui Polihroni Arbore. A fost luat la o expoziţie la Bucureşti, după cum reiese din următoarea însemnare a lui Sever Zotta, pe una din filele *Inventarului*, nr. 1115 , al Fondului *Documente*: "Pergament. În verso cu chipul *Sfântului Neculai* în culori. Scrisoare spălăcită. Document înapoiat de la Direcţiunea Generală în 18 octombrie 1916, fost la expoziţia din Bucureşti în 1906". Aceeaşi transcriere a fost publicată şi de N.A. Bogdan, *Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales a celui ieşan*, Iaşi, 1925, p. 47–48, cu următoarea notă: "Păcatul, ca în multe alte cazuri, a fost că un asemenea act, trimis după stăruinţele unor persoane la Arhiva Statului din Bucureşti, se zice că ar fi fost, după cum suntem informaţi, împachetat şi expediat în Rusia, cu alte multe acte de valoare arheologică şi de urma lui nu se mai ştie actualmente nimic". Din fericire nu s-a întâmplat aşa.

[3] Andrè Grabar, *La peinture byzantine, étude historique et critique*, Geneva, 1953, p. 159.

[4] *Ibidem*, p. 187.

[5] Este cunoscut pergamentul cu portretul miniat al lui Miron Barnovschi, până de curând singurul act de acest fel din diplomatica moldovenească (Marina Ileana Sabados, *Un document cu portret votiv de la voievodul Miron Barnovschi*, în SCIA, seria arte plastice, XXIX, 1982, p. 55–57; Idem, *Un document cu portretul voievodului Miron Barnovschi şi câteva observaţii privind arta miniaturii în actele emise de cancelaria moldovenească în prima jumătate a secolului XVII*, în AIIAI, t. XXIII, I/1986, p. 255–262); între timp a fost semnalat un alt hrisov cu portretul votiv al lui Ştefăniţă vodă Lupu aflat în arhiva mănăstirii Vatoped de la Muntele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspundă regulilor unui asemenea gen de pictură. Se cunosc manuscrise cu miniaturi de sfinţi realizate pe întreaga pagină, cum ar fi: icoana *Sfântului Ioan Zlataust* (în *Slujebnicul mitropolitului Ştefan*)[6], icoana *Sfântului Grigore* (în *Tetraevanghelul* caligrafiat de Silion Rusin la mănăstirea Dealu)[7] şi icoana *Sfinţilor Constantin şi Elena* (în *Cuvânt de prăznuire la marele singur biruitorul şi prea slăvitul împărat şi întocma cu Apostolii Costandin*, alcătuit de patriarhul Gherasim al Alexandriei în onoarea lui Constantin Brâncoveanu)[8], dar icoana breslei negustorilor, cred că se poate încadra în categoria icoanelor "portative", care "s-au bucurat de o preţuire crescândă începând de la sfârşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui următor"[9]. În acelaşi timp, trebuie menţionată observaţia Corinei Nicolescu: "Sub raportul tehnicii, majoritatea icoanelor româneşti şi balcanice sunt lucrare în tempera pe lemn, echivalând cu pictura medievală occidentală. Au existat de asemenea icoane în encaustică şi mozaic, icoane săpate în os, fildeş, steatită sau lemn, altele ciocănite şi gravate în metal sau icoane brodate. [...] Icoane de proporţii reduse folosite ca praznicare (cca. 20/17 cm.), pictate pe pânză groasă de cânepă, s-au păstrat îndeosebi din epoca brâncovenească"[10]. Tot un "praznic" pictat pe pergament, al negustorilor ieşeni, apare aievea şi pe verso-ul acestui pergament; este ocrotitorul acestei bresle, *Sfântul Ierarh Nicolae*, izvorâtorul de mir, episcopul de Mira Liciei.

Despre acest pergament au avut ştire Th. Codrescu, N.A. Bogdan, N. Iorga[11] şi Eugen Pavlescu[12], care au publicat şi comentat succint textul, au oferit şi reproduceri ale icoanei[13], fără însă a o descrie. Era evident că Sfântul Nicolae a fost patronul breslei negustorilor[14], pentru că această breaslă a funcţionat, cel puţin din veacul al XVII-lea, şi la Iaşi; dar în ciuda numărului mare de negustori pomeniţi în documente, împreună cu staroştii lor, nu s-a păstrat un statut al breslei, din care să reiasă amănunte ale organizării acesteia. Dacă există o

---

Athos, Florin Marinescu, *ΤΟ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ, în ΙΕΡΑ ΜΕΓΙΣΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ, ΠΑΡΑΔΟΣΗ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΤΕΧΝΗ*, ΤΟΜΟΣ Β', ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, 1996, p. 624.

[6] G. Popescu-Vâlcea, *Slujebnicul mitropolitului Ştefan al Ungro-Vlahiei (1648–1668)*, în *Analecta*, Bucureşti, 1943, fig. 35.

[7] Corina Nicolescu, *Miniatura şi ornamentul cărţii manuscrise din ţările Române sec. XIV-XVII. Catalog*, Bucureşti, 1964, planşa nr. 41.

[8] Tereza Sinigalia, *Observaţii privind miniatura şi ornamentica de carte manuscrisă din epoca brâncovenească*, în RMMMIA, Bucureşti, t. XIX, nr. 2, 1988, p. 26; interesant este faptul că această miniatură este realizată de un artist originar din Moldova, ieromonahul Athanasie de la mănăstirea Agapia.

[9] Dumitru Năstase, *Icoanele*, în *Istoria artelor plastice*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 141–142.

[10] Corina Nicolescu, *Icoane vechi româneşti*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1976, p. 11.

[11] N. Iorga a reprodus icoana Sfântului Nicolae în lucrarea *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, Bucureşti, 1906, p. 122, iar privilegiul l-a analizat în *Istoria comerţului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori şi oraşe*, vol. I, Vălenii de Munte, 1915, p. 346–347.

[12] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 398.

[13] O altă reproducere a icoanei la N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 40.

[14] Acest sfânt este revendicat, drept protector, de mai multe corporaţii şi în Occidentul Europei, printre care şi de cea a negustorilor, Vezi, Auguste Marguiller, *Saint Nicolas*, Paris, fără an, 64 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corespondenţă între icoana de pe acest mare privilegiu şi hramul breslei negustorilor, şi foarte probabil că există, atunci s-ar putea, urmând acelaşi raţionament, ca lăcaşul de închinăciune al negustorilor ieşeni să se fi găsit într-una din cele două biserici din Iaşi, care la vremea aceea îl prăznuiau pe "arhiepiscopul Mirei Lichiei", Sfântul Nicolae cel Sărac din Muntenimea de Sus şi Sfântul Nicolae Domnesc. Biserica cu hramul Sfântul Nicolae, numită şi cel Sărac (probabil pentru că Sfântul era şi protectorul săracilor), a fost ridicată în această vreme, printre ctitori aflându-se şi Luca pârcălabul de Lăpuşna[15], ajutat, poate, şi de negustorii din capitala Moldovei. Nu ar fi exclus ca domnul să le fi permis să se închine chiar la Sfântul Nicolae Domnesc, în vatra târgului, din dorinţa de a reface ţara rău stricată de "podgheazurile" leşeşti, pentru că, se spune în privilegiu, "pentru neguţitorii de aicea din târg de Iaşi, că fiindu acmu aceste răscoale, şi umblând limbi streine pentr-ceastă ţ(a)ră a Moldovei, şi împrăştiindu-se neguţitorii şi-ntr-o parte şi-ntr-alta, streinându-se printr-alte ţări, arsu-le-au multu dintr-agonisita lor". De asemenea, domnul îi dăruieşte cu extraordinarul privilegiu "numai când ar da boiarii, atunci vor da şi neguţitorii pe prilej", făcându-le şi "cărţi pre tocmala lor pre izvod, ce iaste la mîna starostelui de neguţitori cu pecetea domniei mele". Printre alte cărţi domneşti de orânduire, negustorii au ţinut ca "marele privilegiu" obţinut să fie "întărit" cu icoana *Sfântului Nicolae*, pentru ca domnul, arhiereii şi Sfatul să-l aibă potrivnic dacă ar fi vrut vreodată să-l rupă. Poate şi catastifele de breaslă erau decorate cu icoana hramului, dar, din păcate, atâtea câte au ajuns până la noi sunt copii târzii; aceeaşi formulă s-a folosit, probabil, şi în spaţiul ucraineano-rusesc, la răspânditele "Bratstve" sau "Fraţii ortodoxe", cum ar fi cunoscuta "Frăţie" din Liov[16].

Icoana *Sfântului Nicolae* a fost lucrată la Iaşi; este puţin probabil ca pergamentul să fi ajuns în cancelaria domnească având deja icoana pe verso, dar este sigur că aceasta se afla în acest loc înainte de tăierea ţâncuşelor pentru atârnarea sigiliului domnesc (sigiliu pierdut, de la care se păstrează numai şnurul de culoare verzuie, ca şi fondul icoanei). Pentru lucrul într-un atelier ieşean pledează şi prezenţa în partea de jos, *la mijlocul chenarului baroc, a unui scut* heraldic oval, care are în câmp o mână ieşind din dextra scutului, ce ţine steagul cu două tuiuri, la mijlocul hampei aflându-se o coroană deschisă cu cinci fleuroni; este o trimitere foarte clară la atributele puterii domneşti.

Datarea sigură a icoanei, în 1686, descurcă, dar şi încurcă, găsirea izvoarelor sale artistice. Majoritatea icoanelor anterioare găsite în spaţiul românesc, şi nu numai, se pot încadra într-unul din curentele artei postbizantine, mai ales cele care vin dinspre centrele ecleziastice greceşti sau dinspre spaţiul slav neacoperit de "turcocraţie". Influenţele occidentale resimţite în arta icoanei şi în miniatură au fost zăgăzuite şi diminuate, cu mai mult succes, în vremea Renaşterii, dar vor ieşi mult mai clar la iveală în veacul al XVII-lea când în arta

[15] C. Turcu, *O biserică din Iaşi dispărută: Sfântul Nicolaie cel Sărac din Muntenime*, în *MMS*, nr. 1–2, 1966, p. 96–108.

[16] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p.11–84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

postbizantină se vădesc influenţe baroce[17]. În a doua jumătate a veacului, şcolile tradiţionale de pictură rusească se vor occidentaliza treptat, la fel ca întreaga societate[18]. De asemenea, tendinţele occidentalizante se observă, cu claritate, şi în arta icoanei greceşti, prin intermediul aşa numitului curent italo-cretan[19]. Apropierea dintre cele două şcoli iconografice face ca în ciuda descrierii în limba greacă, "*Aghios Nicolaos*", icoana să poată aparţine şcolii ruseşti. Sunt cunoscute legăturile artistice dinte "voievozii şi stăpânitorii" Moldovei (titlu folosit de cancelaria moscovită) cu "ţarul şi marele cneaz a toată Rusia". S-a scris, astfel, despre iconarii ruşi care au lucrat la Trei Ierarhi, despre icoanele căutate de Varlaam, viitorul mitropolit, pentru Miron vodă Barnovschi[20]. Influenţa rusească se regăseşte şi în Muntenia, mai ales în vremea lui Matei Basarab, cel care în ciuda faptului că, uneori, nu voia să "vadă faţa solilor ruşi", se ruga Domnului şi prin intermediul icoanelor lucrate de meşteri veniţi din împărăţia pravoslavnică[21].

Icoana *Sfântului Nicolae*, patronul breslei negustorilor ieşeni, este vie, reuşită artistic, în ciuda încărcatului decor baroc care înconjură imaginea Sfântului, nereuşind ca în alte cazuri să-l întunece. Reprezentarea Sfântului îşi are obârşia în stilul iconografic italo-cretan, care, după cum observa D. Năstase: "a dat naştere unui accentuat manierism, secătuind vechea pictură religioasă de ultimele urme de conţinut transcendent, pe care-l vor înlocui printr-o accentuare barocă a elementelor de decor, costum şi podoabe"[22]. În spaţiul românesc se păstrează multe icoane ale *Sfântului Nicolae*; unele dintre ele au fost publicate, altele încă nu[23]. Datorită preţuirii de care s-a bucurat Sfântul "făcător de minuni", icoanele ce-l reprezintă stau în fruntea reuşitelor acestei arte în veacul al XVI-lea (icoanele, de provenienţă moldovenească, descoperite în Transilvania de Marius Porumb, la Hunedoara[24] şi la Urisiu de Jos[25]; icoanele de la

[17] Răzvan Theodorescu, *Manierism şi "prim baroc" postbizantin între Polonia şi Stambul*, în *Civilizaţia românilor între medieval şi modern*, vol. I, Bucureşti, 1987, p. 85–136.

[18] Louis Réau, *L'art russe des origines à Pierre le Grand*, Paris, 1921, p. 286 - 350.

[19] Gabriel Millet, *L'iconographie de l'Evangile aux XIV, XV et XV siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macedoniae et du Mont-Athos*, Paris, 1916, p. 656–670; V. Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, vol. III, Ed. Meridiane, Bucureşti,1980, p. 98–101; Alexandru Efremov, *Triptic de şcoală italo-cretană din secolul al XVI-lea*, în *Studii muzeale*, vol. V, Bucureşti, 1971, p. 26: "influenţa Renaşterii italiene pătunde şi se manifestă în creaţia iconarilor de şcoală cretană numai până la jumătatea secolului al XVI-lea, iar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea este impregnată de spiritul artei baroce şi, în acelaşi timp, de al academismului".

[20] Al. Lapedatu, *Icoanele lui Barnovschi vodă de la Moscova şi zugravii Trei Ierarhilor din Iaşi, în BCMI*, V, 1912.

[21] Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cenovodeanu, *Călători străini despre Ţările Române*, Bucureşti, 1973, p. 406; "două icoane ferecate" dăruite de călătorul rus Arsenie Suhanov lui Matei Basarab.

[22] Dumitru Năstase, *op. cit.*, p. 77.

[23] Virgiliu N. Drăghiceanu, *Catalogul colecţiunilor Monumentelor Istorice*, Bucureşti, 1913, *Secţia icoanelor*, p. 11-99.

[24] Marius Porumb, *Vechi icoane româneşti din Transilvania (secolele XV–XVII)*, în RMM, Monumente istorice şi de artă, nr. 1, 1977, p. 51–60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curtea de Argeş [26], Huşi[27] ş.a.) şi în prima jumătate a veacului următor (icoana de la mănăstirea Arnota[28]). Faţă de aceste icoane, icoana "ieşeană" se înscrie într-o altă "etapă a limbajului pictural"[29]. Astfel, modul cum este redată faţa sfântului s-a îndepărtat mult de acel prototip recunoscut în veacul al V-lea a fi chipul *Sfântului Nicolae* de un arhidiacon de la Episcopia Mirei[30] şi consfinţit de tradiţie; pare apropiată, mai degrabă, de un model real, pe care pictorii din şcoala cretană nu ezitau să-l folosească[31], îndepărtându-se de erminia bizantină în spirit, în fond însă păstrând-o. Astfel, în traducerea românească a erminiei lui Dionisie de Furna se spune: "*Sfântul Nicolai* al Mirei Lichiei, bărbat pleşuv, cu barba rotundă, zicând: "Cel ce ne-ai dat nouă împreună glăsuirile şi de obşte rugăciunile acestea"[32].

Sfântul este înfăţişat aşezat pe tronul episcopal, în ipostaza clasică, binecuvântând cu mâna dreaptă şi ţinând în mâna stângă Evanghelia deschisă, pe care se observă un text în limba greacă şters, probabil unul dintre acele texte care în erminii apare în legătură cu imaginea sfântului. Stiharul este de culoare albă, iar partea care se observă a epitrahilului conţine, probabil, sfinţi redaţi în picioare, în culorile maro şi verde; sacosul polistravrion este, de asemenea, maroniu cu verde, fiind presărat cu cruciuliţe verzi; aceleaşi culori le are şi omoforul, dar aici crucile sunt mai mari; mânecuţele sunt de culoare gri, iar nedebemiţa conţine icoana *Pruncului Iisus Hristos*[33]. O nuanţă de galben aşezată pe răsfrângerea sacosului pe mâna dreaptă, pe nedebemiţă şi pe decorul lateral înviorează sensibil maroul sumbru. La piciorul drept al tronului apare o altă icoană dreptunghiulară, cu *Sfântul Nicolae* în picioare. Decorul înconjurător, mărginit spre înăuntru de o "ramă", răspunde tipologiei baroce pe deplin, conţinând o

---

[25] Idem, *Icoanele moldoveneşti ale bisericii de lemn din Urisiu de Jos, judeţul Mureş*, în SUBB, Series Historia, 2, 1973, p. 37–42.

[26] Alexandru Efremov, *Portrete de donatori în pictura de icoane din ţara Românească*, în BMI, nr. 1, 1971.

[27] I. D. Ştefănescu, *Monuments d'art chretien trouves en Roumanie*, extrait de "Byzantion", VI, Bruxelles, fasc. II, 1931, p. 607.

[28] Corina Nicolescu, *op.cit.*, planşa nr. 46.

[29] Idem, *Etapes du langage pictural aux XVI-XVIII siècles. Reflexions sur la relation entre la forme artistique et "l'oeuvre temoin"*, în RESEE, t. X, nr. 2, 1972, p. 173–189.

[30] Georges Ostrogorskij, *Les decision du "stoglav" concernant la peinture d'images et les principes de l'iconographie byzantine*, în *L'art Byzantin chez les Slaves, Les Balkans*, II, Paris, 1930, p. 397.

[31] Dimitrios Papastramos, *Introducere în istoria picturii neoelene*, în Dimitrios Deliyannis, *Pictura neoelenă*, traducere de Victor Ivanovici, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1982, p. 6–18.

[32] Vasile Grecu, *Cărţi de de pictură bisericească bizantină. Introducere şi ediţie critică a versiunilor româneşti atât după redacţiunea lui Dionisie din Furna tradusă la 1805 de Arhimandritul Macarie cât şi după alte redacţiuni mai vechi traduceri anonime*, Cernăuţi, 1936, p. 223.

[33] Descrierea generală a veşmintelor arhiereşti la: I. D. Ştefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1973, p. 199–207; Ene Branişte, *Liturgica generală cu noţiuni de artă bisericească, arhitectură şi pictură creştină*, Bucureşti, 1993, p. 609–630.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbinare foarte îngrijit lucrată, cu îngeraşi şi vrejuri policrome, întretăiate de şase scene din viaţa sfântului. O singură icoană românească asemănătoare ca stil[34] am reuşit să identific, şi anume, icoana *Sfântului Nicolae* de la Vad. I. D. Ştefănescu, cel care a analizat icoana din punct de vedere artistic, o datează "la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea", argumentând că "se întemeiază pe tratamentul pictural şi anume pe modelarea veşmintelor, în primul rând". Acestea, "moi şi mătăsoase sunt modelate cu ajutorul umbrelor colorate şi tonurilor de aur, procedeu pe care-l regăsim [...] în icoanele praznicelor din tezaurul ctitoricesc al mănăstirii Văratic şi în câteva icoane precis datate din tezaurul mănăstirii Agapia [...] Dar nota esenţială ne-o dă capul sfântului. Fruntea este înaltă, ochii mai degrabă depărtaţi, umerii obrajilor prea sus aşezaţi, iar nasul aproape diform. În figura comună a Sfântului, ochii mari privesc fără viaţă şi fără energie. Întreaga expresie este lipsită şi de distincţie şi de viaţă interioară. Notele acestea apar des între 1860 şi 1870"[35]. În ceea ce priveşte icoana în ansamblu se constată diferenţe, fireşti, dacă avem în vedere că una este pictată pe pergament, iar cealaltă pe lemn şi ferecată. Apropierea izbitoare reiese din înfăţişarea capului, a feţei Sfântului. Şi în icoana breslei negustorilor Sfântul este redat cu părul şi barba albe, capul fiindu-i înconjurat de un nimb înflorat; trăsăturile feţei sunt precis şi expresiv desenate, în ciuda faptului că pictorul s-a îndepărtat aproape complet de regulile fixate prin erminie. Această asemănare stilistică ar putea aşeza şi momentul repictării icoanei de la Vad cu cel puţin un veac mai înainte, la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul veacului al XVIII-lea.

În ceea ce priveşte identificarea pictorului, terenul este alunecos, dar voi încerca să găsesc cel puţin un loc mai *tare*. O comparaţie între imaginea *Sfântului Nicolae* de pe acest pergament şi fresca mănăstirii Cetăţuia[36], pictată aproximativ în aceeaşi vreme, arată unele apropieri. Sunt cunoscute numele celor trei fraţi zugravi: Mihail, Dima şi Gheorghe, "oameni streini, din Ţara Grecească, de la Ianina", care au lucrat din 1672 la ctitoria lui Gheorghe Duca; aceştia s-au împământenit în Moldova şi au trăit până după 1700[37]. Alături de ei

[34] Icoane din aceeaşi perioadă cu trăsături "realiste", provenind din spaţiul românesc, a reprodus Marcu Beza, în *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, Bucureşti, 1937: icoana *Sfântului Nicolae* de la mănăstirea Sfântul Sava, p. 14 (icoană ferecată, despre provenienţa căreia descoperitorul nu ne spune nimic, dar având în vedere legăturile pe care această mănăstire le-a avut cu Ţările Române este foarte probabil ca icoana să fi fost un dar de la un domn sau boier român); icoana *Sfântului Ioan Teologul*, de la mănăstirea Patmos, ajunsă acolo în 1698, din Valahia lui Constantin Brâncoveanu, p. 184.

[35] I.D. Ştefănescu, *Icoana Sfântului Nicolae de la Vad*, extras din "Analecta", 1947, p. 4 - 7 (şi reproducerea icoanei) ; Marius Porumb, *Bisericile din Feleac şi Vad*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 23: "Ferecătura cu motive vegetale, cu vrejuri de frunze şi flori, este originală, dar pictura este mult mai nouă, fiind total refăcută în secolul trecut".

[36] N. Grigoraş, *Mănăstirea Cetăţuia*, Iaşi, 1977; spre exemplu *Sfinţii Ierarhi* pictaţi în altar; o reproducere a *Sfinţilor Vasile cel Mare* şi *Grigorie Teologul*, la p. 48.

[37] C. A. Stoide, *Ştiri despre câţiva zugravi moldoveni din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în MMS, nr. 9–10, p. 425–429; autorul exagerează considerând că descendenţii acestor zugravi au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au lucrat şi zugravi ieşeni, aşa cum au arătat Al. Lapedatu şi C. Stoide, "supravegheaţi" de un veneţian Cassini; acesta din urmă aminteşte, prin locul său de obârşie, de izvorul artistic al şcolii iconografice italo-cretane. Un eventual răspuns s-ar fi putut afla şi printre icoanele ctitoriei lui Constantin vodă Cantemir de la Mira[38], al cărei hram era Sfântul Nicolaie, terminată în aceeaşi vreme, primăvara-vara anului 1686, după cum se arată într-un zapis dat de jupâneasa întâiului ctitor, Moţoc din Odobeşti: "au adus Dumnezeu pe Măria Sa Constantin vodă la scaun, s-au apucat Măria Sa să o istovească mănăstire, ce să zice mănăstire domnească"[39].De asemenea, apariţia acestei icoane de factură grecească pe acest important privilegiu, cum nu se mai găseşte altul dat negustorilor ieşeni până la această dată, poate fi pusă în legătură şi cu marele număr de negustori greci din Iaşi, care ajunseseră la o însemnată putere economică; numele acestora se găsesc răspândite prin documentele din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Sunt convins că au rămas multe lucruri nespuse, dar cred că documentul iconografic analizat aruncă încă o rază de lumină asupra circulaţiei ideilor şi formelor artistice în Europa veacului al XVII-lea, arătând cum au fost prelucrate aceste idei în spaţiul românesc, într-o vreme în care greutăţile din balanţa raporturilor Orient-Occident se rearanjau.

ANEXĂ[40]

†Їѡ Константин воевод(а), Б(о)жїею м(и)лостїю,г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскои[41]. Facem şt(i)re domniia mea a boiari şi a slujitori şi a tuturor cui să cade a şti pentru neguţitorii de aicea din târg de Iaşi, că fiindu acmu aceste răscoale, şi umblând limbi streine pentr-această ţ(a)ră a Moldovei, şi împrăştiindu-se neguţitorii şi-ntr-o parte şi-ntr-alta, streinându-se printr-alte ţări, arsu-le-au multu dintr-agonisita lor; iară dacă ne-au adus milostivul Dumn(e)dzău şi pre domnia mea aice în ţ(a)ră am socotit domniia mea şi cu toţi arhiereii: chir Dosofteiu arhiepiscopu i mitropolit Suceavschih, şi chir Sava episcopul de Roman, şi chir Misail episcopul Rădăuţilor, şi chir Mitrofan episcopul de Huşi, şi cu tot Sfatul nostru, dumnelor boiarii cei mari: dumnelui Tudosie Dubău vel log(o)f(ă)t, şi dumnelui Gavriliţă Costachii vel vornic Dolnei Zemle, şi dumnelui Ion Racoviţă vel vornic Vişnei Zemle, şi dumnelui Velicico Costin hatman i pârcălab Sucevschih, şi dumnelui Dediul vel spatar, şi

---

îmbrăţişat acelaşi meşteşug, întemeindu-şi argumentaţia doar pe folosirea ca patronim a îndeletnicirii practicate de părinţi.

[38] Bogdana Irimia, *Erminia tradiţională românească în picturile murale de la Mira Cantemireştilor*, în BOR, XCV, nr. 1–3, 1977, p. 177–185.

[39] A. Sava, *Documente putnene*, I, p. 29-31.

[40] Mulţumesc, şi pe această cale, domnului profesor I. Caproşu pentru ajutorul preţios ce mi l-a dat la colaţionarea acestui document.

[41] Io Constantin voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dumnelui Vasilii Costachi vel ceaşnic, şi dumnelei Gheorghiţă vel vistiernic, şi dumnelui Gavril Brăescul vel stolnic, şi dumnelui Ştefan Cerchez vel pitar, şi dumnelui Iane vel medelnicer,şi dumnelui Pătrăşcan vel clucer, şi i-am aşedzat la o cale cine pre cât i-au fost prilejul lor, şi le-am făcut şi cărţi pre tocmala lor pre izvod, ce iaste la mâna starostelui de neguţitori cu pecetea domniei mele.

Aceia să hie în paci de altele de toate, nime la casa neguţitorului să nu meargă: nici un zlotaş, nici căruţele, nici cară cu boi de la casele lor a lua podvoade, nici conac la casele lor, să nu ducă nici solii, aşijderea şi pentru cai de olac, siiman sau altu slujitoru să nu mai meargă la casa lor, numai când ar da boiarii, atunci vor da şi neguţitorii pe prilej, însă cu socoteală; iară alţii toţi să se ferească de casele neguţitorilor, precum scriu cărţile domniei mele cele iscălite, şi să hie în pace de desetin(ă) de stupi, şi de gorştină de mascuri, şi de gorştină de oi, să dea din dzece oi una, numai ei pre tocmala lor cându le va veni aceea vreme va strânge starostea de neguţitori banii aceia, cine precum iaste aşădzat, şi prin aceea tocmală vor sta. Iară de vor mai vini şi alţi neguţitori, să nu-i tragă ajutoriu la dânşii, ce afară din soma care sintu ei tocmiţi cu domniia mea, să aibă a da şi aceia cine precum se va aşădza ei, să s(e) adaogă, iară să nu s(e) scadz(ă). Aşa m-am milostivit domniia mea şi i-am aşădzat pre această tocmală să hie, şi nici bucatele neguţitorilor pentru ţărani sau alţi oameni să nu le trag(ă). Şi aceasta tocmire şi aşădzătură ce s-au făcut cu tot Sfatul nostru să hie tocmit în veci.

Şi după a noastră viiaţă şi domnie, pre cine va alege milostivul Dumn(e)dzău domn a fi într-această ţ(a)ră a noastră, a Moldovei, din cuconii noştri sau dintru-altu neamu, ca să nu aibă a strica aşădzătura neguţitorilor ce s-a făcut, ce s(ă) aibă să întărească. Iară cine s-a ispiti a strica sau a scoate afară, să le ia mai multu din soma lor ce s-au făcut, acela să fie neiertatu de la Domnul Dumn(e)dzău, ce-au făcut ceriul şi pământul, şi de Precurata lui Maică, şi de 12 Sv(in)ţi virhovnici Apostoli, şi afurisiţi de 318 oteţi, carii s-au adunatu în svânta cetaate în Nichiia şi să aibă parte cu Iuda ce au vândut pre Domnul nostru *I(isu)s H(risto)s vă vechi, amin.*

Оу Яс, в(ъ) л(я)т(о) ѧзрчд м(я)с(я)ца ман д д(ь)ни.
Иѡ Костантин воєвода <m.p.>[42].
... <писал>[43].

ASI, *Documente*, Pachet CCCXL/24. Orig., pergament (43, 2/34 cm.), cernează cafenie, foarte şters, sigiliul domnesc mare atârnat cu şnur de mătase verde, pierdut; pe verso icoana *Sfântului Nicolae*, pe aproape întreaga suprafaţă a pergamentului (32/26, 5 cm).

[42] În Iaşi, în anul 7194 (1686) luna mai 4 zile. Io Costantin voievod (m. p.).
[43] "... a scris". Numele diacului care a scris actul este şters.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNE ICÔNE SUR PARCHEMIN DE XVII-E SIÈCLE
(Résumé)

Dans le dépôt des Archives Nationales (filiale de Iaşi), se trouve un document provenant de Constantin Cantemir, daté du 4 mai 1686, par lequel on accorde d'exemptions aux marchands de la ville de Iaşi. L'acte est hors de commun non seulement à cause du texte proprement-dit (que je fait publier dans l'annexe), mais notamment grâce à l'icône de *St. Nicolas*, qui occupe la surface entière du verso, ce qui confère a ce document le caractèr d'unicat dans la diplomatique moldave. Ma recherche a suivi la restitution pour la mémoire historique de cette icône de St. Nicolas; ainsi il y aura une meilleure compréhension du climat artistique de Moldavie dans la deuxième moitié du XVII-e siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

A.D. XENOPOL ÎN DOCUMENTELE ARHIVELOR IEŞENE

Cu mulţi ani în urmă, dorind să scriu un articol despre A.D. Xenopol, am întreprins o investigaţie mai amplă în Arhivele Statului Iaşi. Am început cu arhiva Rectoratului Universităţii din Iaşi şi am continuat cu cele aparţinând Facultăţilor de Litere şi Drept. Pe măsură ce am avansat în cercetare şi am găsit noi date, mi-am dat seama că personalitatea lui A.D. Xenopol se identifică, la un moment dat, cu cele mai importante iniţiative culturale şi ştiinţifice din oraşul în care îşi desfăşura activitatea. Faptul acesta m-a determinat să consult şi alte fonduri de arhivă, iar rezultatul acestor căutări s-a concretizat în câteva sute de documente – unele reproduse în anexa articolului de faţă – începând cu mărturia matricolă eliberată de biserica Toma Cozma din Iaşi, la 24 noiembrie 1862, ce atestă naşterea lui Alexandru Xenopol la 24 martie 1847 şi terminând cu propunerea Primăriei din Iaşi, din 10 martie 1920, ca o parte a străzii Păcurari să poarte numele istoricului[1]. Din acest volum de documente, voi încerca să prezint doar câteva, cu speranţa că ele aduc un plus de informaţie asupra vieţii şi operei reputatului savant, nuanţează unele lucruri cunoscute sau rectifică o serie de afirmaţii făcute*.

Sunt cunoscute, până la detaliu, datele privind studiile primare, gimnaziale şi liceale făcute de A.D.Xenopol în cadrul pensionului condus de tatăl său, la Bacău, la Liceul Naţional sau Institutul Academic întemeiat de junimişti în oraşul Iaşi. Dar se ştie prea puţin despre felul în care a obţinut bacalaureatul, în septembrie 1867, sub patronajul Universităţii din Iaşi, eveniment ce a făcut din tânărul Xenopol un adevărat personaj, el fiind primul absolvent al şcolilor ieşene care primea acest titlu în ţară. După note foarte mari obţinute în scris (la latină, greacă, română şi fizică) şi note maxime realizate la probele orale (filozofie, istorie, geografie, matematică, latină, greacă, franceză, ştiinţele naturii)[2], juriul examinator, din care făcea parte şi Titu Maiorescu, considera că Alexandru Xenopol "a depus un examen de bacalaureat eminent în toate privinţele". Mai mult, având "în vedere că este cel dintâi bacalaureat ieşit din şcolile ieşene şi totodată unul din elevii cei mai inteligenţi şi mai silitori"[3], comisia propunea, în unanimitate, acordarea unei burse pentru continuarea studiilor filozofice şi literare la Universitatea din Berlin.

---

* Textul de faţă a fost prezentat la simpozionul din 9 martie 1995, ţinut în cadrul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol".

[1] ASI, Colecţia "Documente", P. 572/3 şi fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 185/1918, f. 19.

[2] *Ibidem*, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 3/1866–1867, f. 14–15.

[3] *Ibidem*, f. 13.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 169–196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Succesul lui A.D. Xenopol i-a atras atenţia şi protecţia lui Titu Maiorescu. Primul şi cel mai convingător argument al acestei afirmaţii a fost propunerea, făcută de Maiorescu şi aprobată de "Junimea", ca A.D. Xenopol să plece la studii ca bursier al Societăţii. La bursa anuală de 150 de galbeni, pe care o oferea "Junimea", s-a adăugat, după un prealabil refuz şi lungi tergiversări, subvenţia Primăriei municipiului Iaşi, precum şi modesta contribuţie a tatălui său, nevoit să întreţină o familie cu şase copii. Revenind la subvenţia oferită de Primăria Iaşi, trebuie să spunem că în arhiva acesteia sunt numeroase cereri[4], trimise de Alexandru şi Dimitrie Xenopol, pentru obţinerea banilor necesari, dar şi multe alte informaţii, din care se poate afla tot ceea ce viitorul istoric a făcut la Berlin şi aceasta dintr-un singur şi simplu motiv: Primăria din Iaşi nu dădea banii până nu primea de la Berlin actele doveditoare (testimoniile) de cursurile urmate şi examenele susţinute. Încercând să convingă autoritatea ieşeană cât de necesară îi este subvenţia, într-o scrisoare adresată acesteia, din 24 septembrie 1868, A.D. Xenopol spunea: "Studiile istorice sînt grele, necesitează, mai ales pentru noi, cunoştinţa unor limbi străine, precum şi a celor slavice, maghiare şi care fără de repetitor nu se pot învăţa; apoi necesitează o colecţiune de cărţi, pe care, cu mijloacele de care dispunem, desigur, nu pot a mi-o procura"[5].

Înscris la cursurile Facultăţii de Drept şi frecventând şi pe acele ale Facultăţii de Filozofie, Xenopol audiază prelegerile renumiţilor Mommsen (Istoria Imperiului roman şi Istoria dreptului roman), Ranke, Curtius, Gervinus, citeşte mult şi variat, ia parte la conferinţe şi tot acum începe să scrie unele studii. Seriozitatea de care dă dovadă la pregătirea examenelor şi dizertaţiilor de doctorat îi aduc satisfacţia obţinerii calificativului de *magna cum laudae* la ambele doctorate; primul, în drept, susţinut la Berlin, celălalt, în filozofie, la Universitatea din Giessen. Copiile celor două diplome sunt depuse, în iunie şi iulie 1871, la Primăria din Iaşi de către D. Xenopol[6].

În anul 1871, A.D. Xenopol se reîntoarce la Iaşi, nu înainte însă de a lua parte la manifestările ce au avut loc la Putna cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la întemeierea mănăstirii, istoricului revenindu-i unul din rolurile cele mai importante. În afară de faptul că a fost desemnat să ţină discursul la acea festivitate, el era şi unul din membrii "comitetului aranjator"[7] al serbării, alături de Slavici şi Eminescu, după cum probează documentele existente în arhive. Ajuns la Iaşi, îl întâlnim pe Xenopol printre membrii "Societăţii pentru învăţătura poporului român"[8] (1871), iar la scurt timp (1874) îl găsim într-o comisie a acestei societăţi, ocupându-se de revizuirea cărţii *Învăţătorul copiilor*, aparţinând lui Ion Creangă[9]. Tot din 1871 istoricul este numit, nu fără a întâmpina unele dificultăţi, procuror de secţie la Tribunalul din localitate, funcţie pe care o îndeplineşte timp de patru ani. Înaintat, în 1876, ca prim procuror îşi dă demisia după numai doi ani, urmând să profeseze avocatura până în 1883, anul când devine profesor la catedra de Istoria românilor de la Universitatea din Iaşi. Revenind asupra ultimei afirmaţii, trebuie să spunem că multe studii dedicate lui A.D. Xenopol acreditează ideea primului său contact cu Universitatea din Iaşi la 1883, deşi el a avut loc cu cel puţin opt ani înainte.

---

[4] *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 187/1868, f. 10–16, 32, 42–45, 53, 62–63, 134, 136–139; fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 4/1868–1869, f. 9, 12, 23.

[5] *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 187/1868, f. 10–10v.

[6] *Ibidem*, colecţia "Documente", P. 572/14 şi P. 572/15.

[7] *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 147/1871, f. 25–31.

[8] *Ibidem*, fond Societatea pentru învăţătura poporului român, dosar 8, f. 91.

[9] Gh. Ungureanu, *I. Creangă. Documente*, Bucureşti, 1964, f. 230–231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada 1875–1883 suplineşte catedra de Istoria românilor[10], cu anumite intermitenţe, are o bogată activitate publicistică şi susţine, singur sau în cadrul prelecţiunilor "Junimii, numeroase prelegeri. La 20 mai 1876, de exemplu, el cere aula Universităţii pentru a susţine următoarele conferinţe: *Respingerea teoriei lui Rösler* (23 mai), *Istoria Moldovei până la Alexandru cel Bun* (30 mai), *Istoria Moldovei până la Ştefan cel Mare* (6 iunie), *Ştefan cel Mare* (13 iunie)[11]. În februarie 1878, în cadrul prelecţiunilor "Junimii" vorbeşte despre *Privire teoretică* (la 12 februarie) şi *Direcţia istorică* (la 19 februarie)[12]. Un an mai târziu, în februarie 1879, prelecţiunea sa este intitulată *Despre moarte*[13], iar în februarie 1881 intervenţia lui A.D. Xenopol are ca temă *Patriotismul*[14], ca în anul următor, 1882, să conferenţieze despre *Muncă şi petrecere* şi *Educaţia în familie*[15]. Seria acestor intervenţii publice continuă şi după 1883, în sensul afirmaţiilor noastre stau mărturie numeroasele solicitări făcute de Xenopol pentru a i se pune la dispoziţie aula universitară.

Tot din această perioadă –1 martie 1884 – datează şi o importantă intervenţie adresată, de profesorul Xenopol, Senatului României. Ea avea ca obiect iniţiativa Camerei Deputaţilor de a desfiinţa Facultatea de Medicină de la Iaşi. După ce aduce numeroase argumente în favoarea existenţei unui asemenea aşezământ, Xenopol nu se poate opri a face o amară constatare. "Veacul nostru, – spune Xenopol – veacul luminilor, ale cărui triumfuri în toate direcţiile sunt datoare tocmai răspândirii învăţământului sub toate formele sale, să vadă desfiinţându-se un înalt factor de cultură, câţiva ani numai după ce a fost întemeiat. Şi aceasta unde ? În România, unde întreaga noastră viaţă ca popor este datorată numai şi numai reînvierii inteligenţei"[16].

În anul 1885, în zilele de 18–20 martie, A.D. Xenopol ia parte la Congresul didactic şi discursul ţinut cu acest prilej este, şi astăzi, de mare actualitate. "Programele cursurilor secundare sunt prea încărcate, spune Xenopol. Se distrage mintea elevului în prea multe părţi, pentru ca el să mai poată păstra concentrarea trebuitoare spre a învăţa cu folos. Se învaţă, cum zice latinul, *multa*, dar nu *multum*. Este neapărat necesară o reducere a programului, dacă nu voim să facem din capul tânărului ce a trecut prin învăţământul secundar un amalgam de cunoştiinţe nerumegate, din care nici una n-a devenit adevărata proprietate a creerului său"[17].

În anul 1883, în activitatea lui Xenopol a avut loc un eveniment hotărâtor pentru cariera sa didactică; ocuparea, prin concurs, a catedrei de Istorie a românilor[18] de la Universitatea din Iaşi, mai întâi cu titlu provizoriu şi apoi definitiv, începând cu 1886. Noua situaţie, precum şi unele planuri mai vechi, din timpul studiilor berlineze, îl determină pe istoric să înceapă o lucrare de proporţii, întocmirea unei istorii a românilor. Pentru a-şi vedea proiectul realizat, Xenopol începe cu monografii mai

[10] ASB, fond Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, dosar 2895/1875, f. 87–94; Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 31/1876–1877, f. 103, 145 şi fond Facultatea de Litere şi Filozofie, dosar 870, f. 20.

[11] Arh.St. Iaşi, , fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 8/1875, f. 41.

[12] *Ibidem*, dosar 25/1877, f. 14–15.

[13] *Ibidem*, dosar 12/1878–79, f. 24–25.

[14] *Ibidem*, dosar 3/1880–81, f. 12.

[15] *Ibidem*, dosar 8/1881–82, f. 9.

[16] *Ibidem*, dosar 4/1883–84, f. 12–17.

[17] *Ibidem*, dosar 1/1884–85, f. 18.

[18] *Ibidem*, dosar 15/1882–83, f. 33–34; dosar 5/1886, f. 131, dosar 1/1886–1887, f. 265, dosar 3/1889–89, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

limitate ca perioadă istorică. Primul pas fusese făcut prin cele două volume despre *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Ţărilor Române*, următorul pas îl face cu *Teoria lui Röesler*, publicată în 1884, o reluare a unui studiu mai vechi tipărit în paginile "Convorbirilor literare" la 1876. Autorul combate cu succes, folosind argumente bine documentate, "creaţia" lui Röesler şi altele de acest gen, dovedind continuitatea românilor pe teritoriul vechii Dacii, succes ce ia proporţii mai ales după ce lucrarea este tradusă şi în limba franceză: *Un enigme historique. Les Roumains au moyen-âge* (Paris, 1889).

Alături de preocupările ştiinţifice şi didactice, Xenopol este prezent la numeroase manifestări cu caracter cultural şi, de asemenea, nu trebuie omisă intensa şi îndelungata acţiune desfăşurată de istoricul ieşean la revista "Arhiva", organ al "Societăţii ştiinţifice şi literare" din Iaşi. Membru fondator al Societăţii în 1888 şi director al Revistei "Arhiva" (apărută în 1889) de la 13 noiembrie 1892 până la 1906 inclusiv şi din mai 1906 până în 1908, Xenopol a publicat în paginile ei nenumărate studii, articole, documente inedite, note, recenzii, toate cu profil istoric şi unele lucrări cu caracter literar. Dintre studiile care au văzut lumina tiparului în paginile "Arhivei" merită amintite cele privitoare la diferite perioade din istoria românilor, ce vor completa ediţiile a II-a şi a III-a a *Istoriei românilor din Dacia traiană*. Tot aici au fost publicate unele capitole din *Principiile fundamentale ale istoriei*, diferite conferinţe şi comunicări ocazionale, precum şi rezultatul cercetărilor întreprinse prin arhive. Referitor la ultima afirmaţie trebuie remarcat foarte interesantul articol editat de Xenopol, ca rezultat al investigaţiilor în arhiva Consulatului rus de la Iaşi, privind *Primul proiect de constituţie al Moldovei din 1822*, considerat de autor ca "cea dintâi manifestare politică a cugetării liberale"[19]:

Organizarea învăţământului românesc după modelul francez făcea din Universitate instituţia ce patrona formele de învăţământ preuniversitar. Din acest motiv, universitarii ieşeni aveau obligaţia să participe – în calitate de preşedinţi de comisie – la examenele de sfârşit de an ce se desfăşurau în şcolile particulare şi de stat. În această ipostază îl întâlnim pe A.D. Xenopol de nenumărate ori, aşa cum se întâmplă şi la 26 iunie 1889, când asistă la examenele Conservatorului de muzică şi declamaţiune din Iaşi. Pentru un neavizat ar putea să surprindă prezenţa sa la o asemenea instituţie, dar nu pentru cei care ştiu că Alexandru Xenopol era nu numai un mare meloman, dar şi un *bun cunoscător şi interpret. Iată câteva din constatările sale, făcute cu acest prilej, într-*un raport de patru pagini adresat rectorului. "Observ – scrie Xenopol – că îndeobşte cultura muzicală, ce se împărtăşeşte în această instituţie, este serioasă, precum a dovedit-o, la producţiunea muzicală ce a avut loc ieri în sala teatrului Pastia, bucăţile de ansamblu executate cu destulă preciziune de elevele şi elevii Conservatorului din Iaşi. Astfel, andantele din Simfonia a VI-a a lui Haydn, executat de Orchestra compusă exclusiv din elevii Conservatorului, atât instrumente de coarde cât şi acele de suflare, apoi *Sfânta noapte*, în tempo andante şi *Perpetum mobile* în allegro, executate în unison de toţi elevii mai înaintaţi ai clasei de violină, în care am constatat cu plăcere o mare exactitate de son, care nu a dat loc între opt instrumente ce produceau aceleaşi note la nici o distonanţă. În sfârşit, marele final al actului I, din opera *Othelo,* a lui Verdi, executat de orchestră şi cântăreţi, toţi elevi ai Conservatorului, afară de bas (Othelo, care era împrumutat de la corul mitropolitan) şi care, deşi mai bine de 40 de persoane

[19] A.D. Xenopol, *Primul proiect de constituţie al Moldovei*, în "Arhiva", nr. 7 şi 8/1898, p. 404–405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luau parte la executare, ansamblul a fost bine menţinut şi armonia nu a fost jignită". Raportul continuă, cu observaţii pertinente, pentru toate clasele care s-au produs (pian, violoncel, canto, cor, etc.) şi se încheie cu "strălucitul succes dobândit de fostul elev al Conservatorului dein Iaşi, Joseph Frünhling, în anul acesta, la Conservatorul din Viena, unde a dobândit premiul I pentru piano, medalia de aur pentru compunere şi la concursul cu 28 de alţi premianţi a obţinut premiul Liszt"[20].

O perioadă de referinţă în activitatea profesorului şi academicianului A.D. Xenopol o constituie primul deceniu al secolului nostru, când prin participarea la congresele şi conferinţele internaţionale, ca prim reprezentant al spiritualităţii româneşti peste hotare, şi, în general, prin majoritatea lucrărilor sale, a adus nenumărate servicii ştiinţei româneşti. După anul 1900, dintre cele mai importante opere aparţinând lui Xenopol amintim cele două volume privind *Domnia lui Cuza Vodă*, publicate la Iaşi în 1903, şi *Istoria partidelor politice* (Bucureşti, 1910–1911). Aceste monografii, apărute după publicarea *Principiilor fundamentale ale istoriei*, trebuiau să aibă, după părerea autorului, un dublu rezultat. În primul rând, să continue *Istoria românilor din Dacia traiană*, aducând-o până la epoca contemporană lui Xenopol, iar în al doilea rând, să aplice în cercetarea istorică principiile sale teoretice.

Primirea călduroasă făcută în străinătate lucrărilor lui Xenopol poate fi argumentată cu ajutorul a numeroase exemplificări, dar credem că această preţuire este evidenţiată de alegerea, în anul 1900, a istoricului român, ca membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Paris. Această alegere îl onora pe Xenopol, dar în acelaşi timp, însemna un succes deosebit al culturii româneşti, ale cărei realizări erau cunoscute pe plan european. Ca răspuns de mulţumire pentru distincţia ce i s-a acordat, de a fi membru al amintitei academii franceze, Xenopol a prezentat la Paris comunicarea *La psychologie et l'histoire*. În acelaşi an, 1900, a luat parte la două congrese, la cel al învăţământului superior, unde a conferenţiat despre *Necessitè de l'introduction de cour sur la thèorie de l'histoire dans les universités*, şi la cel de istorie generală şi diplomatică, unde a prezentat comunicarea *Ipoteza în istorie*. În ultima comunicare , Xenopol pune în discuţie chestiunea stăruinţei românilor în Dacia şi, cu acelaşi prilej, oferă participanţilor la congres studiul său *Roumains et magyars devant l'histoire*, în care divulgă falsele teorii susţinute de A. de Bertha într-o comunicare purtând acelaşi titlu şi difuzată congresiştilor.

În primul deceniu al secolului nostru, numele lui A.D. Xenopol devine atât de cunoscut încât istoricul şi filozoful român este invitat să ţină prelegeri la Paris, să-şi expună ideile la congresele şi conferinţele internaţionale, să răspundă în revistele de specialitate la observaţiile critice sau elogioase aduse operei sale şi, în acelaşi timp, aceleaşi reviste publică sau comentează studiile şi articolele ce-i aparţin. În anul 1905 ia parte la cel de al V-lea Congres de psihologie, care a avut loc la Roma, pentru "a face o comunicare asupra raporturilor dintre psihologie şi istorie, materie ce a fost atinsă de mine – spune Xenopol în scrisoarea adresată ministrului instrucţiunii – într-o comunicare ce am făcut-o la Academia din Paris"[21]. Doi ani mai târziu, în 1907, în urma invitaţiei făcută de decanul Facultăţii de Litere a Universităţii Sorbona, A.D. Xenopol, ca membru onorific al acestui celebru for ştiinţific, a ţinut, în calitate de specialist în filozofia istoriei[22], un ciclu de zece lecţii. Prelegerile sale au fost audiate de un public

[20] Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 2/1880–89, f. 29, 62.
[21] ASB, fond Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, dosar 517/1905, f. 40–41.
[22] *Ibidem*, dosar 1451/1906, f. 1 şi 1628/1907, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numeros şi competent, în faţa căruia omul de ştiinţă român a dobândit un meritat succes. La întoarcerea în ţară, în scrisoarea adresată ministrului său, Xenopol se arată încântat de măgulitoarea primire ce i-a fost făcută de către cadrele universitare ale Sorbonei, de publicul şi presa franceză. El justifică prelegerile sale "asupra unei materii filozofice şi istorice dintre cele mai discutate între învăţaţii apusului", din dorinţa de "a pune în lumină destoinicia românilor de a se ocupa cu chestii ce interesează civilizaţia generală europeană[23]. Succesul pe care l-a avut istoricul român în capitala Franţei e probat şi de scrisoarea pe care rectorul Sorbonei, Lilard, o primeşte de la omonimul său ieşean, dr. G. Bogdan[24].

În anul 1908 apare la Paris cunoscuta *La theorie de L'histoire*, ediţie modificată şi substanţial completată a *Principiilor fundamentale ale istoriei*. După cum era de aşteptat, ea a trezit interesul a numeroşi specialişti în domeniu, dintre aceştia e suficient să amintim pe Emile Boutroux, Benedetto Croce, Riekert, Lacomb, Gabriel Mono. Ultimul considera lucrarea lui Xenopol ca "cea mai completă şi mai clară asupra acestei materii"[25]. Tot în 1908, A.D. Xenopol este din nou invitat în Franţa, de această dată de Collège de France, unde ţine un ciclu de opt lecţii, eminentul om de ştiinţă român bucurându-se de unanime aprecieri. "M-am gândit –scria reputatul istoric – că a venit momentul să vorbesc de români şi am răspuns domnului Levasseur, marele economist şi academician francez, că mulţumesc, atât pentru mine cât şi pentru ţara mea, de marea onoare ce mi se face de a ţine curs la acea instituţie a poporului francez"[26]. În anul următor, 1909, îi cere sprijinul lui Spiru Haret, ministru al instrucţiunii publice la acea dată, pentru a putea participa, ca reprezentant al Universităţii din Iaşi, la sărbătorirea a 35 de ani de existenţă a Universităţii din Geneva. Aici dorea să vorbească "despre marele boier luminat, tatăl Goleştilor, ce au avut un aşa mare rol în revoluţia de la 1848 şi care a făcut la 1826 una din cele dintâi mari călătorii în străinătate, punându-şi copii în şcoalele din Geneva. La 20 iulie se întruneşte şi Congresul de sociologie, tot în Elveţia, la Berna, la care am fost rugat să ţin o comunicare asupra *Solidarităţii naţionale*, chestie de mare viitor pentru poporul român. Prin aceste două lucruri cred că voi urma înainte activitatea mea de a ridica numele ştiinţei române în Apus, cum am făcut-o anul trecut în lecţiile mele la Sorbona şi Collège de France"[27].

Arhivele ieşene conţin şi alte numeroase mărturii asupra vieţii şi operei savantului român. Biografii lui Xenopol vor fi interesaţi să cunoască prelegerile ţinute în anul 1903, în faţa studenţilor Facultăţii de Drept, despre aşezămintele vechi juridice ale românilor[28], ca şi despre donaţia făcută, în martie 1905, către Universitatea din Iaşi, a celor două rânduri de case din Piaţa Unirii[29]. O atenţie specială merită rapoartele întocmite de A.D. Xenopol cu prilejul susţinerii unor teze de doctorat (ca de exemplu cele realizate de I. Andrieşescu, *Câteva consideraţii asupra Daciei înainte de romani* şi de Lucreţia Rădulescu- Pravăţ, lucrare dedicată lui Mihail Kogălniceanu). Nu mai puţin interesante sunt referatele redactate cu prilejul promovării sau titularizării unor cadre didactice universitare, ca în cazul lui I. Ursu, Al. Naum, Ch. Drouhet, Vasile Pârvan şi

[23] Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 908, f. 18.
[24] *Ibidem*, Rectoratul, dosar 3/1907–1908, f. 123.
[25] "Arhiva", nr. 5/1908, p. 238.
[26] Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 908, f. 18.
[27] ASB, fond Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, dosar 1755/1909, f. 125–126.
[28] Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Facultatea de Drept, dosar 2255, f. 4.
[29] *Ibidem*, Rectoratul, dosar 8/1908, f. 94–95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ilie Bărbulescu. Ambele ipostaze sunt edificatoare pentru erudiţia, înţelepciunea şi generozitatea lui Xenopol, aşa după cum vom vedea şi din cele ce urmează.

În anul 1909, V. Pârvan a dorit să ocupe catedra de istorie antică şi epigrafie de la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, catedră pe care tot el o suplinea. Conform uzanţelor timpului era necesar, pentru primirea titlului de agregat definitiv, –în fapt profesor –de un raport asupra activităţii ştiinţifice a candidatului, făcut de unul sau mai mulţi oameni de specialitate. În cazul de faţă acest raport a fost întocmit de D.N. Burileanu, care a încercat să-l denigreze pe V. Pârvan în faţa Senatului universitar din Bucureşti, lăsându-se să se înţeleagă că acesta din urmă a folosit pentru studiul său despre Marcus Aurelius o enciclopedie germană în redacţia lui G. Wissowa. Cel care îi ia apărarea este marele istoric Nicolae Iorga. La începutul anului 1910, Ministerul Instrucţiunii publice a trimis Universităţii din Iaşi memoriul de lucrări al profesorului Pârvan, diploma de doctor în filozofie, precum şi câte trei exemplare din lucrările *Organizarea Provinciei Dacia Traiană*, *Salsovia* şi *M. Aurelius Verus Caezar şi L. Aureluis Comodus*, toate acestea la un loc constituind "dosarul" cu care istoricul se prezenta în faţa Comisiei ieşene ce trebuia să-i dea avizul pentru ocuparea catedrei mai sus amintite. Senatul universitar ieşean, împreună cu profesorii Facultăţii de Litere, au hotărât ca A.D. Xenopol, P. Răşcanu şi I. Caragiani să studieze lucrările candidatului şi să întocmească un raport asupra lor. Deşi nu am avut la dispoziţie acest raport, lucrurile sunt cunoscute, atât din corespondenţa lui Pârvan, cât mai ales din procesul-verbal al şedinţei Senatului universitar, din 2 aprilie 1910, adus în discuţie cu această ocazie. Mai întâi s-a făcut o cercetare la obiect a lucrării incriminate de Burileanu şi profesorii ieşeni, în frunte cu A.D. Xenopol, comparând textele, au ajuns la concluzia, firească, de altfel, că Pârvan avea dreptate şi că la mijloc era vorba doar de o calomnie. Aşa după cum se poate vedea în procesul verbal amintit, Xenopol a fost acela care, ca şi în cazul lui N. Iorga, la vremea sa, a recunoscut imediat valoarea şi a încurajat-o. Rezerva manifestată de Ilie Bărbulescu faţă de opera lui V. Pârvan îi oferă lui Xenopol o competentă punere la punct a cărei argumente rămân valabile şi astăzi. "Ca răspuns la întâmpinarea domnului prof. Bărbulescu trebuie să observăm –spune Xenopol –întâi că legea nu cere noutate sau originalitate, ci numai ca lucrarea să fie de valoare. De valoare însă poate fi şi o lucrare de simplă erudiţie, care nu conţine altceva decât adunare de material. Apoi chiar dacă am da rostirei "lucrări de valoare" înţelesul de originalitate, trebuie să ne dăm seama ce înseamnă acest cuvânt ? Înseamnă numaidecât să fi făcut o descoperire ? Ceva la care nimeni să nu se fi gândit până atunci ? În istoria antică, care a fost atât de frământată de învăţaţii Europei, e foarte greu de a descoperi lucrări noi, afară decât atunci când se poate afla vreo inscripţie sau monument nou, necunoscut până atunci. Dar numai descoperirea unui lucru nou nu ar fi îndestulător pentru a califica pe un profesor universitar, dacă nu ar şti să-l îmbrace în toată erudiţia vastă a istoriei vechi, pe când un tânăr care e pregătit cu această erudiţie, cu toată pregătirea necesară pentru a înţelege toate chestiile şi toate problemele istoriei antice, este prin aceasta însăşi demn de a fi profesor, căci chiar dacă nu ar fi descoperit fapte noi, dânsul a dat interpretări noi în istoria antică, iar mai târziu va face prin practica sa ştiinţifică ceea ce se pretinde că până azi nu a fost. Dar, mai mult decât atât, domnul Pârvan aduce chiar lucruri noi ce se găsesc în studiul său asupra *Salsoviei*, asupra lui M. Aurelius şi mai cu seamă în cartea sa *Negustori în timpul romanilor*. Pentru aceasta eu sunt pentru recomandarea domnului Pârvan la catedra pe care o solicită"[30].

[30] *Ibidem*, dosar 8/1908, f. 94–95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi dacă în ceea ce priveşte pe V. Pârvan, Xenopol a avut o părere diferită de aceea a lui Ilie Bărbulescu, nu-i exclus ca slavistul ieşean să-şi fi amintit că într-o situaţie similară, care privea numirea sa la catedra de limbi slave, consumată cu cinci ani mai înainte (dec. 1905), acelaşi Xenopol i-a luat apărarea împotriva lui P.P. Negulescu, care-i reproşa slavistului forma mai puţin îngrijită a prelegerilor sale. Cu această ocazie, A.D. Xenopol a enunţat o altă opţiune a sa, nu mai puţin interesantă, privind menirea unui profesor. "Un profesor – spune Xenopol – nu trebuie să fie numai un transmiţător la elevi, ci şi la lumea din afară şi din străinătate, căci rolul său nu se mărgineşte numai la a învăţa pe elevi, ci a face ca şi ştiinţa să progreseze"[31].

O contribuţie substanţială, reflectată în documentele aflate în fondul de arhivă al Primăriei municipiului Iaşi, o are A.D. Xenopol ca membru al comisiilor pentru ridicarea în oraşul nostru a statuilor poetului V. Alecsandri (1906)[32], omului politic şi cărturarului M. Kogălniceanu (1910)[33] şi îndeosebi a celei închinate memoriei lui Al.I. Cuza (1912)[34]. În 1912, istoricul român a fost numit vicepreşedinte al muzeului Naţional etnografic al Moldovei[35], iar un an mai târziu îl întâlnim printre membrii fondatori ai Societăţii "Casa Artelor"[36], o replică locală a Societăţii "Ateneul" din Bucureşti.

În calitate de profesor universitar, decan al Facultăţii de Litere şi Filozofie şi rector al Universităţii din Iaşi, în anii 1898–1901, Xenopol a fost preocupat de ţinuta ştiinţifică a cursului său şi de îndrumarea studenţilor, pe care i-a ajutat să se organizeze în societăţi profesionale. Cu sprijinul său s-a înfiinţat Societatea studenţească "Zorile"[37], a cărei membri, din îndemnul lui Xenopol, au efectuat cercetări monografice în satele moldovene, cercetări publicate ulterior în paginile revistei "Arhiva". Din aceeaşi postură s-a îngrijit ca toate colecţiile de documente – Hurmuzaki, N. Iorga, Gh. Ghibănescu – să poată fi puse la dispoziţia studenţilor. Într-o scrisoare din 23 martie 1913, adresată Ministrului Instrucţiunii, A.D. Xenopol solicită toate colecţiile de izvoare privitoare la trecutul nostru istoric, căci fără aceste "preţioase documente e peste putinţă a se lucra serios în istoria naţională"[38].

Tot în documentele de arhivă găsim numeroasele lui cereri de concediu, pe timpul sesiunilor Academiei Române, când pleca la Bucureşti şi susţinea numeroase conferinţe. Figura sa a devenit cunoscută pentru obişnuiţii unor astfel de manifestări şi din acest motiv el a rămas în memoria multora ca un om de talent şi un bun orator, aşa cum apare în descrierile făcute de Eugen Lovinescu şi Ioan Petrovici.

În anul 1914, spre surprinderea celor care îl cunoşteau şi contrar afirmaţiilor sale de a nu se despărţi de oraşul îndrăgit, Iaşul, A.D. Xenopol a plecat la Bucureşti. Un an mai târziu s-a îmbolnăvit grav şi a fost obligat să stea la pat. Cu toate acestea nu a renunţat definitiv la scris şi, în pofida suferinţelor, trimite din când în când câte un articol unor ziare. Tot în 1915 s-a tipărit la Bucureşti o altă monografie a sa, *Nicolae*

[31] ASB, fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 1478/1906, f. 12.

[32] ASI, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 237/1900, f. 506, 535; fond Universitatea "Al.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 907, f. 77.

[33] *Ibidem*, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 911, vol. I, f. 140, vol. II, f. 12.

[34] *Ibidem*, dosar 898, f. 23.

[35] *Ibidem*, fond Epitropia Generală a Spitalelor Sf. Spiridon, dosar 738, f. 103.

[36] *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iaşi, dosar 2/1913, f. 2.

[37] *Ibidem*, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 656/1900-1901, f. 725

[38] Ibidem, fond Facultate de Litere şi Filosofie, dosar 914, vol. II, f. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Creţulescu. Viaţa şi faptele 1812–1900. În această carte, ca şi în lucrările unde se ocupa de Al.I. Cuza sau M. Kogălniceanu, Xenopol face dovada istoricului de clasă. Prin intermediul unui stil captivant, specific operei sale şi a unei documentaţii ştiinţifice deosebite, istoricul reuşeşte să prezinte, cu talent şi în mod convingător, epoca sau omul pe care îl studiază. Reuşeşte să vadă realizat unul din marile idealuri pentru care a luptat generaţia sa şi la care Xenopol şi-a adus o contribuţie însemnată, Marea Unire din 1918. La puţin timp după aceasta, la 27 februarie 1920, A.D. Xenopol a încetat din viaţă. La înmormântare, printre cei care au luat parte, s-a aflat şi fostul său elev şi continuator, N. Iorga, care, evocând personalitatea celui ce a "reprezentat atâţia ani ceea ce avea ştiinţa românească mai activ, mai plin de iniţiativă şi mai abil în stil", atrăgea atenţia că Academia Română a pierdut odată cu Xenopol "pe acela dintre membrii săi a cărui largă popularitate ştiinţifică în lumea întreagă nu a putut fi întrecută de a nimănui"[39].

ANEXE

1

1867 septembrie 4/16. Iaşi. Recomandare făcută Ministerului Instrucţiunii Publice, de către profesorii Titu Maiorescu şi N. Culianu, pentru ca A.D. Xenopol să fie trimis la Universitatea din Berlin.

Nr. 153
4/16 septembrie 1869

Domnului Ministru de Culte şi Instrucţiune Publică,

Avem onoarea a vă trimite în alăturare prescriptele verbale despre examenul de liceu ţinut la această Universitate, în 2, 3 şi 4 septembrie 1867. Candidaţi s-au prezentat numai doi. Dintre aceştia unul, d. Xenopol Alexandru, este admis cu notele constatate în prescriptele verbale nr. II şi III, iar domnul Ciurea George este refuzat.

Totodată juriul examinator, considerând că domnul Alexandru Xenopol a depus un examen de bacalaureat eminent în toate privinţele; considerând că domnia sa este cel dintâi bacalaureat ieşit din şcolile ieşene şi tot odată unul din elevii cei mai inteligenţi şi tot odată silitori.

Din aceste considerări, pentru încurajarea sa şi a celorlalţi are onoarea a vă propune în unanimitate, ca să binevoiţi a-i acorda o bursă pentru continuarea studiilor filozofice şi literare la Universitatea din Berlin.

Primiţi...

T. Maiorescu N. Culianu

(Arh. St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 3/1866–1867, f. 13)

[39] N. Iorga, *Oameni care au fost*, Bucureşti, 1936, vol. III, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

Iaşi, 1868, septembrie 24. Cererea lui A.D. Xenopol către Primăria Municipiului Iaşi pentru a-i acorda o subvenţie necesară continuării studiilor sale în străinătate.

Domnule Primar,

Terminînd anul trecut studiile secundare în Liceul şi în Institutul Academic di aice, şi depunînd Bacalaureatul, fui recomandat Onorabilului Ministru de Culte şi Instrucţiune de către comisiunea examinatoare, pentru a fi trimis în străinătate, spre terminarea studiilor mele de istorie şi drept. Atît recomandarea onorabilei comisiuni, cît şi o cerere ce adresai Înălţimei sale rămaseră fără resultat. Dorind cu orice preţ a nu-mi întrerupe cursul învăţăturii, profitai de ocasiunea ce-mi oferă onorabila societate "Junimea" de aice, înaintîndu-mi un împrumut, pe simpla garanţie personală a unei sume necesare pentru împlinirea scopului meu. Se înţelege uşor, domnule primar, că neputînd îngreuna chiar de la început cariera mea prin o datorie pre mare, am fost nevoit să restrîng la ceea ce mi-au fost neapărat de trebuinţă suma ce împrumut, astfel că în mijlocul celor mai bogate mijloace de înavuţire a spiritului, îmi era cu neputinţă de a profita de ele cu deplinătate. Văzînd aceasta, mă adresai încă în anul trecut la onorabila Primărie din Iassi, rugînd-o să-mi acorde un mic ajutor anual. Şi această cerere rămase fără resultat favorabil. Crezînd deocamdată că refusul era motivat prin cause de economie, pe care todeauna le înţeleg şi le respectez, am tăcut resignat. Care au fost însă mirarea me, cînd întorcîndu-mă acuma în ţară pentru a petrece vacanţile, am aflat că mai mulţi domni, care nici nu dăduse Bacalaureatul cerut de legi sau căzuse în depunerea acelui examen, au căpătat subvenţiune de la onorabila Primărie şi că numai eu am avut privilegiul de a fi respins.

Domnule primar ! Vin acum din nou a vă ruga să binevoiţi a lua în consideraţiune ce ce vă exspun. Pentru o mică sumă, care nu poate de loc să fie o sarcină prea grea pentru onorabila Primărie, de vreme ce, de asemeni, s-au acordat le alţii, eu mă văd nevoit a mă abate de la ţelul ce mi-am propus. Studiile istorice sunt grele, necesitează mai ales pentru noi cunoştinţa unor limbi străine, precum şi a celor slave, maghiare şi care fără de repetitor nu se poate învăţa, apoi necesitează o colecţiune de cărţi, pe care, cu mijloacele de care dispun, de sigur nu pot a mi-o procura. Dacă judecaţi domnule primar că direcţiunea studiilor mele merită o susţinere, atunci vă rog să binevoiţi a supune cererea mea onorabilului consiliu comunal pentru definitiva hotărîre. Timpul pe care gîndesc să-l mai petrec în străinătate este de patru ani. Suma anuală a subvenţiunei va fi aceea ce veţi binevoi a fixa împreună cu onorabilul consiliu, luînd în considerşţiune cele ce am avut onoare a vă exspune.

Primiţi, vă rog, domnul Primar încredinţarea respectului ce vă păstrez.

Iassi, în 24 septembrie 1868 A.D. Xenopol

24 sept. B IV

Se va supune consiliului comunal la cea întîi şedinţă cu lucrările de mai înainte citate prin această suplică.

21 martie 1869

Această cestiune fiind regulată se va alătura la actă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Arh. St. Iaşi, Primăria Municipiului Iaşi, dos. 187/1868, f. 10 şi 10 v.)

3

Berlin, 1870, februarie 17. Cererea lui A.D. Xenopol adresată Primăriei municipiului Iaşi prin care roagă a i se înmîna mai urgent bursa şi totodată înaintează actele doveditoare de continuarea studiilor.

Domnule primar !

Am onoare a ve trimite alăturat cu aceasta testimoniile cerute, consistînd în două bucăţi; după regulile de aice. Un testimoniu de prezenţă şi înscrieri şi o copie legalisată de cursurile urmate, după cartea cu inscripţiuni. V-aş ruga, domnule primar, în cazul cînd să fie cu putinţă, după regulile stabilite, a-mi elibera întreaga subvenţiune pe acest an deodată, căci anul şcolar începînd cu trei luni înainte decît cel civil sunt totdeauna în urmă cu deosebitele plăţi ce le necesitează studiile mele, primind bani din şese în şese luni.

Primiţi, vă rog, domnule Primar, asigurarea adîncului respect ce vă păstrez.

Berlin, în 17 februarie 1870.

A.D. Xenopol
student în litere, drept şi istorie

(Arh. St. Iaşi, Primăria Municipiului Iaşi, dosar 187/1868, f. 43.)

4

Berlin, 1870, februarie 17. Carte de inscripţiuni a studentului A.D. Xenopol de la Facultatea de Ştiinţe Juridice din Berlin.

Copie.

Carte de inscripţiuni

a studentului Alexandru Xenopol din Iaşi înscris la Facultatea de Juridică a Universităţii "Împăratul Friderich Wilhelm" din Berlin, în 22 octombrie 1869.

Primul semestru, din 15 octombrie 1867 pînă la 28 martie 1868.

1. Enciclopedia dreptului –profesor Heydemann
2. Instituţiile dreptului roman – Dr. Ech
3. Istoria romanilor – prof. Rudorff
4. Istoria statelor romane – prof. Rudoff
5. Gramatica latină –prof. Hübner
6. Estetica – prof. Hothe

Semestrul doi, din 20 aprilie pînă în 15 august 1868

1. Pandectele – prof. Rudorff
2. Loca selecta digestorum – id.
3. Dreptul ereditar roman –dr. Ech

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Semestrul trei, din 15 octombrie 1868 pînă în 28 martie 1869
1. Dreptul privat german – prof. Beseler
2. Istoria dreptului roman – prof Homeyer
3. Istoria Imperiului roman –prof. Mommsen
4. Istoria contemporană – prof. Droysen
5. Istoria muzicei – prof. Bellermann
6. Digestentibus de solutionibus – prof. Sehnidt
7. Istoria vechilor revoluţii engleze – Dr. Erdmanus-Sörfer

Semestrul patru, din 12 aprilie pînă în 15 august 1869
1. Istoria bisericii – prof. Heffter
2. Istoria universală –prof. Heffter
3. Noţiuni şi istoricul poeziei epice – prof. Steinthal

Semestrul cinci, din 15 octombrie 1869 pînă la 29 martie 1870
1. Dreptul romantic –prof. Mommsen
2. id.
3. Procese civile – prof. Gneish
4. Dreptul englez – id.

Pentru conformitate

Berlin, 17 februarie 1870.

(Arh. St. Iaşi, Primăria Municipiului Iaşi, dos. 187, f. 44, 44v, 53.)

5

Iaşi, 4/16 martie 1871. Cererea lui D. Xenopol către Primăria Municipiului Iaşi în care solicită a acorda fiului său bursa pe anul 1871, în întregime.

Iassi, in 4/16 martie 1871

Domnule Primar,

Fiul meu Alesandru, subvenţionat de Onorabila Comună ce presidaţi, îmi scrie din Berlin că a prosentat Decanului facultăţei de acolo lucrările sale şi urmează se depună două examene de doctorat, în filosofie şi litere, precum şi de doctorat în drept; necesitîndu-se de urgenţă imprimare teselor şi plata tacsei pentru diplome.

Vin dar, cu tot respectul, a vă ruga, Domnule Primar, se binevoiţi a acorda fiului meu suma de 100 #, plata integrală pe anul curent şi fiţi încredinţat, Domnule Primar, că pe lîngă încurajare, fiul meu la întoarcrea sa în Iaşi, va căuta se răspunde cu recunoştinţă la exemplara binefacere prin servicile sale, însoţite pururi de profunda mea gratitudine, din căpătorea unui sprijin bătrîneţelor mele.

Sunt cu profund respect, Domnule Primar, al Domniei Voastre prea plecat servitor.

D. Xenopol

4 mart.

Se va supune consiliului spre a vedea dacă încuviinţează a se plăti subvenţia în alte termene decît cele oferite.

Şedinţa consiliului comunal din 11 martie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Supunîndu-i-se cererea, consiliul a propus a se elibera subvenţiunea pe un întreg an şi cu condiţiunea ca aceasta să fie ultima sumă ce se dă acestui stipendistu.

Primar

(Arh. St. Iaşi, Primăria Municipiului Iaşi, dosar 187/1868,f. 136)

6

Iaşi, 12/24 iunie 1871. Scrisoarea lui D. Xenopol către Primăria Municipiului Iaşi prin care înaintează în copie diploma de doctor în drept a fiului său.

Iaşi, 12/24 iunie 1871

Domnule Primar

Primind astăzi de la Berlin şi Hessa, imprimata şi copia de pe diplomul a fiului meu Alesandru, subvenţionat de onorabila Municipalitate ce prezidaţi, am onoarea a vă le adresa, drept binefacere de care s-a bucurat din partea dv.

Acesta este fructul cules al ostenelelor sale ce le-a întrebuinţat spre a fi util patriei sale.

Din partea-mi este o datorie sacră a vă exprima, Domnule Primar, profunda me recunoştinţă pentru lăudabilul ajutor ce aţi binevoit a-i da.

Succesul fiului meu mă bucură, doresc ca A Tot Puternicul să bucure pe toţi părinţii de familie care au vroit şi vroiesc bine fiului meu.

Sunt, cu respect şi profundă recunoştinţă, al Domniei voastre plecat servitor.

D. Xenopol

(Arh. St Iaşi, Colecţia "Documente" P. 572/14.)

7

Iaşi 15/27 iulie 1871. Scrisoarea lui D. Xenopol către Primaria municipiului Iaşi, prin care înaintează în copie diploma de doctor în filozofie obţinută de fiul său la Berlin.

Iaşi, 15/27 iulie 1871

Domnule Primar,

Am onoare a ve prezenta în alăturare copia de pe al doile diplomă ce fiul meu Alesandru a obţinut pentru doctorat în filozofie de la Academia urbei Ghiessen, din Marele Ducatu de Hessa.

Acest diplomă, ca şi acela pentru doctorat în drept, care merită a fi păstrată în arhiva Domniei Voastre, ne dau probe suficiente că agiutorul ce aţi bine voit a acorda fiului meu a fost bine întrebuinţat, şi am deplina convingere că la reînturnare sa în Iaşi, el va căta să răspundă prin ostinelele sale la acest actu de binefacere, pentru care mişcat de via recunoştinţă vin a ve repeta profunda mea mulţumire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sunt cu respect Domnule Primar al Domniei Voastre prea plecat servitor.

D. Xenopol

(Arh. St Iaşi, Colecţia "Documente" P. 572/15.)

8

1876 mai 20, Iaşi. Cerere adresată rectorului Universităţii din Iaşi de către A.D. Xenopol pentru a i se pune la dispoziţie aula Universităţii în vederea susţinerii unor prelegeri istorice.

Domnule Rector,

Dorind a ţine nişte prelegeri istorice, vă rog să binevoiţi a pune la dispoziţiunea mea sala Universităţii, pentru vro patru duminici consecutive, începînd de duminică 23 mai. Obiectul acelor prelegeri vor fi:

Duminică, în 23 mai: Respingerea teoriei lui Rössler.
Duminică, în 30 mai: Istoria Moldovei pînă la Alexandru cel Bun.
Duminică, în 6 iunie: Istoria Moldovei pînă la Ştefan cel Mare.
Duminică, în 13 iunie: Ştefan cel Mare.

Primiţi, domnule Rector, asigurarea osebitei mele consideraţii.

A.D. Xenopol

Domnului Rector al Universităţii din Iaşi

[Rezoluţie]
1876 mai 22
Nr. 209. d-lui Xenopol i s-a făcut cunoscut că s-a acordat sala pentru 4 duminici.

(Arh. St Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 8/1875, f.41.)

9

1884 martie 1, Iaşi. Memoriu adresat preşedintelui Senatului României de către A.D. Xenopol, pentru a împiedica desfiinţarea Facultăţii de Medicină din Iaşi.

Domnule preşedinte,

Corpul profesoral al Universităţii din Iaşi a fost adînc mişcat prin lovitura dată acestei Universităţi de votul Camerei legiuitoare, care desfiinţează una din facultăţile sale, aceea de medicină. El recurge, deci, la înalta autoritate a corpului ponderator al statului, spre a-l ruga să interpună influenţa sa şi să împiedice urmările dezastruoase a unui vot dat prin susprindere, din cauza uneltirilor de rea credinţă, venite din afară. Toate informaţiunile pe care se întemeiază votul onorabilei Camere legiuitoare sînt neexacte, după cum onorabilul Senat se poate convinge din alăturatul memoriu, din care se vede că Facultatea de medicină din Iaşi, cu toate mijloacele restrînse de care era ajutată, se află într-o îmbucurătoare propăşire, care nu merită a fi strivită tocmai acum, când, după o muncă de cinci ani, era să înceapă a da roadele activităţii sale.

Înzestrată cu 18 profesori, cei mai mulţi tineri într-adevăr, dar cu atît mai plini de focul sacru, fără de care nici o întreprindere omenească nu este încununată de izbîndă,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

având la dispoziţia ei bogatul material de bolnavi ai Spitalului "Sf. Spiridon", prevăzute cu începuturi de laboratorii care sporeau pe fie ce zi, prin îngrijirea Ministerului Instrucţiunii, frecventă de 80 de studenţi în marea lor majoritate fii ai poporului nostru, Facultatea de medicină din Iaşi este menită a da în puţin timp cele mai priincioase roade, cînd, de odată, fără măcar o prealabilă cercetare, care să adeverească sau să dea de greş împutările ce i se aduceau, printr-un vot fatal, ea este ştearsă din rîndul aşezămintelor de cultură.

Veacul nostru, veacul luminilor, al cărui triumfuri în toate direcţiunile sînt datorate tocmai răspînderii învăţămîntului sub toate formele sale, să vadă desfiinţîndu-se un înalt factor de cultură cîţiva ani numai după ce a fost întemeiat. Şi aceasta unde ? în România, unde întreaga noastră viaţă ca popor este datorată numai şi numai reînvierii inteligenţii ! Iată, în orice caz, o hotărîre care trebuie să aibă serioase motive pentru a putea fi rostită de pe tribuna Adunării legiuitoare. Dacă cercetăm aceste motive le vedem că toate sînt numai cît nişte închipuiri răuvoitoare, iscodite de acei interesaţi la surparea acestui aşezămînt.

Hotărîrea onorabilei Camere, neavînd deci nici un temei de a fi, sperăm că înaltul corp legiuitor ce au luat-o va reveni asupra ei, ştiind apoi prea bine că armonia ce domneşte între ambele camere, face ca glasul uneia să fie întotdeauna ascultat de cealaltă, de aceea, împreună cu rugămintea noastră către Cameră pentru a îndrepta răul involuntar ce l-a făcut, intervenim şi pe lîngă Domnia Voastră, domnule preşedinte, rugîndu-vă cu respect să binevoiţi a fi purtătorul vocei noastre pe lîngă onorabilul Senat, pentru ca şi dînsul să sprijine reînfiinţarea Facultăţii de medicină, fiind siguri că binemerită de la patrie.

Primiţi, vă rugăm, domnule preşedinte, încredinţarea înaltului respect ce vă păstrăm.

Iaşi, 1 martie 1884. A.D. Xenopol

(Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 4/1883, f. 12, 17 Ciornă)

10

1889 iunie 26, Iaşi. Raport întocmit de A.D. Xenopol şi adresat rectorului Universităţii din Iaşi, în calitate de delegat la examenele de sfârşit de an de la Conservatorul din Iaşi.

1889 iunie 26, Iaşi

Domnule rector,

Însărcinat de domnia voastră a asista ca delegat la examenele Conservatorului de muzică şi declamaţie din Iaşi, vin a vă spune observaţiile male asupra rezultatelor date de acea şcoală în decursul acestui an.

Observ că îndeobşte cultura muzicală ce se împărtăşeşte în această instituţie este serioasă, precum a dovedit-o la producţiunea muzicală ce a avut loc ieri în sala teatrului Pastia bucăţile de ansamblu executate cu destulă preciziune de elevii Conservatorului. Astfel andantele din *Simfonia a IV-a* a lui Haydn, executat de o orchestră compusă exclusiv din elevii Conservatorului, atât instrumente de coarde cât şi de acele de suflare; apoi *Sfînta noapte,* în tempo andante şi *Perpetuum mobile*, în allegro, executate în unison de toţi elevii mai înaintaţi ai clasei de violină, în care am constatat cu plăcere o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare exactitate de son, care nu a dat loc între 8 instrumente ce produceau aceleaşi note la nici o disonanţă. În sfîrşit, marele final al actului I din opera *Othelo*, a lui Verdi, executat de orchestră şi cîntăreţi, toţi elevi ai Conservatorului, afară de bas (Othelo, care era împrumutat de la corul mitropolitan) şi în care deşi mai bine de 40 de persoane luau parte la executare, ansamblul a fost bine menţinut şi armonia nu a fost jignită.

Mai puţin reuşit a fost corul cîntat de elevii şi elevele Conservatorului, cu acompaniament de piano, ceea ce este conform cu împrejurarea că îndeobşte partea cîntului e mult mai slab prezentată în Conservator decît partea instrumentală.

În privirea acestei din urmă menţionăm cu o deosebită mulţumire reproducerile foarte bine izbutite a concertelor lui Rode partea I, de Theodorini, elev din anul II la violă, şi a andantelui şi pianului din acelaş concert, de elevul Dimitriu; nu mai puţin şi aceea a concertului lui Beriot, de elevul Sion. Toate aceste bucăţi grele, care au fost executate cu o deosebită acurateţă de son, mai ales în poziţiunile superioare, unde mai ales în atacuri subite e aşa de uşor a prinde alături, şi cu voiciune şi delicateţe în executare. Clasa de violină a domnului Caudella, care a produs şi pînă acum mai mulţi artişti ce-şi cîştigă pîinea din arta lor, e îndeobşte una din cele mai bine reprezentate în Conservator.

De asemeni şi la pian s-au distins atît elevii şi elevele domnului Gros cât şi elevele doamnei Miclescu. Dintre cei dintîi menţionăm pe domnişoara Caudella în Rigoletto lui Verdi, executat cu multă delicateţă, după cum o cere bucata şi pe domnul Mezetti fiul, în fantesia lui Thalberg, asupra "Somnambulei" şi pe domnişoara Vasiliu în concertul în do minor de Bethowen, cu acompaniament de quintet şi al doilea piano dintre elevele doamnei Miclescu amintim pe domnişoara Brill în capriciul lui Mendelssohn, cu acompaniament de quintet şi fantezia pentru două pianuri a lui Schubert. Îndeobşte toţi elevii de piano produc un joc curat, precis, bine ritmat şi nuanţat după cerinţele simţămîntului; o mare egalitate în producerea notelor şi o însemnată rotunjime a sunetului, toate însuşiri care arată pe lîngă talentul natural şi o bună şcoală.

Clasa de violoncel care a produs în anul trecut pe distinsul elev Bursuc, ce a fost angajat de o orchestră din Bucureşti, posedă în acest an pe unul nu mai puţin talentat, anume pe ---*, care a executat de minune concertul al IV-lea a lui Goltmann, deşi sunetul instrumentului mi s-a părut cam mut, poate din cauza tocmai a instrumentului său.

Clasul instrumentelor de vînt, deşi nu s-a produs singur, a dat concursul lor în chip foarte exact atît la executarea simfoniei lui Hayden, cît şi la acea a finalului lui *Othelo*, încît a dovedit destoinicia ce se poate cere de a figura cu onoare în orchestră.

Clasa de canto, dimpotrivă, mi s-a părut mai slabă, mai întîi din lipsă de talente şi voci deosebite. Bărbaţi nu s-a produs nici unul, căci singurul ce a cîntat un solo, în finalul lui Othelo, era luat de corul mitropoltan. În acelaşi final apoi s-a observat lipsa tenorului şi vocele de soprană erau destul de slabe, mai ales în părţile înalte. Corul ---*, am spus că lăsa de dorit, dintre solişti am auzit două arii cîntate de două domnişoare, anume domnişoara Grigorescu în cîntecul "Românii" de Flechtenmacher şi domnişoara Place ---*. Ambele au voci plăcute, deşi nu de o mare putere; se ţine însă rău la cîntec, cu capul plecat pe piept şi pieptul restrîns, în loc de a-l ţine afară, spre a da joc liber plămînilor. Apoi ambele posedă un defect capital, tremurarea vocii, care s-ar înţelege la o voce stricată, iar nu la nişte copile de 18 ani. Nu ştim cui să atribuim acest *tic* vicios, care ajunge cu timpul a face vocea nesuferită. Ar fi însă de dorit ca profesorii să îndrume pe cît se poate pe elevi de a se feri de el.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem sfîrşi această dare de seamă fără a aminti strălucitul succes dobîndit de fostul elev al Conservatorului din Iaşi, Joseph Frühling, în anul acesta, la examenul Conservatorului din Viena, unde a dobîndit premiul I pentru piano, medalia de aur pentru compunere şi la concursul cu 28 de alţi premiaţi a obţinut şi premiul Liszt: o compunere de-a lui, un concert pentru piano, a fost executat de fiul profesorului ---* şi fostul elev al Conservatorului de Iaşi a avut onoarea a dirija el orchestra care acompania acea compoziţiune.

Primiţi, vă rog, domnule rector asigurarea consideraţiei mele.

A.D. Xenopol

---* Text ilizibil.

(Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 2/1888–89. Original. f. 29, 62)

11

1903 noiembrie 12, Iaşi A.D. Xenopol propune decanului Facultăţii de Drept susţinerea a două lecţii cu subiect privind istoria dreptului.

1903 noiembrie 12, Iaşi

Domnule Decan,

Ajungînd cu Istoria românilor la studiul aşezămintelor vechi juridice ale românilor, aş dori ca la lecţiunile respective (2) să participe şi studenţii facultăţilor juridice. Dacă credeţi că poate să fie spre al lor folos cele ce se ştiu din vechea noastră viaţă juridică, vă rog a vede a cînd aş putea ţine aceste lecţiuni, aşa ca studenţii facultăţii să poată participa.

A.D. Xenopol

[Rezoluţie]

Se va aduce la cunoştinţa domnilor studenţi prin publicare; se va răspunde pentru a mulţumi d-lui Xenopol.

(Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Facultatea de Drept, dosar 2255, f. 4. Original)

12

1905 martie 20, Iaşi. Scrisoarea lui A.D. Xenopol către C. Climescu, rectorul Universităţii, în legătură cu donaţia pe care doreşte să o facă şi instituirea fondului Eliza şi Alexandru Xenopol.

Iaşi, 1905 martie 20

Domnule Rector,

Subsemnatul vin a vă face următoarea propunere:

Fosta mea soţie, d-na Eliza Gall, împreună cu mine, dorim a dona Universităţii din Iaşi cele două rînduri de case ce le posedăm împreună în Piaţa Unirii, din oraşul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nostru, cu condiţia de a ni se servi la amîndoi o rentă viageră pe cît timp vom trăi amîndoi. Venitul caselor este de minimum 7.500 lei bruto, din care scăzîndu-se 1000 lei impozit, rămîne venit net 6500 lei. Asupra acestor case există datorii de 28.966 lei; cerem ca rentă viageră suma de 500 (cinci sute) lei lunar. Fosta mea soţie este în vîrstă de 48 ani şi bolnavă. Eu sînt de 58 ani şi sănătos. Mai adaug că pînă la moartea mea mă voi folosi de biblioteca mea, pe care tot de pe acum o donez Universităţii, bibliotecă care face cel puţin 20 mii lei. Vă mai rog a regula chestiunea astfel ca imobilul să treacă imediat în administraţia Universităţii, iar renta de 500 lei să se servească lunar fostei mele soţii, pe cît timp va trăi ea, rămînînd să treacă asupra mea, dacă voi supravieţui şi ca această rentă să se plătească atât ei cît şi mie de către Casa Şcoalelor prin mandat lunar.

Rog a convoca de urgenţă senatul universitar spre a pronunţa asupra ofertei mele şi a lua înţelegere şi cu Casa Şcoalelor spre a regula cele ce vor crede de cuviinţă şi să binevoiţi a mă înştiinţa despre acest rezultat cât se poate mai curând.

Fondul va reveni după moartea fostei soţii şi a mea la crearea de burse, după chibzuinţa senatului universitar, însă împărţindu-se egal între băieţi şi între fete, va purta numele de fondul *Eliza şi Alexandru Xenopol*. Am onoarea de a vă atrage atenţia că donaţia mea este cea dintîi ce se face Universităţii ca persoană morală şi că este în interesul aşezămîntului nostru de a se deschide odată către el calea înzestrărilor private.

Primiţi, vă rog, domnule rector, asigurarea deosebitei mele consideraţii.

A.D. Xenopol

6500 lei venit
1500 dobînda datoriei
5000 venit neto anual al Universităţii
417 venit lunar

Eu cerînd 500 lei, Casa Şcoalelor va da pe lună numai 83 lei, sau 1000 lei anual ca rentă reală, pentru care îi va rămîne, după un număr de ani, două imobile din cele mai frumoase din Iaşi, situate în partea centrală a oraşului şi a căror valoare şi venit pot creşte.

[Rezoluţie] Se va convoca Senatul pentru ziua de 25 martie, ora 8 1/2 seara.

C. Climescu

(Arh.St. Iaşi, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 1/1904, f. 404–405. Original)

13

Iaşi, 12 martie 1905. Cererea prof. A.D. Xenopol adresată Ministrului Instrucţiei Publice pentru a-i aproba participarea la cel de al V-lea Congres internaţional de Psihologie de la Roma, unde va face comunicarea privind raporturile dintre psihologie şi istorie.

Domnule Ministru

În zilele de 26–30 aprilie viitor urmează a se ţinea la Roma al V-lea congres de psihologie. Aş dori să iau parte la acest congres pentru a face o comunicare asupra *Raporturilor dintre psihologie şi istorie*, materie ce a fost atinsă pentru prima oară de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mine în o comunicare ce am făcut-o la Academia din Paris şi pe care am avut onoarea a v-o trimite în editură o parte.

Dacă consideraţi că este în interesul ştiinţei româneşti ca şi ţara noastră să fie reprezentată în *mod activ* la acel congres, rog a mă delega pe mine ca reprezentant al Universităţii din Iaşi, punîndu-mi la dispoziţie ajutorul bănesc pe care îl veţi crede de cuviinţă.

Primiţi, vă rog, domnule ministru asigurarea deosebitei mele consideraţii.

A.D. Xenopol

(Arh.St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 517/1905, f. 41. Original.)

14

5 aprilie 1905, Bucureşti. Ministrul Instructiunii Publice comunică prof. A.D. Xenopol că e însărcinat a lua parte ca reprezentant a Universităţii Iaşi la al V-lea Congres de Psihologie de la Roma.

D-lui A.D. Xenopol, profesor universitar, Iaşi

Văzând dorinţa exprimată prin petiţiunea registrată la nr. 13944, subsemnatul are onoare a vă face cunoscut că Ministrul vă însărcinează să luaţi parte ca delegat al Universităţii din Iaşi la al V-lea Congres internaţional de Psihologie, ce se va ţine la Roma în zilele de 26–30 aprilie a.c. şi pentru această delegaţiune vi se acordă suma de 900 (nouă sute lei).

Ministru

(A.N.B., Arhiva Istorică Centrală, Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 517/1905, f.40)

15

Iaşi, 27 oct.1906. Cererea prof.A.D. Xenopol adresata Ministrului Instrucţiunii Publice pentru a-i aproba o anumita suma necesara plecării sale la Paris, în vederea ţinerii unui curs de un an de zile asupra teoriei istoriei.

Bucureşti, 27 oct. 1906

Domnule Ministru,

După mai multe convorbiri avute anul trecut în timpul vacanţiilor celor mari, cu câţiva profesori de la Sorbona şi colegi ai mei de la Academia ştiinţelor morale şi politice din Paris, am văzut că mi s-ar putea încuviinţa autorizaţia de a ţine la Universitatea din Paris un curs de un an de zile asupra *Teoriei istoriei*, materie în care mi-am facut un nume cunoscut în lumea învăţată apuseană.

Pentru a pune chestiunea în mişcare şi a o aduce la îndeplinire, ar fi nevoie să mă duc acum la Paris, în timpul cursurilor, cînd tot consiliul este întrunit. V-aş ruga, deci, D-le Ministru, să binevoiţi a-mi încuviinţa o suma de 1400 de lei cheltuieli de drum şi petrecerea în Paris, pentru a realiza această dorinţă a mea, care ar revărsa cea mai mare cinste şi strălucire asupra corpului învăţământului nostru superior şi asupra ţării întregi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştiu că ministerul este în acest moment lipsit de fonduri pentru asemenea chestiune, dar v-aş ruga, cu toate acestea, să chibzuiţi aşa ca să mi se poată da suma cît mai curînd, spre a nu pierde timpul cel mai priincios pentru ajungerea ţintei.

Primiţi, vă rog, domnule Ministru, asigurarea consideraţiei mele deosebite.

A.D.Xenopol

D-lui Ministru al Instructiei Publice şi al Cultelor

(Arh.St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 1451/1906, fila 1)

Domnului Al. Xenopol, Profesor, Universitatea Iaşi

Văzând cu deosebită satisfacţiune dorinţa ce aveţi de a ţine la Universitatea din Paris un curs de un an de zile asupra Teoriei istoriei, care va aduce cea mai mare cinste şi strălucire corpului învăţământului nostru superior şi ţării întregi, subsemnatul are onoare a vă face cunoscut că ministerul acum nu are fonduri pentru a vă acorda suma ce doriţi prin petiţiunea registrată la nr. 62340, spre acoperirea cheltuielilor de drum şi de şedere a Dv. în capitala Franţei în acest timp, dar că sînteţi autorizat a merge să faceţi cursul la Facultatea de Litere din Paris şi în urmă vi se va trimite o suma potrivit fondurilor de care va dispune Ministerul.

Ministru

(Arh.St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 1451/1906, f.1)

16

Iaşi, 23 februarie 1908. ***Raportul profesorului A.D. Xenopol către Ministrul Instrucţiunii Publice privind cursul de Teoria istoriei ţinut la Sorbona.***

Iaşi, 23 februarie 1908

Domnule ministru,

M-am întors în ţară la 5 februarie, depăşind 4 zile concediul ce mi-aţi acordat. Lipsa lecţiei am îndeplinit-o însă prin una suplimentară. Cred de datoria mea a vă expune rezultatul cursului ţinut de mine la Sorbona din Paris asupra *Teoriei Istoriei*, întrucît am ţinut acel curs în însuşire de profesor universitar român şi de Decan al Facultăţii de Litere din Iaşi.

Am ţinut un curs asupra materiei filozofice şi istorice din cele mai discutate între învăţaţii Apusului; ceea ce cred că a fost mai nimerit decât dacă aş fi vorbit despre ţara şi poporul nostru, fiindcă am vrut să pun în lumină *destoinicia românilor de a se ocupa şi cu chestii care interesează civilizaţia generală europeană.*

Am fost primit la Paris cu cea mai mare căldură, atît de corpul profesoral de la Sorbona cît şi de membrii Academiei Ştiinţelor morale şi politice din care fac parte ca corespondent.

La prelegerea de deschidere am fost încurajat pe platforma catedrei de domnul Rector al Universităţii din Paris, de D-l Decan al Facultăţii de Litere, care m-a recomandat auditoriului cu cuvinte foarte măgulitoare, atât pentru mine cât şi pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poporul din care fac parte, de patru membri ai Institutului şi de cinci profesori ai Sorbonei. Publicul, foarte numeros, compus din studenţi francezi, profesori secundari, directori de reviste, critici ai ziarelor celor mari şi un număr destul de însemnat de români aflători în Paris, a ascultat cu mare luare aminte lecţia mea. Aşa a fost şi la celelalte lecţiuni, în număr de zece, pe care le-am ţinut şi care toate au avut darul de a interesa pe auditoriul meu.

Mai multe ziare franceze au vorbit în termeni foarte elogioşi despre lecţiile mele, mai mulţi directori de reviste mi-au cerut textul unor lecţiuni şi aproape în toate revistele cele mai mari din Paris vor apărea la timp dări de seamă asupra cursului meu.

Dovada cea mai bună despre rezultatul strălucit al lecţiilor mele este că am fost invitat din partea comitetului diriguitor al Collège de France să ţin, în noiembrie acest an, o altă serie de opt prelegeri cu subiectul ce-l voi alege. M-am gîndit că a venit momentul să vorbesc de români şi am răspuns domnului Levasseur, marele economist şi academician fracez, că mulţumesc atît pentru mine cît şi pentru ţara mea de marea onoare ce mi se face de a ţine un curs la acea mare instituţiune a poporului francez. Adaog, domnule ministru, că pe cînd cursurile de la Sorbona au fost gratuite, acele de la Collège de France sînt remunerate cu 300 lei ora.

Aceste am crezut, domnule ministru, de datoria mea a le supune cunoştinţei dumneavoastră şi vă rog, dacă credeţi folositor, a dispune ca acest raport al meu să fie publicat în Buletinul oficial al Ministerului de Instrucţiune publică.

Decanul Facultăţii de Litere din Iaşi
A.D.Xenopol

(Arh.St. Iaşi, Facultatea de Litere, dos. 908, f.18 şi 18v. original)

17

1908 martie 13, Iaşi. Ciorna scrisorii trimisă de rectorul Universităţii din Iaşi, dr. G. Bogdan, către rectorul Universităţii din Paris, Liard, pentru a-i mulţumi de felul în care profesorul A.D. Xenopol a fost primit la Sorbona.

România
Universitatea din Iasi
Cancelaria Rectoratului

Iassy, le 13 mars 1908

Monsieur le Recteur et cher Collègue

Permettez-moi de vous adresser mes meilleurs remerciments pour l'accueil si bineveillant que la Faculté des lettres de Paris et vous personnellement, Mr le Recteur, avait bien voulu faire à nostre collègue, Mr Xenopol, ainsi que de l'honneur que plusieurs professeurs de la Sorbonné ont temoigné en assistant aux leçons qu'il a tenus sur la Théorie de l'histoire. Mr Xenopol m'a fait part de vos amabilités, ce dont j'ai été très heureux de l'apprendre.

Veuillez recevoir, Mr le Recteur et cher Collègue, l'assurance de ma parfait considération.

Le Recteur de l'Académie de Jassy
dr. G. Bogdan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Monsieur Liard, Recteur de l'Académie de Paris

(Arh.St. Iaşi, fond Universitarea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 3/1907, f. 123. Ciorna)

18

Iaşi, 15 mai 1909. Raportul profesorului A.D. Xenopol către Spiru Haret, ministrul Instrucţiunii Publice, privind alegerea sa ca reprezentant al Universităţii Iaşi la festivităţile organizate de Universitatea din Geneva.

Bucureşti, în 15 mai 1909

Domnule Ministru,

Am fost delegat de Universitatea din Iaşi la serbarea de 35 de ani de existenţă a Universităţii din Geneva unde, daca m-aş duce, aş vorbi despre marele boier luminat tatăl Goleştilor ce a avut un aşa de mare rol în revoluţia din 1848 şi care a făcut la 1826 una din cele dintîi mari călătorii în străinătate punîndu-şi copii în şcoalele din Geneva. Serbarea va avea loc la 7 iulie stil nou. La 20 iulie se întruneşte Congresul de sociologie, tot în Helveţia, la Berna, la care am fost rugat să ţin o comunicare asupra *La solidarité nationale*, chestie de mare viitor pentru poporul român. Prin aceste două lucrări cred că voi urma înainte activitatea mea, de a ridica numele ştiinţei române în Apus, cum am făcut-o anul trecut cu lecţiile mele la Sorbona şi la Collège de France, care au fost aşa de bine apreciate.

V-aş ruga, d-le Ministru, să binevoiţi a-mi încuviinţa cheltuielile drumului dus şi întors în suma de 1.000 de lei.

A.D. Xenopol

Anexez delegaţia Univ. din Iaşi şi invitaţia la Congr. la...
Domnului Ministru al Cultelor şi Instrucţiunii publice.

16.V. 1909

Universităţile nu pot da asemeni însărcinări fără ştirea Ministerului, cînd asemeni însărcinări presupun o cheltuială de făcut. În genere, noi nu putem fi reprezentaţi destul de mult la congresele ştiinţifice în străinătate pentru că nu putem suporta cheltuiele, cu atât mai puţin simple serbări festive. De aceea nu putem aproba măsura Universităţii din Iaşi, pentru care de altfel nu s-a cerut aprobarea noastră nici pînă azi.

Haret

(Arh.St. Bucureşti, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 1755/1909, f.126)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

19

Iaşi, 1910 octombrie 13. Proces verbal al consilului profesoral privind antichităţile descoperite la Cucuteni, în 1909 şi solicitate spre studiu de dr. Schmid Hubert. Alegerea materialelor se va face de o comisie din care face parte şi A.D. Xenopol.

Proces-verbal nr.18 13 oct. 1910

Subsemnaţii, întruniţi astăzi 13 oct., în urma convocării D-lui Decan şi discutînd chestia antichităţilor cerute de dl. Schmid Hubert, cu cererea d-sale înregistrată la nr. 252, din 13 octombrie 1910, am decis urmatoarele:

1) Să se acorde d-lui Dr. Schmidt învoirea de a-şi alege din colecţia de antichităţi dezgropate în anul 1909 la Cucuteni acele obiecte care i s-ar părea necesare studiilor sale.

2) Alegerea se va face de D-sa în prezenţa D-lui Dascălu şi a reprezentanţilor facultăţii: D-nii profesori A.D. Xenopol şi Erbiceanu Oct., suplinitorul catedrei de arheologie.

3) Obiectele alese se vor inventaria, fotografia şi măsura şi se vor trece într-un inventar amănunţit, arătîndu-se toate indicaţiile caracteristice ale lor.

4) Ele vor fi aşezate apoi în lăzi pecetluite de dl. Schmidt şi de reprezentanţii facultăţii.

5) Inventariul se va face în dublu exemplar, semnat fiecare de toţi membrii Comisiunii care a luat parte la alegerea obiectelor.

6) Pentru împrumutarea acestor obiecte, spre a fi studiate de Dl. Dr. Schmidt la Berlin, trebuie ca direcţia muzeelor din Berlin să adreseze o cerere în acest sens, direct către decanatul Facultăţii de filozofie şi litere, indicînd anume obiectele cerute şi alese de Dl. Schmidt şi prevăzute în inventar, indicînd şi timpul pentru cît se cere. Simpla cerere oficială a D-lui Dr. H. Schmidt nu prezintă caracter de oficialitate, nefiind adresată facultăţii de o autoritate publică sau instituţie recunoscută, aşa că raporturile dintre cel care cere şi cel care dă să aibă însuşirea unei stabilităţi inalterabile prin schimbările eventuale de persoane sau dintre persoane.

7) Cheltuielele de fotografierea obiectelor, împachetarea şi transportul lor de la Iaşi la Berlin şi de la Berlin la Iaşi vor privi pe direcţiunea muzeelor din Berlin sau pe Dl. Dr. Schmidt, precum şi asigurarea transportului.

I. Găvănescu
A.D.Xenopol A. Philippide
P. Răşcanu

(Arh.St. Iaşi, Facultatea de Litere şi filozofie, dos. 911 vol. II f. 16)

20

Iaşi, 1912 aprlie 29. Raport făcut de A.D. Xenopol şi I. Caragiani asupra lucrării lui Andrieşescu, "Câteva consideraţii asupra Daciei înainte de romani".

Raport asupra tezei prezentate de dl. Andrieşescu pentru obţinerea doctoratului în litere şi filozofie, *"Cîteva consideraţii asupra Daciei înainte de romani"*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Teza Domnului Andrieşescu urmăreşte dovedirea unui fapt foarte însemnat, anume caracterul naţionalităţii de baştină a celui dintîi strat de popoare ce au locuit în cuprinsul vechii Dacii, anterioare cuceririi romane.

Elementele pe care dumnealui îşi aşterne lucrarea sunt resturile preistorice, cu care apoi tinde să interpreteze şi să dea adevăratul lor înţeles celor mai vechi ştiri scrise ce le avem asupra regiunilor carpatino-dunărene.

D-sa face o cercetare întinsă şi foarte amănunţită asupra tuturor rămăşiţelor preistorice aflate nu numai în Dacia, ci şi în regiunile învecinate, pînă la rîul Nipru, înspre răsărit şi Marea Egee, înspre sud. D-sa îşi mărgineşte cercetarea numai la epoca neolitică, care este tocmai aceea care caracterizează starea de civilizaţie a acelor popoare primitive ale regiunilor studiate de d-sa. O enumerare aproape completă a tuturor staţiunilor cuprinse între Nipru, Moravia şi Marea Egee şi o expunere documentată a tuturor numeroaselor cercetări preistorice, făcute de deosebiţi învăţaţi în vremile mai nouă, slujeşte D-lui Andrieşescu de temelie de fapte pe care-şi clădeşte încheierile şi acele încheieri sunt foarte de seama, deoarece D-sa sprijină părerea că toate popoarele din această întinsă regiune alcătuiau un tot omogen, aceeaşi rasă deosebită de celelalte rase europene, determinînd această rasă carpato-balcanică ca rasă tracică.

Dl. Andrieşescu studiază, pe rînd, uneltele de piatra, de os, idolii şi apoi ceramica cu crestăturile şi ornamentele ei caracteristice şi acest studiu comparativ al diferitelor staţiuni îl face sau după propria sa vedere în mai multe muzee europene pe care le-a vizitat sau după reproducerea lor în gravuri sau fotografii luate de pe ele. Erudiţia d-lui Andrieşescu în această cercetare este tot atît de variată pe cît de temeinică, sprijinită pretutindeni pe citaţia isvoarelor şi a studiilor consultate. Uneori, chiar referinţele D-sale sunt prea îmbelşugate, dar au meritul de a fi puse în note şi nu încurcă, deci, expunerea din text.

Acesta este scris cu destulă măestrie şi într-o limbă curată românească, pe alocurea prea sintetic şi cam greu de înţeles. Am atras luarea aminte autorului asupra unor locuri ce ar trebui modificate.

Încheierile la care ajunge cercetarea D-lui Andrieşescu sunt foarte însemnate, încît teza D-sale contribuie la limpezirea întrebării celei pînă acum nedezlegate în totalitatea ei, asupra rasei popoarelor primitive din Dacia şi din regiunile învecinate. Pînă acum mai ales, după mărturisirile lui Herodot, se admitea că popoarele vechi ale Daciei, sciţii şi agatîrşii, erau de origine iranică, admiţîndu-se deci o deosebire între rasa lor şi acea a daco-geţilor ce se alătură după aceea peste ţările ocupate pînă mai înainte de sciţi. Indentitatea materialului preistoric stabileşte, însă, o unitate etnică desăvîrşită între popoarele primitive, atât de la nordul şi de la sudul Dunării, încît nu învoieşte o deosebire de rasă între popoarele ce locuiau deasupra şi dedesuptul fluviului. Reluînd cercetarea textelor autorilor vechi şi mai ales a celui a lui Herodot, Dl. Andrieşescu arată că spusele istoricului grec bine înţeles conduc la aceeaşi încheiere a unităţii de rasă a tuturor neamurilor ce ocupau, în vremi primitive, Europa sud-răsăriteană. Dl. Andrieşescu atrage luarea aminte asupra caracterului aşezat al agatirşilor lui Herodot, de asemenea a sciţilor regeşti, numiţi şi greco-sciţi, care cultivau grîu şi care ambele popoare nu puteu deci fi nomade, cum caracteriza Herodot îndeobşte pe sciţi şi cum sunt arătaţi şi geţii şi dacii de alţi autori eleni. Herodot pomeneşte de cimerieni ca un strat de popoare peste care năvăliră sciţii, încît, după toate probabilităţile, regiunea dintre Nipru, Moravia şi Marea Egee era locuită, pe timpul epocii neolitice, de cimerieni mai la nord, de daco-geţi la mijloc şi de străbunii grecilor plagi către sud. Toate aceste

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

popoare se văd însă după resturile preistorice ce le-au lăsat, că erau de aceiaşi origine si anume tracică, deoarece această rasă este acea care ocupa Peninsula Balcanică şi ţările dunărene. Lucrul se vede apoi din cele cîteva indentităţi de numiri etnice, cele păstrate de la agatîrşi şi de la traci. Astfel, Dl. Andrieşescu aduce prin cercetările D-sale preistorice o bună interpelare la sursele autorilor vechi şi întemeiază părerea sa asupra unităţei etnice a popoarelor primitive din sud-estul Europei pe un preţios studiu de fapte.

Mai rămâne ca Dl. Andrieşescu să-şi completeze demonstraţia prin cercetarea deosebirei ce există între caracteristica preistorică a rasei tracice şi a celorlalte rase arice; slave, germană, celtică, şi iranică. Această chestie a fost admisă de autor în studiul său şi D-sa făgăduieşte ca, în viitoarea sa lucrare, să se ocupe cu această chestiune care ar desăvârşi demonstraţia D-sale, a tracismului popoarelor primitive din Europa sud-răsariteană.

Recomandăm, deci, teza D-lui Andrieşescu ca o foarte bună lucrare şi suntem de părere ca să i se învoiască tipărirea ei.

A.D. Xenopol

I. Caragiani

Iasi, in 29 aprilie 1912

(Arh.St. Iaşi, Facultatea de Litere şi Filozofie, dosar 913 vol. II, f. 150, 150 v., 247, 247 v.)

21

Iaşi, 27 martie 1913. Raportul profesorului A.D. Xenopol asupra tezei de doctorat a Lucreţiei Rădulescu-Pravăţ

Raport asupra tezei de doctorat a D-rei Lucreţia Rădulescu-Pravăţ

Domnişoara Lucreţia Rădulescu-Pravăţ este o licenţiată a Facultăţii de Litere din Iaşi, cu diploma nr. .., din iunie 1909. S-a înscris la cursul pentru doctorat în toamna lui 1910, cu nr. matricol 39 şi a urmat seminar la subsemnatul, A.D. Xenopol, timp de doi ani, cerut de Regulament, pregătind în acelaşi timp şi teza de doctorat asupra activităţii lui M. Kogălniceanu, în prima perioadă a activităţii sale până la 1866.

Manuscrisul tezei încredinţat nouă spre cercetare, conform legii, se compune din 7 capitole, de un cuprins total de 424 de pagini, în mărime de un sfert de coală.

Teza domnişoarei Rădulescu este întemeiată pe o conştiincioasă cercetare a tuturor izvoarelor privitoare la viaţa lui M. Kogălniceanu, atât tiparite cât şi manuscrise, din depozitele Academiei Române. Ea se întinde asupra întregei lui activităţi publice, începînd din anii tinereţii, cînd pe Kogălniceanu începuse a-l frămînta soarta ţării lui, pînă la abdicarea lui Cuza Vodă, cînd încetează perioada lui de activitate covîrşitoare în mersul statului român. Se dă o luare aminte tot atît de amănunţită activităţii începătore a lui Kogălniceanu, care începe pe tărîmul literar şi istoric, pentru a trece apoi pe tărîmul politic, observîndu-se că chiar în lucrările lui mai mult intelectuale se întrevede motivul politic şi dorinţa de a-şi ridica ţara, care l-a însufleţit.

Toate lucrările lui Kogălniceanu sunt nu numai pomenite, ci analizate, aşa că-ţi poţi da seama de valoarea lor pentru timpul în care a scris şi de ideile urmărite de autorul lor. Citaţii numeroase, reproduse textual, dau o icoană mai vie a concepţiilor lui Kogălniceanu. Citâm ca model de analiză adîncă şi pătrunzătoare aceea a cuvîntării lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Academia Mihăileană, din 1843, care alcătuieşte discursul lui de sprijinire a ideilor noi, şi a lor înfăptuire în revoluţia din 1848. Reproducerea locurilor din scrierile lui Kogălniceanu mai are şi folosul că ne dau pilde de chipul său de cugetare şi de ---* apropindu-l de noi şi deşteptînd în noi simpatie pentru bogata lui fire, mai mult de cum ar putea s-o facă analiza rece a ideilor lui.

Pentru a pătrunde mai bine valoarea lucrării lui Kogălniceanu, autoarea deschide cercetările şi prin starea mediului politic şi cultural, asupra căruia trebuia să reacţioneze mintea lui Kogălniceanu. Primul tablou lucrat cu multă îngrijie, după izvoarele cele mai sigure ale timpului, Kogălniceanu ---* din firea lui chiar ---* de la ideie la faptă, cu alte cuvinte de a juca rolul unui om politic. El îl începe cu împărtăşirea lui în revoluţia din 1848 şi pătrunde după aceea tot mai adînc în viaţa poporului român. Dacă Kogălniceanu a răscolit atît de puternic această viaţă a făcut-o mai ales din neţărmurita lui iubire pentru stratul de jos al societăţii, ţărănimea, a cărei aparare e ca un fir în toate activităţile lui Kogălniceanu şi care este pusă în o lumină foarte vie în teza ce o analizăm.

Precum autoarea citează locuri din scrierile lui Kogălniceanu, cît timp s-a ocupat cu partea literară, ori acum reproduce din cuvîntările lui cele mai strălucite, care ne destăinuiesc adîncurile cugetărilor lui, unde se făuriseră ideile generoase pe care Kogălniceanu dorea să le vadă înfăptuite în viaţa poporului român şi cît de bogate sunt aceste idei, cum se întind ele asupra tuturor intereselor celor mari ale poporului, se pot revedea cu de-amănuntul din teza domnişoarei Rădulescu.

Dar autoarea s-a ferit de păcatul obişnuit de a îngrămădi toate faptele de seamă numai în jurul omului ei cel mai de vază. Ea recunoaşte fiecăruia ce este al său şi recunoaşte ---* Kogălniceanu a imprimat pe ea numai pecetea legii.

Foarte bine şi îngrijit sunt tratate cele două mari acte din viaţa lui Kogălniceanu: lovitura de stat din 2 mai 1864 şi legea rurală, aceasta din urmă sub unitatea şi efectele ei ulterioare, pe baza întregii bogate literaturi; cît de mult s-a învinuit pe Kogălniceanu că legea din 1864 nu a îmbunătăţit ci a înrăutăţit soarta ţăranilor. D-ra Rădulescu studiază toate argumentele ce s-au adus contra acestei legi, în numeroasele scrieri pe care le analizează, pe toate în toate amănuntele lor, d-ra Rădulescu demonstrează că cu toate defectele ei, legea rurală a avut imensul efect de a proclama libertatea şi de a-i restabili iarăşi în proprietate pe ţărani, din care îi îndepărteză urgia timpurilor.

În rezumat, teza de doctorat a domnişoarei Lucreţia Rădulescu-Pravăţ este o foarte bună lucrare şi credem că se poate autoriza tipărirea ei.

A.D.Xenopol

I. Ursu

Iasi, 27 martie 1913

(Arh. St. Iaşi, Facultatea de Litere şi Filozofie, dosar 914 vol. I, f. 95, 95 v, 102, 102 v)

---* Text ilizibil

22

26 martie 1913. Raportul decanului Facultăţii de Litere Iaşi către Ministrul Instrucţiei Publice privind procurarea publicaţiilor şi volumelor de documente (Hurmuzachi, Iorga, Ghibănescu) istorice pentru seminarele de istorie conduse de A.D. Xenopol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnului Ministru Instrucţiunei

De multă vreme, Ministeriul Instrucţiunei subvenţionează publicarea a mai multor colecţiuni foarte importante de documente privitoare la Istoria Românilor, cum sunt: documentele Hurmuzachi publicate de Academie, documentele publicate de către dl. profesor N. Iorga, publicaţiunile G.Ghibănescu şi altele.

Fără aceste preţioase documente e peste putinţă a se lucra serios şi ştiinţific în Istoria naţională. Şi fiindcă avem înfiinţat pe lângă această facultate un seminar de Istoria Românilor, pus sub direcţiunea d-lui prof. A.D. Xenopol, subsemnatul îşi face o datorie a vă ruga:

a) să interveniţi pe lângă Academia Română a se trimite seminariului de Istoria Românilor colecţiunea Hurmuzachi şi Memoriile Secţiunei Istorice.

b) să binevoiţi a dispune ca din dispoziţiile Ministeriului să se trimită aceluiaşi seminar *Documentele* Iorga şi Ghibănescu, precum şi alte opere editate de către Minister.

A.D. Xenopol

(Arh.St. Iaşi, fond Facultatea de litere şi filozofie, dosar 914, vol.II, f.67)

A.D. XENOPOL AUX ARCHIVES DE IASSY
(Résumé)

En s'apperyont sur des matériaux documentaires conservés aux Archives Nationales de Iassy, l'auteur publie des informations inédites concernant la vie et l'oeuvre du renommé savant. Ces informations se réfèrent à ses études élémentaires, de lycée et universitaires, dans sa patrie ou à l'étranger, l'activité didactique à l'Université de Iassy, celle de chercheur scientifique dans le domaine de l'histoire et de la philosophie, sa participation aux congrès et conférences scientifiques internationales, représentant de la science roumaine dans les universités européennes, etc.

Personnalité de la culture roumaine à la fin du dernier siècle, A.D. Xenopol s'est identifié avec les plus importantes initiatives culturelles et scientifiques de la ville de Iassy où il a déployé la plus grande partie de son activité. Membre de la société "Junimea" sous les auspices de laquelle il a soutenu de nombreuses conférences, A.D. Xenopol a patronné spirituellement des sociétés et associations culturelles, il a participé à l'administration de quelques musées et il a pris l'initiative pour ériger des statues et autres monuments historiques.

Détails sur ses actions culturelles et scientifiques ou trouve dans les documents, inédits, attachiér à la notice ci-joint.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTRUMENTE DE LUCRU

CONSTANTIN PREDA (coordonator ştiinţific) *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, II, *D-L*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, 336 p.

Apariţia celui de-al II-lea tom din *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*[1] reprezintă un real eveniment editorial. Cel interesat de istoria mai îndepărtată a spaţiului românesc va găsi aici o informaţie utilă, pusă la dispoziţie de specialişti din domeniul pre- şi protoistoriei, al ştiinţelor Antichităţii şi ale Evului Mediu timpuriu – paleobiologie, geocronologie, arheologie, epigrafie, istoria literaturii greco-latine şi bizantine, numismatică, istoria religiei şi a artei antice, istoria dreptului etc. În comparaţie cu realizările similare mai vechi – *Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)* (Bucureşti, 1976) (DIVR) şi *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României* (Bucureşti, 1980) – volumul respectiv se remarcă, la fel ca şi primul[2], atât prin îmbogăţirea substanţială a datelor privitoare la unele materii (de exemplu, **Decius, dediticii, Demetra, Dionysos, domus, Drajna de Sus, Drobeta, Filip Arabul, Gallienus**), cât mai ales prin numărul mare de voci noi incluse, respectiv numeroase puncte din diferite colţuri ale ţării, dar şi din Basarabia (**Doroţcaia (Dorockoe), Hansca**) şi Bucovina (**Dolineni, Lipiţa**), unde au apărut vestigii arheologice, personalităţi (împăraţi şi împărătese, guvernatori, scriitori, conducători militari, episcopi etc.) (**Demetrios Katakalon, Diadumenus, Didius Iulianus, Diurpaneus, Domitius Antigonus, Dulcissimus, Elagabalus, Eunapios din Sardes, Eusebius din Caesarea, Evagrios Scholasticus, Evangelicus, Faustina Maior şi Minor, Flavius Gerontius, Gainas, Gaione, Germanus, Gibastes, Katakalon Kekaumenos** etc.), localităţi antice (**Flaviana, Fossaton, Gemellomuntes** etc.), divinităţi (**Dea Syria, Diana, Epona, Fecunditas, Felicitas, Genius, Hecate, Ianus, Isis** etc.), funcţii publice (**decemprimi, dux, econom, episcop, euposiarh, evergeti, exarchus, drongar, hypodiaconus, interpres** etc.), obiecte şi construcţii (**diaconicon, diademă, dolium, exonartex, fanum, fântână, figlină, friză, fructieră** etc.), acte publice (**decret, dedicaţie, deductio, donativum, edict, Edictul de la Milano (313), Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium** etc.), practici rituale sau de altă natură (**deformare artificială a craniilor, jefuire de morminte**) etc.[3] Să notăm, în sfârşit, condiţiile grafice acceptabile, care fac volumul deosebit de atrăgător.

Recunoscând, pe de o parte, dificultatea realizării unei asemenea lucrări, la care sunt convocaţi să colaboreze specialişti din domenii atât de diferite, iar, pe de alta, responsabilitatea coordonatorului în armonizarea unor aspecte ce ţin de caracterul unitar al ei, vom sublinia, totuşi, că, din punct de vedere al conţinutului, al valorii ştiinţifice şi al metodei de tratare a unor voci, cel de-al II-lea volum al *Enciclopediei* prezintă o multitudine de carenţe. Nu este intenţia noastră de a le inventaria cu orice preţ, dar nici nu le putem trece cu vederea, mai ales că lucrarea în discuţie este un adevărat instrument de lucru pentru mediile academice şi universitare, inadvertenţele şi inconsecvenţele din paginile ei putând provoca mai mult decât derută printre tinerii cercetători şi studenţi.

Astfel, dacă e să judecăm după titlu, ne-am aştepta ca problemele tratate sub diferitele voci să privească arheologia şi istoria veche a României, lucru care, de altfel, se şi întâmplă pentru majoritatea covârşitoare a lor. Includerea în paginile cărţii, însă, *ca voci aparte*, şi a unor localităţi şi provincii antice sau moderne care n-au nimic de-a face cu spaţiul României ar fi demnă de toată

[1] Primul volum a apărut în 1994 şi este dedicat materiilor de la literele *A-C*.

[2] Vezi Nelu Zugravu, în AIIX, XXXII, 1995, p. 575–576.

[3] E curios, totuşi, cum unele voci foarte utile, existente, de exemplu, în *Dicţionarul de istorie veche* (cele mai multe semnate de D.M. Pippidi !), au fost eliminate în recenta *Enciclopedie* – **dacii mari** (menţionaţi astfel în *Oracula Sibyllina*, XII, 180, spre deosebire de aşa-zişii **daci liberi**, nepomeniţi sub acest nume de nici un izvor literar sau epigrafic), **dendrofori, faber, formarea poporului român şi a limbii române, greci, Iuno (Iunona), Iupiter (Iuppiter)**.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lauda dacă s-ar fi făcut distincţia necesară dintre spaţiul politic şi cel etnic. Căci, în lipsa acestei precizări, multor cititori li se va părea mult mai nimerit ca localităţi precum **Füzesabony-Kettőshalom** (Ungaria) (p. 163), **Hódmezővásárhely** (Ungaria) (p. 239) şi **Jánosszállás** (Ungaria) (p. 288), unde s-au descoperit fragmente sau vase de tip geto-dacic în mediul sarmatic, **Gomolova** (Serbia), unde s-au găsit materiale geto-dacice într-un sit scordisc (p. 197–198), **Lukovit** (Bulgaria), unde se află un tezaur princiar tracic (p. 333), **Galice** (Bulgaria) (p. 166) şi **Iakimovo** (Bulgaria) (p. 246), unde se întâlnesc obiecte din seria tezaurelor de argint dacice din sec. I î.Hr., **Glavaci** (Bulgaria) (p. 193), **Kostandenec** (Bulgaria) (p. 294) şi **Lomec** (Bulgaria) (p. 328), unde au apărut monede getice, să fi fost incluse, în mod firesc, la vocea **geto-daci**, respectiv la problemele legate de aria de răspândire, arta şi monetăria geto-dacică. O asemenea carenţă nu se poate datora decât faptului că o materie atât de complexă ca cea despre etnosul tracic nord-balcanic este tratată doar de un singur cercetător – Constantin Preda, specialist în numismatica geto-dacică, cum o demonstrează publicaţiile sale anterioare şi numeroase pagini din prezenta lucrare, nu şi în istoria politică, arta şi cultura geto-dacilor. La fel, localităţi precum **Graničar** (Bulgaria) (p. 201), **Kaolinovo** (Bulgaria) (p. 293), **Kizakli** (Turcia) (p. 294), de unde provin monede emise, respectiv, de Tomis, Histria şi Callatis, ar fi trebuit menţionate în dreptul coloniilor respective, atunci când se vorbea despre circulaţia monedelor lor. De asemenea, faptul că de la **Luca** (Italia) provine un tribun din legiunea *XI Claudia* (p. 329), că de la **Faventia** (Italia) este originar un medic (p. 122) sau că de la **Hermione** (Grecia) îşi trage obârşia un tomitan (p. 230) nu justifică, după opinia noastră, includerea expresă a acestora printre vocile *Enciclopediei*; mult mai utilă ar fi fost menţionarea persoanelor ce stau în legătură cu ele, fapt care ar fi îmbogăţit informaţiile de prosopografie antică de pe teritoriul României. În sfârşit, pentru a ne opri aici, chiar şi trimiteri ca **Egipt** (p. 107), **Gallia** (p. 166–167), **Germania** (p. 176–177), **Hispania** (p. 234) ş.a. şi-ar fi dovedit importanţa informaţională în măsura în care aspectele privitoare la raporturile acestora cu teritoriul românesc n-ar fi fost tratate adesea doar în câteva rânduri. Scrupulozitatea de care au vrut să facă dovadă autorii volumului[4] este viciată, aşadar, de faptul că ea nu are caracter sistematic, fiecare colaborator contribuind cu acele materii pe care le stăpâneşte mai bine; lipsesc voci precum **Gaganae** (**Gaganis**), *mansio* pe drumul *Dierna-Tibiscum* menţionată de *Tabula Peutingeriana* (VII, 4)[5] şi Geograful din Ravenna (*Cosmographia*, IV, 14)[6] şi localizată de unii cercetători la Armeniş (jud. Caraş-Severin) sau Slatina Timiş (jud. Caraş-Severin)[7], **gnosticism**, mişcare religioasă cu numeroşi adepţi în *Moesia Inferior*, dar mai ales în *Dacia* [8], **Fison**, identificat de Pseudo-Caesarios şi Leon Diaconul cu Istrul (Dunărea)[9], de unde şi numele de **fisoniţi** dat "danubienilor"[10], denumire sub care unii cercetători au identificat pe autohtonii din vremea migraţiei sclavinilor, **Flutausis**, "fluviu" din "Scitia", care, după Iordanes, mărginea la est neamul gepizilor[11], **(Iulius) Vestalis,** *primuspilus* (*leg. V Maced.*?, *IV Scythica* ?), *praefectus orae maritimae* (?), care a respins un atac al geţilor în anul 12 d.Hr.[12],

[4] La p. 251 apare şi localitatea **Ijevsk (Iževsk)** din Republica Autonomă Udmurtia (Rusia) (!), unde într-un mormânt s-a descoperit "o monedă emisă la Tomis în vremea lui Severus Alexander, perforată".

[5] FHDR, I, p. 738–739.

[6] *Ibidem*, II, p. 580–581.

[7] IDR, III/1, p. 138–139.

[8] Vezi I. Barnea, *Arta creştină în România*, I, *Secolele III-VI*, Bucureşti, 1979, p. 11–12, 52, pl. 8; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 37, 43, 44, 51, 60–61, 72, 73, 75, 79, 80, 82, 86, 101–105, 160–169; despre gemele gnostice se spun câteva cuvinte în două fraze la vocea **gliptica**, subscrisă de Gh. Popilian (p. 195).

[9] Pseudo-Caesarios, *Întrebări şi răspunsuri*, I, 68 şi III, 144 (FHDR, II, p. 482–485); Leon Diaconul, *Istoria*, VIII, 1 (*ibidem*, p. 680–681); la vocea **Istros** semnată de Constantin Preda (p. 268–270) trimiterile la izvoarele respective lipsesc.

[10] Pseudo-Caesarios, *Întrebări şi răspunsuri*, II, 110 (FHDR, II, p. 484–485).

[11] Iordanes, *Getica*, 33 (*ibidem*, p. 412–413); cf. şi Geograful din Ravenna, *Cosmographia*, IV, 14 (*ibidem*, p. 580–581).

[12] Ovidiu, *Ex Ponto*, IV, 7, 1–30; 47–54 (*ibidem*, I, p. 328–331).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Heraclide, "citeț al sfintei biserici universale" de la Tomis[13], **Laurentium Lavinatium** – magistratură sacerdotală atestată în *Dacia*[14], **Ioannes lectores** și **Leontius monachus,** doi călugări sciți implicați în disputele religioase de la începutul veacului al VI-lea[15], cel din urmă identificat în mod nejustificat de unii istorici români ai Bisericii cu origenistul **Leontius** de Bizant († către 543), confundat, la rândul său, cu **Leontius** de Ierusalim, teolog ortodox care a scris între 532 și 536 etc.

Și pentru că vorbim de scrupulozitate, să remarcăm și limitarea nejustificată a datelor privitoare la una sau alta dintre problemele abordate la perioade istorice mai bine cunoscute de autori, ignorându-se altele; cititorul nu primește astfel decât o informație trunchiată. Așa se procedează, de exemplu, la **grifon** (p. 205), unde nu se pomenește nimic despre reprezentările din epoca romană[16]. De asemenea, la seria descoperirilor de la **Hansca** (p. 219) nu sunt amintite cele – foarte numeroase și importante – din epoca prefeudală. La **Histria**, accentul cade pe epoca greacă (p. 235–238), cetății romano-bizantine rezervându-i-se doar cinci rânduri într-o singură frază (p. 237)[17], nesemnificativă pentru înțelegerea istoriei sale în această perioadă; mențiunile din izvoare, edificiile laice sau creștine, obiectele mai reprezentative etc. sunt trecute sub tăcere; din acest punct de vedere, materialul din DIVR era mult mai bogat. La fel se procedează cu **Insula Banului** (p. 260–262).

Dar cele mai mari probleme și nedumeriri le ridică inconsecvențele, greșelile științifice, utilizarea unor interpretări insuficient fundamentate și apelul la o bibliografie depășită. Astfel, faptul că unele voci cu tematică apropiată nu sunt tratate de același specialist dă naștere la inadvertențe, provocând o adevărată derută cititorului. Așa se întâmplă, de exemplu, dacă se citesc informațiile de la termenii **Dacia**, subscris de Constantin C. Petolescu (p. 15–20), reputat istoric al provinciei respective, autor al unei recente lucrări dedicate acesteia[18], **Dacia Malvensis,** datorat lui Mihai Zahariade (p. 20), cunoscut pentru preocupările sale în domeniul istoriei militare (*limes*, flotă, trupe terestre), și **Hadrian** (**Publius Aelius Hadrianus**), semnat de Emilia Tomescu (p. 213–214), necunoscută în literatura de specialitate. Conform acesteia din urmă, care utilizează o bibliografie perimată, organizarea Daciei sub Hadrian ar fi avut loc în două etape – 117–118, când au fost create *Dacia Superior* și *Dacia Inferior*, și 123, când, vizitând din nou ținutul nord-dunărean (?), împăratul ar fi înființat *Dacia Porolissensis*; despre întinderea teritorială se vorbește doar la *Dacia Inferior*, care ar fi cuprins "Oltenia și colțul de S-E al Transilvaniei aflate până atunci sub autoritatea guvernatorului Moesici Inferior" (p. 214). La rândul său, Mihai Zahariade scrie că *Dacia Malvensis* ar fi fost denumirea dată "după 168/169 d.Hr. fostei provincii Dacia Inferior"; din punct de vedere teritorial, "este încă neclar" dacă ea îngloba, "în continuare", S-E Transilvaniei "sau a fost extinsă la scara întregului teritoriu actual al Olteniei, adică între Munții Carpați, Dunăre și Olt" (p. 20); oricum, printre orașele sale se numărau "Romula-Malva (azi Reșca, jud. Olt)" și Drobeta. Or, istoriografia recentă a arătat – și același lucru face și Constantin C. Petolescu la vocea **Dacia** – că urmașul lui Traian n-a putut reorganiza Dacia decât în 118, așa cum se desprinde fără echivoc din logica desfășurării evenimentelor prezentată de biograful său

[13] *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, ed. Em. Popescu, București, 1976, nr. 45.

[14] IDR, III/2, 2, 89; CIL, III, 7795, 1189; XI, 5215; L. Mrozewicz, *Laurentes Lavinates und die Provinz Dakien (Ein Beitrag zur Geschichte der Romanisierung)*, în *Prosopographica*, Poznań, 1993, p. 217–225.

[15] Papa Hormisdas, *Ep. 187*, 3 (FHDR, II, p. 326–327); *Ep. 216*, 6 (*ibidem*, p. 328–329); *Despre întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, către Fulgentius și către alți episcopi ai Africii*, traducere și note de D. Popescu, în MO, 37, 1985, 11–12, p. 783, 792; *Epistola monahilor sciți către episcopi*, traducere și note de N. Petrescu, în *ibidem*, 9–10, p. 698, 707; Dionysios Exiguus, *Prefață la traducerea latină a celor două epistole ale Sfântului Chiril, episcop al Alexandriei, adresată episcopului Successus*, 1, traducere de D. Popescu, în *ibidem*, 38, 1986, 2, p. 116. Cu acest prilej, constatăm că un alt călugăr scit – **Achilles** (Papa Hormisdas, *Ep 187*, 3 în FHDR, II, p. 326–327) – nu e menționat în EAIVR, I.

[16] Vezi pentru acestea recentul studiu al lui V.H. Baumann, *O piesă deosebită de toreutică romană. Grifonul de la Telița*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 246–267.

[17] E de comparat cu cele 51 de rânduri acordate pentru **fluier** (p. 151–152)!

[18] C.C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(p. 16). De la acea dată, *Dacia Inferior* cuprindea estul Olteniei şi sud-estul Transilvaniei, extinzându-se la un moment dat şi în vestul Munteniei, între *limes Alutanus* şi *limes Transalutanus* (vezi şi hărţile b-c de la fig. 1, p. 17). Cât priveşte *Dacia Malvensis*, aceasta s-a numit astfel din anul 168, atunci când a fost adusă la *Potaissa* legiunea a V-a *Macedonica*[19]; ea a preluat întinderea teritorială a *Daciei Inferior* (p. 18). În acest context, Drobeta n-avea cum să facă parte din *Dacia Malvensis*. Pe de altă parte, denumirea *Malvensium* (la genitiv plural) din expresia *curator civitatis Romulensium Malvensium* de pe inscripţia de la *Hispalis* (*Baetica*) pusă în onoarea lui Sex. Iulius Possessor[20] nu se referă la identitatea Romula-Malva[21], "capitala" Daciei Malvensis, cum scrie Mihai Zahariade la p. 20, ci la numele provinciei în care se afla Romula[22].

Pe de altă parte, nu înţelegem de ce, rezervându-se rubrici aparte pentru **Dacia Malvensis, Dacia Mediterranea** şi **Dacia Ripensis** (p. 20), nu s-a acordat spaţiu, aşa cum era firesc, şi pentru **Dacia Superior, Dacia Inferior, Dacia Apulens, Dacia Porolissensis.**

Aceeaşi neglijenţă în punerea de acord a conţinutului informaţiei[23] se observă din compararea datelor expuse de Constantin C. Petolescu în *Fasti Daciae* (p. 19–20) cu cele de sub numele diferiţilor *legati* sau *procuratores*, dintre care, exceptând pe **Iulius Sabinus,** prezentat, cum era firesc, de istoricul amintit (p. 275), toţi ceilalţi poartă semnătura lui Mihai Zahariade. Cronologia corectă e, desigur, cea din *Fasti*, mai ales că autorul a apelat şi la cea mai recentă cercetare în domeniu, respectiv lucrarea lui I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*. I. *Die senatorische Amtsräger* (Bonn, 1993). Dar iată câteva exemple: Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus, *legatus Augusti pro praetore Daciae Superioris* între "119–127" (p. 19), apare la p. 276 ca legat "între 119/120–126 d.Hr."; T. Flavius Constans, *procuratorAugusti Daciae Inferioris* în "139" (p. 19), apare la p. 149, unde litera de la *praenomen* lipseşte, fără data precisă a procuraturii; la T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, *[pro l]eg(ato) et praef(ectus) prov(inciae) Dac[iae] Inferioris* între "140–142" (p. 19), se poate citi la vocea care-i poartă numele (p. 150) că a îndeplinit funcţia respectivă "fie în anii 142–143, ... fie, mai puţin probabil, în 155–156"; Livius Gra[p]us, *procurator Daciae Porolissensis* în "123" (p. 19), este indicat la p. 318 (scris "Livius Grapus") drept procurator al provinciei amintite în "122–123 d.Hr."; despre P. Helvius Pertinax, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* între "177–179" (p. 19), se scrie la p. 226 că a îndeplinit magistratura respectivă "între 176–177", pentru ca "între 177–179" să fie guvernator al Moesiei Inferior[24]; C.I. Gallus, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* între "206–208(?)" (p. 19), este prezentat la p. 273 (unde numele este complet – C. Iulius Gallus Marcianus Vindex) ca "guvernator (*legatus Augustorum pro praetore*) al celor trei Dacii în 198–199 d.Hr., în timpul domniilor comune ale lui Septimius Severus şi Caracalla"; C. Iulius Septimius Castinus, menţionat la p. 19 ca *legatus* între "214/215–217", este amintit la p. 275 în această funcţie "în 214-217"; despre Herennius Gemellinus, *procurator Daciae Apulensis* pe la "cca 205(?)" (p. 19), se spune la p. 230 că a îndeplinit magistratura respectivă "între 198–211 d.Hr." etc.

---

[19] M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 22–23.

[20] CIL, II, 1180, iar recent *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier – IIIe siècles)*, I, *L'Italie et les provinces occidentales* (IDRE, I), recueil, commentaires et index par C.C. Petolescu, Bucureşti, 1996, nr. 179.

[21] Cf. şi M. Zahariade, **Iulius Possessor, Sextus,** p. 274; aceeaşi identitate şi la E. Tomescu, **Hadrian,** p. 214.

[22] Vezi C.C. Petolescu, *Colonia Malvensis*, în SCIVA, 38, 1987, 1, p. 23–32; idem, *Scurtă istorie...*, p. 76–77, cu posibila localizarea a Malvei la Cioroiu Nou (jud. Dolj); totuşi, în primul volum al *Enciclopediei* aici este localizată *Aquae* (p. 84–85).

[23] Necesitatea unei coerenţe a informaţiei vehiculate sub diferitele voci ni se pare indispensabilă pentru un asemenea gen de lucrare, altfel *Enciclopedia* se transformă într-un fel *mixtum compositum* în care fiecare poate scrie orice.

[24] De fapt, şi această ultimă informaţie e greşită, pentru că, aşa cum a arătat Emilia Doruţiu-Boilă, el a fost legat al provinciei sud-dunărene "după 175, probabil până în 177" – Em. Doruţiu-Boilă, *Legaţii Moesiei Inferioare între 175–180 şi 198–212*, în *Studii Clasice*, 22, 1984, p. 116; vezi şi p. 118, unde precizarea e mai categorică – "între 175 şi 177".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar lucrul cel mai curios este inconsecvenţa întâlnită la acelaşi autor, situaţie în care se află însuşi coordonatorul volumului. Astfel, despre **Dapyx**, "rege get din părţile centrale ale Dobrogei", acesta scrie că a intrat în conflict cu vecinul său Roles, "prieten al romanilor, care a chemat în sprijin pe M. Licinius Crassus, guvernator al Macedoniei, în anii 28–27 î.Hr." (p. 27). La vocea **Istros,** Constantin Preda arată că "proconsulul Macedonici M. Licinius Crassus a înfrânt rezistenţa regilor geţi din Dobrogea" "în anii 29–27 î.Hr." (p. 269), pentru ca atunci când scrie despre peştera în care s-au retras geţii. **Keiris**[25], să menţioneze faptul că generalul roman l-a învins pe dinastul get "în 29–28 î.Hr." (p. 294). E clar că autorului îi sunt străine caricra lui M. Licinius Crassus şi cronologia evenimentelor în care acesta a fost implicat în zona balcano-dunăreană; le putea citi chiar la vocea care-i poartă numele, elaborată în primul volum al *Enciclopediei* pe care tocmai o coordonează[26]: să i le reamintim: în 30 – consul, în 29 – proconsul al Macedoniei şi Achaei, în 28 – luptele din Balcani, inclusiv cu Dapyx[27], în 27 i se acordă triumful.

De asemenea, sub numele **Diurpaneus,** Constantin Preda scrie: "S-a considerat multă vreme că **Diurpaneus** este unul şi acelaşi rege cu Duras. Analiza recentă a izvoarelor scrise permite să se aprecieze că **Diurpaneus** este de fapt numele lui Decebal, pe care acesta îl purta încă în timpul luptelor cu Cornelius Fuscus" (p. 66). Acelaşi ton categoric şi sub numele **Duras**: "potrivit noilor interpretări ale izvoarelor se face o distincţie clară între **Duras** şi Diurpaneus, acesta din urmă fiind numele pe care l-a purtat Decebal în timpul luptelor cu generalul roman Cornelius Fuscus în 86–87 d.Hr." (p. 95)[28]. La vocea **geto-daci**, în schimb, subscrisă de acelaşi numismat, se poate citi că lista regilor daci "se încheie cu Diurpaneus (identic se pare cu Duras, menţionat de Dion Cassius), care i-a cedat tronul lui Decebal" (p. 184). Consecvenţă demnă de toată lauda! Identitatea dintre Diurpaneus şi Decebal nu este sprijinită de nici un izvor antic, ea intrând în istoriografia recentă în urma publicării de către un fost student căruia nu-i lipseşte imaginaţia şi care îşi poleieşte adesea articolele cu expresii germane (*Quellenforschung, Siegesname, Volksname, Königsname* etc.) a unui manuscris nedefinitivat al lui Nicolae Gostar, manuscris în care, aşa cum arăta şi Constantin C. Petolescu în monografia dedicată regelui-erou, istoricul ieşean "pornea ... de la speculareа exprimării întrucâtva confuze a autorilor antici, iar nu de la o temeinică analiză a tuturor datelor istorice"[29]. La întrebarea "dacă *Diurpaneus* este acelaşi cu *Duras*"[30], răspunsul nu poate fi decât pozitiv, argumentelor profesorului Petolescu[31] putându-li-se adăuga încă unul: forma *Diuranei*, care este în mod evident forma contrasă a lui *Diurpaneus*, apare în manuscrisul notat cu sigla "*D*" al "*Istoriilor*" lui Orosius[32]: **Duras** este, prin urmare, tot unul cu **Diurpaneus,** aşa cum se poate citi şi la vocea **Decebal** din *Enciclopedie*, semnată de C.C. Petolescu (p. 32).

Insuficient de aprofundată şi foarte discutabilă este şi opinia lui Gheorghe Bichir, cunoscută deja în istoriografie[33], de la vocile **dacii liberi** (p. 21, 23) şi **Lipiţa** (p. 317), conform căreia aşa-numita "cultură a tumulilor carpatici" trebuie pusă pe seama "dacilor mari" menţionaţi de *Orac. Sibyll.*, XII, 180. Dovezile materiale care să susţină atribuirea respectivă nu sunt înfăţişate în acest volum al *Enciclopediei*, dar, aşa cum suntem înştiinţaţi la p. 317, el o va face într-un tom viitor, unde va dedica o voce specială acestei culturi. Este impardonabil, totuşi, faptul

[25] Cassius Dio, LI, 26, 3 (FHDR, I, p. 676–677).

[26] Alexandra Ştefan, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, I, *A-C*, Bucureşti, 1994, p. 370–371.

[27] Vezi mai recent Al. Suceveanu, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1991, p. 25.

[28] De fapt, Decebal a luptat cu Fuscus numai în 87 – vezi mai recent C.C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, Bucureşti, 1991, p. 27–28.

[29] *Ibidem*, p. 16.

[30] *Ibidem*.

[31] *Ibidem*, p. 16–17.

[32] Cf. Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, tome II, *Livre VII. Index*, texte établi et traduit par M.-A. Arnaud-Lindet, Paris, Les Belles Lettres, 1991, p. 41, unde sunt prezentate şi variantele *Diurpanei* şi *Diurpanis*.

[33] Gh. Bichir, *Dacii liberi din nordul Daciei*, în *Thraco-Dacica*, 17, 1996, 1–2, p. 195–197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că autorul nu aminteşte şi alte opinii formulate în legătură cu apartenenţa etnică a "tumulilor carpatici". Nu credem că aceasta poate fi pusă în relaţie cu opinia recentă a lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, după care teoria lui Gheorghe Bichir şi Mircea Ignat[34] se bazează pe necunoaşterea descoperirilor şi a bibliografiei, pe ignorarea sau falsificarea opiniilor formulate despre cultura tumulilor carpatici[35]!

Caracterul discutabil, chiar greşit al unor informaţii se datorează, uneori, aşa cum arătam şi mai sus, faptului că unele probleme nu au fost tratate de specialişti în domeniu. De exemplu, despre **geto-daci** ar fi trebuit să scrie nu numai Constantin Preda, numismat recunoscut, ci şi Mircea Babeş, Petre Alexandrescu, Ion Glodariu sau Silvia Teodor. Nu e de mirare atunci că o problematică atât de vastă ca cea despre civilizaţia geto-dacică n-a putut fi acoperită în mod corect de un singur autor şi la vocea respectivă apar opinii precum: "contactul lor /al geţilor - n.n./ cu lumea greacă va face posibilă şi consemnarea de către istoricul gr. Herodot (sec. 5 î.Hr.) a primelor ştiri despre geţi încă din sec. 6 î.Hr." (p. 178) – exprimare incoerentă şi care a dat naştere la o aberaţie (sensul corect l-a dat, de altfel, chiar autorul la p. 179: "Cea dintâi afirmare politică a **geto-dacilor** consemnată în izvoarele antice datează de la sfârşitul sec. 6 î.Hr."); pe un fragment ceramic de la Ocniţa (jud. Vâlcea) era scris "numele regelui local Thiamarcos" (p. 179) – afirmaţie falsă, întrucât inscriptia **ΒΑCΙΛΕ... ΘΙΑΜΑΡΚ...**[36] se traduce prin "(vasul este al) regelui..., Thiamarc(os) (a făcut)", deci e vorba de un meşteşugar (soluţia au dat-o însemnările apropiate din mediul tracic, în special cele de la Rogozen din Bulgaria, făcute tot cu litere greceşti[37]); geto-dacii ar fi cinstit pe Marte, zeul războiului, după cum ne informează Iordanes şi Ovidiu (p. 179) – opinie total eronată, chiar dacă are o vechime considerabilă în istoriografie, căci ştirile autorilor menţionaţi, la care trebuie adăugate cele ale lui Vergiliu (*Eneida*, III, 35)[38], necunoscute de C. Preda, sunt exagerări, fără nici o relevanţă pentru istoria religioasă a Daciei preromane[39] (aceasta nu exclude posibilitatea ca geto-dacii să fi adorat o zeitate a războiului); Cavalerul trac ar fost "o divinitate a naturii sălbatice şi a primăverii" (p. 179) – caracterizare pe care doctrina şi mitul Eroului, analizate de istorici de prestigiu ai religiei tracice, o infirmă categoric[40]; la Sarmizegetusa dacică s-ar fi descoperit "cinci sanctuare" (p. 185) – în realitate, sunt 11[41]. Nu e singura materie unde Constantin Preda face aprecieri asupra unor probleme care nu-i sunt familiare. Am prezentat câteva exemple mai sus; iată altele: la vocea **Istros** scrie că "în vremea lui Vespasian a luat fiinţă flota militară romană, *Classis Flavia Moesica*" (p. 269) – afirmaţie greşită, întrucât începuturile flotei dunărene datează de pe vremea lui Octavianus[42], numele fiindu-i *classis Moesica*, aşa cum arată sursele epigrafice[43]; sub Vespasian sau poate sub Domiţian, ea a fost reorganizată, moment în care a primit şi titlul oficial de *classis Flavia*

[34] M. Ignat, în vol. *Spaţiul nord-est-carpatic în mileniul I*, coord. V. Spinei, Iaşi, 1997, p. 38–39, 41–42.

[35] V. Mihăilescu-Bârliba, *The Carpathian Barrows Culture - Cultura tumulilor carpatici*, în AMN, 21, 1997, p. 837, 847; idem, *Noi date privind cultura tumulilor carpatici în România*, în SCIVA, 48, 1997, 4, p. 327.

[36] IDR, II, 599, p. 232.

[37] Vezi *The Rogozen Treasure: Papers of the Anglo-Bulgarian Conference, 12 March 1987*, edited by B.F. Cook, London, 1989; P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice. Asupra tezaurului de la Rogozen (Bulgaria)*, în SCIVA, 38, 1987, 3, p. 233–244.

[38] FHDR, I, p. 204–205.

[39] Vezi Z. Petre, *À propos des sources de Jordanes, Getica, 39-41 et 67-72*, în *Etudes d'historiographie*, sous la direction de L. Boia, Bucharest, 1985, p. 39 (nota 1) şi 44; N. Zugravu, *Despre Marte la geto-daci (pe marginea unor opinii)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 7-8, 1985–1986, p. 187–193.

[40] S. Sanie, *Cavalerul trac*, în *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982, p. 176; C.C. Petolescu, *Cavalerul trac*, în *Enciclopedia arheologiei* ..., I, p. 267; I. Marazov, în Al. Fol and I. Marazov, *Thrace and the Thracians*, New York, 1987, p. 17 urm.; R.F. Hoddinot, în *The Rogozen Treasure* ..., p. 53–56.

[41] Vezi I. Glodariu, Eug. Iaroslavschi, A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1988, p. 105–125.

[42] Ovidiu, *Ex Ponto*, IV, 7, 27–28 (FHDR, I, p. 330–331); Strabon, VII, 3, 13 (*ibidem*, p. 238–239); Appian, *Illyria*, 22, 66 (*ibidem*, p. 569).

[43] CIL, XVI, 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moesica[44]; vorbind despre **Diegis,** colaborator al lui Decebal, coordonatorul volumului interpretează gestul lui Domiţian de a-i aşeza o diademă pe cap după aprecierea tendenţioasă a lui Cassius Dio (LXVII, 7, 3)[45], respectiv ca o binemeritată răsplată (p. 54), nesesizându-i adevărata semnificaţie, sugerată chiar de către istoricul antic amintit[46], anume aceea de încoronare simbolică a lui Decebal, care devenea astfel *rex amicus et socius*; la p. 23 (**daco-romani**), scriind despre perioada ulterioară retragerii aureliene, arată că "dispariţia graniţelor romane va atrage după sine refacerea unităţii lumii geto-dacice" – fenomen imposibil de realizat, pentru că realitatea etno-demografică şi lingvistică era total diferită de cea de dinainte de cucerire.

Vehicularea unor informaţii greşite în *Enciclopedie* este de-a dreptul surprinzătoare, ştiut fiind că unele dintre ele sunt adevărate locuri comune în istoriografie. De exemplu, Radu Harhoiu scrie despre cultura **Ipoteşti-Cândeşti** că a fost "cultura dezvoltată de populaţia locală daco-romană (romanică) (sic!) în sec. 5-7 (sic!)" şi că, printre alte caracteristici, avea aşezări "fortificate (sic!)" (p. 266). Afirmaţia comportă trei amendamente: mai întâi, acela că expresiile "populaţie daco-romană" şi "populaţie romanică" nu sunt identice[47], aceasta din urmă reprezentând o etapă intermediară între daco-romani (sec. II–V, adică de la cucerirea romană până la generalizarea romanizării, când se consideră că elementele specifice prelatine au dispărut[48]) şi români (din secolul VIII); al doilea, că această cultură este datată în secolele VI–VII, aşa cum reiese din cercetările mai vechi sau mai noi ale Suzanei Dolinescu-Ferche[49], din datarea celorlalte situri considerate ca definind această cultură (Bucureasca[50], Cândeşti[51], Craiova[52] etc.) şi din aprecierile lui Radu Harhoiu însuşi în chiar paginile tomului din *Enciclopedia* despre care discutam (**Dulceanca**, p. 88); în sfârşit, că aşezările erau nefortificate[53]. Alexandru Avram, vorbind despre coloniile romane care puteau beneficia de **immunitas** pe baza lui *ius Italicum*, include în categoria coloniilor din Dacia şi oraşul *Dierna* (p. 252), deşi se ştie – fapt întărit şi de Gheorghe Poenaru Bordea la vocea **Dierna** din prezentul volum – că aceasta "nu a fost *colonia* sub Traian, cum greşit ne informează Ulpianus, aşezarea civilă dezvoltată curând pe lângă castru, important punct vamal, *statio portirii* între Moesia superior şi Dacia, devenind *municipium* abia sub Septimius Severus" (p. 54). Acelaşi erudit coleg ne surprinde total când la vocea **flamen** afirmă că *flamines maiores* (*Dialis, Martialis, Quirinalis*) "slujeau divinităţile principale (sic!) din Triada capitolină (sic!)" (p. 148). Zeităţile triadei capitoline erau ... trei (fără "principale" sau "secundare") – **Iupiter Optimus Maximus, Iunona (Iuno) Regina** şi **Minerva**, cei trei *flamines maiores* nefiind preoşi ai acestora, ci ai divinităţilor din **triada precapitolină** (cea de dinainte de Tarquini), respectiv **Iupiter** (în calitate/ însoţit de **Dius Fidius,** de unde *flamen Dialis*, nu *Jovialis*), **Marte (Mars), Quirinus**[54]. Şi pentru că amintim de Alexandru Avram, să facem observaţia că în biografia generalului **M. Licinius Lucullus** (p. 312) *foedus*-ul dintre Roma şi Callatis este datat în 70 î.Hr. (p. 312), fapt care nu poate decât să trezească nedumerire, ştiut fiind că cercetătorul bucureştean însuşi l-a datat recent în anii 106–101 î.Hr.! Explicaţia este simplă:

---

[44] Vezi Al. Suceveanu, *op.cit.*, p. 67; O. Bounegru et M. Zahariade, *Les Forces Navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier - IVe Siècles*, Oxbow Books, 1996, p. 9–10.

[45] FHDR, I, p. 684–685.

[46] "Domiţian puse lui Diegis o diademă pe cap – ca şi cum ar fi fost un adevărat învingător şi *omul în stare să dea un rege dacilor*" (*ibidem*).

[47] Aceeaşi confuzie şi la vocea **Dridu**, elaborată de Eugenia Zaharia, p. 81–83.

[48] L. Bârzu, *Romanitatea orientală între secolele IV–VII e.n.*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 245. După Eugenia Zaharia, elementele de cultură materială dacică dispar abia din secolul VIII! – **Dridu**, p. 81.

[49] Vezi S. Dolinescu-Ferche, în DIVR, p. 346–348; idem, *Habitats des IVe et Ve siècles de notre ère à Dulceanca IV*, în *Dacia*, N.S., 36, 1992, p. 125–177.

[50] R. Harhoiu, în *Enciclopedia arheologiei ...*, I, p. 220.

[51] V. Teodorescu, în *ibidem*, p. 311–312.

[52] Gh. Popilian, în *ibidem*, p. 370.

[53] S. Dolinescu-Ferche, în DIVR, p. 346; R. Harhoiu, *op. cit.*

[54] G. Dumézil, *Les dieux des Indo-Européens*, Paris, 1952, p. 27–35; idem, *L'idéologie tripartie des Indo-Européens*, Bruxelles (Berchem), 1958, p. 48–54; idem, *Mit şi epopee*, Bucureşti, 1993, p. 188 sau, mai simplu, D.M. Pippidi, *flamini*, în DIVR, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

textul pentru această *Enciclopedie* a fost scris cu mult timp în urmă, la corectură nemaifăcându-se corijarea necesară. De altfel, faptul că aşa s-a procedat cu multe alte materii reiese fără nici un dubiu din lectura bibliografiei, care în mod covârşitor se opreşte la anii 1986–1987[55]. Iată câteva exemple: scriind despre martirul **Dasius,** Ion Barnea face trimitere la o comunicare de la Haskovo (Bulgaria) din 1987 a Renatei Pillinger (p. 27); or, între timp, cercetătoare austriacă şi-a publicat rezultatele, Ion Barnea însuşi făcând referire la ele în articolul *Sfinţii martiri "Dasius" de la Durostorum şi Axiopolis*[56]. Acelaşi lucru se observă la vocea **Hinova**, unde se indică drept sursă istoriografică o comunicare susţinută în 1984 la "primul simpozion de numismatică" de la Craiova (p. 234), dar în 1989 M. Davidescu a publicat micromonografia cetăţii respective[57]. Dan Gh. Teodor menţionează ca ultimă contribuţie privitoare la aşezarea de la **Fundu Herţii** (jud. Botoşani) un articol publicat în 1978 în numărul 1 al tomului 26 al revistei *Slovenská Archeologia* (p. 69–77); în anul 1987, însă, cercetătorul amintit a editat, împreună cu Mircea Petrescu-Dîmboviţa, monografia aşezării[58]. De asemenea, la discuţia privitoare la localizarea cetăţii **Helis,** unde Dromichaites l-a ţinut prizonier pe Lysimach, dacă autorul ei (Constantin Preda) nu s-ar fi limitat doar la *Getica* lui Vasile Pârvan (p. 226), atunci ideea sa despre identificarea acesteia cu aşezarea de la Poiana (jud. Galaţi) (vezi şi p. 84) ar fi găsit un argument în plus într-o recentă lucrare a lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, care a făcut ingenioasa apropiere dintre **Helis** – "(Cetatea) Soarelui", şi **Piroboridava** – "Cetatea Focului", localizată la Poiana (jud. Galaţi)[59]. Cititorul nu are nici o vină că această *Enciclopedie* a fost predată la tipar acum mai bine de un deceniu; deontologia profesională ar fi obligat coordonatorul să-l informeze.

Multe neajunsuri prezintă sistemul de trimiteri, a cărui uniformizare ar fi căzut în sarcina responsabililor volumului. De exemplu, unele voci folosesc la izvoare, aşa cum era firesc, inscripţiile din *corpora* editate în România – IDR, ISM, IGLR, altele, unde epigrafele din volumele respective ar fi trebuit utilizate, le ignoră, făcând trimiteri la CIL. Apoi, cei mai mulţi autori plasează inscripţiile (uneori cu indicaţia **nr.** – p. 271, 273, 274 etc., alteori fără – p. 84, 273, 275 etc.) la bibliografie, alţii le includ în text (p. 80, 267, 296–297, 298, 311 etc.), cum credem că ar fi fost normal, de vreme ce şi izvoarele literare au acelaşi tratament. Dar cel mai jenant lucru pentru o lucrare ştiinţifică este totala dezordine care domneşte la bibliografia unor voci, mai ales la cele realizate de mai mulţi autori: în loc să se procedeze la aranjarea indicaţiilor bibliografice după criteriul ştiinţific învăţat de orice student din anul I, respectiv atlase, dicţionare, enciclopedii, izvoare, lucrări generale şi lucrări speciale în ordinea apariţiei lor, din câte ne dăm seama, în *Enciclopedie* trimiterile sunt puse după cum le-a întocmit fiecare autor; nu e de mirare, de aceea, că apar repetiţii inutile de nume, lucrări şi reviste, că izvoarele sunt trecute la final, că ordinea de apariţie a publicaţiilor nu e respectată etc. Cine va lectura, de exemplu, bibliografiile de la p. 142, 144, 244, 326 se va convinge de adevărul celor afirmate.

Bilanţul recenziei noastre nu e unul negativ. Cel de-al doilea volum al *Enciclopediei arheologiei şi istoriei vechi a României* reprezintă o lucrare colectivă valoroasă, un instrument de lucru indispensabil, o oglindă a eforturilor tot mai anevoioase, dar neîntrerupte depuse de slujitorii istoriei antice pentru valorificarea rezultatelor muncii lor. O mai sporită atenţie, însă, în special din partea coordonatorului, ar fi putut elimina unele aspecte incompatibile cu ţinuta ştiinţifică. Să sperăm că acest deziderat se va împlini măcar la ultimul volum.

Nelu Zugravu

[55] Iată vocile unde s-au folosit şi publicaţii de după 1990: **Dacia** (p. 20), **Decebal** (p. 33), **denar** (p. 47), **Gârbovăţ,** (p. 171), **geto-daci** (p. 186), **Gheläieşti** (p. 187), **Iulius Sabinus** (p. 275).

[56] BOR, 107, 1989, 5–6, p. 144–149.

[57] M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, Bucureşti, 1989.

[58] M. Petrescu-Dîmboviţa, D.Gh. Teodor, *Sisteme de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţii (jud. Botoşani)*, Iaşi, 1987.

[59] V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I i.e.n. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990, p. 19, nota 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DULCIU MORĂRESCU, *Personalităţi din alte ţări despre România. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Paideia, 1997, 245 p.

Asistăm, astăzi, la o adevărată explozie de dicţionare, lexicoane, enciclopedii etc., care răspund, desigur, unei exigenţe netăgăduite, mărturisită de studioşi, în general, întrucât pentru ei orice elaborat de acest gen reprezintă un adjuvant indispensabil, dar şi de cititorul obişnuit, amator de informaţie certă, sistematizată şi concisă, oferită, bineînţeles, de un specialist, ipostază care exclude veleitarismul generator de echivocuri şi implicite anxietăţi. Eflorescenţa aşa-numitelor lucrări de referinţă continuă de fapt, pe plan internaţional, o tradiţie îndelungată, care şi-a schimbat în prezent ritmul, astfel încât bibliotecile şi-au extins în anii din urmă spaţiile rezervate acestor tomuri impresionante ca număr, dimensiune şi diversitate. Toate disciplinele cunoaşterii au simţit la un moment dat nevoia lexicografierii informaţiilor dobândite de-a lungul secolelor, operaţie complexă şi dificilă, gândită ca ordonare, adusă la zi, a ceea ce se ştie într-un anumit domeniu. Structurarea aceasta este una care trebuie privită ca o inventariere, sub forma unei liste complexe, cronologică şi tematică, adeseori exhaustivă, cu rol de sumar informativ sau de eventuală prefaţă. Dicţionarul care succede acestei faze introductive lexicografiază, selectiv îndeobşte, conceptele, evenimentele, datele, faptele, persoanele etc., toate constituindu-se în conţinutul propriu-zis al dicţionarului sau al enciclopediei respective.

În cultura română au lipsit, nepermis de mult şi cu consecinţe greu de estimat printr-o simplă privire de ansamblu, lucrările de referinţă necesare intelectualului obligat de împrejurări să accepte o specializare strictă, în defavoarea enciclopedismului de altădată. Nu avem, nici la această oră, o realizare de talia unor *Der Grosse Brockhaus, Meyers Lexikon, Der Grosse Herder, La Grande Encyclopédie, Encyclopaedia universalis, Grand dictionnaire encyclopédique Larousse, Encyclopaedia Britannica, The Columbia Encyclopedia, The Encyclopedia Americana, Dizionario enciclopedico Sansoni, Bolşaia sovetskaia Enţiklopediia, Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* şi a multor dicţionare asemănătoare, publicate în Europa, America, Asia etc. Impedimentul cu care ne confruntăm în acest caz este imens şi el nu va putea fi înlăturat decât prin instituirea unui program special, imposibil de pus în practică fără pregătirea unui corp de lexicografi, cărora să li se alăture un mare număr de specialişti în diverse ştiinţe, dispuşi să accepte un travaliu de decenii în dauna probabilelor lucrări personale. Nu e prima dată când atragem atenţia asupra unei grave incongruenţe de ordin cultural şi ştiinţific între România şi ţările din jur – pentru a nu aminti şi situaţii care să ne dezonoreze chiar –, evidenţiată de lipsa unei enciclopedii naţionale asemănătoare celor citate. De aceea, este îmbucurător faptul că în ultimul timp au fost editate numeroase dicţionare, lexicoane şi chiar enciclopedii româneşti, toate tematice şi de dimensiuni reduse. Procedându-se astfel, se pregăteşte terenul pentru o viitoare enciclopedie naţională, dar şi una universală, care ne vor apropia de culturile cu trecut notabil în acest domeniu.

Ca întotdeauna însă, orice aflux este benefic numai până la un punct şi doar în anumite cazuri. Cantitatea nu este sinonimă cu calitatea şi excesele numerice se transformă, mai devreme sau mai târziu, într-un abuz, influenţând negativ valoarea. Multitudinea dicţionarelor publicate în ultimul timp, necontrolată de cineva, a permis şi chiar a încurajat apariţia unor contrafaceri, care ameninţă să compromită ideea în sine, deci şi finalitatea ei. Un asemenea exemplu este volumul *Personalităţi din alte ţări despre România. Dicţionar*, semnat de Dulciu Morărescu.

Autorul este, aşa cum singur mărturiseşte într-o *Notă* introductivă, "fost bibliograf principal al Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, membru al Societăţii Numismatice din România". În ipostaza din urmă, el a alcătuit o broşură intitulată: *Oameni de cultură români în arta medaliei. Dicţionar* (Bucureşti, Editura "Exclusiv Publicitate", 1991, 87 p.), care nu depăşeşte nivelul unui text scris de un diletant. Faptul acesta nu l-a împiedicat să recidiveze în postura de lexicograf, editând în 1994 opul: *Personalităţi străine despre România* (Redactare şi coordonare lexicografică Rodica Pandele, s.l., Casa Editorială Odeon), care nu se deosebeşte foarte mult de precedentul, deşi textul a fost scris de această dată de altcineva. Nu ştim cum a fost primit noul dicţionar, al cărui autor este dat, cum am menţionat, tot Dulciu Morărescu, dar, trei ani mai târziu, acelaşi nume apare pe coperta volumului: *Personalităţi din alte ţări despre*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România. Dicționar. Acest nou dicționar, cum lasă a se crede Dulciu Morărescu, este de fapt o reeditare a celui precedent, lărgit și revizuit într-un fel. Numele redactorului ediției anterioare nu mai este reținut, iar titlul volumului a fost modificat, cu singura intenție de a fi altfel, deși în defavoarea corectitudinii. Cu aceste neîngăduite măsuri de precauție, Dulciu Morărescu crede că nimeni nu-i va descoperi stratagema, iar el va intra astfel în istoria dicționarelor românești. Subterfugiul său, prin care și-a propus să tăinuiască o omisiune premeditată, este trădat și de pagina ce prefațează noua ediție a dicționarului, unde nu se face nici o trimitere la prima apariție. "Volumul – își începe autorul precizările – conține date, referiri despre lucrări interesante ale unor personalități ale spiritualității din lume (sic!), individualități care de-a lungul existenței noastre ne-au cunoscut strămoșii, țara, poporul, cultura, limba, manifestând apropiere față de valorile noastre civilizatoare". Ca și cum ne-ar fi demonstrat, cu această frază alambicată, că opul său este unul ce interesează spiritualitatea universală, Dulciu Morărescu ne avertizează, imediat, că "atracția pentru o asemenea lucrare este și de importanță națională – pentru întregirea oglinzii în care, în considerație generală, România se reflectă în ochii lumii – și pentru oamenii de cultură, educatori etc., aplecați asupra unor asemenea izvoare, deloc ușor de depistat altminteri". Mai mult decât atât, el se arată convins că, desigur, "cercetarea contribuie și la dezvoltarea raporturilor de prietenie româno-străine (sic!) în drumul nostru european și mondial". Furat de o veche meteahnă națională, autorul uită să se oprească la timp, scriind că dicționarul său, mediocru din toate punctele de vedere, "este o contribuție în sprijinul literaturii comparate, un instrument de documentare și de lucru în ajutorul specialiștilor și celor doritori de a-și îmbogăți cunoștințele într-un domeniu plin de informație și culoare, o Românie văzută din diferite puncte ale planetei". Deși nu este ușor de intuit ce a vrut să ne spună Dulciu Morărescu, înțelegem că el își consideră volumul "o contribuție" la cunoașterea literaturii comparate, "un instrument de lucru" și ceva mai mult decât atât, nenumit însă, pentru a-i lăsa astfel cititorului plăcerea de a descoperi singur ce se ascunde dincolo de "o Românie văzută din diferite puncte ale planetei". În afara textului propriu-zis, dicționarul include în paginile sale o listă de *Abrevieri* și un *Index de nume*. Parcă pentru a nu se contrazice, autorul a procedat în așa fel încât inadvertențele să nu lipsească nici din aceste două secțiuni complementare ale sumarului cărții sale. În cele cinci pagini de *Abrevieri*, apar titluri care nu se regăsesc în articolele dedicate personalităților care s-ar fi rostit, chipurile, despre România. *Indexul de nume* "cuprinde – cum precizează autorul – numele personalităților românești la care se fac referiri în acest volum". Deși ne e complet și nici exact, *Indexul* e absolut necesar și utilizabil chiar și în această formă. Numai că dicționarul înjghebat de Dulciu Morărescu este consacrat unor "personalități din alte țări", ale căror nume trebuiau să se regăsească, în primul rând, în această rubrică finală a unei table de materii foarte simplă. Abia după aceea interesau și "numele personalităților românești" – probabil române –, citate de străinii care au avansat vreo apreciere pozitivă la adresa țării noastre. În treacăt fie spus, Dulciu Morărescu nu s-a gândit să includă în dicționarul său și vreo afirmație negativă despre România, ca și cum toți cei care s-au referit vreodată, incidental sau în mod expres, la acest spațiu istoric și cultural nu au avut decât cuvinte de laudă și nesfârșită admirație. Oare această "alegere" nu trebuia consemnată în *Notă*? Autorul nu a considerat necesară o atare demarcație întrucât propensiunea sa perceptivă a fost minată de omagiile pe care le-a auzit ani și ani. Nu la adresa lui, desigur. Depășind acest clișeu psihologic, ar trebui să ne întrebăm dacă o întreprindere asemănătoare, rezervată însă transcrierii și interpretării afirmațiilor negative avansate de diferite personalități străine față de România, nu ar fi măcar la fel de relevantă ca una encomiastică.

Dicționarul conceput de Dulciu Morărescu există și nu ne rămâne altceva de făcut decât, luând act de apariția lui, să încercăm a-i evidenția importanța, cu minusuri și limite inerente, dar care se vor repercuta, vrând-nevrând, asupra întreprinderii, în ansamblul ei, și asupra unui anumit orizont mental de așteptare. O scuză convențională a unui volum ca acesta rezidă în faptul că, întotdeauna, acela care se va angaja la o asemenea lucrare se va vedea obligat să depășească o serie de paradoxuri, dintre care, "cel mai evident este acela că «lucrarea de referință» care se vrea un asemenea dicționar nu ajunge – nu poate ajunge – vreodată să fie într-adevăr de referință", întrucât niciodată "nu se poate justifica selecția făcută, nu există scuze pentru omisiuni mai mult sau mai puțin grave, nu se vede vreun sens în lungimea sau densitatea vreunui articol în raport cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altul sau altele, nu-şi are sens o bibliografie (în afara celor – succinte şi ele – de la fiecare autor în parte)" (Ştefan Avădanei, *Argument*, în *66 de poeţi americani. Dicţionar*, Iaşi, Editura Universităţii "Al.I. Cuza", 1997, p. 5). Deşi ne îndoim că Dulciu Morărescu şi-a gândit demersul având în vedere aceste remarci, întru totul adevărate, ele trebuie luate în consideraţie atunci când cineva îi discută dicţionarul. Totuşi, dacă autorul citat este o autoritate în domeniu, alcătuitorul volumului *Personalităţi din alte ţări despre România* ni se înfăţişează ca un amator, care a beneficiat de o modă. El nu a ţinut seama de nici o selecţie. Preocuparea sa dintâi a fost aceea de a "descoperi" cât mai multe "personalităţi" care ar putea fi incluse printre cele care au avut vreo atingere, chiar şi indirectă, cu România sau cu vreun român. Autorul acestui dicţionar ştie doar câte ceva foarte vag despre personalităţile indexate şi de aceea articolele dedicate acestora nu depăşesc condiţia unor însăilări inerţiale, aproximative şi impersonale, incapabile de a identifica şi releva esenţialul. Sursele utilizate sunt, adesori, consemnări personale, nesemnificative şi incomplete. Legătura personalităţilor avute în vedere cu România (deşi nu toţi cei incluşi în dicţionar pot fi categorisiţi astfel) este episodică, nu o dată, ori sesizabilă prin refracţie. În mod sigur, mulţi nu au cunoscut această ţară şi nici nu au intenţionat vreodată să emită vreo apreciere la adresa ei. Faptul că, întâmplător, cineva a întâlnit un român sau a corespondat cu un altul nu are vreo semnificaţie în măsură să justifice includerea sa într-un dicţionar al personalităţilor care au scris ori au declarat ceva deosebit despre România.

Cum se explică prezenţa în dicţionar a numelui Melih Cevdet Tanday, despre care Dulciu Morărescu scrie şase cuvinte: "poet turc, prieten cu Marin Sorescu". Poate că legăturile poetului respectiv cu România nu se reduc numai la atât şi atunci includerea sa în dicţionar ar fi justificată. Dar autorul dicţionarului nu s-a interesat cine este acest M.C. Tanday, rezumându-se la o informaţie care nu-l îndreptăţeşte a-l include pe scriitorul turc printre personalităţile avute în vedere. Un destin asemănător i s-a rezervat şi lui Allen Ginsberg, despre care aflăm: "celebru poet american. În 1979 l-a cunoscut pe scriitorul Marin Sorescu, purtând cu acesta convorbiri foarte interesante". Seamus Heaney, la rândul său, şi-a câştigat şi el un loc printre cei înregistraţi, pentru acelaşi motiv: "scriitor irlandez, laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1995). Prieten cu Marin Sorescu". Şi lista prietenilor lui Marin Sorescu nu se sfârşeşte aici. Dar nu numai prietenii lui au devenit "personalităţi din alte ţări" înregistrate în dicţionarul în discuţie. Liang Qichao a reuşit aceeaşi performanţă, pentru un alt motiv: "savant şi gânditor al Chinei moderne. Unul din promotorii mişcării pentru *Reforma din 1898*. Date interesante şi despre Europa, indirect referitoare şi la poporul român". Chiar şi Cristofor Columb pare să fi ştiut ceva despre "România" încă din secolul al XV-lea, cum crede lexicograful bucureştean: "navigator şi descoperitor italian. În portulanul (hartă) său din 1491 notează localitatea Chilia (Licostomo) din Delta Dunării". Alături de celebrul explorator o întâlnim pe Mabel Conkling: "sculptoriţă americană. În anul 1926, în cursul vizitei diplomatice a reginei Maria în Statele Unite ale Americii pentru consolidarea Unirii din 1918, a executat un medalion cu chipul reginei României". *Prin urmare, în* 1926, prin turneul transatlantic al suveranei române a fost "consolidată" Marea Unire. Apoi, pentru un medalion, cineva a pătruns într-un dicţionar românesc dedicat unor personalităţi străine, care au cunoscut România şi au spus ceva despre ea. Mabel Conkling a avut cinstea de a-şi fi asigurat un loc, în 1991, şi în dicţionarul rezervat oamenilor de cultură români cărora cineva le-a executat vreo medalie. Joseph Wagner, un gravor german, cum scrie Dulciu Morărescu, devine şi el o "personalitate" indexată, pentru că "produce (în dăltiţă şi în acuaforte) portretul principelui ambasador rus Antioh Cantemir". Richard V. Burks – nu Burns –, un studios american, nu a fost reţinut în dicţionar pentru ceea ce a scris despre România, ci pentru că "apreciază ca fundamentale şi obiective (dacă nu erau "obiective" mai erau "fundamentale"?) scrierile istorice ale lui Stephan Fischer-Galaţi". Jean Timmermans ("chimist belgian"), Immanuel Wallerstein ("istoric sociolog" american) şi Karl Gustav Wollmöller ("scriitor german") au fost aşezaţi lângă Cristofor Columb pentru că au corespondat cu Gheorghe Longinescu, Dorin Matei şi Ovid Densuşianu. Şi exemplele de acest fel ar putea continua. Waclaw Taranczewski şi Josef Kostka, un pictor polonez şi un sculptor slovac, au devenit personaje ale aceluiaşi dicţionar pentru că au deschis câte o expoziţie personală la Bucureşti, care este Capitala României. Peter-Hans Kolvenbach, din Olanda şi-a câştigat un loc lângă Wilhelm von Kotzebue pentru că a adus, după 1989, ajutoare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru copii handicapați din România. În sfârșit, printre "personalitățile străine" care și-au legat, prin ceea ce au scris, bineînțeles, soarta de "România" apar și Herodot, Platon, Plinius cel Bătrân și alte nume celebre ale antichității.

Așadar, dicționarul lui Dulciu Morărescu este un surprinzător *mixtum compositum*, unde și-ar putea găsi loc oricine a auzit vreodată de România, fie citind ceva, fie corespondând cu cineva, fie printr-un prieten ori printr-un prieten al vreunui prieten etc. Eventuala nemulțumire a cuiva care s-a trezit peste noapte printre "personalitățile din alte țări despre România" poate fi provocată de modalitatea în care a elaborat autorul articolele dicționarului său. Toate au fost redactate cu un diletantism supărător, de cineva care nu a știut despre cine sau despre ce scrie. Nume ilustre sau anonime au fost adunate, fără vreo justificare, în paginile unui pretins dicționar, unde nici titlul nu e cel potrivit. Lipsesc însă multe nume care trebuiau să fie incluse într-o asemenea lucrare de referință, dar despre care nu a auzit Dulciu Morărescu. Cum poate fie explicată, de pildă, absența din acest dicționar a omului de cultură englez Dennis J. Deletant? Apoi, autorul a "identificat" 126 de personalități din S.U.A., care și-au exprimat, consideră el, vreo opinie despre România. Multe dintre ele au fost "obligate" de Dulciu Morărescu să suporte o asemenea postură, nejustificată de cineva anume și la care nu au aspirat vreodată. În schimb, lipsesc din acest volum intelectuali americani, care au scris importante cărți despre România, pe care au cunoscut-o sau o cunosc foarte bine și despre s-au rostit nu odată. Astfel, dintre numele mai cunoscute la noi, le amintim pe următoarele: Walter M. Bacon, Jr., John C. Cambell, William N. Cromwell, Philip G. Eidelberg, Terrence Elsberry, Mary Ellen Fischer, Richard C. Frucht, Cristine Avghi Galitzi, Paul A. Hiemstra, Barbara Jelavich, Charles Jelavich, Kenneth Jowitt, Frederick Kellogg, Charles King, Robert R. King, Roger Kirk, Victor S. Mamatey, Ian M. Matley, Michael J. Montias, Daniel N. Nelson, William O. Oldson, Hannah Pakula, Earle A. Pope, Paul D. Quinlan, Henry L. Roberts, Kenneth H. Rogers, Joseph Rothschild, Joseph S. Roucek, Hugh L. Scott, George R. Ursul, Katherine Verdery, Charles J. Vopicka, Robert Weiner, T. Tilleston Wells, Robert Lee Wolff și altele. Toate aceste nume lipsesc, fiind reținute altele, ca fiind ale unor americani, fără vreo atingere, indiferent de ce natură, cu România.

Sursele consultate de Dulciu Morărescu sunt incidentale și aleatoric circumscrise ariei volumului său, căruia îi transferă astfel o supărătoare notă de amatorism și ignară exagerare. *Personalități din alte țări despre România* este un dicționar eșuat în inaptitudinea autorului său, care continuă și azi a căuta sau a imagina, cu orice preț, onoruri care nu i se cuvin sau nu ne fac într-adevăr cinste.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ECATERINA NEGRUȚI. *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova, 1800–1859 (Contribuții)*, Fundația Academică "A.D. Xenopol", Iași, 1997 (Institutul de Istorie "A.D. Xenopol", Biblioteca Fundației, III. Editor AL. ZUB), 5+209 p. + 27 Tabele-Anexe.

Frumoasa carte de față umple un gol în istoriografie și completează în mod fericit bibliografia meritoasei noastre colege. Îndelungi eforturi i-au asigurat un loc precis în știința românească, prin abordarea din diverse unghiuri a evoluției Moldovei în primele șase decenii ale secolului al 19-lea: agricultura, relațiile agrare și comerțul; slujitorii; administrația târgurilor și ținuturilor, precum și Sfatul administrativ al țării; populația. Activitatea cea mai susținută și mai fructuoasă a fost dedicată demografiei, abordată sub câteva aspecte esențiale: satele, localitățile urbane și migrațiile la lucru. Această producție științifică a devenit cunoscută și peste hotare, prin includerea unor ample și explicite notițe în BIDH[1] asupra a 12 lucrări ale Ecaterinei Negruți[2].

[1] BIDH 81-672 = *Bibliographie Internationale de la Démographie Historique/International Bibliography of Historical Demography*, ed. Étienne Hélin et al., Liège-Paris, 1981, no. 672 (o colecție completă a anuarului la Biblioteca Institutului de Istorie "N. Iorga").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studiul de-o viață al diverselor fațete ale provinciei natale, în perioada preferată, se resimte benefic în tratarea multiplelor laturi ale temei în cartea din 1997; se atrage o bogată informație de arhivă și se utilizează cercetări precedente.

Introducerea (p. 1–4) pune cititorul în temă. *Cap.I* (*Orașele și târgurile Moldovei*: p. 5–19) prezintă obiectul cercetării, adăugând un excurs istoric asupra așezărilor urbane din zonă. *Cap. II* (*Populația urbană absolută*: p. 21–26) dă cifrele adecvate. Pentru a avea o reprezentare generală a evoluțiilor invocate, reproducem Tabelul 1.

Tabel 1 – Numărul localităților urbane din Moldova (între Carpați și Prut) și populația lor recensată, 1774–1859

Anul	ORAȘE			TÂRGURI			TOTAL		
	Nr.	C.F.	Suflete	Nr.	C.F.	Suflete	Nr.	C.F.	Suflete
1774	18	6079	30395	-	-	-	18	6079	30395
1803	21	9388	46940	3	276	1380	24	9664	48320
1832	22	25409	121666	18	2176	7747	40	27585	129413
1859	22	71530	246672	59	11220	41490	81	82750	288162

C.F. = Capi de familie. SURSA: Negruți 1997, p. 23.

NOTE: a) La anii 1774 și 1803 se aplică multiplicatorul 5.; b) În 1774 și 1803 (probabil în mică măsură la 1832), nivelul populației era în realitate sensibil mai ridicat: unele categorii nu se înregistrau; se evidențiază și caracterul semnificativ lacunar al înscrierii segmentelor sociale care – potrivit normelor legale – urmau a fi incluse în catastișe ș.a. c) La 1859, efectivul capilor de familie este, desigur, o rotunjire estimativă (toate numerele se încheie cu zero). d) În ciuda tuturor neîmplinirilor, conchidem – odată cu autoarea – asupra impresionantei creșteri a populației urbane.

Observăm fenomenul, fără pereche în spațiul românesc și în multe alte provincii europene, al enormei sporiri a totalului orașelor și târgurilor moldovene, în decurs de 85 de ani (până la 81!!).

Cap. III (*Clasificarea orașelor și târgurilor după numărul total al locuitorilor*: p. 27–34) pornește de la logica dezvoltării lor. Pe la 1800, orașele mici sunt cele sub 1000 de locuitori, mijlocii – între 1000 și 2000, mari – peste 2000; către mijlocul secolului, în cele trei grupuri pot fi încadrate orașele care au, respectiv, între 1500-5000 5000-10000 și peste 10000 de locuitori. Numește în schimb *târguri* așezările recente cu caracter semiurban. *Cap. IV* (*Densitatea urbană*: p. 35–55) stabilește densitatea pe suprafață, pe case și pe menaje, reliefând și tipurile de locuințe.

Cap. V (*Compoziția populației urbane*: p. 57–114) tratează întâi structura socio-profesională (boieri, meșteșugari și comercianți, funcționari administrativi și cler, lucrători agricoli și muncitori zilieri, slugi și robi, flotanți). Se abordează apoi compoziția etnică (români, armeni, bulgari, turci, unguri, germani, evrei ș.a.), precum și problema sudiților. Se trece în fine la repartiția pe sexe, starea civilă, dimensiunea familiei și structura pe vârste. *Cap. VI* (*Mișcarea naturală a populației urbane*: p. 115–137) are în vedere natalitatea și decesele, inegalitatea în fața vieții și morții, efectele epidemiilor de ciumă și holeră. *Cap. VII* (*Mobilitatea spațială a populației urbane*: p. 139–196): imigrări în orașe (exodul sătesc; sosirea românilor din Țara Românească,

[2] 1979. "Considerații demografice privind orașele și târgurile din Moldova în prima jumătate a secolului al 19-lea". *Acta Mold.Merid.*, Vaslui, 1: 159–168 (BIDH 82-313).

1979–1980. E.N. și Ion Prelipcean. "Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în secolele al 19-lea și al 20-lea". *Suceava*. 6–7: 247–266 (BIDH 82-131).

1980. "Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leur importance comme source démographique". Pag. 143–148 în *Populație și Societate*, ed. Ștefan Pascu. III. Sources de démographie historique. Les travaux du colloque international de démographie historique. Cluj-Napoca, septembre, 1977, Cluj-Napoca: Dacia (BIDH 81-672).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Basarabia, Bucovina şi Transilvania; veniri de la sud de Dunăre; imigrarea evreilor dinspre nord); plecări din oraşe; migraţii temporare (sat-oraş, oraş-sat, deplasări interurbane). Capitolele V-VII constituie trei sferturi din volumul cărţii şi piesa ei de rezistenţă.

Concluziile (p. 197–202), un rezumat englez (p. 203–207; regretăm însă că nu s-a dat şi traducerea în aceeaşi limbă a titlurilor tabelelor, graficelor şi hărţilor, ceea ce i-ar fi facilitat cărţii pătrunderea mai largă în mediile ştiinţifice internaţionale) şi 27 de ample tabele constituite în tot atâtea *Anexe* încheie o lucrare de mare bogăţie informativă şi ideatică. Este suficient să adăugăm că, în afara amintitelor *Anexe* se prezintă 2 hărţi, 9 grafice şi 73 de tabele, profuziunea cifrelor statistice fiind astfel menită a atrage – azi şi în viitor – atenţia istoricilor de varii profile, precum şi a altor specialişti. Este şi elementul care descurajează orice tentativă de a rezuma studiul respectiv.

Ne putem doar limita la câteva investigaţii. Prima jumătate a secolului al 19-lea reprezintă o perioadă de cotitură în istoria românească, fiind vremea când apar alte ritmuri economice, când revoluţia din 1821 încheie epoca fanariotă şi inaugurează era domniilor pământene, când prima lege fundamentală organizează pe principii moderne administraţia şi când, prin revoluţia din 1848, spiritele luminate se manifestă pentru reforme sociale, când evenimentele politice de după războiul Crimeii contribuie la realizarea primului pas spre unirea românilor. Or, conjuncturile internaţionale şi viaţa social-economică internă nu pot da un răspuns mulţumitor la întrebările adresate de istoric epocii, dacă el nu are în vedere o abordare totală, în care un loc aparte revine populaţiei, oamenilor vremii (p. 2).

Dezvoltarea spectaculară a aşezărilor este determinată de împrejurări speciale. Autonomia Principatelor extracarpatice se consolidează; privilegiile Porţii şi ale împuterniciţilor săi în comerţul extern încep a fi îngrădite din 1774, iar navigaţia pe Marea Neagră şi prin strâmtori se liberalizează după 1829; ca urmare, comerţul cerealier, producţia agricolă şi meşteşugărească prind aripi la noi. Desfiinţarea vămilor interne şi succesele repurtate de modernizarea administraţiei stimulează economia. Augmentarea volumului demic cunoaşte un ritm mai viu, prin spor natural şi imigrări. Suntem astfel martorii unei semnificative creşteri a cererii şi ofertei pe piaţă, materializată în Moldova şi în marele număr al zilelor de târg şi iarmaroc ce se acordă diferitelor localităţi. Toate acestea impun înmulţirea în provincie a mâinii de lucru specializate şi încurajează pe proprietarii satelor să sprijine, chiar să iniţieze, înfiinţarea târgurilor periodice. Cele mai multe dintre târgurile constituite în Moldova în secolele 18–19, se formează în satele cu iarmaroace şi târguri periodice, devenite – cu sprijinul proprietarilor şi domniei – permanente. Cererile unei populaţii în creştere, cu solicitări multiplicate, nu mai pot fi satisfăcute de centrele urbane existente între munţi şi Prut, aflate de mai multe ori departe de sate şi legate de ele prin drumuri greu accesibile (p. 8–10). La rândul ei, reţeaua urbană – categoric amplificată şi cu un rol mult mai crescut – influenţează decisiv creşterea economică şi toate laturile vieţii sociale a epocii.

Cum cele ce impulsionează enorma lărgire a reţelei urbane în Moldova în prima parte a veacului al 19-lea sunt, în esenţă, comune şi Ţării Româneşti, autoarea adaugă acele note, care potenţează în mod suplimentar conjunctura la este de munţi: a) Piaţa internă cunoaşte în Moldova un ritm de dezvoltare mai rapid; b) Căile de acces la oraş ale lumii rurale sunt aici mai dificile, predominând dealul şi podişul, ceea ce face necesară construirea unei pânze mai dese de puncte comerciale; c) Schimbările de frontieră (1774, 1812) impun noi centre, cu rosturi negustoreşti şi administrative, la linia cordonului bucovinean şi la hotarul răsăritean; d) Sporul populaţiei neagricole, prin imigrarea evreilor, este mai însemnat şi interesele marilor proprietari moldoveni de a înfiinţa târguri se dovedesc a fi mai mari[3].

Analiza se vădeşte, desigur, corectă. Este previzibil totuşi ca cercetarea viitoare să-şi pună noi probleme: de ce cunoaşte un ritm mai rapid piaţa internă est-carpatică, în comparaţie cu cea munteană? Ce factori sporesc interesele marilor proprietari moldoveni de a înfiinţa târguri? Cum se face că imigraţia însemnată dinspre nord nu creează tensiuni semnificative în corpul social, în prima jumătate a veacului al 19-lea? Etc. Ca întotdeauna, altfel spus, de îndată ce studiul ştiinţific limpezeşte certe lucruri, noi aspecte îi solicită atenţia, aceasta fiind de fapt logica avansărilor cunoaşterii umane.

[3] Negruţi 1997, p. 10; ead. 1996, p. 143 (vide nota următoare).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se discută (p. 8–10, 65, 70–71, 82–83, 87–92, 166–170) şi locul important ce revine evreilor în menţionatul proces[4], în care sens se arată tabelul edificator Tabelul 2.

Tabel 2 – Târgurile Moldovei (între Carpaţi şi Prut) apărute de la sfârşitul sec. 18 şi până la 1859 (în lumina recensământului din 1859)

Cota-parte a evreilor în efectivul locuitorilor (p. 100)	A	B
-5	12	2
5-10	8	3
10-30	21	13
30-50	12	15
50-70	5	19
70-90	1	5
90+	-	2
Total	59	59

- sub; + peste
A = Numărul aşezărilor la 1859, în care se constată procesul respectiv al evreilor în totalul populaţiei localităţii (aceasta din urmă cuprinde un târg).
B = Idem: în efectivul demic al târgului numai (edificat cel mai adesea într-un sat preexistent).
SURSA: Negruţi 1996, p. 146.

În anul 1859, din totalul de 59 de târguri edificate în precedentele circa opt decenii: în 13 procentul evreilor este de 10–30 per centum; în 15 se mişcă între 30–50; în alte 19 – între 50 şi 70 p. 100. În acelaşi an, populaţia târgurilor este de 41490 de suflete (Tbl. 1), din care 17254 evrei (42,59 p. 100), distribuiţi însă inegal pe ţinuturi: procentele sunt cu mult mai reduse în părţile sudice al provinciei, comparativ cu cele nordice.

După unirea din 1859, prea puţine din târgurile amintite continuă a mai fi localităţi urbane. Aşa cum o conjunctură complexă le determinase apariţia, o alta le erodează acum subzistenţa[5]: a) se menţin aşezările cu funcţii multiple, cele ce-şi limitează activitatea la sectorul comercial neputându-şi susţine urbanitatea; b) construirea căilor ferate schimbă traseele unor drumuri principale; c) dezvoltarea industrială şi sub alte aspecte a celor mai de seamă centre urbane atrage spre ele mulţi locuitori ai micilor târguri şi duce chiar la includerea unor dintre ele în cuprinsul oraşelor; d) multiple reforme favorizează ridicarea unui număr considerabil de gospodării săteşti (cărora modestele mijloace ale unui târguşor nu le mai poate satisface solicitările), insinuează mutaţii apreciabile în situaţia marilor proprietari (care pierd nu o dată interesul de a mai sprijini târgurile, altădată constituite pe moşiile lor şi profitabile pe atunci), duc la limitarea drastică a comerţului cu băuturi de către evrei (negoţ care, în alte timpuri, înviora târguşoarele), împing în centrul atenţiei localităţile devenite reşedinţe de plasă (lăsând în umbră alte târguri din cuprinsul acesteia), etc.; e) dispariţia graniţei cu Bucovina şi Basarabia, urmare a Unirii di 1918, atrage după sine dispariţia unora din localităţile din miază-noapte şi la linia Prutului ş.a. Dintre toate târgurile apărute între finele secolului al 18-lea şi 1859, azi numai 12 mai sunt comune urbane.

Cartea se subintitulează *Contribuţii*, căci tema – de ample reverberaţii în istoria României – a fost şi în trecut în atenţia cercetării şi va mai fi şi în viitor. Poate că dr. Ecaterina Negruţi,

[4] A se vedea şi ed. 1996. "Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al 19-lea". Pag. 139–153 în *Studia et acta historiae Judeorum Romaniae*. I, ed. Silviu Sanie, Dumitru Vitcu, cuvânt înainte Nicolae Cajal, prefaţă Alexandru Zub. Buc.: Inst. Ist. "A.D. Xenopol", Inst. Arh., Federaţia Comunit. Evreieşti din România.
[5] *Ibidem*, p. 149–150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căreia-i revine un aport de seamă în studierea problemei, se va mai apleca ea însăşi asupră-i. Îi dorim sănătate şi putere, pentru o fructuoasă activitate şi în anii ce vin.

Louis Roman

GELU NEAMŢU, *În America, pentru unirea Transilvaniei cu România*, Cluj-Napoca, S.C. "Dagerom Impex" S.R.L., 1997, 282 p.

Fără a ne purta numaidecât cu gândul la o dată aniversară, 1998 este un an pe care îl raportăm imediat la 1918, atunci când România a devenit ea însăşi. De opt decenii, ne amintim, cu îndreptăţire şi mândrie, de revenirea, la 9 aprilie, 28 noiembrie şi 1 decembrie 1918, a Basarabiei, a Bucovinei şi a Transilvaniei între graniţele naţionale firesti.

Apariţia unei cărţi dedicate evenimentelor care au culminat cu Marea Unire din 1918 reprezintă, dincolo de semnificaţia ei istoriografică, un gest de prețuire a unei generaţii admirabile, ale cărei sacrificii trebuie mereu resuscitate şi readuse deci în memoria vremii noastre. Istoricul clujean Gelu Neamţu a publicat recent un volum frumos şi plin de adevăruri niciodată spuse până la capăt, intitulat *În America, pentru unirea Transilvaniei cu România*, care nu are nevoie de vreo precizare temporală, întrucât aceasta este imprimată în memoria fiecărui român. Şi cum românii avuţi în vedere de autor sunt cei din America, pe care îi numim cu o sintagmă uneori improprie – *românii americani* –, care nu-i identifică întru totul, orice menţiune este superfluă. A trecut destul timp de când, vorbind despre români şi istoria lor, un capitol important este rezervat, imediat, comunităţii româneşti din Lumea Nouă.

Nu este întâmplător, aşadar, că această carte apare azi, că a fost consacrată unei teme mereu actuale şi că acela care a scris-o ne previne încă din prima pagină că o închină "românilor americani, care în 1917-1918 au avut *un singur vis*, acela al *unirii Transilvaniei cu România*. [...] Ei au crezut nezdruncinat în dreptatea aspiraţiilor lor şi în preşedintele Statelor Unite, Woodrow Wilson". Profesorul Camil Mureşanu remarcă apoi, într-un succint şi oportun *Cuvânt înainte*, acuitatea unui asemenea demers şi "în chip aparte gradul de conştiinţă naţională şi generozitatea acestor români americani", care "au sprijinit, într-un spirit de mişcătoare solidaritate, lupta poporului şi a statului român pentru deplină unitate naţională". Explicându-şi alegerea unui asemenea subiect, Gelu Neamţu mărturiseşte, într-o adecvată *Introducere*, că faţă de "emigrarea românilor ardeleni în S.U.A. până la 1918 am simţit o deosebită atracţie, ba chiar o datorie morală care-mi era impusă de calitatea mea de nepot de emigrant în S.U.A.". Repetând, peste ani, experienţa atâtor transilvăneni – dar nu ca emigrant, ci ca istoric –, el a studiat pentru un timp în arhive şi biblioteci americane, scriind, la întoarcerea acasă, mai multe articole delimitate trecutului românilor americani şi relaţiilor României cu Statele Unite, dintre care unele s-au constituit în cartea pe care o discutăm în aceste rânduri. Satisfacţia sa, recunoscută bineînţeles, este aceea că "în această lucrare *putem sublinia rolul deosebit de important (mult diminuat în* trecut) pe care l-au jucat Statele Unite ale Americii de Nord în unirea Transilvaniei cu România. Acest adevăr – subliniază autorul – este util să fie amintit şi reamintit americanilor, pentru a înţelege ei singuri mai bine de ce se bucură de o simpatie atât de puternică în România, simpatie care este, în fond, mult mai veche decât s-ar crede. Au fost alături de noi în acei ani de foc, 1917–1918, şi pot fi şi ei mândri de românii noştri americani pentru că au muncit cinstit ca S.U.A. să prospere şi pentru că, mulţi ca voluntari în armata americană, şi-au sacrificat chiar viaţa pe câmpurile de luptă".

Primul dintre cele nouă capitole ale volumului – *Unele aspecte privind emigrarea românilor din Transilvania în Statele Unite ale Americii la 1907 şi 1911* – este gândit de Gelu Neamţu ca un preambul al excursului său, în care sunt abordate chestiuni care privesc începuturile şi motivaţiile migraţiei ardelene, consecinţele ei, numărul celor care au traversat Atlanticul, dintre care unii s-au întors, iar ceilalţi s-au organizat în comunitatea românilor americani etc. "Astfel, consideră el, cu toate că pentru cei mai mulţi cercetători cauzele emigrării erau considerate a fi fost exclusiv de sorginte economică şi socială, nu se poate nega însă că această realizare era strâns legată de determinările politice ale regimului dualist din Ungaria. [...] Un elocvent argument, adaugă autorul, în a ilustra şi substratul etnico-politic al emigrării îl constituie răspunsul tipic şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frecvent pe care îl dădeau funcționarii aparatului de stat ungar din Transilvania, la plângerile de tot felul ale românilor: «Dacă nu vă place, plecați în America ori în Valahia»". De fapt, dificultățile economice ale românilor transilvăneni erau datorate îndeosebi condiției lor de asupriți, condiție care îi obliga să emigreze, fără a uita vreodată cauzele desțărării. Cei deveniți americani erau deja, înainte de momentul plecării, adversari de neîndoplecat ai oficialităților austro-ungare și, implicit, militanți pentru eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România. Conștienți de acest adevăr, emigranții ardeleni recunoșteau de altminteri, așa cum se preciza în ziarul "America", din Cleveland, în februarie 1911, că "mulți dintre noi [...] venim aici, în țări străine, din pricina asupririlor ungurești". Consecința unei asemenea stări de fapt rezida, dincolo de sporirea numărului românilor americani, în depopularea anumitor zone și în slăbirea mișcării naționale transilvănene. "Pe noi ne doare inima, se scria în "Drapelul" din iunie 1907, mai ales cînd vedem numărul mare al românilor care emigrează la America și dintre care puțini sunt cei care se mai reîntorc. Și pentru împiedicarea acestui rău [...] trebuie să lucrăm cu toate puterile noastre pentru delăturarea cauzelor emigrării oamenilor noștri peste ocean". Românii care și-au însușit această ipostază încercau să le explice celor dornici de a emigra falsitatea convingerii că "America e dunga raiului pământean", în timp ce ziarul "America" din februarie 1911 îi avertiza că "nu în America trebuie căutată pricina curgerii lumii spre ea, ci la noi acasă!". Consolarea, dacă o putem numi așa, era aceea că mulți emigrați se întorceau de unde au plecat, astfel încât, în preajma primului război mondial, comunitatea românească din America nu depășea circa 180 000 de persoane, dacă nu cumva cifra era mai mică.

Odată încheiat acest capitol, care îl introduce pe cititor în problematica epocii, cu referire expresă la emigrația transilvăneană și la românii americani, Gelu Neamțu aduce în discuție *Prima acțiune politică antidualistă de amploare a românilor din Statele Unite (1911)*, provocată de vizita în America, la începutul primăverii anului 1911, a lui Apponyi Albert, fost ministru al Cultelor și al Instrucțiunii. Personajul în cauză, supranumit "Contele Negru", ajuns foarte impopular pentru legea învățământului din 1907, fusese trimis de Budapesta dincolo de Ocean pentru a milita, chipurile, în favoarea menținerii păcii în lume, urmărind de fapt menajarea Imperiului bicefal. Primit ca unul care sfida drepturile minorităților, prezența politicianului maghiar în S.U.A. "a dat Românilor din America, evidențiază autorul, sentimentul că sunt o forță politică demnă de a fi luată în considerare, făcându-i totodată mai cunoscuți publicului american ca entitate etnică". Dar, mai important decât toate, a fost faptul că, devenind conștienți de identitatea lor, într-un moment în care tocmai inițiau organizarea unei comunități distincte, românii americani au avut prilejul afirmării conștiinței lor etnice. Acest act politic, transformat într-o adevărată demonstrație a principiului naționalităților, anunța foarte clar atitudinea românilor americani față de lupta de eliberare și de unire cu România a fraților lor asupriți de Budapesta.

Un alt capitol – *Nicolae Iorga și românii din Statele Unite ale Americii (1917–1918)* – este rezervat *modului în care istoricul român a oglindit în paginile "Neamului Românesc"* evenimentele care au avut vreo atingere cu Washingtonul și românii americani între intrarea Lumii Noi în primul război mondial și 1918. Cunoscut dincolo de Ocean ca istoric și ziarist, dar mai ales ca lider al mișcării naționale, N. Iorga a întreținut în antractul menționat un dialog permanent cu românii stabiliți între Atlantic și Pacific, scriind de pildă despre ceea ce făceau ei pentru Țară, despre vizita generalului Hugh L. Scott la Iași, în iulie 1917, despre misiunea transoceanică a lui Vasile Lucaciu, despre tribulațiile înființării legației române la Washington, despre Charles J. Vopicka, ministrul american la Iași, despre ziarele comunității românești etc. Fără a intra în detalii, merită a consemna faptul că pentru acela considerat a fi fost "apostolul neamului", românii americani reprezentau "o rezervă a neamului" și nu una oarecare.

Legiunea românilor americani, 1917–1918, este un text legat direct de lupta românilor americani pentru unirea Transilvaniei cu România. Se știe că Misiunea Patriotică Națională Română, compusă din Vasile Lucaciu, Ioan Moța și Vasile Stoica, a sosit la Washington pe 29 iunie 1917, cu intenția, printre altele, de a organiza o legiune militară a românilor americani, ce urma să lupte pe frontul francez. Ideea constituirii unei asemenea unități militare s-a făcut auzită pentru prima dată, cum notează autorul, în martie 1917, cu prilejul festivităților de inaugurare a celui de-al doilea mandat prezidențial al lui Wilson. La un moment dat s-a lansat chiar ideea fondării unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unități care să lupte în Transilvania, pentru eliberarea provinciei din care proveneau majoritatea românilor americani. Deci, intenția exista și nu era o noutate în momentul descinderii Misiunii române în America, primită la 2 iulie 1917 de Robert Lansing, acela care conducea diplomația americană la acea dată. Treptat, înființarea acestei legiuni s-a transformat în principala preocupare a Misiunii. În virtutea acestui fapt, la 6 iulie 1917, cei trei români s-au întâlnit cu Newton D. Baker, titularul Departamentului de Război, prilej cu care V. Stoica a insistat ca legiunea să fie recunoscută ca unitate militară românească. Însă, oficialitățile administrației washigtoniene nu acceptau constituirea unor diviziuni militare cu caracter național, întrucât ele sperau că participarea S.U.A. la război, cu sacrificiile ei inevitabile, va contribui la consolidarea națiunii americane. Cu toate demersurile întreprinse în acest sens, ideea a eșuat. În cele din urmă însă, contribuția românilor americani la dobândirea victoriei nu a fost una episodică, întrucât, dintre cei înscriși ca voluntari în armata americană, aproximativ 11 000 și-au sacrificat viața, cifră mai mult decât semnificativă în raport cu numărul românilor americani. Jertfa lor a avut o valoare deosebită pentru particularizarea comunității românești, valoare judecată atât în raport cu istoria S.U.A., cât și în raport cu lupta românilor pentru cauza lor națională. Și cum se întâmplă adesori în asemenea situații, o nereușită este urmată de o izbândă. Aceasta a fost unirea Bisericii ortodoxe române din America cu Mitropolia ortodoxă din București, decisă de Marea Adunare Națională din 9–10 martie 1918 de la Youngstown, Ohio. Un act ca acesta, cu repercusiuni evidente asupra identității românilor americani, "a constituit, indiscutabil, așa cum relevă autorul, un preludiu al Marii Uniri".

O contribuție concretă în direcția unirii Transilvaniei cu Vechiul Regat a reprezentat-o participarea românilor americani la înființarea Uniunii Democratice a Europei Centrale, organism multinațional, creat la 2 octombrie 1918, la Washington, ce grupa 12 entități etnice. La 26 octombrie 1918, la Philadelphia, U.D.E.C. a semnat, în celebra "Independence Hall", unde la 4 iulie 1776 fusese adoptată cunoscuta *Declaration of Independence*, o altă *Declarație de Independență*, cea a naționalităților asuprite de Imperiul austro-ungar. În plus, ziua precedentă, adică 25 octombrie 1918, fusese declarată de toți cei prezenți la Philadelphia ziua independenței Transilvaniei. Sensibilizat de o asemenea manifestare, Wilson le-a trimis reprezentanților celor 12 naționalități o telegramă, recunoscând, implicit, justețea cererilor lor. De altfel, nu puțini au fost cei care au evidențiat că *Declarația oficială* din 6 noiembrie 1918, prin care Președintele administrației americane anunța că S.U.A. vor sprijini România la Conferința de Pace în soluționarea problemelor ei politice și teritoriale, își avea punctul de plecare în documentul semnat în fosta capitală a Statelor. Gelu Neamțu consideră chiar că Uniunea Democratică a Europei Centrale, pe lângă faptul că a apropiat ziua Marii Uniri românești din 1918, s-a afirmat, prin întreaga ei activitate, ca o "adevărată precursoare a Ligii Națiunilor".

Două capitole ale volumului sunt rezervate modului în care a fost reflectată Marea Unire *în presa comunității române din S.U.A. și în cea americană. Compulsând "America" și* "Românul", care apăreau la Cleveland, autorul reține o mărturisire a lui Iulius E. V. Ioanovici, din 14 mai 1918, care visa ca România Mare "să strângă în brațele sale toată suflarea românească", în "duhul vremilor ce ne-au ajuns". La 17 decembrie 1918, același fruntaș al românilor americani scria, tot în "America", într-un articol intitulat *Mai frumos ca-n vis...*, că "100 000 de delegați ai românilor din toate părțile locuite de români ale țării ungurești s-au întrunit la Alba Iulia, unde s-a proclamat *unirea Ardealului cu România*". Presa americană a timpului, fără a înregistra momentul ca pe un eveniment internațional, a reacționat cu o explicabilă întârziere, date fiind dificultățile de informare, înregistrându-l totuși în opt prestigioase ziare: "The Evening World", "The New York Tribune", "The New York Times", "The Indianapolis Star", "Courrier des États-Unis", "Boston Herald", "The Evening Sun" și "The Washington Star".

Ultimul capitol este intitulat *O față mai puțin cunoscută a lui Vasile Stoica*, un nume întâlnit mereu în paginile cărții, întrucât a fost un transilvănean care, îndeplinind diferite prepotențe diplomatice oficiale, s-a aflat în America anilor 1917–1918, adică tocmai în intervalul avut în vedere de autor. Printre altele, el a semnat în 1926 volumul *În America, pentru cauza românească*, o adevărată dare de seamă a activității sale transoceanice, care s-a intersectat mereu cu mișcarea națională a românilor americani. Gelu Neamțu dedică volumul în discuție și lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vasile Stoica, volum al cărui titlu aminteşte de cel al fostului membru al Misiunii române conduse de V. Lucaciu. Detaliul care a provocat incursiunea cu care îşi încheie cercetătorul clujean această carte rezidă într-o conferinţă rostită de V. Stoica la Cluj, la 1 iunie 1921, care a provocat o reacţie scrisă a lui Anton Bibescu, ministrul român în S.U.A. la acea dată, defavorabilă diplomatului ardelean. În final s-a ajuns la o scrisoare deschisă a acestuia din urmă, urmată de o disculpare, amplă şi documentată, încheiată în 1925 şi publicată sub forma volumului din 1926, amintit deja. Acest dialog epistolar indirect, cu recriminări abia voalate, eşuat apoi într-un conflict personal cu dimensiuni şi conotaţii surprinzătoare, nu a umbrit faptele aceluia care, după ce a fost rănit pe front în 1916, a traversat Atlanticul, unde, cum notează într-o *Autobiografie*, "am organizat pentru acţiune pe românii din America şi am informat – prin articole, broşuri, memorii, conferinţe – publicul şi conducerea politică a Statelor Unite, în special guvernul şi pe preşedintele Wilson". Nu trebuie uitate, desigur, nici acţiunile întreprinse de el în ipostaza de membru fondator al legaţiei române, deschise la Washington în ianuarie 1918. Deşi documentele menţionate au fost emise după 1918, ele privesc, nu în subsidiar, ultimii doi ani ai primului război mondial, deci includerea lor în volum, în rubrica *Anexe documentare*, se justifică întru totul.

Un *Indice de persoane*, a cărui utilitate nu o mai discutăm, întregeşte o carte care se cuvine tradusă numaidecât în limba engleză, de o editură din România sau din S.U.A.

Opt din cele nouă studii, devenite capitole ale volumului, au fost publicate, cu dificultăţi numai de autor cunoscute, între 1983 şi 1995. Toate au fost însă gândite ca părţi ale unei viitoare monografii, fapt care poate fi lesne sesizat în unitatea sumarului. Scrisă, deopotrivă, cu mintea şi cu inima, cum singur recunoaşte, Gelu Neamţu ne-a oferit o carte care, dincolo de informaţiile pe care le pune la dispoziţie, cu acribie ştiinţifică şi nesfârşită devoţiune, ne trezeşte o nostalgie ireprehensibilă, însoţită sau urmată imediat de reflecţii ce au în vedere sentimentul naţional, dorul de "dincolo" de Ocean, adevărata distanţă dintre România şi America şi semnificaţia atât de permanent ambiguă şi gingaşă a formulei "românii americani". Aceşti români care, adeseori, au devenit americani împotriva voinţei lor, pe care îi uităm, voit sau furaţi de griul fiecărei zile, şi care nu şi-au uitat *Ţara* nici în 1918, nici mai târziu şi care nu o vor uita vreodată. De aceea, ei merită asemenea cărţi, ca nişte gesturi firesti de recunoştinţă, care îi înalţă, spiritual, pe toţi românii, indiferent unde trăiesc.

Gheorghe I. Florescu

ALEXANDRU NEMOIANU, *Cuvinte despre românii-americani*, I, Cluj-Napoca, Editura "Clusium", 1997, 213 p.

Românii din America, aşa cum erau numiţi românii descinşi şi stabiliţi sau născuţi între Atlantic şi Pacific la sfârşitul secolului XIX şi începutul celui următor, au ajuns, treptat, *românii americani*, adică o comunitate distinctă, un *hyphanate group* specific Lumii Noi, în momentul în care ei, în primul rând – dar şi cei din jurul lor –, au devenit conştienţi de noua lor identitate şi şi-au însuşit-o ca pe un privilegiu şi o fatalitate totodată. În 1925, cineva observa că "adeseori apar în ziarele noastre articole şi scrisori din America în legătură cu veşti de acolo sau descriind diferite manifestări româneşti de un interes general pentru noi. Pe această cale, publicul nostru – mai ales Românii din vechiul Regat – a început să se obişnuiască cu ideea existenţei unei colonii româneşti în America de Nord. Deşi o consecinţă a ultimului război, nu se aştepta nimeni ca odată reintraţi în graniţele firesti, odată idealul naţional îndeplinit, să ne pomenim cu o colonie aşa de mare ca cea din America" (Şerban Drutzu, Andrei Popovici, *Românii din America*, Bucureşti, 1926, p. 5). Astăzi, după aproape trei sferturi de secol de când a fost avansată această afirmaţie, nu ştim cu mult mai mult – deşi ocolim un răspuns tranşant, deci o recunoaştere – despre românii americani, iar explicaţia unei asemenea ipostaze supărătoare, inedită în aparenţă, trebuie căutată în existenţa Cortinei de Fier, dar nu numai a acesteia. Chiar şi după 1989, între români şi românii americani a continuat să se interpună o perdea emoţională, care ne-a înlăcrimat ochii, dar ne-a şi deschis răni, mai vechi ori mai noi, adevărate ori imaginare, susceptibile însă a ne îndepărta unii de alţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comunitatea românilor americani a suscitat, peste ani, cum era şi de presupus, atenţia istoricilor, a sociologilor, a literaţilor, a politologilor, a diplomaţilor etc., circumstanţă care a favorizat apariţia unor lucrări speciale, de fapt a unor încercări de elucidare a fenomenului emigrării româneşti către S.U.A., a americanizării acestor imigranţi, a organizării lor şi a structurării unei entităţi distincte, cu o evoluţie interesantă întotdeauna. Aşa au fost publicate, printre altele, lucrările unor Ioan Podea (*Românii din America*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1912), Ion Iosif Şchiopul (*Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, Sibiu, Tipografia W. Kroffl, 1913 şi *Emigrarea în America, scrisă de unul care a fost acolo*, Sibiu, Biblioteca poporală a "Asociaţiunii", 1914), Şerban Drutzu (*Românii din America*, Chicago, Tipografia S. Alexandru, 1922 şi o ediţie adăugită, în colaborare cu Andrei Popovici, Cu o Prefaţă de D-l Prof. N. Iorga, Bucureşti, "Cartea Românească" S.A., 1926), Christine Avghi Galitzi (*A Study of Assimilation among the Roumanians in the United States*, New York, Columbia University Press, 1929, reeditată de Arno Press, New York, 1969), N. Iorga (*America şi românii din America. Note de drum şi conferinţe*, Vălenii-de-Munte, Aşezământul tipografic "Datina Românească", 1930), Vladimir F. Wertsman (*The Romanians in America, 1748-1974. A Chronology & Fact Book*, Dobbs Ferry, New York, Oceana Publications, Inc., 1975 *şi The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources*, Detroit, Gale Research Company, 1980), Radu Toma (*Românii din America. Bibliografie comentată*, Cuvânt înainte de Virgil Cândea, Bucureşti, Asociaţia "România", 1978) şi alţii. Acestora li s-au adăugat cei care au publicat – iar numărul lor nu este foarte mare – studii, articole, capitole de lucrări etc., despre românii-americani, în general, sau despre diverse subiecte care-i privesc pe aceştia. Totuşi, suntem foarte departe, încă, de monografia dedicată românilor americani, reclamată, cu tot mai multă insistenţă, de istoriografia actuală. După realizările de acest fel din anii '20, nimeni nu s-a mai încumetat să încerce a finaliza o investigaţie exhaustivă, care devine din ce în ce mai dificilă, odată cu trecerea anilor.

Iată însă că Profesorul Alexandru Nemoianu ne-a dăruit nu demult o carte intitulată *Cuvinte despre românii-americani*, cu care relansează cercetarea unei problematici permanent actuale şi deosebit de serioase. Apropierea dlui Alexandru Nemoianu de această temă nu a fost întâmplătoare ori subsidiară, iar sondajele sale s-au dovedit a fi profitabile, şi nu numai din punct de vedere ştiinţific, atât pentru comunitatea românilor americani, al cărei remarcabil reprezentant este, cât şi pentru iubitorii de istorie, români şi americani deopotrivă. Ca istoric la "Valerian D. Trifa, Romanian-American Heritage Center", din Jackson, Michigan, şi editor al *Information Bulletin*, publicaţie a acestei prestigioase instituţii, dl. Alexandru Nemoianu a publicat două monografii – *Istoria Societăţii "Unirea Românilor"* (1995) şi *Istoria Societăţii "Bucovina"* (1997), precum şi numeroase studii, articole, recenzii, note bibliografice etc., în reviste din S.U.A., Canada şi România. Prodigios cercetător al realităţilor americane şi româneşti trecute şi prezente sau observator de zi cu zi, Domnia sa este cel mai avizat studios al istoriei românilor-americani. *De altfel, o apreciată activitate delimitată acestei arii confirmă o asemenea asertiune.*

Fără a ne mai pune de mult timp întrebări, servitute transformată într-o deprindere, continuăm să rămânem înfeudaţi unui şablon după care românii americani sunt nişte conaţionali de-ai noştri aflaţi pentru un timp – nu interesează cât de lung – în S.U.A. Uneori doar şi numai în trecere, acceptând un alt nivel de conştientizare, realizăm că abia unii dintre ei s-ar putea sau chiar se vor întoarce în ţara de origine, definitiv ori numai în vizită, în timp ce majoritatea nu va mai redeveni vreodată ceea ce a fost. O revelaţie ca aceasta, care nu depăşeşte durata unei clipe, ne surprinde pe moment, estompând sau chiar blocând orice întrebare adiacentă. Depăşind însă o asemenea stare de uluire, determinată de o decizie personală a altcuiva, pe care subconştientul nostru o refuză, blamând-o chiar, fără explicaţii, întrebările încep să se prefigureze, dar nu însoţite de vreun efort mental sau emoţional. Pentru a înţelege ceva, se cuvine să consimţim că românii americani nu mai sunt români, ci americani, şi încă autentici din toate punctele de vedere. Că americanizarea lor diferă de la un individ la altul îi priveşte pe ei. Ei sunt americani, dar se consideră români americani pentru că aşa se simt, întrucât s-au născut în România, descind din familii de americani veniţi din această ţară ori unul din părinţi pretinde a avea vreo legătură cu ea etc. Aşadar, românii americani sunt americani, iar relaţia lor cu România este una absolut personală. Sunt cazuri când unii români americani îşi refuză orice ascendenţă ori consecuţie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românească şi nimeni nu are şi nu poate avea dreptul de a-i condamna pentru o asemenea decizie, care poate fi modificată la un moment dat numai de cei în cauză. Consideraţiile acestea le-am socotit necesare înainte de a încerca să discutăm o carte despre românii americani. De când primul roman s-a stabilit în America şi mai ales după ce s-a constituit acolo, departe, o comunitate a românilor americani, românii au continuat a gândi despre ei ca despre nişte conaţionali de-ai lor. Sentimentul acesta, care de fapt încalcă voinţa altcuiva, este foarte complex şi nu face obiectul acestor rânduri. Întrucâtva la fel au gândit despre ei, la începuturi, şi cei mai mulţi dintre cei care au traversat Atlanticul. De aceea, unii au revenit şi nu s-au mai întors în America. Cei rămaşi însă au ajuns, treptat, la conştiinţa propriei identităţi, depăşind complexul "dezrădăcinării" şi însuşindu-şi statutul de americani, fii obişnuiţi şi leali ai Lumii Noi. Românii însă au continuat a refuza o circumstanţă ca aceasta, din neînţelegere şi mai ales din neputinţa sau nedeprinderea de a concede că fiecare are dreptul de a hotărî pentru sine. Nu o dată, apăsându-se pe coarda sentimentală a românismului, s-a încercat readucerea în ţara a românilor americani, aşa cum îşi propunea de pildă N. Iorga în 1930. Nici o asemenea încercare, bineînţeles, nu a reuşit, deoarece niciodată România nu a putut fi confundată cu America, astfel că românul ajuns american nu mai putea accepta a redeveni ceea ce au fost părinţii lui cândva sau chiar el însuşi.

Comunitatea românilor americani este unica şi se deosebeşte fundamental, cu excepţia celor canadiene şi australiene, de comunităţile româneşti existente pe alte meridiane. Românii francezi, românii elveţieni etc. s-au grupat şi ei în comunităţi specifice, dar sunt altceva. Ca să nu mai vorbim despre comunităţile româneşti rezultate în urma modificărilor de graniţe survenite după al doilea război mondial, care au apărut în unele state din vecinătatea României nu ca voinţă a celor în cauză, ci ca un "accident" politico-diplomatic provocat de învingători. Având în vedere aceste particularităţi, istoria românilor americani este foarte sugestivă, astfel încât orice demers întreprins pe această temă trezeşte nu numai luarea-aminte a specialiştilor, ci şi curiozitatea pricinuită de explorarea trecutului, în general.

Într-un explicativ *Cuvânt de început*, dl Alexandru Nemoianu îşi mărturiseşte, înainte de orice, "pasiunea pentru istoria românilor-americani, efortul de a înţelege această istorie şi încercarea de a povesti cele petrecute în cursul ei". Abia după aceea, recunoaşte că, "în primul rând, am reuşit să aflu în Lumea Nouă un loc care să fie legat în mai toate felurile cu ceea ce am crezut şi cred că este bine şi rău. În alte cuvinte – adaugă Domnia sa –, apartenenţa la comunitatea românilor-americani şi poziţia de istoric al acestei comunităţi mi-au dat posibilitatea să «împac» imaginea despre Lumea Nouă adusă în sacul de emigrant cu realitatea aflată şi să găsesc un drum care mă poate duce, în pace şi liber, «acasă», în accepţiunea ideală a conceptului". Asumându-şi favoarea de american şi istoric al unei componente a naţiunii transoceanice, autorul se arată convins că examenul trecutului românilor americani este "interesant şi complex" şi că "două sunt principalele «demonstraţii» făcute de istoria românilor-americani. Această istorie arată modul în care s-a alcătuit şi în care se alcătuieşte naţiunea americană şi civilizaţia americană. Felul în care imigranţii sărmani şi marginalizaţi sunt cuprinşi în trupul naţiunii care domină azi şi în viitorul previzibil cursului istoriei. În al doilea rând, istoria românilor-americani demonstrează vitalitatea şi capacitatea de adaptare a modelului existenţial românesc. Faptul că acest model existenţial poate funcţiona şi poate fi o alternativă viabilă în cadrul celei mai competitive societăţi umane". În sfârşit, o altă precizare, deşi va fi formulată mai târziu, ne atrage atenţia că "în primul rând, trebuie bine înţeles că în Lumea Nouă comunitatea în care vorbim nu este alcătuită din «români în America», ci din «români-americani», şi aceasta reprezintă o deosebire". Diferenţa, care e de fapt o distincţie netă, este aceea asupra căreia am stăruit şi noi, deoarece fără a o trata ca pe realitate ireversibilă aproape, *Cuvintele* dlui Alexandru Nemoianu ar avea în vedere altceva decât şi-au propus.

Cartea e concepută din trei capitole, care se nuanţează ori se întregesc reciproc. Cea mai importantă secţiune – *Românii-americani* – adună laolaltă 33 de texte, dintre care unele sunt adevărate studii ştiinţifice, altele lasă impresia unor corespondenţe trimise românilor-americani şi celor canadieni, dar şi celor de dincolo de Ocean, adică românilor. Aceste note, portrete, prezentări de instituţii şi publicaţii etc. au apărut în anii 1994–1997, în revistele "Tribuna" (Cluj), "Altarul Banatului" (Timişoara), "Information Bulletin" şi "Solia" (Jackson, Michigan). Al doilea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitol – *Impresii americane* – include opt titluri publicate între 1995 şi 1997, în revista "Tribuna". Ultimul compartiment – *Amintiri peste Atlantic* – se constituie din şapte tablete tipărite în 1993–1996, în "Cuvântul românesc" (Hamilton, Ontario, Canada), în "Altarul Banatului" şi în "Orizont" (Timişoara). Textului cu care se încheie al doilea capitol îi lipseşte precizarea privitoare la publicaţia şi data apariţiei – poate este inedit –, iar în cazul medalionului *Un almăjean exemplar: Romulus Boldea (1884–1970)* nu se indică revista unde a fost imprimat. O omisiune, tipografică desigur, este absenţa din *Cuprins* a titlului celui de-al şaptesprezecelea text: *Crăciun român-american la începutului veacului nostru* (p. 68–70). Un regret, singurul de altminteri, este acela că lectorul de carte, care a şi tehnoredactat-o, nu a alcătuit un indice general, lesne de realizat şi atât de util.

Cuvintele dlui Alexandru Nemoianu ne propun o posibilă istorie a românilor americani, care se va regăsi, incontestabil, ca acel capitol din Istoria Lumii Noi intitulat, generic, *De Tocqueville's America*. Deocamdată, Domnia sa este în faza în care prin diverse note, articole, studii, dar şi lucrări analitice, de natură monografică, prin care elucidează unele teme fundamentale ale evoluţiei comunităţii din care face parte, pregăteşte momentul în care *Istoria Românilor Americani* va deveni, în sfârşit, o realitate. Gândindu-şi astfel demersul, care e unul de durată şi de asiduă osteneală, autorul *Cuvintelor* abordează trecutul românilor americani în integralitatea lui imanentă, convins fiind că numai aşa va reuşi să-i reconstituie structurile interioare, până la detalii, care îşi vor găsi locul, finalmente, într-un elaborat ştiinţific pe care îl aşteaptă cu febrilitate istoricii, literaţii, sociologii, politologii etc.

Unul dintre subiectele investigaţiilor sale programatice priveşte emigrarea românilor în Statele Unite, fără de care nu ar fi fost posibilă apariţia românilor americani, comunitate care nu trebuie judecată ca o fracţiune a unui întreg, proprie unui stadiu a unui proces, ci ca un ineluctabil constituent al Naţiunii. A devenit de mult un truism afirmaţia potrivit căreia America e o ţară de imigranţi. Astăzi, nimeni nu mai priveşte această realitate ca pe o circumstanţă dezonorantă, aşa cum se întâmpla, bunăoară, în a doua jumătate a secolului XIX. A fi sau mai ales a deveni american a ajuns a se confunda cu o virtute, care reclamă calităţi deosebite. Desigur, altfel era judecat totul la cumpăna dintre ultimele două veacuri, atunci când naţiunea română traversa dificilul proces al formării sale, iar despre o naţiune americană încă nu putea fi vorba. Amintindu-ne că "America este o societate şi o naţiune alcătuite din imigranţi (care, toţi şi fiecare, şi-au luat viaţa de la capăt) şi din descendenţii acestor imigranţi", dl Alexandru Nemoianu nu uită să adauge imediat că "această emigraţie spre Statele Unite, începută cu mai bine de două veacuri în urmă, se continuă şi astăzi". În plus, mişcările de populaţie survenite în ultimul timp demonstrează, consideră Domnia sa, că "lumea este neliniştită şi într-o fază de tranziţie, care în felurite chipuri îi afectează pe absolut toţi. În al doilea rând, noul val de migraţii arată că popoare tradiţional şi încăpăţânat sedentare (cum sunt românii) intră, vrând-nevrând, într-o fază de mobilitate. În *condiţiile în care un foarte mare număr de oameni pornesc peste mări şi ţări şi în care un număr* încă mai mare contemplează aceeaşi cale, fenomenul trebuie privit cu toată seriozitatea". Prima întrebare pe care o reclamă o asemenea remarcă este de ce au emigrat şi continuă să emigreze românii, deci care sunt cauzele acestei modificări de mentalitate? Autorul nu ţi-a propus a examina fenomenul, cu toate consecinţele lui posibile, dar, punându-şi întrebarea, şi-a răspuns nu o dată. Identificând etapele de imigraţie, Domnia sa conchide, absolut îndreptăţit, că "fiecare val de imigranţi români a avut trăsături distincte şi mentalităţi proprii". Aşadar, nici cauzele emigraţiei nu au fost identice, indiferent de timp şi de provincia din care se pleca. "Comunitatea românilor-americani este alcătuită, după opinia autorului, din trei grupuri distincte: cei veniţi înainte de primul război mondial şi în perioada dintre cele două mari războaie; grupul venit imediat după terminarea celui de al doilea război mondial; grupul celor veniţi în ultimii douăzeci de ani". Primii emigranţi şi cei care au urmat până în 1918, plecaţi în cea mai mare parte din Transilvania, Banat şi Bucovina, au traversat Atlanticul din cauza asupririi naţionale şi a condiţiilor politico-economice precare, rezervate lor de Imperiul austro-ungar. După primul război mondial, românii care au emigrat către America au fost condiţionaţi să procedeze astfel de dificultăţile economice existente în ţară. Apoi, după 1945, a urmat un exod al celor care au dorit şi au reuşit să scape de silniciile regimului comunist, a căror emigrare dincolo de Ocean a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provocată, prin urmare, de raţiuni de natură politică. Emigranţii din ultimele două decenii, care au reuşit să ajungă în S.U.A. după un interval în care foarte puţini români au putut pleca, se constituie într-o categorie aparte, a acelora pentru care emigrarea, sinonimă cu evadarea, reală în multe cazuri, a reprezentat o confruntare cu ceauşismul, cu ei înşişi şi cu ultima şansă a supravieţuirii. În sfârşit, după 1989, românii care au emigrat în America, fără a invoca sau a se prevala de aceleaşi explicaţii, s-au constituit într-o categorie distinctă, care continuă şi azi.

Dl Alexandru Nemoianu acordă o atenţie deosebită istoriei primilor români stabiliţi în Lumea Nouă, informându-ne că despre o adevărată emigraţie nu se poate vorbi înainte de sfârşitul secolului XIX şi începutul veacului următor, când s-a consumat "ultima perioadă în care libera emigraţie a mai fost cu putinţă". Urmând procesul emigrării, Domnia sa evidenţiază faptul că "românii au pornit în număr mai mare spre America mai târziu, adică la începutul veacului al XIX-lea. Unul dintre motive a fost acela că de la natură românul pleacă foarte greu de la vatra sa. Trebuie să fie împins de o mare nevoie sau de totala lipsă de nădejde ca să o pornească peste mări şi ţări". O altă observaţie care trebuie reţinută este aceea că "românii au venit cu gândul să stea puţin, dar cei mai mulţi au rămas pentru totdeauna, făurind familii, integrându-se vieţii noii lor ţări şi, cu timpul, devenind oameni ai locului, români-americani". Trebuie reţinut apoi că "în covârşitoarea lor majoritate, cei emigraţi dintre români la începutul veacului XX erau ţărani cu foarte puţină educaţie formală", stabiliţi în mari centre industriale, unde forţa de muncă ieftină era căutată. Aceşti emigranţi, care se confruntau cu asuprirea naţională a Budapestei, şi cei fugiţi în anii pegrei comuniste se aseamănă între ei, deşi lumea a evoluat enorm între timp. "Este bine ştiut, releva autorul, că la finele anilor şaizeci şi după aceea un mare număr de locuitori ai României au început să părăsească ţara în care s-au născut. Încă şi mai mulţi au căutat să facă asta ori au încercat prin diferite metode să forţeze porţile închise ale cortinei aşezate în jurul ţării. Cauzele acestui fenomen, unic în istoria românilor, au fost numeroase, consideră Domnia sa, şi studii viitoare vor trebui să explice cum a fost cu putinţă ca o mutaţie atât de dramatică să se petreacă în psihicul unui popor eminamente sedentar".

Oricum, niciodată şi nicăieri, emigraţia nu s-a transformat şi nu a coincis cu un posibil amuzament, chiar şi conjuctural. Suportând dificultăţi greu imaginabile uneori, emigraţia către S.U.A., care luase forma unei adevărate expatrieri, nu a încetat definitiv în nici un an al acestui secol. Dacă în antractul primului război mondial şi după aceea, numărul românilor americani a oscilat între 150000 şi 180000 de indivizi, la recensământul din 1990 din S.U.A., 365544 de americani s-au declarat de origine română, ei găsindu-se grupaţi, desigur, în anumite zone, dar nelipsind din nici un stat al Naţiunii. "Prin urmare, conchide dl Alexandru Nemoianu, românii americani sunt un grup suficient de numeros pentru a fi luat în considerare, având o existenţă deopotrivă interesantă şi îndelungată".

O chestiune căreia autorul i-a acordat o atenţie aparte în întregul său excurs este cea a americanizării imigranţilor români plonjaţi cândva pe vreun ţărm al Americii. "Românii veniţi în America la începutul secolului al XX-lea, ne avertizează Domnia sa, au avut de înfruntat destule greutăţi. Ei au trebuit să schimbe peste noapte un mod de viaţă întemeiat pe tradiţie şi rânduială repetitivă cu unul bazat pe schimbări rapide şi agresivitate în folosirea oportunităţilor". Obligaţi să surmonteze din mers şi repede inimaginabile obstacole de comunicare, adversităţi de tot felul, discriminări, prejudecăţi etc., imigranţii români, abia sosiţi în Lumea Nouă, "au trebuit să traverseze agonizanta perioadă a «împăcării» credinţelor despre America aduse de-acasă cu realitatea americană". Aşa cum e de presupus, această metamorfozare nu a fost uşoară, nu a fost identică pentru fiecare dintre cei intraţi în acest "furnal" uriaş, astfel încât, atât de discutatul *melting-pot* american a ajuns o sintagmă abandonată în favoarea alteia, aparent mai potrivită, *salad-bowl*. O ţară în care tiparele imuabile şi uniformele au fost întotdeauna eludate, nici americanizarea nu a putut accepta un pat al lui Procust, deşi aparenţele ar sugera uneori o asemenea posibilitate. Dincolo de toate obstacolele pe care au trebuit să le depăşească nişte oameni simpli şi cinstiţi, "foarte repede", considera dl Alexandru Nemoianu, "românii-americani de la începutul veacului au înţeles că ei trebuie să adopte căile ţării adoptive, că trebuie să se «americanizeze», dar în acelaşi timp au ştiut să păstreze acele trăsături esenţiale care îi defineau şi le dădeau o indentitate unică". Reuşita acestei mutaţii greu imaginabilă şi ireversibilă îndeobşte se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

explică, înainte de toate, prin acceptarea ei necondiționată, suportată ca un act de ablațiune mentală, dorită și nu impusă de cineva, deși statul american veghează la respectarea întocmai a unui "ritual" complicat, dar bine pus la punct și de regulă eficient. Convingerea autorului e că a încerca "să reziști «americanizării» și să crezi că poți exista în America în stare de «ghetto» ar fi cu neputință și fără folos". În altă ordine de idei, Domnia sa învederează că "sistemul american este atât de masiv și copleșitor, încât până azi nici un emigrant nu a putut rămâne neinfluențat de el. Din prima zi și din prima clipă în care un «nou venit», indiferent de experiența lui anterioară, pune piciorul pe pământul Lumii Noi, el va fi influențat și condiționat de această nouă realitate".

Urmărind, în continuare, evoluția românilor americani, dl Alexandru Nemoianu a reconstituit traiectoria coagulării lor comunitare, remarcând că "istoria românilor-americani nu are decât ceva mai mult de o sută de ani, dar ea are și importanță și semnificație". Deși această comunitate s-a realizat suportând "fenomenul de «absorbție» (*the merging process*) și relația «simbiotică» (*the symbiotic relation*)", autorul evidențiază că, dacă "în cea mai deschisă și mai competitivă societate pe care istoria a cunoscut-o, românii-americani au reușit să-și păstreze o identitate distinctă", faptul "reprezintă un spectaculos și impresionant act de cultură colectivă. Acest caracter distinct al comunității noastre, notează Domnia sa, are o importanță și pentru America în întregul ei".

Un loc important în demersul pe care îl discutăm a fost rezervat studiului organizării sociale, religioase, culturale etc. a comunității românilor-americani. Stăruind asupra tuturor acestor dimensiuni ale unei obști insolite doar în aparență, dl Alexandru Nemoianu a revenit mereu asupra specificării că "românii-americani sunt un grup constituit istoricește în America și care este parte a națiunii americane. Acest grup a adoptat căile și metodele țării în care trăiește și căreia îi este parte, dar, în același timp, a păstrat moștenirea strămoșească românească". Întrucât istoria acestei comunități nu este foarte bine cunoscută, deși ea "are o vechime de peste o sută de ani, în privința identității și caracterului românilor-americani există destule nelămuriri și controverse", observă autorul.

Cel de al doilea capitol, care se referă la diferite subiecte ale prezentului american, se compune din următoarele eseuri: *Aspecte privind studiile etnice în America*; *O națiune de emigranți*; *Despre sistemul de informare în masă american*; *Simptome alarmante*; *Radicalizarea Americii*; *Școala economică din Chicago*; *Câteva adevăruri incomode*; *Adolescență în baston* și *Destinul sistemului poștal american*. Scriind despre toate acestea, dl. Alexandru Nemoianu ni se înfățișează ca un fin observator al unei societăți care continuă să uimească lumea prin vitalitate, înnoire permanentă, adaptabilitate, diversitate etnică, multiculturalism și îndeosebi prin modelul unic și viabil întru totul pe care îl propune viitorului umanității. "American reprezintă, în primul rând – ni se releva în mod repetat –, un sistem și un mod de viață imposibil de explicat sau interpretat prin cele care în afara ei, pe drept sau pe nedrept, sunt considerate ca normal sau anormal, bine și rău". Iubindu-și sincer țara de adopție, dl Alexandru Nemoianu refuză a o idealiza, descoperindu-i mereu alte limite și arătându-se mâhnit de apariția așa-numiților "ucigași ai visului american". "Este din ce în ce mai limpede, subliniază Domnia sa, chiar și celor care nu sunt în primul rând preocupați cu analiza proceselor sociale și istorice, că în America aspecte care pe durata «războiului rece» au fost puse pe lista de așteptare acum își cer rezolvarea". În plus, "exista azi, ne previne Domnia sa, o mare nesiguranță și chiar îndoială privind capacitatea «sistemului» de a lucra drept pentru toți americanii", iar "actuala radicalizare a Americii înseamnă mai mult decât corectarea unor injustiții și nedreptăți circumstanțiale. Societatea americană trebuie să redefinească conținutul noțiunii de libertate pentru timpul care vine".

În ultima parte a cărții, dl Alexandru Nemoianu – "fiul risipitor", cum singur se caracterizează –, se întoarce, nostalgic, la România, după ce ne-a "povestit" atâtea despre românii americani și despre America. Banatul este acel "colț" de țară către care îl poartă mereu gândurile, scriind, într-un fel anume, de fapt altfel, despre o familie din satul bunicilor Domniei sale, despre Virgil Nemoianu (1908–1993), despre Romulus Boldea, "un almăjan exemplar", despre proza lui Mircea Pora și despre istoricul Radu Popa. Nici nu se putea un epilog mai fericit ales pentru un discurs atât de sincer și adevărat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cuvinte despre românii-americani este o posibilă istorie a Americii, ţărmul acela mirific de dincolo de Ocean şi de "dincolo" de orice altă "lume", căci una singură este Lumea Nouă, proteică în formele ei exterioare, dar întotdeauna ea însăşi. Scriind despre atâtea fapte şi personalităţi, Profesorul Alexandru Nemoianu şi-a asumat un exerciţiu personal în aparenţă, pentru a ne dezvălui trecutul şi sintalitatea românilor americani, care sunt, evident, americani, dar care se mai simt încă, uneori măcar, şi români. Cartea care a rezultat în urma unei dureroase dar exemplare introspecţii, ale cărei rezultate, adică reflecţii, au fost confruntate sau alăturate domeniului istoric, este una temeinică şi elocventă îndeosebi, care, pe lângă semnificaţiile ei multiple, prefaţează viitoarea *Istorie a Românilor-Americani*.

Gheorghe I. Florescu

ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA, *Minorităţile naţionale din România. 1918–1925. Documente*, Coordonatori: IOAN SCURTU, LIVIU BOAR, Bucureşti, 1995, 784 p. ARHIVELE NAŢIONALE ALE ROMÂNIEI, *Minorităţile naţionale din România. 1925–1991. Documente*, Coordonatori:IOAN SCURTU, IOAN DORDEA, Bucureşti, 1996, 605 p.

O întrebare conjuncturală, avansată cu destulă circumspecţie, şi nu de oricine, înainte de 1990, a fost aceea care privea chestiunea minorităţilor naţionale din România după Primul Război Mondial. Se ştie că în urma evenimentelor consumate în 1918, structura etnică a populaţiei acestei ţări s-a diversificat, prin încorporarea unui anumit număr de minoritari, odată cu unirea Transilvaniei, a Basarabiei şi a Bucovinei. Imediat după ce romanii s-au văzut cu toţii împreună, statul-naţiune a resimţit consecinţele noilor circumstanţe, confruntându-se cu importante dificultăţi generate de noul constituent demografic, adică acela reprezentat de alogenii incluşi între graniţele geografice, împreună cu populaţia majoritară. Destul de repede, în România s-a conturat, aşa cum era şi de presupus, încă o "problemă", aceea a minorităţilor naţionale, care rezida în găsirea celor mai adecvate soluţii reclamate de specificul noii dimensiuni demografice şi integrarea ei în procesul complex al evoluţiei generale a României postbelice.

Tema a făcut obiectul unor cercetări speciale în epocă, fără a fi însă elucidată. După 1947, studiile consacrate istoriei minoritarilor au suportat intruziuni ideologice, minoritarii fiind transformaţi în "naţionalităţi conlocuitoare". Astăzi, subiectul a devenit unul foarte important şi discutat, în conformitate cu acele concepte şi standarde ştiinţifice eludate ori necunoscute mai înainte, iar minorităţile naţionale şi-au redobândit locul şi rolul lor în cadrul statului român şi al trecutului său. Dar nu numai al trecutului, bineînţeles. Aceste schimbări de mentalitate nu au rămas fără ecou în rândul istoricilor, care s-au angajat, fără întârziere şi reprehensiuni şablonarde, la rediscutarea "problemei" şi stabilirea adevărului. Într-un asemenea caz, prima obligaţie a specialiştilor este aceea de a publica un corpus de documente, capabil să fundamenteze şi să justifice atât dezbaterile teoretice, cât şi, mai ales, dimensiunile şi semnificaţiile proprii evoluţiei chestiunii minorităţilor naţionale din România.

Publicarea, de către Arhivele Statului din România, a două tomuri de documente circumscrise temei enunţate, vine în întâmpinarea studioşilor angajaţi deja în investigarea a ceea ce am numit, nu întâmplător şi cu bune intenţii, "problema" minorităţilor naţionale din România. Astfel, în 1995, a apărut primul volum: *Minorităţile naţionale din România. 1918–1925. Documente*, iar un an mai târziu i se alătura cel de-al doilea: *Minorităţile naţionale din România. 1925–1931*. Ambele "culegeri de documente", cum le numesc editorii, au aceeaşi structură, însă colectivele de specialişti, care le-au selectat şi îngrijit, nu sunt identice. Cel dintâi tom a fost editat de Adrian Adamache, Daniela Bleoancă, Liviu Boar, Beatrice Dobozi, Ioan Dordea, Ioana Grigorie, Alexandru Duţă, Elisabeta Moroti, Antal Pál, Silvia Popovici, Ioan Sabău, Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Monica Vlaicu şi Ernest Wagner, cărora li s-au adăugat 11 arhivişti în ipostaza de colaboratori. Traducerile au fost asigurate de Marga Chiva, Gernot Nussbächer şi Monica Vlaicu, iar redactor de carte a fost Ioana Alexandra Negreanu. Editorii următoarei culegeri sunt: Daniela Bleoancă, Lidia Brânceanu, Nicolae Dinu, Ioan Dordea, Lia Dragomir, Ioana Grigorie, Marlen Negrescu, Pál Antal Alexandru, Silvia Popovici, Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Nevian Tunăreanu şi Monica Vlaicu, plus opt colaboratori. Margareta Chiva şi Monica Vlaicu au efectuat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traducerile, Vasile Ciobanu a întocmit notele, iar indicele a fost alcătuit de Adriana Florica Muntenu.

Studiul introductiv al primului volum a fost elaborat de Ioan Scurtu, care l-a intitulat: *Minoritățile naționale din România în anii 1918–1925*, prefațând de fapt documentele ce urmează. După ce amintește că dezintegrarea Imperiului habsburgic și reducerea celui rusesc au determinat apariția unor noi state și întregirea altora, cunoscutul istoric subliniază că "de-a lungul timpului, pe teritoriile locuite de români s-au așezat și alte neamuri, mai ales unguri, sași, șvabi, evrei. Românii aflați sub dominația străină au fost supuși unei crunte politici de deznaționalizare și asuprire, fiind nevoiți să ducă o luptă grea și plină de sacrificii pentru eliberarea și unirea lor în cadrul unui singur stat. În momentul victoriei din 1918 ei au dovedit o reală generozitate". Așadar, realitățile tipice minorităților naționale din România după 1918 nu reprezentau numai o particularitate a acestei țări, ci și un proces complex, cu care se confrunta Europa ieșită din Primul Război Mondial. Aceste observații preliminare sunt urmate imediat de precizarea că la 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918, deci în momentele unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România, alogenii, chiar dacă nu în totalitate și cu aceleași sentimente, au acceptat și au aderat apoi la constituirea României Mari. Ucraineni, evrei, ruși, germani, bulgari, găgăuzi, armeni, polonezi, greci etc. din Basarabia, germani, ucraineni, polonezi, evrei etc. din Bucovina, precum și șvabi, evrei și țigani din Transilvania au fost de acord cu deciziile adoptate la Chișinău și Cernăuți sau au aderat, treptat, la hotărârile exprimate la Alba Iulia. Însă "liderii minorității maghiare au adoptat o atitudine de așteptare, de <<rezistență pasivă>>, sperând că la Conferința de Pace de la Paris nu se va confirma unirea Transilvaniei cu România. O bună parte a funcționarilor maghiari, subliniază Ioan Scurtu, și-au părăsit funcțiile, având convingerea că statul român nu va fi capabil să asigure cadrele necesare administrării Transilvaniei, iar actul unirii va eșua". O precizare necesară este aceea că nici minoritarii menționați ca favorabili idealului românesc nu s-au raliat în totalitate și în același timp populației majoritare. Unii nu au acceptat niciodată statutul de minoritari și deci realitățile ratificate de Parlamentul român și oficializate apoi de tratatele de pace semnate după încheierea războiului. Alții, chiar dacă la început, adică în primii ani de după 1918, au consimțit să respecte o stare de fapt impusă de evoluția generală a lumii postbelice, își vor modifica, în timp, atitudinea, afișând sentimente potrivnice elementului majoritar, tendințe centrifuge și revizioniste, agravând raporturile unor minoritari cu românii și deci coexistența acelora care trăiau între niște granițe stabilite de un forum internațional.

"*În momentul deschiderii Conferinței de Pace*, precizează Ioan Scurtu, în ianuarie 1919, statul național unitar roman era o realitate. Odată cu ratificarea prin decrete-regale a unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei s-a acordat cetățenia română tuturor locuitorilor din aceste teritorii". Observând că "după primul război mondial, nu exista nici un stat european fără minorități naționale", autorul introducerii adaugă imediat că "din acest punct de vedere, România *nu făcea excepție; circa 28% din totalul cetățenilor români aparțineau minorităților naționale*. Dintre acestea, ponderea cea mai mare o aveau maghiarii – 7,9%, urmați de germani – 4,1%, evrei – 4%, ruteni și ucraineni – 3,2%, ruși – 2,3%, bulgari – 2%, țigani 1,5%, turci – 0,9% etc.". Referindu-se, apoi, la ceea ce a urmat după 1918, el afirmă că "*integrarea minorităților naționale* în cadrul statului român a fost un proces complex, marcat de elemente pozitive, dar și de momente tensionante". În permanență, însă, "*autoritățile guvernamentale* s-au preocupat de crearea cadrului legal care să asigure deplină egalitate între toți cetățenii României", citând, printre altele, decretul-lege pentru reforma electorală din noiembrie 1918, Constituția din 1923 și legea pentru unificarea administrativă, promulgată la 14 iunie 1925. Dar, așa cum am arătat deja, "integrarea" a funcționat diferențiat, în funcție de grupul etnic avut în vedere, astfel încât, vorbind despre evrei, Ioan Scurtu consideră că "deși în epocă s-au înregistrat unele plângeri ale minorităților evreiești privind modul în care se respectau drepturile și libertățile democratice, în fapt România a fost una din puținele țări spre care s-au îndreptat evrei persecutați în Polonia, Rusia și Ungaria. Mulți dintre ei, notează coordonatorul volumului, au intrat și s-au stabilit în țară fără forme legale, ceea ce va genera un curent politic vizând revizuirea cetățeniei evreilor".

Un alt aspect asupra căruia se pronunță prefațatorul este acela care privește "*problemele economico-sociale* ale minorităților naționale", care "erau similare cu cele ale populației române

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

majoritare". În același timp, "*viața culturală* a minorităților naționale în anii 1918–1925", semnalează el, "s-a derulat între tradiționalism și modernitate, în condițiile în care "în România a existat un pluralism cultural autentic, cum erau puține în Europa acelei perioade". Cu toate acestea, se subliniază în continuare, "integrarea minorităților naționale în cadrul statului român a cunoscut și *momente tensionante*. [...] Unele tensiuni erau create de liderii minorităților naționale care tindeau spre obținerea unor drepturi suplimentare pentru comunitățile respective, pe lângă cele de care se bucurau toți cetățenii României. O asemenea atitudine a provocat reacția negativă a forțelor politice românești".

Un text succint, intitulat *Considerații cu privire la România și problema minorităților naționale* este semnat de Gheorghe Iancu.

Studiu introductiv al celui de-al doilea volum, intitulat *Minoritățile naționale din România în anii 1925- 1931*, este semnat tot de Ioan Scurtu, care ne informează că odată cu adoptarea legii de unificare administrativă din iunie 1925, "procesul de organizare a statului român, în granițele stabilite în 1918, era – în liniile sale esențiale – încheiat". În continuare, "*politica statului român* față de minorități s-a exprimat, arată autorul, în principal, prin adoptarea unor noi legi, care concretizau principiile democratice înscrise în Constituția din 1923", enumerând legea electorală din martie 1926, legea pentru organizarea administrației locale din august 1929 etc. Convingerea sa este că "prin legislația adoptată în această perioadă – în continuarea și completarea celei din anii anteriori – statul român a asigurat cadrul democratic de manifestare pentru toți cetățenii țării, inclusiv pentru cei aparținând minorităților naționale". Vorbind despre partidele politice ale minorităților naționale, Ioan Scurtu ne oferă succinte prezentări ale Partidului Maghiar, ale Partidului Parlamentar German – devenit în ianuarie 1929 Partidul German –, ale Uniunii Evreilor Români și ale Partidului Țărănesc Ucrainean. O caracteristică a acestui interval, indentificabilă după 1918, dar și mai înainte, era aceea că "*situația concretă a minorităților naționale din România* se deosebea fundamental de imaginea acreditată pe plan internațional", exemplificările fiind luate din domeniile economice, ale educației, ale publicațiilor, ale traducerilor etc. Deși, nu o dată, s-au înregistrat colaborări politice, nu au lipsit, ne avertizează Ioan Scurtu, "manifestări de intoleranță, cu caracter naționalist, dintr-o parte și din cealaltă". Încheindu-și considerațiile introductive, el apreciază că "se poate conchide că în anii 1925-1931 problematica minorităților naționale din România a continuat să fie complexă".

În *Nota asupra ediției*, publicată în primul volum, Liviu Boar ne informează că intenția Arhivelor Statului din România este de a edita documente circumscrise istoriei minoritarilor între 1918 și 1947. Pentru primul volum, în care sunt adunate informații privitoare la intervalul cuprins între Marea Unire și legea pentru unificarea administrativă, el mărturisește că "am avut dificila misiune de a selecta din mii de documente aflate în arhivele românești, un mănunchi care să reflecte diversele aspecte ale politicii statului român față de minorități și atitudinea acestora față de noua situație creată pe harta Europei de dezmembrarea Imperiului țarist și austro-ungar". "Majoritatea documentelor pe care le publicăm în prezentul volum, ne informează el, sunt inedite". Mai la obiect este *Nota* semnată de Ioan Dordea, pentru următorul volum, de unde aflăm că documentele sunt ordonate cronologic între 1925 și 1931, adică anul când a fost propus proiectul legii Subsecretariatului de stat al Minorităților. În general, observă el, textele selectate au fost publicate integral, dar s-a recurs și la omisiuni, "întrucât unele dintre ele conțin pasaje ce nu se încadrează temei de cercetare propuse". "Am căutat să cuprindem în paginile volumului genuri de documente cât mai variate ca formă și conținut: ordine, rapoarte, note, informări, referate, circulare ale organelor de stat, decrete regale, hotărâri, comunicate oficiale ale Guvernului Român, corespondență și discursuri ale unor oameni politici, de artă și de știință, procesele verbale ale ședințelor consiliilor de conducere ale principalelor partide minoritare, programele politice ale acestora și convențiile încheiate pentru alegerile comunale și parlamentare, acte constitutive, statute, regulamente, programe de activitate ale asociațiilor și societăților culturale ale minorităților, tabele statistice, îndeosebi cu privire la recensământul populației sau cuprinzând publicațiile minoritare".

Primul volum se încheie cu o *Listă selectivă a periodicelor aparținând minorităților naționale apărute în perioada 1919–1925 și o bibliografie selectivă*, iar cel de-al doilea cu un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Indice al ambelor tomuri. În fiecare vom descoperi o *Listă a documentelor. Studiile introductive* şi *Notele* asupra ediţiei sunt traduse în germană şi franceză (volumul I) şi în germană şi engleză (volumul II).

În primul tom sunt publicate 178 de texte, iar în următorul numai 98.

Editorii nu precizează criteriile după care s-a făcut selecţia documentelor şi nici nu amintesc faptul că unele aşa-zise documente sunt articole de presă, iar altele – legi îndeosebi – au fost republicate după *Codul general al României*, editat de C. Hamangiu.

Pentru cel interesat de aceste volume, ar fi fost foarte utilă o listă a fondurilor arhiviste în care se găsesc documente care privesc tema avută în vedere, cu indicarea locului unde se păstrează. În cazul în care seria va continua, o asemenea listă ar putea fi publicată în ultimul tom.

Indicele dat la sfârşitul celui de-al doilea volum este forte util, dar deranjează greşelile de paginã. Numele dr. Constantin Angelescu este transcris uneori în forma Anghelescu. De ce? Al.Vaida-Voevod nu semna Voievod.

În volumele avute în vedere sunt editate numai câteva dintre documentele care se referă la istoria minorităţilor naţionale din România, între 1918 şi 1931. Înţelegem că este foarte greu să se iniţieze o colecţie cu pretenţii de exhaustivitate. Dar nu ar fi fost, oare, mai bine dacă se făcea o asemenea încercare? Aşa, vom tot oferi câte ceva, fără a evita reluările şi fără a ajunge la corpusul de documente visat. O asemenea întreprindere reclamă, însă, un grup de specialişti dispuşi să-şi asume un efort greu de estimat şi resursele financiare necesare editării. La această oră, deci, totul nu depăşeşte stadiul de intenţie, care ne oferă însă o speranţă.

Oricum, cele două volume există, iar valoarea lor informaţională nu poate fi pusă la îndoială. Meritul este al Arhivelor Naţionale ale României şi în primul rând al acelora care au editat cele 276 de texte despre minorităţile naţionale din România, din intervalul 1918–1931.

Gheorghe I. Florescu

ELENA POSTICĂ, *Rezistenţa antisovietică în Basarabia 1944–1950*, Chişinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică "Ştiinţa", 1997, 240 p.

La sfârşitul celei de a doua conflagraţii mondiale, U.R.S.S. a reocupat teritoriile anexate în anii 1939–1940: Estul Poloniei, Estonia, Letonia, Lituania, Basarabia, Nordul Bucovinei şi ţinutul Herţei. Agresiunea sovietică a fost reluată cu o vigoare şi o tenacitate sporite. Drept urmare, în toate spaţiile amintite a avut loc o reacţie violentă şi susţinută a populaţiei faţă de măsurile luate de forţele de ocupaţie.

Până la începutul anilor '90 despre existenţa unei opoziţii energice – a se citi opoziţie armată – împotriva sovietizării Europei centrale şi de Est s-au ştiut puţine lucruri. Doar câteva menţionări în volume memorialistice sau în lucrări despre acţiunile sub acoperire ale serviciilor secrete occidentale – în special anglo-americane – la sfârşitul anilor '40 - începutul anilor '50. Arhivele – atât cele occidentale, dar mai ales cele sovietice şi ale regimurilor de la Varşovia, Budapesta, Bucureşti etc. – rămâneau închise. Iată însă că, cu eforturi sporite şi în ciuda numeroaselor dificultăţi, în special de ordin birocratic şi financiar, istoricii reuşesc să limiteze, încet dar sigur, petele albe din vastul teren al rezistenţei anticomuniste, inclusiv al celei armate.

În România este încă larg răspândită opinia că doar la noi a existat o rezistenţă armată anticomunistă. De înţeles oarecum la începutul anilor '90, aceste afirmaţii denotă lipsa studiilor serioase despre fenomenul rezistenţei armate anticomuniste româneşti şi înţelegerea în contextul central şi est-european. Recent, într-o revistă dedicată tocmai restituirii aspectelor puţin sau deloc cunoscute ale istoriei comunismului românesc – şi voi numi "Memoria. Revista gândirii arestate", nr. 23 (apărut în martie 1998), p. 9 – a apărut o asemenea aserţiune. Potrivit redactorilor "Memoriei", "în România oamenii nu s-au lăsat duşi lesne în sclavie, ci au pus mâna pe arme şi au luptat în mod efectiv. *A fost singura ţara din Estul Europei în care a avut loc această rezistenţă armată împotriva comunismului*" (sublinierea aparţine celor care au scris textul, n.ns., DD.). Că nu a fost chiar astfel o probează lucrările apărute mai demult sau mai recent în Occident, unele traduse şi la noi. De exemplu, informaţii importante despre rezistenţa armată anticomunistă în Europa Centrală şi de Est pot fi întâlnite în: Raimondo Craveri, *L'invasione sovietica del' Europa*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

e la Resistenza, Napoli, Guide Editori, 1986; John Loftus: *The Belarus Secret*, ed. Nathan Miller, New York, Knopf, 1982; L. Rydlevski, *Bielorussie*, Paris, 1948; P. Potichnyi, Y. Shtendera (eds.), *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943–1951*, New York, Columbia University Press, 1955; J.A. Armstrong, *Le nationalisme ukrainien*, New York, 1955; Y. Bilinski, *The Second Soviet Republic: the Ukraine after World War II*, New Brunswich, 1960; Hary Rositzke, *The CIA's Secret Operations*, New York, Resder's Digest Press, 1977; W. Kosik, *Le mouvement national Ukrainien de resistance 1941–1944*, în "Revue d'histoire de la deuxiéme guerre mondiale et des conflits contemporains", 36, 1986, nr. 141, p. 59–75; Mart Laar, *War in the Woods. Estorie's struggle for Survival 1944–1956*, Washington D.C., The Congress Press, 1992; Christopher Andrew, *KGB - Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Bucureşti, Editura All, 1994; Idem, *CIA şi Casa Albă. Serviciul şi Preşedinţia americană de la George Washington la George Bush*, Bucureşti, Editura All, 1998; John Ranelagh, *Agenţia. Ascensiunea şi declinul CIA*, Bucureşti, Editura All, 1997; Pavel Sudoplatov, Anatoli Sudoplatov, L. Jerrold, Leona P. Scheckter, *Misiuni speciale. Arhitectura teorii*, Bucureşti, Editura Elit, 1996. Din nefericire – în special datorită barierelor lingvistice – lucrările despre subiectul avut în vedere realizate în statele ex-comuniste nu sunt cunoscute la noi. După cum ceea ce scriu românii este aproape necunoscut în alte spaţii istoriografice. Există însă un caz aparte, cel al Basarabiei.

În ultimii ani, dincolo de Prut mai mulţi cercetători s-au ocupat de aspectul rezistenţei antisovietice. Ei şi-au publicat rezultatele investigaţiilor atât la Est, cât şi la Vest de Prut. Astfel, dintre articolele şi studiile apărute menţionăm doar câteva: Mitru Ghiţiu, *Unele aspecte din mişcarea de rezistenţă în Basarabia postbelică*, în "Analele Sighet", 2, 1995, p. 202–212; Elena Postică, *"Armata Neagră". Organizaţie patriotică de rezistenţă sau "bandă teroristă antisovietică"*, în "Ţara", 1995, 10 ianuarie; Idem, *Grupuri de rezistenţă pe teritoriul Basarabiei. I. Uniunea Democratică a libertăţii*, în "A.T.", nr. 15-16, an V, 2-3/1997, p. 66–77; Idem, *"Partidul Libertăţii": reafirmarea ideii naţionale*, în "Ţara", 1995, 1-5 decembrie; Idem, *Sabia dreptăţii*, în "Ţara", 1995, 26 ianuarie; Idem, *"Uniunea Democratică a libertăţii"*, în "Ţara", 1995, 22 martie; Tudor Ştefan, O.N.B. "Arcaşii lui Ştefan", în "Literatura şi arta", nr. 14, 16, 19, 21, 24, 25, 26, 1997, aprilie-iunie; I. Ţurcanu, *Rezistenţa anticomunistă din Basarabia. Grupul Filimon Bodiu, 1946–1950*, în "A.T.", an III, nr. 2/1995, p. 61–77. Articolele şi studiile de mai sus, au semnalat existenţa unei rezistenţe antisovietice active în Basarabia, îndeosebi în primul deceniu postbelic. După apariţia acestor semnale ale depistării unui subiect istoric aproape deloc cunoscut, era de aşteptat realizarea sintezei. Şi iată că aceasta a făcut-o Elena Postică, care, de altfel, publicase anterior mai multe studii şi articole privind această problematică.

După cum spune chiar autoarea în *Prefaţa* cărţii, despre rezistenţa antisovietică politrucii nu au scris decât utilizând expresiile "banditism", "grupuri teroriste ilegale", "bande de chiaburi" etc. Erau eludate cu bună ştiinţă cauzele care au generat rezistenţa antisovietică: "teroarea politică, rechiziţiile forţate de produse alimentare, foametea din anii 1946–1947, distrugerea culturii şi a patrimoniului naţional, acţiunile de alterare a conştiinţei naţionale sub pretextul luptei împotriva naţionalismului, arestările şi deportările în masă ale oamenilor nevinovaţi etc". Lucrarea Elenei Postică reprezintă prima încercare de a introduce sintetic în circuitul istoriografic problematica rezistenţei anticomuniste/antisovietice din teritoriul dintre Prut şi Nistru. Autoarea s-a bazat pe materiale inedite, provenind din Arhiva Ministerului Securităţii Naţionale, Arhiva Organizaţiilor Social-Politice, Arhiva Judecătoriei Supreme şi Arhiva Naţională, toate din Republica Moldova. Domnia sa analizează cauzele care au generat mişcarea de rezistenţă, obiectivele ei principale, formele şi metodele de manifestare a stărilor de spirit antisovietice, activitatea unor "organizaţii social-politice şi formaţiuni de luptă antisovietice", principalele procese intentate membrilor şi susţinătorilor rezistenţei antisovietice. Din punct de vedere cronologic, lucrarea se circumscrie anilor 1944–1950. Considerentele care au stat la baza stabilirii limitei superioare a cercetării a pornit de la faptul că în acel an, datorită măsurilor autorităţilor sovietice, ţărănimea basarabeană – principala forţă a rezistenţei antisovietice – a fost redusă la tăcere, în cea mai mare parte. Rezistenţa a mai continuat şi după 1950, dar nu cu aceeaşi intensitate.

Autoarea şi-a structurat lucrarea în trei mari capitole: I. *Rezistenţa antiesovietică în Basarabia: cauze şi premise* (p. 17–49); II. *Forme de manifestare a rezistenţei antisovietice în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Basarabia (p. 50–143); III. *Organizații social-politice și formațiuni de luptă antisovietice* (p. 144–237). Ultimele două capitole cuprind 5, respectiv 6 subcapitole.

În primul capitol sunt elucidate cauzele și premisele rezistenței antisovietice din Basarabia. Încă de la reocuparea interfluviului pruto-nistrean, Armata Roșie s-a dedat la numeroase abuzuri, care au constat în: strămutarea forțată a populației din zona frontului; asasinarea unora din cei care se eschivau de la încorporare; jafuri, furturi, asasinarea unor țărani. De asemenea, revenirea organizațiilor și instituțiilor sovietice a fost însoțită de samavolnicii în distribuirea spațiului administrativ și locativ, evacuarea forțată a localnicilor din apartamente, jefuirea și însușirea averii acestora etc. Autoritățile sovietice au desfășurat o susținută campanie antiromânească. Aceasta a devenit "una din direcțiile esențiale ale politicii de stat" în Basarabia. O adevărată isterie s-a declanșat la est de Prut. "Românofobia a devenit doctrină de stat". A fost lichidat sistemul românesc de instruire; a fost introdusă grafia chirilică în locul celei latine; a fost inventată o nouă limbă, numită "moldovenească"; s-a produs politizarea instituțiilor instructive și cultural-educative; fondul de carte românească a fost distrus. Regimul sovietic a dus o susținută campanie împotriva Bisericii, fiind lovite toate confesiunile creștine. Ceea ce a determinat în cea mai mare măsură creșterea stării de spirit antisovietice a fost atitudinea autorităților față de țărani. Aceștia erau supuși la impozite agricole imposibil de plătit, livrarea unor cantități de produse agricole care depășeau puterile lor. Au reînceput, încă din vara anului 1944, colectările obligatorii de produse agricole. Toate acestea aveau să provoace, în anii următori, cazuri masive de îmbolnăviri și un epilog dramatic, foametea din 1946–1947. De altfel, "situația economică precară în care s-a pomenit satul basarabean constituie unul din motivele esențiale care au determinat țărănimea basarabeană a se decide la o confruntare deschisă cu regimul sovietic". Kremlinul știa că sistemul sovietic nu putea fi total instalat atât timp cât nu se lichida individualismul economic al țăranilor. De aceea s-a trecut la colectivizarea agriculturii. În acest scop a fost utilizat uriașul aparat administrativ și de represiune sovietic. Acesta avea o vastă și macabră experiență în colectivizarea întinselor zone agricole ale URSS, în anii '20–'30, care se soldase cu milioane de victime. Dintre toate măsurile luate de autorități, cea mai eficientă în urgentarea colectivizării s-a dovedit a fi deportarea în Siberia, Kazahstan etc. Cea mai masivă operație în acest sens a avut loc în noaptea de 5/6 iulie 1949, când au fost deportate 11.293 de familii, adică mai mult de 35.000 de persoane. Au mai avut loc și alte deportări din Basarabia (de exemplu în 1941 și în 1951). Se apreciază că la începutul anilor '50, în așezămintele sovietice de tip special (lagăre, locuri de deportare etc.) se aflau mai mult de 60.000 de basarabeni.

Ținând cont de cele de mai sus, avem tabloul complet al cauzelor care au determinat izbucnirea rezistenței antisovietice în Basarabia. Autoarea o califică "drept una din manifestările cele mai puternice ale luptei antisovietice de eliberare națională de pe teritoriul ex-URSS".

În cel de-al doilea capitol se au în vedere formele de manifestare a rezistenței antisovietice *din Basarabia. Acestea au constat într-o paletă deosebit de largă: eschivarea de la serviciul militar* în rândurile Armatei Roșii și de la munca forțată în întreprinderile industriale din URSS; dezertarea din armată; neachitarea impozitelor și a livrărilor obligatorii de produse agricole către stat; acțiuni de protest împotriva alegerilor în organele puterii de stat; atacuri armate asupra instituțiilor de stat și a activiștilor de partid; agitația antisovietică desfășurată în rândurile populației.

În capitolul trei Elena Postică prezintă șase dintre grupurile reprezentative de rezistență antisovietică din Basarabia. Prima grupare avută în vedere este "Organizația Națională din Basarabia «Arcașii lui Ștefan»". Decizia înființării ei a fost adoptată în octombrie 1945, iar în august 1946 ea s-a constituit sub denumirea de mai sus. Comandantul ei era Vasile Bătrânac, iar adjunct Pimen Damașcan. În organizație au venit numeroase persoane, astfel încât în momentul depistării de către KGB (martie 1947) ea includea deja circa 140 de membri. Inițial organizația a activat doar pe teritoriul județului Soroca. Era bine organizată, având secții teritoriale (cuprinzând câteva comune), fiecare dintre acestea având "comitete" sau celule comunale". La primirea în organizație se depunea un jurământ ("Crezul arcașului"), compus de Vasile Bătrânac. Tot el era și autorul cântecului "Trăiască România Mare!". De asemenea, exista un *Statut al O.N.B. "Arcașii lui Ștefan" ("Reguli de conducere")*. Lunar se strângeau cotizații de la membri. Liderul, V. Bătrânac, intenționa să extindă activitatea organizației și să o înarmeze corespunzător. Pentru a-și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atinge scopul el a încercat să ia contact cu organizaţiile de rezistenţă din Ucraina Apuseană. Intenţiona să stabilească legături cu ilegaliştii anticomunişti din dreapta Prutului, cu scopul de a obţine arme, precum şi pentru a coordona acţiunile O.N.B. cu mişcarea de rezistenţă anticomunistă din restul României. Nu s-a ajuns la confruntări armate, întrucât în martie 1947 a fost arestat V. Bătrânac, apoi şi alţi lideri şi membri activi ai O.N.B. S-au intentat patru procese penale, pronunţându-se condamnări la diferite termene de detenţie. Unii membri ai O.N.B. şi-au continuat activitatea şi în anii următori, când au fost arestate şi condamnate circa 100 de persoane.

Foarte energic s-a dovedit "Grupul antisovietic condus de Filimon Bodiu", care a acţionat în 1945–1950, în raioanele Chişcăreni, Teleneşti, Sângerei şi Călăraşi. Grupul era format din 8–10 oameni, lupta dusă având "un caracter tipic ţărănesc". Metodele principale de luptă au fost munca de lămurire a ţăranilor, pentru a nu intra în colhoz, şi intimidarea activiştilor locali, înregistrându-se şi cazuri de lichidare fizică a unor comunişti zeloşi. Grupul a fost distrus în noiembrie 1950, însuşi liderul său, Filimon Bodiu, fiind ucis.

În anul 1949 au fost puse bazele organizaţiei "Sabia dreptăţii", de către Petre Lungu şi Ion Moraru, elevi ai Şcolii Pedagogice din Bălţi. Scopul ei a fost desfăşurarea agitaţiei antisovietice, difuzarea de foi volante, expedierea unor scrisori pe adresa instituţiilor de stat; cooptarea de noi membri din rândurile celor nemulţumiţi de sistemul sovietic, stabilirea contactelor cu "arcaşii" nearestaţi (membri ai "O.N.B.- «Arcaşii lui Ştefan»") şi cu mişcarea de rezistenţă din Ucraina Apuseană. Scopul era unirea eforturilor în lupta antisovietică. Arestarea membrilor a început în mai 1950, iar în noiembrie s-a pronunţat sentinţa în procesul intentat. Pedepsele au fost foarte mari: 25 de ani, 10 ani detenţie etc.

Tot în 1949 s-a constituit o altă organizaţie antisovietică, "Partidul Libertăţii". Fondatorii săi erau: C.V. Condrat, I.V. Istrati, N.V. Istrati şi V.P. Andreev. Toţi erau profesori şi se cunoşteau între ei, acţionând pe teritoriul raioanelor Chişinău, Kotovski şi Cărpineni. A fost elaborat un *Regulament al "Partidului Libertăţii"*, la sfârşitul său găsindu-se semnătura: "Comitetul Central al «Partidului Libertăţii» în legătură cu «Partidul Războinător» din Polonia". Este posibil ca liderii "Partidului Libertăţii" să fi avut cunoştinţă de existenţa unor formaţiuni de rezistenţă anticomunistă pe teritoriul Poloniei. Activitatea "Partidului Libertăţii" se baza, asemeni altor organizaţii anticomuniste, pe o conspirativitate strictă; probabil din acest motiv a existat o colaborare limitată cu formaţiuni similare din Basarabia. În orice caz, KGB-ul menţiona că membrii "P.L." au încercat să stabilească legături cu organizaţii antisovietice din Ucraina de Vest. În vara anului 1950, membrii "P.L." au fost arestaţi. Procesul a avut loc în ianuarie 1951, cu uşile închise. Liderii au fost condamnaţi la moarte (unii executaţi), ceilalţi membri la diferite termene de lagăr.

Masive deportări din Basarabia au avut loc în vara anului 1949. Refugiaţi în păduri, mulţi dintre aşa-zişii "culaci" (chiaburi) s-au constituit în mici grupuri de rezistenţă. În raioanele Corneşti, Chişcăreni şi Bravicea (judeţul Bălţi) şi-a început activitatea grupul numit "Armata Neagră" (în diferite perioade şi-a mai spus "Armata Neagră a morţii", "Grupul apărătorilor şi răzbunătorilor poporului ofensat de Puterea Sovietică", "haiducii morţii"). Liderul iniţial a fost Gavril Bodiu. După uciderea acestuia de către autorităţi, în octombrie 1949, grupul a fost reactivat de Ion Borş şi Ion Ganea. Bine înarmaţi, membrii grupului (activi erau aproximativ 50) îşi propuseseră lupta activă împotriva URSS. Pentru a se informa ascultau posturile de radio străine (din Marea Britanie, SUA şi Turcia) şi sperau în izbucnirea unui război între URSS şi anglo-americani. (De altfel, aceasta era starea de spirit generală în ţările subjugate de sovietici la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. În România, de exemplu, lozinca anticomunistă "Vin americanii!" a fost deosebit de răspândită în anii '40–'50). În iulie-august 1950 mai mulţi membri ai organizaţiei au fost ucişi de autorităţi, alţii arestaţi şi judecaţi. Au fost câteva procese în decembrie 1950, ianuarie şi februarie 1951, care s-au soldat cu condamnări la moarte şi 25 de ani muncă forţată ("corecţională"). Cei care au primit ultima pedeapsă au fost expediaţi în lagărele din Vorkuta, Karaganda, Norilsk, Mineralinâi, Stepnoi, Ozernâi, Angorsk etc.

Organizaţiile anticomuniste amintite mai sus erau, din punct de vedere al componenţei etnice, aproape exclusiv româneşti. Au existat însă şi luptători anticomunişti aparţinând altor etnii, în special ruşi şi ucrainieni. Un exemplu elocvent îl reprezintă organizaţia "Uniunea Democrată a Libertăţii ("Demokraticeskii Soiuz Svobodî"). Cea mai mare parte a membrilor erau ruşi şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ucrainieni. A fost constituită din inițiativa lui Anatol Miliutin și Nicolai Postol, originari din regiunile Rostov și Novosibirsk, stabiliți după război în Basarabia. În februarie 1951 au elaborat primul apel antisovietic către populație, multiplicând textul la o matriță. Asemeni altor organizații anticomuniste din Basarabia sau din România, Polonia, Ucraina Apuseană, statele baltice etc., și "Uniunea Democratică a Libertății" intenționa înlocuirea regimului comunist pe calea unei răscoale armate, în momentul declanșării unui război între americani și sovietici. S-au constituit câteva grupuri ale "U.D.L.", atrăgându-se circa 30 de membri, inclusiv români (aceștia prezentau avantajul cunoașterii limbii majorității locuitorilor și deci, a creșterii efectivelor organizației). Organele regresive sovietice au reușit însă infiltrarea organizației, în septembrie 1951 începând arestările. În martie 1952 a avut loc procesul (23 de persoane implicate: ruși, ucraineni, români și un croat). Deși supuși unor anchete în stil kaghebist (în genul celor descrise de Soljenițin etc.), membrii "U.D.L." au avut o atitudine demnă. Cei doi lideri au fost condamnați la moarte (A. Miliutin a și fost executat), ceilalți primind câte 25 de ani de lagăr.

Nu avem decât unele mici observații la lucrarea de față, pe care le facem în speranța că, la o eventuală reeditare a ei, autoarea le va lua în calcul. În primul rând, ar fi fost de dorit o privire comparativă asupra fenomenului rezistenței (îndeosebi armate) anticomuniste și antisovietice în celelalte zone care fuseseră anexate de Moscova: Estonia, Letonia, Lituania, Bielorusia, Ucraina Apuseană, sau în țările care fuseseră satelizate: Polonia, Ungaria, bineînțeles România etc. Fenomenul rezistenței anticomuniste a fost general central și est-european, prezentând diferențe de la țară la țară, dar și aspecte comune, cum ar fi: încercarea de încetinire a ritmului comunizării (sovietizării), speranța în izbucnirea unui război Est-Vest și prăbușirea URSS etc. În al doilea rând, lipsa unui indice de nume limitează posibilitatea de consultare rapidă pentru cei îndeaproape interesați de subiectul tratat. De asemenea, s-ar impune o îndepărtare a asperităților lingvistice.

Dincolo de mici scăpări, unele explicabile într-o cercetare de acest gen, lucrarea Elenei Postică invalidează – prin reconstituirea migăloasă și bazată pe surse de primă mână – afirmațiile teziste ale "istoricilor" defunctului regim sovietic: că în Basarabia au existat manifestări unanime de bucurie la venirea Armatei Roșii și la instalarea sistemului comunist, cu tot ce însemna acesta. Adică: înregimentare politică, asimilare națională, colectivizare, deportare etc. *Rezistența antisovietică în Basarabia...* reprezintă o încercare meritorie și reușită de reconstituire a unui subiect încă atât de puțin cunoscut și excesiv ideologizat.

Dorin Dobrincu

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE

AL. ZUB, *Chemarea istoriei*, Iași, Editura Junimea, 1997, 352 p.

Acesta este titlul ultimei cărți a dlui Al. Zub, căruia i-a fost adăugat subtitlul: *Un an de răspântie în istoria postcomunistă*, totul pus sub pecetea unui *motto* sugestiv și obligant, preluat din Hannah Arendt: "It is a strange and sad story that remains to be told".

Așa cum mărturisește imediat, ca un gest reflex, de aparentă expiere, cartea acesta nu are nevoie de nici un fel de argumentație, întrucât "s-a desprins dintr-un proiect mai amplu privitor la ce ne separă de marea explozie social-politică din Decembrie '89, proiect prea vast pentru un asemenea volum. A trebuit să-l limităm la materia primului an, nici ea întreagă", deoarece "studiile propriu-zise au fost lăsate în afară, iar unele eseuri și articole au apărut deja în volume: *Istorie și finalitate*, 1991; *La sfârșit de ciclu*, 1994; *Eminescu: glose istorico-culturale*, 1994; *Impasul reîntregirii*, 1995".

Fiecare dintre cărțile amintite, ca de altfel întreaga operă a dlui Al. Zub, stă sub semnul inefabil al *istoriei*, așa cum lesne se poate vedea chiar din titlurile lor. Mai explicit decât celelalte, titlul volumului la care ne referim – *Chemarea istoriei* – a fost sugerat de "impresia că se intră în istorie, că se fluidizează cumva un timp încremenit, ca sub porunca unui zeu nemilos", sentimente resuscitate de "fatidicul an" 1990. Atunci, consideră autorul, "reîncepea într-un fel istoria. Chemarea ei s-a putut auzi peste tot, cu nuanțe specifice, relevând o trezire ca dintr-un somn letal, o resurecție cvasi miraculoasă". De fapt, cu 1990 a început un nou secol, nu unul calendaristic, așa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum s-a remarcat de altfel, secol căruia i s-au dat deja nume, prea devreme poate, pentru că el va intra în istorie ca o realitate identitară, ideatică şi faptică, săvârşită de umanitate într-un interval temporal distinct, aflat abia la început, când nimeni nu poate încă a-i pre-scrie "povestea", cu acel *summum* indelebil, la care au ajuns, prin victorii şi drame neînţelese adeseori, toate secolele trecutului.

Pentru istoria României, "anul 1990 a fost un răstimp crucial", consideră dl Zub, chiar dacă ceasurile lumii, nu încape îndoială, merg în cadenţe diferite, iar sincronizarea lor e numai o aspiraţie deocamdată". Oricum, "istoricii români n-au rămas în afara evenimentelor, impasibili la *chemarea istoriei*", se arată el convins, şi "în acest spirit am socotit că n-ar fi inutil a aduna sub copertă unele texte subscrise de noi înşine în primul an de după răsturnarea lui Ceauşescu, interstiţiu asupra căruia s-au rostit mai ales analişti din alte discipline. Privirea unui istoric ne e poate superfluă în tentativa de a contura mai exact momentul. ... Sunt, conchide el, pagini scrise sub presiunea evenimentelor şi sub dicteul conştiinţei proprii, ceea ce le conferă, poate, şi un caracter de mărturie". Chiar şi fără aceste precizări, cititorul avizat şi omul de pe stradă vor citi această carte pentru că ea a fost scrisă de dl Al. Zub, pentru că priveşte un an fundamental al prezentului, ce alunecă imperceptibil către trecut, şi mai ales pentru că autorul ei este un istoric şi nu unul oarecare. Asupra "momentului 1989" şi a istoriei care a urmat s-au rostit fel de fel de persoane, fiecare justificându-şi demersul prin ceva, deşi cei mai mulţi nu au depăşit ipostaza veleitarului ajuns autor, fie că a fost sau este preşedinte de partid – chiar şi de "republică" –, parlamentar, politician, analist politic etc. Cartea pe care o discutăm a apărut ca un imperativ al acestor vremuri şi ea a fost scrisă de dl Zub întrucât el era unul dintre cei îndreptăţiţi, ca istoric, să încerce o punere a lucrurilor la punct, pentru a ni se releva eventuale elucidări sau măcar sugestii descifratorii.

Din capul locului se impune să precizăm că *Chemarea istoriei* este o carte de publicistică a unui studios care scrie cu gândul că fiece clipă este o treaptă a unei durate, ce se va constitui într-un viitor capitol de istorie. Dl Zub nu consemnează numai "povestea clipei", ci o ordonează, identificându-i sensurile şi locul într-un şir ce pare nesfârşit –şi chiar aşa este, în ultimă instanţă –, din care se împleteşte istoria. Cele 83 de texte, care sunt independente, dar fac parte dintr-o serie unitară, succedându-se într-o ordine reclamată de curgerea timpului, au fost împărţite în "articolele reactive la evenimente, analizate din mers" şi altele "care tratează teme istorice oarecum consumate", rezultând astfel cele două secţiuni ale cărţii, intitulate *Mersul revoluţiei* şi *Istorie şi anamneză*. O asemenea clasare nu implică arbitrariul, pentru că astfel, "prezent şi trecut îşi ţes firele întreolaltă, invitându-ne să privim durata nu doar orizontal, în desfăşurări curente, ci şi vertical, în diacronia istoriei noastre. Timpul apare astfel ca o realitate vie, complexă, indefinibilă până la capăt, una în care nimic nu dispare cu totul, ci se metamorfozează numai. Mişcarea în durată e continuă. Evenimente şi figuri din epoca regenerării devin pretexte pentru analogii cu noul timp resurecţional".

Articolele adunate în această carte nu sunt cele rămase după publicarea volumelor amintite, ci acelea care au fost scrise urmărindu-se o idee anume, adică aceea a "chemării istoriei". Primele 45, care compun secţiunea de început, au apărut în revistele *Cronica*, *Convorbiri literare*, *Dialog* şi *Timpul*, dar şi în ziare ca *România liberă*, *24 ore* şi *Opinia*. Celelalte 38 au fost publicate în *Cronica*, *Convorbiri literare*, *Ateneu*, *Vatra*, *Sinteze*, *România liberă*, *24 ore* şi *Opinia*. Mai mult de jumătate din ele au fost găzduite de paginile revistei *Cronica*, între 24 decembrie 1989, dată la care se tipărea primul text inclus în sumarul cărţii, şi 7 decembrie 1990. Ultimul dintre textele selectate a apărut în ianuarie 1991, în *Convorbiri literare*, dar a fost redactat în decembrie 1990. Un număr de şase texte nu au ajuns să fie publicate anterior, din motive neprecizate de autor, deşi patru au fost pregătite pentru *Tribuna României* (26 decembrie 1989), *Noua Idee Europeană* (15 ianuarie 1990) şi pentru *Cronica* (29 decembrie 1989), iar trei au fost redactate pe 24 martie şi 5 noiembrie 1990, fără a li se cunoaşte destinaţia. Alte cinci texte au fost radiodifuzate în ianuarie şi februarie 1990. În general, în sumarele celor două capitole, articolele au fost ordonate cronologic, dar nu de fiecare dată.

Ca întotdeauna în publicistica dlui Zub, ce nu e una a ziaristului sau a analistului politic, care consemnează îndeosebi, întrebându-se în subsidiar, întrucât ei pretind că explică ceva la ordinea zilei, predomină întrebarea, iar când ea nu este comprehensibilă, mărturiseşte autorul,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"din fugarele analize propuse în acel interstiţiu agitat se degajă destule semne de întrebare. Interogaţia e poate semnul lor distinctiv, de natură a stimula încă, de nu mă înşel cumva, interesul cititorului. Ca şi istoria, viaţa pune mereu întrebări. Le-am putea defini pe amândouă prin seriile interogative la care sunt silite a da răspuns. Studiosul şi cititorul se apropie de ele cu propriile interogaţii, care sunt ale prezentului, marcate însă de subiectivismul celui care chestionează. Astfel înţeleasă, istoria nu e doar un efort de restituţie a trecutului «aşa cum a fost», pe cât posibil, ci totodată prilej benefic de confruntare cu sine". Titlul cărţii chiar se vrea o întrebare, întrucât "chemarea" nu este o mărturisire fortuită, o invitaţie convenţională, ci o misiune, un sacerdoţiu, o chestionare. De altfel, nouă articole poartă ca titlu o întrebare: *Quo vadis?*; *Deschidere spre ce?*; *Civism sau voinţă de putere?*; *Ubi justiţia?*; *Unde ne sunt cărţile?*; *Legitimitate?*; *Motive de optimism?*; *"Aprinde-se-vor candelele?"*; *Sfârşitul istoriei?*. Ca să nu mai vorbim de întrebările implicite şi mai ales de cele formulate clar în diferite texte. Dincolo de toate, la fel de importante ori grave sunt cele sugerate, pe care şi le vor pune cititorii la sfârşitul unui articol sau după citirea cărţii. Într-un text publicat pe 19 ianuarie 1990, intitulat chiar *Inevitabila întrebare*, autorul observă că "ori de câte ori o comunitate este pusă în faţa unui fragment greu de explicat raţional din trecutul său, ea se întreabă, mai ales prin generaţiile tinere: cum a fost posibil? Toată lumea admite, firesc, că istoria nu e un bulevard răsărit impecabil de sub rigla demiurgului, ci un complex de fenomene suscitând prea adesea perplexitatea noastră".

Cartea acesta este o *Istorie contemporană*, în accepţiunea *Istoriei contemporane a României* a lui Maiorescu şi a celei intitulate la fel de N. Iorga, care, acesta din urmă, ne avertiza că "istoria contemporană adevărată trebuie să însemne *formarea omului modern*, căutarea pretutindeni a elementelor din care s-a alcătuit el: straturi mai vechi, aporturi mai noua, cu împrejurările în care s-a făcut legătura, contopirea". Dl Zub şi-a asumat această responsabilitate plecând de la aceleaşi considerente, aplicate, bineînţeles, timpurilor noastre. *Chemarea istoriei* este primul volum al "septenatului" avut în vedere, scris de cineva care pe 27 decembrie 1989 declara că "pentru istoricul care îmi place să cred că sunt, ceasul acesta e un îndemn la restituţia deplină a duratei noastre". Fiecare pagină a cărţii ni se relevă a fi una de istorie, scrisă de un intelectual care nota în februarie 1990 că "momentul de faţă, unul din cele mai însemnate din întreaga istorie, are propriul ei adevăr. La întâlnirea cu acesta istoricul vine înarmat cu instrumente specifice. [...] La acest final de veac şi de epocă istoriografia e menită a limpezi, mai mult ca oricând, spaţiul istoriei vii, ale cărei trasee diacronice trebuie sa le degajeze din mulţimea informă a faptelor. Poate nici un eveniment nu e atât de semnificativ din acest punct de vedere, gândea dl. Al. Zub atunci, ca acela pe care îl trăim, ca naţiune, de la trecutul solstiţiu încoace". Revenind asupra aceluiaşi gând, care a fundamentat fiecare rând al demersului său, dl Zub observă că "sunt momente în viaţa fiecărui neam când nevoia de adevăr e mai presantă, uneori şi imperativă, cum ni se întâmplă nouă de un timp. Adevăr imediat, în legătură cu evenimentele în curs, dar şi adevăr istoric, relativ la un trecut mai aproape sau mai departe de noi". *Istoricul şi istoria*, cum de altfel se intitulează unul dintre eseurile cărţii, şi care rezumă într-o formulă sintagmatică un *credo* ireversibil, ne avertizează încă o dată că "ne-a fost dat să trăim la acest sfârşit de veac şi de mileniu scadenţa unui proces istoric care a început demult". Istoricul Al. Zub se consideră, întru totul îndreptăţit, un privilegiat al sorţii pentru favoarea de a fi trăit un timp unic, al despărţirii şi al limpezirii, când un *sfârşit* nu a mai putut fi amânat, iar un *început*, aşteptat ca o mântuire, ne-a ajutat să ne amintim rosturile noastre adevărate. "Totul îl interesează pe istoric, redescoperă el, tot ce poate contribui la cunoaşterea dramei omului în timp şi spaţiu. Propria lui devenire, *egoistoria*, intră de asemenea în ambiţiosul său proiect cognitiv". După "demisecolul de tăcere", cum numeşte dl Zub anii dictaturii comuniste, el simte bucuria, absolut firească şi de înţeles, care însă e o obligaţie profesională, de a-şi repeta, ca o supremă revendicare, dreptul şi datoria de a scrie istoric. "Pentru noi, ca neam, tăcerea a putut fi o emanaţie a istoriei, un semn al destinului nostru de oameni paşnici, care nu-şi strigă zgomotos dorinţele şi nu agită armele cu sunet mare". Dar "dincolo de tăcere", istoria îşi continuă facerea, întrucât, fără istorie, întunericul, ca o suflare malefică, ar pune stăpânire peste întregul univers, lipsindu-l de memorie. "Sunt clipe în viaţa unui neam, conchide dl Zub, când tăcerea impune mai mult decât stridenţa clamării colective. Trebuie să se facă de aceea o distincţie cât mai netă între discursul istoric, menit a stabili pe cât posibil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adevărul, şi discursul puterii, interesat a întreţine o notă de echivoc din care să se profite politic". "*În tablele de bronz ale istoriei*"; *Ordinea istorică, ordinea medicală: Din nou bolnavii istoriei: Istoria la sfârşit de secol*: "*De n-ar fi istoria*"; *Istoria ca terapeutică a spiritului*; *În orizontul generalităţilor istorice*; *Istorie şi anamnesis* sunt titluri – şi nu singurele – la care a apelat autorul pentru a lua "pulsul" unei vremi, mai îndepărtate ori mai apropiate, în vederea identificării bolilor ei şi a terapiei necesare, sprijinite de o anamneză pe care nu o poate prescrie decât istoricul. "Un vast efort de anamneză e în definitiv toată istoriografia", recunoaşte undeva dl Al. Zub, ipostază pe care şi-o însuşeşte istoricul după experienţe şi renunţări personale numai de el ştiute, astfel încât, "istoria, ca disciplină, poate fi înţeleasă prin urmare şi ca un remediu soteriologic".

Urmărind *Mersul revoluţiei*, titlu ce ne aminteşte imediat de *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, deci de Bălcescu, dl Al. Zub gândea, pe 26 decembrie 1989, că "programul schiţat de Frontul Salvării Naţionale e o bună platformă şi sunt prea bucuros, ca istoric şi ca cetăţean, că ea ne oferă nu numai şansa redresării din marasmul în care ne-a aruncat o îndelungată şi sângeroasă dictatură, dar şi posibilitatea de a reînnoda firul vechilor noastre tradiţii democratice şi de conlucrare cu lumea din afară". Odată cu trecerea zilelor, îngrijorarea i-a luat locul tonului entuziast, recomandând "emanaţilor" exemplul generaţiei care a realizat România Mare. Pe măsură ce firava regenerare a ajuns ameninţată de unele vechi reflexe dictatoriale, dl Zub a început să se întrebe, odată cu mulţi români, care e condiţia intelectualului în noile împrejurări. La 15 februarie 1990, el recunoştea deja că "în efortul său de a se legitima, regimul dinaintea trecutului solstiţiu a pus nu o dată în lucru o strategie diversionistă, cea a pericolului extern, în raport cu care el devenea un factor de putere indispensabil". Înscrierea F.S.N. în cursa electorală l-a făcut să aminteacă de manevra comunistă a Frontului Naţional Democratic, dar şi de "zodia pluralismului". S-a declarat pentru punerea în practică a *Proclamaţiei de la Timişoara*, a vorbit în Piaţa Universităţii şi a condamnat dramaticele evenimente de la Târgu Mureş. Treptat, discursul său s-a radicalizat, întrucât "spectacolul ce ni-l oferă de la un timp gestionarii ordinii sociale" învederează o "voinţă straniе, căci se plasează în succesiunea unei dictaturi abominabile". Discutând rolul presei, al justiţiei, demagogia şi paternalismul "gestionarilor puterii", rostul societăţii civile, criza cărţii şi a şcolii, precum şi a echilibrului etc., dl Zub îşi încheie "mărturia" primului an post-89 cu concluzia că "un regim incapabil să elimine, paşnic, sursele de tensiune socială nu poate reclama nici o legitimitate pentru sine şi nici o scuză".

Reacţiile şi examenele care au urmat imediat faptelor au fost permanent însoţite de recursuri la experienţa trecutului. La începutul anului 1990, bunăoară, atunci când entuziasmul iniţial ajunsese a fi regretat, dl Zub îşi informa contemporanii că "Eminescu rămâne un punct de referinţă obligatoriu pentru oricine se interesează de lumea românească". *Dacia literară*, Kogălniceanu şi cei din jurul lui erau recomandaţi ca "un moment semnificativ în istoria renaşterii noastre morale şi politice", în timp ce 24 Ianuarie 1859 reprezintă "o clipă de graţie colectivă". "Rigoarea spiritului" şi lecţia maioresciană, iar apoi cea a lui N. Iorga, precum şi 1 Decembrie 1918, când "începea o nouă epocă, un «alt Timp»", sunt tot atâtea "repere" la care ar fi trebuit să se raporteze cei învestiţi cu prerogativele puterii după schimbarea din decembrie 1989. Cele mai citate personalităţi, la care se întoarce mereu dl Zub, pentru a reveni apoi la zilele noastre, sunt, ca şi altădată, Kogălniceanu, Iorga, Eminescu, Maiorescu, Xenopol şi Pârvan.

Un detaliu, nu doar convenţional considerat astfel, este acela că evenimentele de la sfârşitul anului 1989 sunt numite de autor, în prima parte a anului 1990, fără rezerve, "Revoluţia din Decembrie", pentru ca, treptat, ca să devină "schimbările din Decembrie", "răsturnările din Decembrie", "explozia de energie umană produsă de (cum să-i spunem?) Revoluţie" etc. Şi să nu uităm că această nuanţare priveşte numai anul 1990. Ce va urma?

Fidel sieşi, istoricul Al. Zub a adunat în această carte şi texte la care alţii ar fi renunţat, şi nu numaidecât din oportunism. Nu ştim dacă sumarul a rezultat în urma unei selecţii, dar totul lasă impresia de mărturie sinceră şi de înaltă onestitate, atribute definitorii ale unei *Istorii contemporane a României*. *Chemarea istoriei* este, într-un fel, un jurnal, reactiv şi evocativ în acelaşi timp, în care prezentul apare într-o antiteză permanentă cu trecutul, interogându-se şi explicându-se reciproc. De aceea, cartea nu poate fi considerată, decât dintr-un anumit punct de vedere, o "cronică" a clipei, nu a aceleiaşi, dar a unei clipe surprinse la un moment dat. Fiecare pagină e

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unică, frumoasă, gravă şi fascinantă, iar structura catenară ce a rezultat din rânduirea lor firească impresionează prin ordine, concizie, bogăţie informativă şi sugestii.

Azi, desigur, autorul şi-ar "construi" demersul altfel, circumstanţă care s-ar repercuta însă negativ asupra valorii de ansamblu a cărţii. Conştient de această ameninţare subiacentă, el recunoaşte că "desigur, nu toate judecăţile emise atunci, pe seama evenimentelor în curs, rezistă acum la un examen ce s-ar întemeia pe mai multe surse şi pe o înţelegere mai bună a ansamblului. Actualizarea lor ni s-a părut însă utilă, ca depoziţie personală în «dosarul» epocii şi (dacă ideea nu e cumva prezumptioasă) ca un fragment de ego-istorie. Orice istoric şi-ar dori însă, la o adică, să poată verifica asemenea judecăţi cu instrumentele profesiei".

Gheorghe I. Florescu

MARK A. NOLL, *Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity.* Published by Baker Books, A Division of Baker Book House Co Grand Rapids, Michigan USA and Inter-Varsity Press, Leicester, England, 1997, 336 p.

Mark A. Noll este profesor McManis de gândire creştină şi profesor de istorie la Wheaton College, Illinois. A publicat numeroase lucrări de istoria Bisericii, dintre care amintim doar câteva: *Between Faith and Criticism : Evangelicals, Scholarship and the Bible in America*; *Christian in the American Revolution*; *A History of Christianity in the United States and Canada*; *One Nation under God? Christian Faith and Political Action in America*; *The Scandal of the Evangelical Mind.* Lista ar putea continua cu alte lucrări ale domniei sale, plus volumele al căror coordonator a fost.

Ultima carte pe care ne-o propune studiosul american este cea pe care încercăm să o prezentăm şi care are un titlu deosebit de incitant: *Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity.* În introducere – *The Idea of Turning Points and Reasons for Studying the History of Christianity* – autorul prezintă modul cum şi-a structurat lucrarea şi îşi clarifică termenii pe care-i utilizează. A ales câteva momente din istoria creştinismului, considerate hotărâtoare – căderea Ierusalimului (70 d. Hr.); conciliul de la Niceea (325); conciliul de la Chalcedon (451); Regula Benedictină (530); încoronarea lui Carol cel Mare (800); Marea Schismă (1054); Dieta de la Worms (1521); Actul Englez de Supremaţie (1534); fondarea ordinului iezuiţilor (1540); convertirea fraţilor Wesley (1738); Revoluţia Franceză (1789); Conferinţa Misionară de la Edinburgh (1910) – care au fost tratate în capitole separate. De asemenea, unele momente decisive din istoria creştinismului secolului XX (după 1918) au fost tratate într-un alt capitol. După cum a remarcat chiar Mark A. Noll, momentele care au beneficiat de o atenţie specială nu sunt nicidecum singurele care puteau fi alese. "Încercarea de a selecta 12 momente de turnură din istoria creştinismului este un exerciţiu bun în sine", ne spune autorul. "Am ales aceste momente cruciale [...] deoarece revelează chestiuni de importanţă vitală pentru istoria Bisericii", mai observă domnia sa. În privinţa termenilor, Mark A. Noll preferă utilizarea sintagmei "istoria creştinismului" celei de "istoria Bisericii", deoarece ultima implică o mai puternică dedicare faţă de o anumită expresie (tradiţie) a credinţei decât prima. Cu grija de a fi obiectiv autorul declară: "Am încercat să scriu cu cât se poate de mult respect pentru marea varietate de forme ale creştinismului, care au fost practicate cu integritate şi continuă să fie practicate în toate ramurile Bisericii".

Întrucât lucrarea conţine unele puncte de vedere puţin cunoscute în spaţiul istoriografic românesc şi pentru o mai bună prezentare, vom avea în vedere fiecare capitol în parte, asupra unora insistând ceva mai mult.

În capitolul I, *The Church Pushed Out on Its Own: The Fall of Jerusalem* (70), autorul descrie, sumar, izbucnirea şi desfăşurarea răscoalei iudeilor (66–70 d. Hr.) împotriva stăpânirii romane. Ierusalimul – centrul iudaismului – a căzut în urma unui asediu (70 d.Hr.), deşi rezistenţa a mai durat un timp în puncte întărite (renumita fortăreaţă Massada a căzut 3 ani mai târziu). Distrugerea templului din Ierusalim şi risipirea populaţiei oraşului a fost un eveniment de o importanţă crucială atât pentru evrei, cât şi pentru creştini. Paradoxal în aparenţă, Biserica – care avea cu puţin peste trei decenii de existenţă – a ieşit întărită, iar destinul ei universal era stabilit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

definitiv. Ierusalimul jucase un rol foarte important la începutul creştinismului. El – creştinismul – era născut şi crescut în cadrul iudaismului şi relaţia dintre creştini şi iudei a fost foarte importantă, după cum ne-o dovedesc epistolele Noului Testament. Istoricul W.H.C. Frend scria că "toată creştinătatea în acel stadiu (în perioada apostolică) era creştinătatea iudaică. Dar era Israel cu o diferenţă". Marea cotitură reprezentată de distrugerea Ierusalimului a mişcat decisiv creştinismul în afară, transformându-l dintr-o religie îndreptată la început aproape numai spre evrei, într-o religie înaintând către semnificaţia universală, mai întâi în cuprinsul lumii mediteraneene şi apoi mai departe.

Realities of Empire: The Council of Niceea (325) este cel de-al doilea capitol şi totodată al doilea moment decisiv din istoria creştinismului. La 20 mai 325, Biserica intra într-o nouă eră. În acea zi circa 230 de episcopi s-au adunat la Niceea, pe atunci un mare oraş în Bithynia. Scopul strângerii atâtor lideri ai Bisericii era dezbaterea divinităţii lui Isus. Ce a făcut din acest conciliu un important punct de schimbare nu a fost numai chestiunea doctrinală. Pentru prima dată Biserica s-a văzut dominată de stat: împăratul Constantin a plătit toate cheltuielile şi a condus prima şedinţă. Problema perenă a relaţiei dintre Biserică şi stat a reieşit clar cu prilejul acelui conciliu.

Totuşi, problema centrală la Niceea a fost disputa în jurul Dumnezeirii lui Hristos, o problemă de natură soteriologică. Arius susţinea că Hristos nu exista din veşnicie, ci a avut un început prin actul creator al lui Dumnezeu, înainte de timp; că este de esenţă sau substanţă diferită de Tatăl. Însă Arius a primit un răspuns de la apărătorii ortodoxiei, îndeosebi prin tânărul Atanasie (avea 30 de ani atunci), iar învăţătura sa a fost condamnată. Majoritatea celor prezenţi au afirmat şi susţinut eternitatea lui Hristos şi a identităţii esenţei Lui cu cea a Tatălui. Aceasta a avut o deosebită importanţă pentru creştinism.

Capitolul 3, *Doctrine, Politics and Life în the World: The Council of Chalcedon* (451), insistă asupra unui alt moment decisiv pentru creştinism. La 23 mai 1451, Marcian, împăratul de la Constantinopol, a chemat episcopii la un conciliu. Acesta, la care au participat 520 de episcopi, a avut loc la Chalcedon, aproape de Constantinopol. La Chalcedon a fost elaborată o cristologie în concordanţă cu Scriptura. S-a afirmat că Hristos a fost "complet în ceea ce priveşte Dumnezeirea Lui şi complet în ce priveşte umanitatea Lui, Dumnezeu adevărat şi om adevărat, având două naturi, inconfundabile, neschimbătoare, indivizibile şi inseparabile". Aceste două naturi erau îmbinate armonios într-o singură Persoană, cu o singură esenţă prin întrupare. Din punct de vedere teologic, Conciliul de la Chalcedon a avut o importanţă deosebită.

The Monastic Rescue of the Church: Benedict's Rule (530), este analizată în capitolul 4. Pentru mai bine de un mileniu, în secolele dintre domnia lui Constantin şi Reformă, monasticismul a avut o valoare deosebită, dar şi o evoluţie sinuoasă. Cel mai cunoscut şi mai influent personaj în monasticismul apusean – şi care l-a făcut pe acesta deosebit de cel răsăritean– a fost Benedict de Nursia (cca 480–cca 550). El s-a retras din Roma în munţii de la răsărit de vestitul oraş. În jur de 525, a fondat celebra mănăstire de la Monte Cassino (distrusă în urma unui la fel de celebru bombardament în cel de-al doilea război mondial). Nu după mult timp, Benedict avea sub controlul său mai multe mănăstiri, care-i urmau Regula de organizare, muncă şi închinare. În ce consta celebra Regulă? Fiecare mănăstire era considerată ca o unitate de sine stătătoare sau garnizoană a soldaţilor lui Hristos, care se întreţinea singură. Exista o împărţire foarte strictă a zilei, iar perioadele de rugăciune şi citire a textelor sfinte alternau cu cele de muncă. Regula punea accentul pe sărăcie, castitate şi ascultare. Ea a fost una dintre cele mai importante şi influente din Evul Mediu. În următoarele două secole Regula s-a extins, devenind aproape universală sub Carol cel Mare.

The Culmination of Christendom: the Coronation of Charlemogne (800) (capitolul 5). În anul 800, cu ocazia celebrării naşterii Domnului (25 decembrie), în catedrală, la Roma, papa Leon III s-a apropiat de Carol cel Mare, în timp ce acesta se afla îngenuncheat în faţa altarului, i-a pus coroana pe cap şi l-a declarat împărat al romanilor. Acesta este un alt moment decisiv în istoria creştinismului. S-a considerat că a renăscut Imperiul Roman de Apus, că un imperiu universal fiinţa alături de o Biserică universală. Moştenirea laică şi cea creştină erau strânse laolaltă într-un imperiu creştin. Papalitatea a ajuns la o putere pe care pe care nu o mai avusese anterior. Se credea că împărăţia lui Dumnezeu avea două braţe: spiritual, dirijat de papă, răspunzător de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sufletele oamenilor; cel lumesc, răspunzător pentru binele fizic al omului. În secolele care au urmat, plecând de la o asemenea concepție, au avut loc conflicte între cei doi conducători ai creștinătății: papa și împăratul.

Division between East and West: The Great Schism (1054) (capitolul 6). Între Biserica din partea răsăriteană și Biserica din partea apuseană a fostului Imperiu Roman s-au produs și s-au accentuat, treptat, diferențe de ordin dogmatic și organizatoric. Ele fuseseră clădite, în parte, pe diferențe de ordin cultural – lingvistic, politico-ideologic etc.

S-au ivit diferențe în ceea ce privește celibatul (în Apus clerul nu se putea căsători, în vreme ce în Răsărit era permisă căsătoria preoților de mir aflați sub rangul de episcop), portul bărbii (în Apus preoții își puteau rade obrazul, dar în Răsărit portul bărbii era obligatoriu pentru cler). S-au ivit și probleme de natură teologică mult mai adânci: introducerea expresiei *filioque* de către papă l-a indispus pe patriarhul de la Constantinopol, cel din urmă acuzându-l de erezie pe cel dintâi. S-a adăugat problema datei când trebuia sărbătorit Paștele. Disputele iconoclaste din Biserica Răsăriteană (secolul VIII) și mai ales încercarea papei de a-l numi pe patriarhul de Constantinopol au înrăutățit și mai mult relațiile.

Punctul decisiv l-a constituit o problemă în aparență fără importanță. Patriarhul de la Constantinopol – Mihail Cerularius (1043–1058) – a condamnat Biserica apuseană că folosește pâine nedospită la euharistie. Papa Leon IX a trimis trei legați la Constantinopol, pentru a lichida disputa. Însă controversele s-au accentuat, pe măsură ce continuau discuțiile. În cele din urmă, la 16 iulie 1054, legații papei au așezat pe marele altar al catedralei din Sfânta Sofia un decret de excomunicare a patriarhului și a susținătorilor săi. Reacția lui Mihail Cerularius nu s-a lăsat așteptată, astfel încât și acesta l-a anatemizat pe Leon IX. Actul consumat atunci a intrat în istorie sub numele de Marea Schismă și a rupt unitatea Bisericii. Consecințele s-au dovedit incalculabile, cea mai importantă fiind dificultatea constituirii unei mișcări ecumenice, deși încercări au existat pe tot parcursul Evului Mediu, până la căderea Constantinopolului.

În cadrul acestui capitol, Mark A. Noll reliefează importanța creștinării rușilor în forma răsăriteană a creștinismului. De asemenea, face un tur de orizont asupra ortodoxiei în secolul XX: situația numerică, legăturile ortodocșilor cu protestanții și cu catolicii, situația în țările comuniste și post-comuniste.

The Beginnings of Protestantism: The Diet of Worms (1521) (capitolul 7). În aprilie 1521, la Worms, în vestul Germaniei, fusese convocată o Dietă de către tânărul (avea doar 21 de ani) împărat Carol al V-lea (Quintul). Scopul: Martin Luther, celebrul reformator, care zguduia lumea germană și catolică de câțiva ani, trebuia să dea socoteală de vederile lui. Luther s-a înfățișat înaintea Dietei și, cu verva-i binecunoscută, a refuzat să-și retracteze vederile, dacă nu era convins prin mărturia Scripturii sau prin raționament că greșise. A insistat că-și va menține poziția pe această bază, cerând ajutorul lui Dumnezeu. Deși totul începuse cu câțiva ani înainte – prin celebrele 95 de teze expuse pe ușa Catedralei din Wittenberg (*31 octombrie 1517*) – momentul afirmării răspicate a credinței sale în fața Dietei de la Worms constituie nașterea propriu-zisă a Reformei în Biserică, eveniment cu consecințe de neimaginat în acel moment.

Teologia lui Luther era foarte simplă. În special pe baza textului din Romani 1:17, el a ajuns la concluzia că doar credința în Hristos putea justifica omul în fața lui Dumnezeu. Din acel moment, *Sola fide* sau justificarea prin credință și *Sola Scriptura*, adică acceptarea Scripturii ca singura autoritate pentru păcătoșii aflați în căutarea mântuirii, au constituit principalele puncte în sistemul teologic al lui Luther și, prin extensie, al tuturor denominațiilor protestante. Influența revelației și activității lui Luther a fost imensă, constituind unul dintre cele mai importante puncte de cotitură din istoria creștinismului.

A New Europe: The English Act of Supremacy (1534) (capitolul 8). Mișcarea de reformă a lui Luther nu a fost singura. Au existat mișcări de reformă și în cantoanele elvețiene (Jean Calvin, Huldreich Zwingli, ale anabaptiștilor, aceștia din urmă și în diferite zone ale Imperiului Romano-German) etc. În Anglia, mișcarea de reformă – de un alt tip – a fost inițiată și condusă de capul statului, Henric VIII, care a intrat într-un conflict deschis cu papa Clement VII. Cauza: dorința regelui de a desface căsătoria cu Caterina de Aragon și a se căsători cu Anne de Boleyn. Întrucât era nevoie de acordul papei, acesta din urmă a refuzat să i-l dea. Lucrurile s-au precipitat, Henric

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIII luând măsuri contra ierarhiei catolice din regatul său. Forțat, clerul a acceptat ca regele să fie conducătorul său, căsătoria lui cu Caterina a fost declarată nulă, iar Henric s-a căsătorit cu Anne în 1533. Pasul decisiv spre ruptura de Roma a fost făcut în 1534. Prin Actul de Supremație din acel an, regele era declarat "singurul cap suprem al Bisericii Angliei pe pământ". S-a constituit o biserică națională, situație nemaiîntâlnită până atunci. A fost un act care a influențat în mod decisiv situația atât a istoriei creștinismului, cât și a istoriei Angliei. Deși pe continent, ca urmare a Reformei inițiate de Luther, apăruse și curentul favorabil unei reforme radicale a Bisericii (Mark A. Noll acordă o atenție sporită anabaptiștilor), evoluțiile din cadrul Bisericii Angliei au contribuit în cea mai mare măsura la dezvoltarea confesiunilor evanghelice.

Catholic Reform and Worldwide Outreach: The Founding of the Jesuits (1540), (capitolul 9). Reforma care a zdruncinat Creștinătatea Apuseană a determinat o reacție din partea papalității, cunoscută sub denumirea de Contrareformă sau Reforma romano-catolică. A fost un val de energie religioasă care a revitalizat Biserica romano-catolică.

În perioada 1517–1527 a activat Capela Dragostei Divine, formată din clerici și laici preocupați de o viață spirituală adâncită prin exerciții spirituale. Punea mare accent pe opere de caritate și reformă. Membri ai Capelei Dragostei Divine au fost puși, în 1536, de papa Paul III într-o comisie, pentru a organiza un proiect de reformă religioasă. Un an mai târziu, comisia a prezentat un raport, care demonstra că abuzurile din Biserica Romană se datorau greșelilor pontifilor anteriori și cardinalilor corupți. Aceeași Capelă a Dragostei Divine a fost cea care a inspirat constituirea de noi ordine religioase: ordinul treatin, ordinul capucinilor, ordinul ursulinelor etc. Cel mai important ordin a fost cel numit "Societatea lui Isus" sau al iezuiților, ale cărui baza au fost puse de Ignațiu de Loyola, un spaniol de origine bască. Deși un grup exista încă din 1534, ordinul a fost constituit, oficial, printr-o bulă a papei Paul III, dată la 27 septembrie 1540. Între funcțiile principale ale ordinului au fost: educația, lupta împotriva ereziei și lupta împotriva misiunilor străine. Predicarea era făcută de către călugări bine educați. Ordinul a trimis misionari în America Centrala și de Sud, în Quebec și în Asia de Sud-Est, unde mase de oameni au fost câștigate pentru catolicism.

Constituirea ordinului iezuiților marchează un alt punct de cotitură în concepția lui Mark A. Noll. Acesta a fost un inel dintr-un lanț mai lung: constituirea Inchiziției romane (1542), elaborarea Indexului (cărțile interzise pentru credincioșii romano-catolici) (1559). O mare importanță a avut Conciliul de la Trent, care a ținut, cu lungi pauze, din 1545 până în 1563. Esența conciliului a constat în transformarea teologiei tomiste medievale într-o dogmă autoritară, care să fie obligatorie pentru toți credincioșii. Reforma romano-catolică își atingea astfel scopurile, dar și limitele.

The New Piety: The Conversion of the Wesleys (1738) (capitolul 10). După Reforma din secolul XVI și după puritanismul secolului XVII, în Anglia secolului XVIII a avut loc o puternică trezire spirituală. Este vorba de trezirea metodistă, cum a fost numită, datorită studiului metodic al *Bibliei, rugăciunii regulate și străduinței de a face servicii sociale între cei săraci și în închisori.*

Mișcarea de trezire a fost inițiată de John Wesley (1703–1791), preot ordinat în Biserica Anglicană. Un rol important în împingerea lui John Wesley spre câmpul de misiune l-a avut George Whitefield (1714–1770), la îndemnul căruia a ținut prima mare predică în aer liber, la Bristol, în 1739. Fratele lui John, Charles Wesley (1707–1788), deosebit de înzestrat din punct de vedere muzical, a scris câteva mii de imnuri creștine. John Wesley a predicat în Marea Britanie, dar a trecut și în coloniile britanice din America de Nord (viitoarele State Unite), ținând zeci de mii de predici în aer liber. Trezirea metodistă s-a aflat în parte în continuarea și a fost contemporană cu mișcări evanghelice și/sau pietiste. De exemplu, John Wesley a fost puternic influențat de Frații Moravieni, îndrumați de contele Ludwig Nicholas von Zinzendorf (1700–1760), și care emigraseră în mare număr în America de Nord.

Într-un "secol bolnav", în care morala era la un nivel extrem de scăzut, trezirea metodistă a rectivat credința creștină și dorința de slujire socială. Wesley insista că Evanghelia trebuia să aibă impact asupra societății. Se declara împotriva alcoolului, a sclaviei și războiului. El a influențat direct oprirea traficului cu gin, a fost un prieten și susținător al primilor aboliționiști, a militat pentru reforma închisorilor și pentru îngrijirea bolnavilor. Istoricii sunt de acord că alături de Revoluția Industrială și de Revoluția Franceză, trezirea metodistă este unul din marile fenomene

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice ale secolului XVIII. Se crede că Anglia a fost ferită de o revoluție asemănătoare celei din Franța (1789) datorită impresionantei și eficacei treziri metodiste. În orice caz, în istoria creștinismului mișcarea metodistă reprezintă, fără îndoială, ceea ce Mark A. Noll numește "turning point".

Discontents of the Modern West: The French Revolution (1789) (capitolul 11). Secolul XVIII a fost un secol al raționalismului, al iluminismului fundamentat de câteva mari nume ca Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau etc. Ca o încununare a ideilor acestora, deși nici unul nu mai era în viață, în 1789 a avut loc ceea ce a rămas cunoscut în istorie ca Revoluția Franceză. În afară de măsurile de ordin politic, au fost introduse și schimbări de ordin religios: desființarea mănăstirilor, reducerea numărului episcopilor, aleși de cetățeni și nu numiți de papă, depunerea jurământului către stat din partea clericilor. În timpul terorii iacobine (1793–1794), Biserica Romano-Catolică a fost puternic lovită de statul republican, producându-se separarea totală dintre cele două organisme. Statul a luat măsuri aspre împotriva Bisericii Romano-Catolice, atingând apogeul prin actul din 10 noiembrie 1793, când în Catedrala Notre Dame de Paris s-a desfășurat o ceremonie de cea mai pură inspirație păgână. Magnifica bijuterie de arta gotică a primit denumirea de Templu al Rațiunii, fiind împânzită cu simboluri necreștine. Totul a culminat cu încoronarea unei actrițe ca Zeiță a Rațiunii. Decreștinarea a continuat cu adoptarea unui nou calendar, "revoluționar", în care lunile anului primeau denumiri după fenomene ale naturii, iar a zecea zi era declarată zi de odihnă.

Decreștinarea reprezentată de Revoluția Franceză, îndeosebi în faza ei iacobină, marchează un moment de cotitură în istoria creștinismului universal. Idealul Creștinătății durase un mileniu și jumătate și marcase în mod pregnant civilizația europeană și istoria lumii. Prin Revoluția Franceză, neopăgânismul și ateismul erau în ofensivă în Europa, continentul care domina lumea în acel moment.

Răspunsul creștin – protestant și catolic – la "era modernă" a venit prin puternice și concertate acțiuni intelectuale, sociale și evanghelistice. Pe bună dreptate s-a spus că secolul XIX a fost marele secol al misiunilor, interne și externe, îndeosebi protestante, care au revitalizat creștinismul în mai vechile posesiuni ori l-au dus în regiuni atinse superficial sau deloc până atunci.

A Faith for All the World: The Edinburgh Missionary Conference (1910) (capitolul 12). În iunie 1910, a avut loc la Edinburgh, în Assembley Hall a Bisericii Unite a Scoției, o conferință fără precedent, care de atunci este cunoscută drept Conferința Misionară Mondială. Scopul acesteia era unitatea în activitatea misionară, în evanghelizarea lumii. Conferința Misionară Mondială reprezintă un moment de cotitură în istoria creștinismului din cauza semnificației ecumenice. Discuțiile începute la Edinburgh în 1910 au continuat, ajungându-se, în final, la crearea Consiliului Mondial al Bisericilor. Conferința Misionară de la Edinburgh a reprezentat, așadar, începutul mișcării ecumenice în secolul XX.

A urmat o puternică reactivare a activității misionare mondiale, îndeosebi în afara Europei și a Americii de Nord. Proporția creștinilor în lume a crescut considerabil, îndeosebi datorită convertirilor din societățile considerate preponderent necreștine.

Further Turning Points of the Twentieth Century (capitolul 13). În ultimul capitol, autorul se oprește asupra a cinci momente hotărâtoare în creștinismul secolului XX (excepând Conferința Misionară de la Edinburgh – 1910 – pe care a tratat-o în capitolul 12, vezi supra). Cele cinci momente decisive în istoria creștinismului secolului XX sunt: 1. nașterea și creșterea mișcării penticostale; 2. Conciliul Vatican II al Bisericii Romano-Catolice; 3. accederea femeilor în funcții publice ale Bisericii; 4. masivele traduceri ale Bibliei în noi limbi și, mai general, globalizarea creștinismului; 5. supraviețuirea creștinismului sub regimurile comuniste.

La finele prezentării noastre, putem conchide că lucrarea profesorului Mark A. Noll se dovedește atrăgătoarea prin maniera de organizare a materialului și prin interpretările oferite. Scopul autorului a fost, după cum reiese din parcurgerea cărții, de a oferi o prezentare clară a momentelor decisive din istoria bimilenară a creștinismului.

Dorin Dobrincu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE ANTICĂ ŞI MEDIEVALĂ

DAN GH. TEODOR, *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d.Hr.*, Editura Helios, Iaşi, 1996, 197 p.

O lucrare de sinteză, elaborată de un binecunoscut şi prolific arheolog şi istoric al mileniului I – Dan Gh. Teodor. Ea abordează problematica unuia dintre compartimentele activităţilor economice desfăşurate la nordul Dunării de Jos pe parcursul veacurilor IV–XI: meşteşugurile. Importanţa deosebită a practicilor meşteşugăreşti, subliniată constant de autor, este aceea că, asemenea agriculturii, ele "sunt indisolubil legate de o viţă sedentară, de o locuire permanentă în aceleaşi zone geografice", spre deosebire de alte ocupaţii, precum creşterea vitelor mari, care nu presupun aşezări stabile, ci pendulări continui şi care sunt caracteristice nomazilor (p. 100; vezi şi p. 7). În consecinţă, fie că a fost vorba de exploatarea şi prelucrarea minereurilor (p. 10–42), de meşteşugurile casnice (p. 43–74) sau activităţile din domeniul construcţiilor (p. 75–97), Dan Gh. Teodor le-a raportat, în mod firesc, la populaţia locală daco-romană, romanică şi românească, mai ales că – aşa cum o dovedesc descoperirile arheologice, anumite tipuri de produse, metode şi tehnici de exploatare şi utilizare a resurselor – unele tradiţii meşteşugăreşti şi caracterul unitar al realizărilor se întâlnesc în aceleaşi regiuni pe distanţe de secole. În egală măsură, conform şi aprecierilor autorului, studierea acestui domeniu economic evidenţiază o gamă foarte largă de aspecte ale vieţii autohtonilor – legăturile cu Imperiul roman şi bizantin, structura socială a comunităţilor, statutul lor cultural şi religios, evoluţia habitatului etc. Prin urmare, cercetarea acestei ocupaţii principale oferă posibilitatea reconstituirii cât mai fidele a realităţilor istorice din secolele IV–XI, "contribuind esenţial la înţelegerea fenomenelor de *continuitate şi unitate* etno-lingvistică, culturală şi spirituală pe întreg teritoriul vechii Dacii" (p. 9, subl. aut.). Apelând la numeroasele date arheologice cunoscute din publicaţii sau inedite, dar şi la elemente lexicale şi fapte etnologice, Dan Gh. Teodor a realizat, din acest punct de vedere, un tablou verosimil, care va putea fi îmbogăţit pe viitor cu noi descoperiri. Importantul set de figuri, amplul rezumat în limba franceză şi indicele de nume întregesc valoarea acestei noi apariţii editoriale.

Nelu Zugravu

CONSTANŢA ŞTIRBU, ANA MARIA VELTER, *Tezaurul de la Pietrele*, Bucureşti, 1996, 20 p.+11 planşe.

În epoca veche comerţul era îngreunat de lipsa unui etalon care să uşureze evaluarea mărfurilor. Descoperirea monedei a permis înflorirea civilizaţiilor mediteraneene şi un salt spre perfecţionarea fiinţei umane. După o perioadă de câteva secole, Europa a redescoperit avantajele oferite de micile piese de metal preţios şi între economie, monedă, politică şi societate s-au stabilit relaţii strânse de interdependenţă.

Ţările Române au fost situate în evul mediu într-o regiune în care se intersectau interesele economice, politice şi religioase ale mai multor mari puteri ce constituiau în permanenţă un triunghi de forţe, ceea ce a permis ca nici una să nu aibă control deplin asupra triadei (treimii) româneşti. Resursele alimentare şi cele minerale au favorizat dezvoltarea schimburilor comerciale şi implicit atragerea de monedă de pe piaţa otomană, balanţa comercială fiind defavorabilă statului islamic. Prin intermediul acestuia Ţara Românească era conectată la sursele de argint spaniol ce sosea prin Constantinopol sau prin Raguza, "fereastra" otomană spre Italia. În acelaşi timp, statele româneşti reprezentau o poartă pe unde sosea argintul şi aurul Poloniei sau Austriei şi sultanii permiteau exportul de mărfuri strategice (oi, grâne sau cai) în schimbul monedelor de calitate. Dar nu numai padişahii doreau bani buni, ci şi ţăranii români care au păstrat acest obicei până-n zilele noastre şi nici în situaţii limită nu renunţă la mica lor avere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tezaurul analizat de cele două reputate specialiste este compus din 193 de monede cele mai multe fiind emise în Polonia (65), Lituania (15), Provinciile Unite (18), Spania (25). Imperiul otoman este reprezentat doar de şase piese, ceea ce indică o scădere a interesului românilor faţă de valuta imperiului islamic afectată puternic de sosirea masivă a argintului american. Monedele au fost emise în secolele XVI–XVII şi este evident că avem un tezaur de acumulare care a fost îngropat din cauza situaţiei dificile a Ţării Româneşti. În studiul prezentat se propune, cu rezerve, anul 1663 când este asasinat postelnicul Constantin Cantacuzino, proprietar al unei moşii în satul Pietrele. Mai probabil, ascunderea comorii să se fi produs în timpul revoltelor antiotomane iniţiate de Constantin Şerban şi Mihnea al III-lea, adică în anii 1658–1659.

Studiul conţine şi un scurt istoric al comunei Pietrele fiind un pas important în eforturile de scriere a istoriei locale, domeniu marginalizat în favoarea evenimentelor contemporane şi a lucrărilor de sinteză. Este de remarcat iniţiativa Muzeului judeţean "Teohari Georgescu" din Giurgiu de a publica toate lucrările care privesc trecutul zonei Vlaşca, regiune aflată de-a lungul drumurilor comerciale, ceea ce a permis o dezvoltare economică, dar a atras şi numeroase armate dornice de cuceriri şi pradă.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

ISTORIE MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

HANS-CHRISTIAN MANER, *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940). Democratie im autoritären Umfeld*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, 608 p. (*Südosteuropäische Arbaiten*, Nr. 101)

Lucrarea istoricului Hans-Christian Maner este o analiză amănunţită a parlamentarismului românesc din ultimul deceniu interbelic. Rigoarea studiului este egalată doar de înţelegerea cu care autorul ştie să trateze realităţile româneşti ale epocii. O înţelegere venită, poate, din faptul că istoricul german este originar din România, dar, înainte de toate, dintr-o documentare ce aspiră la exhaustivitate: peste 1200 de lucrări consultate, la care se adaugă cercetările în arhive din Bucureşti, Bonn, Paris şi Viena.

La originea cărţii se află o întrebare pe cât de simplă, pe-atât de legitimă: a fost instaurarea "regimului autoritar" al lui Carol al II-lea în 1938 doar rezultatul voinţei, ambiţiilor şi acţiunilor regelui? Pentru a răspunde, autorul se întoarce în timp până în secolul XIX, la originile regimului parlamentar. Aceasta îi permite să constate că nicicând în istoria românilor nu a existat un echilibru real între puterile legislativă şi executivă şi că Parlamentul a fost dominat, în permanenţă, de executiv (guvern şi rege). Aceasta nu înseamnă nicidecum că instituţia legislativă ar fi fost ineficientă, ci că, în perioadele de criză, nu ea a fost cea care a impus soluţii. Afirmaţia *lui Petre P. Carp – constată autorul – se confirmă: "în România nu există guverne parlamentare, ci* parlamente dependente de guvern".

În perioada dintre cele două războaie, criza generală a sistemului politic a provocat o agravare a crizei parlamentarismului. Fără a acţiona şi reacţiona ca un corp solidar, instituţia legislativă nu a avut puterea de a împiedica instaurarea regimului autoritar. În bună măsură, fără a ignora contextul politic internaţional şi acţiunile regelui Carol al II-lea, transformarea de regim din 1938 îşi are originea în evoluţia întregului sistem politic de până atunci. Din acest motiv, "momentul 1938" apare, mai degrabă, ca o continuare a unor tendinţe deja existente. Ruptura dramatică avea să se producă abia în 1940, arată autorul.

Cartea pune în discuţie însuşi conţinutul regimului parlamentar din România, propunând o redefinire a acestuia. Credem că nu suntem prea departe de intenţiile şi concluziile istoricului Hans-Christian Maner dacă am încerca să traducem titlul lucrării prin *Parlamentarism à la roumaine*.

Vasile Docea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE LOCALĂ

Ancu Damian, Emil Păunescu, *Şantierul naval Giurgiu. Cartea Centenarului 1897–1997*, Editura "Tentant", Giurgiu, 1997, p. 99.

Localitatea Giurgiu, "santinela capitalei la Dunăre" cum o definea Alexandru Vlahuţă în "România pitorească", a fost întotdeauna legată de marele drum fără pulbere pe unde s-au scurs bogăţiile pământului românesc sau au sosit mărfuri străine.

Titlul lucrării ar putea înşela la prima vedere, trimiţând gândul cititorului spre o monografie industrială. Cele patru capitole cuprind tot atâtea etape din dezvoltarea oraşului. Primul capitol ("tradiţii") prezintă pe scurt istoria oraşului şi a poetului în timpul ocupaţiei turceşti. Al doilea se referă la corabia "Mariţa", primul vas construit în Ţara Românească şi care a navigat sub pavilion român. Capitolul III prezintă strânsa legătură dintre oraş şi poet, ambele fiind favorizate de vecinătatea Bucureştiului şi de dorinţa Europei Centrale de a se aproviziona cu petrol. Ultimul capitol se referă strict la istoria şantierului naval.

Partea a doua cuprinde o serie de cinci anexe bogate în documente, ilustraţii şi schiţe. Este de remarcat "Dosarul Mariţa" care cuprinde un set de 12 documente precum şi o pagină din jurnalul de bord al navei "Mariţa" scris în italiană de G.L. Bresco.

Monografia este o reuşită, dar cercetările vor trebui aprofundate, pentru a descoperi noi documente scrise sau fotografice, pentru a umple unele pete albe din istoria şantierului şi a oraşului Giurgiu.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"Mediaevalia Transilvanica", tom I, nr. 1-2, 1997, 166 p.; tom II, nr. 1, 1998, 184 p.

Anul 1989 a marcat şi în domeniul publicaţiilor istoriografice descătuşarea unor energii prea multă vreme înăbuşite de un regim despotic. Au fost reînviate reviste care făcuseră gloria anumitor centre academice sau specializări. Însă lucrurile nu s-au oprit aici, numeroase alte apariţii periodice atrăgând atenţia celor interesaţi de anumite perioade sau teme istorice.

Printre cele mai recente este şi "Mediaevalia Transilvanica", revistă cu apariţie semestrială editată de Muzeul Judeţean Satu Mare. Iniţiativa a pornit de la Marius Diaconescu, care asumă şi funcţia de redactor-coordonator. Din Comitetul de redacţie mai fac parte istorici români şi maghiari: Ioan Drăgan, Engel Pál, Ioan-Aurel Pop, Adrian Andrei Rusu şi Sipos Gábor.

Primul tom, nr. 1–2/1997, se deschide cu un *Cuvânt introductiv* al Comitetului de redacţie, în care este motivată apariţia revistei şi sunt expuse direcţiile acesteia. Este o evidenţă pentru toţi istoricii că pe teme de istorie transilvană există o producţie istoriografică impresionantă, venind dinspre trei perspective naţionale: română, maghiară şi germană. Din acelaşi *Cuvânt introductiv* aflăm că "apariţia revistei <<Mediaevalia Transilvanica>> vine să răspundă unei necesităţi de mult timp resimţite în peisajul revistic de specialitate, propunându-şi trei obiective esenţiale, care se identifică şi ca principii de bază ale funcţionării ei. Acestea sunt: promovarea obiectivelor şi temelor de cercetare a istoriei medievale a Transilvaniei mai puţin abordate şi cunoscute, pentru a acoperi golul informaţional şi interpretativ existent: demitizarea istoriei Transilvaniei medievale prin cercetarea obiectivă, dincolo de opţiunea politică şi apartenenţa etnică a istoricilor; promovarea colaborării unor istorici români, maghiari şi germani în domeniul cercetării istorice, pentru a se depăşi etapa identificării istoriei Transilvaniei cu istoria propriei etnii". Comitetul de redacţie al revistei înţelege prin Transilvania atât spaţiul propriu-zis al acestei regiuni, cât şi zonele din jur, cu care ea a fost în legătură organică şi în permanente relaţii de interdependenţă. În privinţa delimitării temporale se are în vedere o perioadă care depăşeşte cadrul clasic al Evului Mediu, datorită specificului Transilvaniei. Limita inferioară este reprezentată de secolele VI–VII, în general, dar IX–X în particular, iar cea superioară de secolul XVII. Mai exact spus, epoca voievodatului şi cea a principatului autonom al Transilvaniei sunt în atenţia specială a revistei. Programul revistei este de a cuprinde studii şi articole, grupate pe diverse secţiuni în funcţie de temele abordate: etnie şi confesiune, elite (în special cele nobiliare, mai puţin studiate până acum), stat (istorie politică şi instituţii), societate (viaţă cotidiană, alteritate, mentalităţi etc.), economie, *fontes* (izvoare inedite, documentare şi narative), opinii etc. Evident, privirile critice – recenziile – nu vor lipsi din paginile revistei. Speranţa exprimată de comitetul de redacţie este că prin oferirea de spaţiu de discuţie în paginile revistei vor fi depăşite clişeele înrădăcinate în scrisul istoric vis-á-vis de problemele divergente în istoriografiile paralele ale Transilvaniei.

Primele două numere, într-un singur volum, cuprind aproape totalitatea secţiunilor amintite mai sus. *Etnie şi confesiune* reuneşte trei studii: Adrian Andrei Rusu, *Bisericile româneşti din Transilvania şi Ungaria în secolul al XV-lea* (p. 11–28); Marius Diaconescu, *Les implications confessionneles du Concile de Florence en Hongarie* (p. 29–62); Ana Dumitran, *Titlul de vlădică şi semnificaţiile sale în lumea românească medievală* (p. 63–68). La secţiunea *Elite*, Ioan-Aurel Pop are în vedere *Un privilegiu regal solemn de la 1366 şi implicaţiile sale* (p. 69–86), în timp ce Ioan Drăgan înfăţişează pe *"Aleşii" nobilimii române din perioada 1440–1514* (p. 87–112).

Capitolul *Stat* include un singur studiu, semnat de Pálffy Géza, *A felsömagyororszógi fökopitányság és Erdély Báthory István uralkodása idejen (1571–1586) (A Bathory - kutatás egy feldolgozatlan kérdésköréröl)* (p. 113–126). Tot un singur studiu conţine şi partea intitulată *Societate*, produs de Szöcs Péter Levente – *Asztali Kultúra és reprezentáció a 17. szózadi nemesi háztartásokban* (p. 127–134). În ceea ce priveşte secţiunea *Fontes*, Sipos Gábon prezintă *Egy Bod Péter tulajdonitott történetti munkáról: Némely Erdélyben történt dolgoknak ... fel jegyzetése 1672–1718* (p. 137–150).

La sfârşitul volumului au fost incluse câteva recenzii, semnate de Marius Diaconescu (1), Szöcs Peter (1), Ioan-Aurel Pop (1), Adrian Andrei Rusu (3), Ioan Drăgan (2).

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXV, 1998, p. 241–242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tomul II, nr. 1/1998 are – în mare – aceleaşi secţiuni ca şi la nr. 1–2/1997. La segmentul *Relaţii internaţionale*, Marius Diaconescu are în vedere *The Political Relations between Walachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings* (p. 5–42). Asupra *Elitelor* s-au oprit Zsoldos Attila, cu *Közszobod nemzetségek* (p. 43–60) şi Ioan-Aurel Pop, cu *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai 1355* (p. 61–70). Câteva aspecte ale Societăţii au fost investigate de Cosmin C. Rusu, care oferă un studiu despre *Iluminatul artificial în Evul Mediu. Transilvania – secolele XI–XVI* (p. 71–102), şi de Francisc Pop, cu *Negustori literaţi (deák) la Cluj (1599–1637)* (p. 103–116). Asupra *Statului* s-a oprit Tudor Sălăgean, cu *"Regnum Transilvanum". Contribuţii la studierea genezei unui regim* (p. 117–150). La secţiunea *Etnie şi confesiune*, Sipos Gábor semnează studiul *Die ungarischen Protestantischen Kirchen Siebenbürgens Zur Zeit von Stephan Báthory (1571–1586)* (p. 153–160). La rubrica *Opinii*, Radu Mârza observă *Atitudinea lui Szamosközy faţă de români (perioada lui Mihai Viteazul)* (p. 161–166).

Nici partea dedicată recenziilor nu lipseşte, ele fiind semnate de W. Kovács Andras (1), Adrian Andrei Rusu (2), Ioan Drăgan (1), Vasile Mizgan (1) şi Ambrus Ibolya (1).

Este de remarcat nu numai deschiderea revistei spre diverse aspecte ale istoriei medievale a Transilvaniei, ci şi varietatea limbilor în care sunt publicate studiile şi recenziile: română, maghiară, germană, engleză, franceză. Studiile apărute în primele două limbi au obligatoriu un rezumat într-una din limbile de mare circulaţie internaţională. Dincolo de Carpaţi s-a înţeles foarte bine că pentru a-ţi face cunoscute opiniile trebuie să le prezinţi pe înţelesul celorlalţi. În plus, varietatea delectează.

De format academic şi în condiţii grafice excelente – ca de altfel toate celelalte volume publicate de muzeul Judeţean Satu Mare – "Mediaevalia Transilvanica" face o excelentă impresie şi prin aspectul exterior. S-a evitat apelul la mohorâtele coperţi care încă domină publicaţiile academice din România. Se pare că spiritul managerial şi bunul gust sunt ceva mai dezvoltate dincolo de munţi. Influenţa Occidentului este, şi în acest caz, mult mai prezentă în spaţiul vest-carpatic. Ar putea constitui un bun exemplu.

Dorin Dobrincu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE "A.D. XENOPOL" ÎN ANUL 1998

În planul de cercetare pe 1998 au fost înscrise cinci teme care au devenit scadente la finele anului:

- Imperiul Otoman şi Marile Puteri: sistemul capitulaţiilor în secolul XIX (dr. Steluţa Mărieş).
- Amurgul unei capitale. Oraşul Iaşi, 1859–1862 (prof.dr. Dumitru Vitcu).
- Principatele Române şi Europa Est-Centrală în secolul XVIII. Interferenţe politice şi ideologice (dr. Veniamin Ciobanu).
- Elite şi sociabilităţi politice în Principatele Române, 1830–1860 (Florea Ioncioaia).
- Instituţiile academice şi formarea elitelor moderne în România, 1864–1944 (dr. Lucian Nastasă).

De la debutul noului an, planul de cercetare a fost regândit pe bază de programe, fiind asumate un număr de şase teme majore.

În plan publicistic, notăm apariţia a două volume de autor semnate de Mihai Ştefan Ceauşu (*Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena*, Iaşi, 1998) şi Alexandru Zub (*Discurs istoric şi tranziţie. În căutarea unei paradigme*, Iaşi, 1998). De asemenea, notăm publicarea lucrării coordonate de Harald Heppner, *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 1997, rezultatul unei colaborări între Institutul nostru şi centrul academic din Graz. În aceeaşi situaţie se află şi tomul al III-lea din seria *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, Bucureşti, 1998, coordonat de Silviu Sanie şi Dumitru Vitcu.

Se adaugă volumul XXIV din seria D.R.H., A, Moldova, (1637–1638), Bucureşti, 1998, editat de Constantin Cihodaru şi Ioan Caproşu, tomul XXXIII/1998 din *Anuar*, două numere din *Arhiva Genealogică* (nr. 3-4/1996 şi 1-2/1997, îngrijite de Ştefan Sorin Gorovei), ca şi lucrarea lui Alexandru Gonţa, *Studii de istorie medievală*, Iaşi, 1998, apărută prin grija Mariei Magdalena Gorovei şi a lui Ştefan Sorin Gorovei. Amintim aici şi cele 113 studii şi articole apărute în ţară şi de cele 17 publicate peste hotare.

Tradiţionalelor şedinţe bimensuale de comunicări organizate de Institut li s-au adăugat următoarele manifestări ştiinţifice:

- *Paşoptismul românesc. 150 de ani de la Revoluţia din 1848*, organizată la 2 martie în colaborare cu Facultatea de Istorie de la Universitatea ieşeană;
- *România în epoca primului război mondial*, Conferinţă internaţională în colaborare cu Centrul de Studii Româneşti din Iaşi la 23-24 iunie;
- Dezbaterea *D.R.H. - Moldova*, 29 octombrie;
- Simpozionul *Demistificarea istoriei, un imperativ al prezentului*, în colaborare cu Comisia naţională a României pentru UNESCO la 11 decembrie.

La Institut au mai conferenţiat profesorii Erhard Roy Wiehn de la Universitatea din Konstanz (2 iunie), Hans Christian Maner (2 iulie) şi Moshe Idel de la Universitatea din Ierusalim (15 octombrie). În plus, cercetătorii noştri au susţinut comunicări şi au participat la diverse manifestări la Suceava, Moineşti, Vaslui, Alexandria, Iaşi, Sighet, Băile Tuşnad, Ploieşti, Tescani, Bârlad, Sinaia, Poiana Braşov, Piatra Neamţ şi în alte localităţi.

În anul 1998 o parte a membrilor Institutului au efectuat deplasări peste hotare pentru a participa la manifestări ştiinţifice, stagii de documentare ori pe seama schimburilor interacademice.

Astfel, Mihai Ştefan Ceauşu a intervenit la două simpozioane organizate la Augsburg (în Germania, 29 iulie–2 august) şi la Cernăuţi (2–3 septembrie), iar Veniamin Ciobanu la cel de la Velestino (Grecia, 10–13 octombrie). În lunile august-septembrie, Gheorghe I. Florescu s-a aflat în Statele Unite unde a susţinut şi două comunicări la Rochester şi New York, în timp ce Lucian Nastasă a beneficiat de un sejur în Ungaria în cadrul schimburilor interacademice. Pe un program

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identic s-a aflat în China, în noiembrie-decembrie, Gheorghe Onișoru care a mai efectuat o deplasare în Polonia, în martie, și una la Arhivele fostului STASI din Berlin, în luna iulie. Viaceslav Flavius Solomon a fost prezent în Germania la Institutele din München (1–25 iunie) și Berlin (1 septembrie–28 octombrie), în timp ce Cătălin Turliuc a participat la un curs de vară în Polonia (9 iulie–11 august).

În fine, Alexandru Zub a intervenit la simpozionul internațional dedicat anului 1848 organizat la Viena (2–5 martie) și la cel cu tema *Istorie și integrare* de la Budapesta (16–17 aprilie). Între 2 și 10 septembrie, el s-a aflat la Budapesta de unde a plecat spre Heidelberg pentru o conferință (11–13 septembrie). Periplul s-a încheiat prin onorarea altor două invitații la Atena (20–23 septembrie) și Istanbul (24–27 septembrie).

Toate acestea sunt semnele unei activități rodnice, în ciuda dificultăților financiare cu care s-a confruntat Academia.

Gh. Onișoru

1848 IM RUMÄNISCHEN KULTURRAUM: GESCHICHTE UND MYTHOS (VIENA, 2–5 MARTIE 1998)

Academia de Științe Austriacă, Societatea Parlamentară și Arhivele Statului au organizat, la Viena, între 2 și 5 martie a.c., un complex de manifestări sub genericul *1848: eveniment și amintire în culturile politice din Europa Centrală.*

Au fost invitați pentru aceasta specialiști din spațiul ex-habsburgic, reprezentând metropola și provinciile imperiului, dar și istorici din Anglia, Franța, Germania, Italia, Polonia, România.

Am avut astfel onoarea să iau parte la acele manifestări, derulate în trei timpi și tot atâtea spații de organizare.

Prima parte a programului (2 martie) s-a desfășurat la Arhivele Statului (Nottendorfer Gasse 2), unde s-a deschis o expoziție *(Revolution 1848)*, a fost evocat momentul pașoptist, cu trimiteri la aportul arhivalic la studiul acestuia (Lorenz Mikoletzky, Lajos Gecsényi), și s-a făcut o expunere despre *Mit, nostalgie și amintire culturală în literaturile din Europa Est-Centrală* (István Fried, Szeged). Seara, în alt cadru și cu alt public, profesorul Robert J. W. Evans (Oxford) a prezentat, sub unghi istoric, la *Altes Rathaus*, în aula festivă (Wipplingerstraße 8), tema însăși a simpozionului: *1848 în Europa Centrală – eveniment și amintire*, cu referințe sumare dar corecte și la zona carpato-danubiană. Mi-a făcut plăcere să constat apoi că vorbitorul urmărește atent publicațiile noastre și că e la curent cu studiile apărute în *Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"*.

A doua parte a tripticului, alcătuind chiar miezul manifestărilor, s-a petrecut (3–4 martie) în sala de teatru a vechii universități, acum în posesia Academiei de Științe (Sonnenfelsgasse 19), prin strădania Comisiei Istorice, reprezentată de Grete Walter-Klingenstein, Herwig Friesinger ș.a. S-au putut degaja din lucrări câteva direcții tematice: una, referitoare la parlamentarismul pașoptist în ansamblu (Ludwig Adamovich, Viena) sau la cel local (Dragó Roksandic, Agram); alta privind mișcarea de la 1848 în Austria (Wolfgang Häusler, Viena; W. Siemann, München; H. Lengauer, Klangenfurt), Cehia (Jiri Koralka, Praga), Slovenia (P. Vodopivec, Liubliana), Ungaria (András Gergely), Slovenia (Dusan Skvarna, Preßburg), țările române (Al. Zub), Polonia (A. Cetnarowicz, Cracovia), Serbia (A. Mitrovic, Belgrad). În afara contextului central-european s-au situat cumva comunicările făcute de Jean-Luc Mayaud (Paris) despre *1848 în Franța* și Ilaria Porciani (Bologna) despre "cultura amintirii" produsă de *Risorgimento*.

O masă rotundă *(1848–1998: datorie comemorativă sau discuție actuală ?)*, cu participanți din mai multe țări (F. Fellner, A. Gergely, J. Koralka, H. Rumpler, P. Vodopivec etc.), a încheiat seria de analize asupra mișcării pașoptiste, cu tendința clară de a se desprinde concluzii utile pentru timpul în care trăim.

În fine, ultima secvență a tripticului s-a consumat (5 martie) într-o splendidă sală de la Parlament, sub bagheta președintelui Consiliului Național (Heinz Fischer), cu analize privind parlamentarismul și constituționalismul austriac de la 1848 până azi. Au făcut comunicări, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest sens, B. Sutter (Graz), H. Rumpler (Klagenfurt), G. Schefbeck, G. Jagschitz, W. C. Müller, L. Adamovich (Viena), Klaus von Beyne (Heildelberg).

Nu e greu de sesizat, din simpla înşiruire de teme, că la simpozionul internaţional *1848: eveniment şi amintire* s-au urmărit nu doar fapte, circumstanţe, figuri legate de acel eveniment, ci mai ales o situare perspectivică a momentului şi o necesară analogie cu problematica timpului nostru.

Personal, am căutat să pun în discuţie soarta paşoptismului românesc, evocând momentele cele mai de seamă din posteritatea ideologică, politică şi culturală a acestuia.

Lucrările simpozionului urmează a fi publicate de către Academia de Ştiinţe, într-o serie demult prestigioasă a Comisiei Istorice.

Călătoria subsemnatului la Viena a fost profitabilă şi sub latura contactelor cu istorici interesaţi de Europa Centrală şi prin aceasta, în doze variate, de spaţiul românesc. Am putut stabili relaţii noi pentru programele noastre de cercetare şi pentru schimbul de publicaţii.

N-aş putea să închei această relatare fără a semnala din nou că Serviciul de relaţii externe al Academiei Române se arată încă prea puţin interesat să dea curs iniţiativelor noastre şi să le urmărească până la capăt cum se cuvine.

Al. Zub

HISTOIRE ET INTEGRATION (BUDAPESTA, 16–17 APRILIE 1998)

Ca urmare a invitaţiei primite de la Institutul de Studii Central-Europene "Teleki László", am avut ocazia să iau parte la un colocviu internaţional cu tema *Istorie şi integrare*, colocviu organizat în sediul amintitului institut din Budapesta (Szilagyi Erzsébet fasor 22/c) la 16–17 aprilie a.c.

Deschis şi prezidat în prima parte de către directorul Institutului, prof. dr. György Granasztói, colocviul despre *Istorie şi integrare* a fost iniţiat de gazde împreună cu Institutul omolog din Lublin, condus de prof. dr. Jerzy Kloczowski, în cadrul unui sistem de colaborare încă mai vast, care cuprinde institute de acelaşi profil din toată zona est-centrală. Din nefericire, deşi un asemenea institut a fost creat deja la Cluj, România n-a fost reprezentată instituţional şi nici prin aparatul diplomatic din capitala Ungariei, în timp ce diplomaţi din alte state ale zonei au găsit cu cale să i-a parte la lucrări, fie şi numai la secvenţa inaugurală, dedicată evoluţiilor geopolitice din ultimii ani.

După alocuţiile introductive rostite de G. Granasztói şi J. Kloczowski, dimineaţa zilei de 16 aprilie a fost consacrată unor analize întreprinse de istorici şi diplomaţi care au luat parte la evenimentele ce au marcat căderea sistemului comunist în Europa Est-Centrală. Tadeusz Mazowiecki, fostul premier al Poloniei, a făcut o analiză a fenomenului, explicând motivele care au dus la alcătuirea trilateralei de la Visegrad. Au vorbit, pe aceeaşi temă Géza Jeszenszki, istoric şi fost ministru de externe al Ungariei, János Mortonyi, Rudolf Chmel şi Jmrich Vasecka din Bratislava, György Varga şi István Káfer din Budapesta, Lubomir Navratil (Dunajska Streda), iar din partea română Smaranda Enache din Târgu Mureş, care s-a ocupat de rolul societăţii civile în etapa actuală.

O altă serie de comunicări, în aceeaşi zi, au pus în discuţie chestiuni mai aplicate, din perspectivă istorică: Anna Gyivicsán, Miklós Vásárhelyi, Péter Kende, Istvan Kovacs din Budapesta, intervenţiile în cauză fiind axate şi ele, îndeosebi, pe ideea redefinirii conceptului de *Mitteleuropa*.

N-a lipsit conferinţa de presă, de rigoare, în asemenea ocazii, nici modesta recepţie oferită de ambasada Poloniei, reprezentată de însărcinatul cu afaceri, dat fiind că ambasadorul Grzegorz Lubczyk, anunţat în program, se afla la Varşovia, în suita preşedintelui Ungariei, Arpad Göncz.

A doua zi a colocviului (17 aprilie) a pus în valoare contribuţii mai aplicate, urmărindu-se o definire mai exactă a contextului istoric. A fost deci, după diplomaţi, rândul istoricilor să examineze teme, aspecte, secvenţe din aceeaşi perioadă. Jerzy Kloczowski a făcut un tur de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orizont al problematicii enunțate, ocupându-se de noile sinteze din Europa Centro-Orientală: Bielorusia, Lituania, Polonia, Ucraina, țări care au înjghebat deja un sistem de colaborare mutual profitabil pe tărâm istoriografic.

Un grupaj substanțial de texte s-a referit chiar la aceasta zonă: A. Kaminski (Washington), Hanna Dylagowa și H. Gapski (Lublin), J. Tumelis (Vilnius), A. Hryckiewicz (Minsk), autorii căutând să pună în relație contextul geopolitic cu aspectele locale.

Un alt grupaj, prezidat de Géza Entz din țara gazdă, s-a ocupat mai direct de evoluțiile geopolitice din zonă, cu referiri la Trianon (Ignác Romsics, Bloomington), la pluralismul istoriografic din secolul XX (Alexandru Zub), la unele inițiative de tip federalist în secolul naționalităților (Paul Cernovodeanu), la modul de folosire a izvoarelor istorice din perspectiva europenistă (Sandor Tonk). Este partea care a privit mai direct România și ea s-a bucurat efectiv de interesul auditorilor.

Ultima parte a colocviului, mai compozită sub unghi tematic, a avut ca referenți pe Damir Agicic (Zagreb), Attila Simon (Slovacia), Ambrus Miskolczy, László Szarka și Zoltán Szász (Budapesta), acesta din urmă fiind și președinte al secțiunii finale.

Colocviul s-a încheiat cu o reuniune vesperală de lucru a directorilor de institute privind Europa Centrală, la care a fost invitat și semnatarul acestor rânduri. Am putut lua notă astfel de programele colaborării istoriografice din zonă și am avut cinstea să fiu solicitat la afiliere. Un asemenea statut implică, se înțelege, găsirea de mijloace adecvate sub unghi instituțional, tematic etc. Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" nu dispune însă de personal suficient pentru a acoperi toată aria circumscrisă de federația amintită. E absolut necesar ca Academia Română să caute soluții adecvate, astfel ca istoricii care lucrează sub egida ei să poată participa cu deplină competență la programele respective. Analiza situației la care mă refer a fost amânată deja prea mult.

Al. Zub

CULTURE AND POLITICS OF IDENTITY IN MODERN ROMANIA (BUCUREȘTI, 27–30 MAI 1998)

Din inițiativa profesorilor J. B. Schneewind și Donald Kelley, care editează *Journal of the History of Ideas*, a avut loc la București (27–30 mai 1998) un colocviu internațional cu tema *Culture and Politics of Identity in Modern Romania*.

Și-au asociat eforturile la organizarea și susținerea acestui colocviu Universitatea din Pittsburgh (Irina Livezeanu), Universitatea Central Europeana din Budapesta (Sorin Antohi) și Fundația Cultura Europeană (Leonida Pop, București), așezăminte ce au contribuit în bună măsură la reușita programului.

Gândit pluridisciplinar, colocviul în discuție a reunit, timp de patru zile, la Palatul Elisabeta, specialiști din mai multe domenii preocupați a defini *Cultura și politica identității în România modernă*, prin idei, forme culturale, mentalități, ideologii, fie acestea produse în spațiul literar, artistic, filozofic sau istoric.

Două discursuri introductive s-au ocupat (27 mai) de *Identitatea României* (Keith Hitchins, Universitatea din Illinois) și de *Idei occidentale în spațiul românesc* (Alexandru Zub), definind o complexă, inepuizabilă problematică, așa cum se întrevede aceasta din exterior și dinăuntru.

Comunicările au fost grupate în nouă "serii" tematice, desfășurate succesiv în același spațiu, câte trei pe zi.

Prima serie (28 mai) a reunit analize privitoare la însăși identitatea românească, abordată diacronic, în procese și secvențe caracteristice. *Modelul comunitar și conexiunile naționale* (Alexandru Duțu), *Identitățile românești în secolele XVI și XVII* (Andrei Pippidi), *Surse romantice și conservatoare ale autohtonismului românesc din secolul XIX* (Andrei Paul Iliescu) au fost temele definite în partea dintâi a trepticului, comentat la urma de Hugh Kearney (Universitatea din Pittsburgh). A doua secvență, despre *Religie și identitate*, a pus în lumină idei newtoniene în țările române (H.-R. Patapievici), problema Reformei și toleranței în Moldova secolului XVI (Maria Crăciun), relația dintre romantism și ortodoxie pe linia identității românești

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Catherine Durandin, INALCO, Paris), avându-l ca discutant pe Alexandru Duţu. Ultima parte s-a referit la discursul istoric şi miturile istorici, cu analize despre fenomenul eroizării în manualele şcolare (Mirela-Luminiţa Murgescu), raportul dintre istoriografie şi proiectul naţional (Ovidiu Pecican), discursul istoric sub dictatura comunistă (Alexandru Zub), teme analizate critic, finalmente, de Sorin Antohi.

A doua serie de comunicări (29 mai) a pus accentul pe multiculturalitate, cu analize privind identitatea evreilor (Hildrun Glass, München) şi a germanilor (Rainer Ohliger, Berlin), completate cu altele despre "identitatea regională" (Edit Szegedi) şi transilvanism în perioada interbelică (Harald Schenker), teme reluate apoi de Andrei Corbea ca referent al secţiunii. *Identitatea socială* în construcţie, cu analize despre intelectualii români în secolul XIX (Elena Siupiur), şi în România Mare (Mariana Hausleitner, Berlin), moldovenii din Basarabia (Charles King, Georgetown), analize comentate apoi de Irina Livezeanu (Pittsburgh). Alte comunicări au pus în discuţie marile controverse legate de intelectualitatea interbelică, sub unghi generaţionist (Matei Călinescu, Indiana), cu privire specială la Cioran (Marta Petreu), Blaga (Claude Karnoouh, Paris), mişcarea legionară (Sorin Alexandrescu, Amsterdam), controverse reanalizate apoi de Leon Volovici (Ierusalim).

A treia serie, mai aplicată şi mai "actuală", a pus în discuţie ideologii şi teorii ale dezvoltării, cu analogii în spaţiul ibero-american (Joseph Love, Illinois) şi "lumea a treia" (Bogdan Murgescu) şi concluzii formulate de F. P. Wagner (Mannheim), chestiunea feminismului (Maria Bucur, Mihaela Miroiu, Irina Liczek/New York), cu adnotări marginale de Bonnie Smith (Rutgers), apoi încă două comunicări despre Constantin Noica (Alexandra Laignel-Lavastine, Paris) şi sensul filozofiei analitice în România sub regimul comunist (Mircea Flonta), teme comentate cu fervoare de Vladimir Tismăneanu (Maryland).

Analiza ansamblului (comunicări, referate, discuţii) a întreprins-o, la capătul ultimei zile, Daniel Chirot (Washington), cu observaţii de un real interes pentru participanţii de orice profesie.

Se preconizează tipărirea în volum a contribuţiilor, fie acestea elaborate meticulos ori produse în sală, ca reacţie la un punctele de vedere emise.

Asemenea reuniuni, cu toate controversele pe care le suscită de regulă, nu pot fi decât utile unei limpeziri mai depline a temelor, numeroase şi delicate, puse în discuţie.

Al. Zub

ROLUL CULTURII ROMÂNE ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ (BRAŞOV, 1–4 IUNIE 1998)

După reuniunea de la Sibiu dedicată românisticii (1996), Fundaţia Culturală Română a organizat la Braşov încă una (1–4 iunie a.c.) având aceeaşi mare, generoasă, inepuizabilă temă: *Cultura română în lumea contemporană*.

Lucrările s-au desfăşurat la Hotel ARO, în trei secţiuni tematice: 1. *Românii în cultura lumii*; 2. *Rolul statului şi al societăţii civile în promovarea valorilor naţionale*; 3. *Globulizarea şi rolul culturilor mici*.

Au luat parte la lucrări numeroase personalităţi de peste hotare şi din ţară. Academia Română fiind reprezentată destul de bine pe tot parcursul. La deschidere şi în etapa finală au fost prezenţi chiar membri din conducerea venerabilii instituţii: Eugen Simion (preşedinte) şi Maia Simionescu (vicepreşedinte).

La prima secţiune, ocupându-se de *Românii în cultura lumii*, au prezentat comunicări: N. Balotă, Dan Horia Mazilu, Alain Vuillemin, M. Fridman, Lory Wallfisch, O.L. Cosma, Marco Cugno, G. Mihăilă, Carmen Bouet, Liviu Rotman, Glee Wilson, Peter Jacobi, Klaus Bochmain, I. Opriş, Mircea Itu, etc.

La a doua, tratând anume despre *Stat şi societate civilă în afirmarea valorilor naţionale*, au luat parte N. Manolescu, Vitalie Ciobanu, L. Papadima, Cristian Preda, Radu Ionescu, S. Semcinski, S. Lucikanin, Marilena Aldea, Victoria Moldovan etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La a treia, despre culturile mici și globalizarea în lumea actuală, au prezentat comunicări Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu, V. Puşcaş, A. Kuzmanova, R. Scagno, Gligor Popi, Andreia Roman, Cornel Ungureanu, C. Eretescu, Arne Halvorsen, L. Lindgren, V. Ivanovici, L. Schippel, N. Constantinescu, Ileana Orlich, etc.

Am avut onoarea să fiu moderatorul unei sesiuni, la secțiunea a doua (2 iunie), și să mă pronunț asupra unor chestiuni de larg interes în ședințele plenare (1 și 4 iunie). Mă preocupă, îndeosebi, așezarea perspectivică a culturii noastre, mai utilă azi ca oricând, instituționalizarea culturii, localismul creator. Au emis opinii de un real interes, în acele ocazii, Augustin Buzura, Mircea Anghelescu, N. Balotă, Eugen Simion, Cornel Ungureanu, Sanda Golopenția, Farkas Jenö etc.

Din atâtea idei care au fost emise, merită a fi menționată mai ales aceea de a se crea un Institut Român de resort, care să orchestreze activitățile. Un buletin, apoi, ar putea pune mai lesne în circulație știrile de interes comun, proiectele, programele, în timp ce s-ar pregăti o bibliografie a domeniului.

Un vast program se prefigurează.

Al. Zub

REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (BUCUREȘTI, 12 IUNIE 1998)

După un simpozion despre *Paşoptismul românesc*, organizat la Iași (25 martie 1998), la Institutul nostru, Academia Română însăși a ținut să aniverseze un secol și jumătate de la Revoluția din 1848.

Sesiunea științifică din hemiciclul Academiei a avut loc la 12 iunie a.c., sub înaltul patronaj al Președintelui țării și fiind condusă, în partea ei protocolară, de președintele Academiei.

În alocuția inaugurală, acad. Eugen Simion a pus în lumină interesul în sine al tenei, alături de marea ei actualitate, interes relevat și în cuvântul rostit de șeful statului.

Primele comunicări au căutat să delîncască situația românilor în Europa la 1848 (acad. Gh. Platon) și să producă analogii semnificative cu alte zone ale continentului, îndeosebi cu Elveția (Pierre du Bois, Geneva), și Țările de Jos (Albert von Goudoever, Utrecht).

Altele s-au referit la Rusia și revoluția română (Ion Varta, Chișinău), regimul revoluționar din Țara Românească (acad. Dan Berindei), Transilvania pașoptistă între Viena și Pesta (Liviu Maior) sau la *spiritul de la '48* (Camil Mureșanu).

Personal, am socotit utilă o situare istorico-culturală a ideilor în cauză, devenite repere pentru toate generațiile.

Ideile creștine (N. Isar), atitudinea scriitorilor în epocă și mai târziu (D. Păcurariu), chestiunea legalității în raport cu programele de la 1848 (Apostol Stan), aspecte ale revoluției muncene (Vladimir Osiac), imaginea produsă în presa germană (Grigore Ploeșteanu) au întregit apoi tabloul.

O expoziție documentară ("Anul 1848 la români") a fost inaugurată concomitent la Biblioteca Academiei Române.

Câteva din lucrările speciale editate cu această ocazie și numărul tematic din "Academica" au putut fi puse tot atunci la îndemâna publicului.

Rămân încă atâtea de făcut pentru a desăvârși, pe cât posibil, gestul aniversar.

Al. Zub

ANUL 1948: INSTITUȚIONALIZAREA COMUNISMULUI (SIGHETUL MARMAȚIEI, 13–21 IUNIE 1998)

Ajuns la al VI-lea simpozion, *Memorialul Sighet* și-a desfășurat noua serie de lucrări între 13 și 21 iunie a.c., în vechiul penitenciar și la Liceul de Muzică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tema de studiu, analiză și reflecție a fost, de data aceasta, Anul 1948: instituționalizarea comunismului.

Istorici, politologi, analiști ai fenomenului social, victime ale dictaturii comuniste ș.a. s-au adunat din nou pentru a defini o secvență în adevăr tragică din istoria noastră. La mărturiile directe ale supraviețuitorilor s-au adăugat dezvăluiri întemeiate pe arhive și restituții de tot felul, cele mai multe punând în valoare fonduri de documente și tipărituri până nu demult inaccesibile.

Au putut lua parte la simpozion și un grup de elevi, premiați la ultima olimpiadă de istorie, elevi pentru care s-a organizat anume o tabără de vară, cu expuneri pe teme de istorie și discuții menite a le dezvolta spiritul critic.

Ceremonia deschiderii simpozionului a avut loc în celularul închisorii, unde parterul și două etaje găzduiesc deja o expoziție permanentă privind opoziția la comunism și represiunile din România postbelică. Două celule au fost păstrate în forma inițială, ca un *memento*, pe când celelalte spații au fost amenajate muzeistic.

Prezența unor miniștri din actualul guvern și a altor demnitari a făcut ca manifestarea să capete un caracter mai solemn, în prima parte, caracter sporit de reprezentanți ai unor organisme de rang internațional.

Două momente de reculegere, unul în lăcașul anume construit ca parte a complexului, altul la monumentul ridicat mai demult în memoria victimelor holocaustului, au permis să se facă o legitimă relație între nazism și comunism.

Din complexa problematică a anului 1948 s-au ales teme care să marcheze crearea partidului unic și a securității, distrugerea Academiei Române și înlocuirea ei cu un așezământ ancilar, statutul Bisericii, naționalizarea principalelor mijloace de producție, reforma învățământului, revoluția culturală etc. Nu se pot aminti aici subiectele înseși, prea numeroase, nici autorii lor. E destul să spunem că au fost peste o sută și că timpul disponibil era de fiecare dată prea scurt. Câteva exemple, totuși, dintre victime: I. Gavrilă-Ogoreanu, L. Mărgineanu, T. Popescu, Cezar Zugravu, care au ținut să-și unească propria depoziție cu analizele celorlalți. Dintre istoricii profesioniști sau de ocazie, merită să fie amintiți: Lavinia Betea, G. Catalan, Victor Cojocaru, Livia Dandara, Dorin Dobrincu, Victor Frunză, Doina Jela, Stelian Mândruț, Gh. Onișoru, Marius Oprea, Claudiu Secașiu, Ioana Raluca Voicu-Arnăuțoiu. Dintre istoricii străini: Thomas Blanton, Denis Deletant, Ladis Kristoff, Antonian Liehm, Galina Murașko, Marc Percival, Tatiana Pokivialova, Milan Resutic, Kurt Treptow, Pierre Valleno.

Ca și în anii trecuți, reușita simpozionului s-a datorat mai ales eforturilor depuse de echipa Fundației Academia Civică, la care se adaugă, firește, străduințele localnicilor, în frunte cu prefectul însuși, Gheorghe Bârlea.

Un moment aparte l-a constituit lansarea ediției românești (Humanitas, 1998) a *Cărții negre a comunismului* de Șt. Courtois ș.a., cu o addenda pentru România, elaborată sub egida aceleiași fundații.

Al. Zub

G.I. BRĂTIANU – CENTENAR (IAȘI, 22–27 IUNIE)

Ca și anul trecut, Institutul nostru a contribuit, ca organizator și participant, la reușita noii reuniuni de caracter internațional (a patra: 22–28 iunie 1998), inițiată de *Centrul de Studii Românești* din Iași.

Condus de dr. Kurt Treptow, *The Center for Romanian Studies* are deja un palmares impresionant. Periodicul său, *Romanian civilization*, se află deja în al șaselea an de apariție, iar cele câteva serii editoriale se bucură de un larg prestigiu în țară și în lume, fiind răspândite printr-un sistem ce leagă Iașul de Oxford și Portland.

După *Romania and World War II* (1), *Romania and Western Civilization* (2) și *Biography and Romanian Studies* (3), temele celorlalte reuniuni, deja finalizate și publicistic, a avut loc noua

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conferință (Iași 22–24 iunie; Focșani, 25–28 iunie a.c.), această cu temă *Romania and the World War I*, care va constitui și materia noului volum (4) de studii.

La lucrările noii reuniuni au luat parte un mare număr de istorici, literați etc., a căror preocupare era să contribuie la o mai bună comprehensiune a lumii românești la începutul secolului XX.

La deschidere, în Palatul Culturii, a fost prezentat volumul *Biography and Rornanian Studies* (1998) și s-a lansat (23 iunie a.c.) o antologie a poeților ieșeni contemporani, *City of Dreams and Whispers*, în traducerea lui Adam J. Sorkin.

Etapa ieșeană a lucrărilor s-a consumat în doi timpi: la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" (23 iunie, p.m.) despre *G.I. Brătianu*, cu ocazia împlinirii unui secol de la naștere; la Palatul Culturii (24 iunie), despre România în primul război mondial.

Simpozionul dedicat lui G.I. Brătianu a pus în valoare unele aspecte din viața și opera în cauză, reunind contribuții subscrise de V. Docea, L. Nastasă, V. Spinei, Gh. Onișoru, Al. Zub.

Celelalte lucrări, având ca temă întâia conflagrație mondială în raport cu problemele românești, au pus în lumină aspecte *diplomatice* (R.R. Florescu, I. Ciupercă, Ladis Kristof, A. Lăpușan, K.W. Treptow), *militare* (Mark Axworthy, E. Danu, V. Docea, C. Prodan, Larry Watts), *politice* (C. Turliuc, Ingmar Sohrman, G.I. Florescu, C. Ilihor), *culturale* (D. Dobrovăț, D. Jumară, E. Manoil, S. Pârvu, B. Popescu, Lory Wallfisch, F. Ivaniuc, etc.), istoriografia însăși având o parte deloc neînsemnată (D. Preda, Al. Zub etc.).

Programul de la Focșani, incluzând și o excursie la monumentele din zonă, a dat prilej la o nouă lansare de carte, *Romania and the World War I* de Glenn E. Torry, scoasă de același prolific centru de studii.

Tema următoarei conferințe (V) va fi *Studiile românești la turnanta secolului*.

Nu se poate sublinia destul zelul depus de principalul organizator, dr. Kurt W. Treptow și echipa sa, pentru asemenea activități.

Al.Zub

SESIUNEA INTERNAȚIONALĂ "ISTORIA PARLAMENTULUI ȘI A PARTIDELOR POLITICE DIN BUCOVINA"

Cea de-a X-a sesiune internațională de studii organizată de Bukowina Institut (Institutul Bucovina) din Augsburg (Germania), s-a desfășurat între 29 iulie și 2 august 1998, pe tema: *Parlaments- und Parteiengeschichte der Bukowina* (Istoria parlamentului și a partidelor din Bucovina). La această reuniune științifică au participat istorici, oameni politici și ziariști din Germania, România și Ucraina. Pentru buna reușită a sesiunii institutul gazdă a beneficiat de sprijinul material al Ministerului Federal de Interne și al guvernului landului Bavaria și Consiliul districtului Schwaben.

Lucrările sesiunii au fost deschise în după-amiaza zilei de 29 iulie de prof. dr.Kurt Rein, de la Universitatea Ludwig-Maximilian din München și dr. Ortfried Kotzian, directorul executiv al Institutului Bucovina din Augsburg. După cuvântul introductiv rostit de secretarul de stat în Ministerul de Interne, Eduard Lintner, pe tema dialogului dintre știință și cercetare, ca temei de apropiere între națiunile Europei de astăzi, în care istorici Bucovinei poate fi un model de multiculturalitate, de conviețuire pașnică interetnică și confesională, au început lucrările propriu-zise ale sesiunii, fiind prezentate două comunicări. Prima a fost a prof. dr. Theo Stammen de la Universitatea din Augsburg, cu tema: *Parteienforschung als Grundlage zum Verständnis politischer Systeme* (Cercetarea partidelor ca temei pentru înțelegerea sistemelor politice), iar cea de-a doua a prof. dr. Horst Glassl de la Universitatea din München, cu: *Vom Reichstag zum Reichsrat: Entwicklung des Parlamentarismus in Österreich-Ungarn* (De la Dieta imperială la Consiliul imperial: dezvoltarea parlamentarismului în Austro-Ungaria). Apoi au urmat întrebări și s-au purtat discuții pe marginea referatelor prezentate.

În ședința din dimineața zilei de 30 iulie au fost prezentate trei comunicări și anume un amplu referat cadru asupra stadiului cercetării temei "Parlamentarismul și istoria partidelor politi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce din Bucovina" în istoriografia germană, română și ucraineană, susținut de cercetătorul Otto-Friedrich Hallabrin de la Institutul Bucovina din Augsburg, urmat apoi de comunicarea: *Die Entscheidungsjhare 1848–1849 und ihre Bedeutung für den Parlamentarismus in Österreich-Ungarn* (Anii decisivi 1848–1849 și importanța lor pentru parlamentarism în Austro-Ungaria) a prof. dr. Johannes Hampel, președintele Institutului Bucovina, și de cea a directorului Serviciului extern din Cernăuți al Institutului european pentru integrare și cooperare din Kiev, Petro Hasiuk, pe o temă de istorie politică actuală: *Die Entwicklung und Rolle der politischen Parteien im Demokratisirungsprozeß der Ukraine am Beispiel der NordBukowina* (Evoluția și rolul partidelor politice în procesul de democratizare a Ukrainei, exemplul Bucovinei de Nord). Întrebările și discuțiile ce au urmat s-au referit la unele aspecte privitoare la oglindirea temei sesiunii în istoriografie, subliniindu-se puținătatea lucrărilor publicate în acest domeniu, la importanța anilor 1848–1849 pentru evoluția viitoare a Bucovinei ca ducat autonom în cadrul Monarhiei de Habsburg, precum și asupra situației actuale, mai ales a partidelor politice ucrainene, dar și a celor românești, din Bucovina de Nord.

După amiază au fost prezentate patru comunicări. Prima a fost a prof. dr. Hugo Weczerka, din Marburg, cu tema: *Ethnien und öffentliches Leben in der Bukovina.1848–1914* (Etniile și viața publică în Bucovina, 1848–1914). Apoi, subsemnatul am prezentat comunicarea cu tema: *Die historische Entwicklung der rumänischen politischen Parteienin der Bukowina und ihre bedeutendsten Vertreter im Bukowiner Landtag und österreichischen Reichsrat* (Evoluția istorică a partidelor politice românești în Bucovina și cei mai de seamă reprezentanți ai lor în Dieta Bucovinei și în Consiliul imperial austriac).A urmat prof. dr. Oleksandr Dobrjanski, de la Universitatea din Cernăuți, cu: *Die Bildung und die Rolle der ukrainischen Parteien im politischen Leben der Bukowina in der zweite Hälfte des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (Formarea și rolul partidelor ucrainene în viața politică a Bucovinei în a doua jumătate a sec. XIX și în prima jumătate a secolului XX) și, în final, cercetătorul Serghei Osaciuc, de la Centrul de studii Bucovina al Universității Cernăuți, cu: *PolitischenVereine und Parteien der deutschen und jüdischen Bevölkerung in der Bukowina* (Asociații și partide politice ale populației germane și evreiești din Bucovina). Discuțiile animate ce au urmat, s-au axat pe problema evoluției istorice a structurii etnice din Bucovina, în timpul stăpânirii habsburgice. Unii reprezentanți ai delegației ucrainene au contestat, fără argumente științifice, veridicitatea rapoartelor înaintate Vienei de oficialitățile imperiale provinciale, la începutul stăpânirii austriece, care prezintă predominarea elementului etnic românesc în provincie. Totodată, s-a discutat mult rolul elitei politice în viața politică și în apariția partidelor politice bucovinene, insistându-se asupra disputei dintre români și ucraineni pentru hegemonie politică în provincie ș. a.

În prima parte a zilei de 31 iulie au fost prezentate ultimele trei comunicări ale celei de-a X-a sesiuni internaționale de studii a Institutului Bucovina din Augsburg. Dr. Ortfried Kotzian, conducătorul institutului gazdă a prezentat comunicarea: *Der Ausgleich des Bukowiner Landtags von 1910* (Înțelegerea din Dieta Bucovinei din 1910), urmând apoi dr. Ștefan Purici, de la Centrul de studii Bucovina din Rădăuți, cu: *Parlamentarische Trasformationsprozesse: vom Bukowiner Landtag zum Abgeordnetenhaus in Bukarest* (Procese de transformare parlamentară: de la Dieta Bucovinei la Camera deputaților din București) și Serghei Popik, directorul Serviciului pentru naționalități și migrații a Administrației de stat a regiunii Cernăuți, cu: *Praktische Politik im Gebiet Czernowitz: Die Ergebnisse der Parlaments- und Rgionalwahlen in der Nordbukowina vom März 1998* (Practica politică în regiunea Cernăuți: rezultatele alegerilor parlamentare și regionale din martie 1998 in Nordul Bucovinei).

În timpul discuțiilor, ce au urmat comunicărilor, la finalul sesiunii, s-au abordat cu precădere o serie de aspecte privitoare la înțelegerea dintre naționalități realizată în 1910 în Bucovina, la modul de reprezentare a minorităților naționale în Parlamentul României interbelice și la situația politică actuală din Bucovina de Nord .

Pe data de 1 august 1998 s-a sărbătorit festiv aniversarea a 10 ani de la înființarea Institutului Bucovina din Augsburg. Cu acest prilej, în fața celor peste două sute de invitați, prof. dr. Erharhd Busek, vicecancelarul Austriei, a ținut discursul festiv: *Die Jahrtausendwende – Eine Hoffnug für Europa* (Schimbarea de mileniu – o speranță pentru Europa). Apoi au urmat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvântările de salut rostite de Ministrul muncii și ordinii sociale al landului Bavaria, dr. Hartmut Singbart; de președintele Consiliului districtului Schwaben, dr. Georg Simnacher; de președintele Consiliului județean Suceava, Gavril Mârza; de președintele Administrației de stat a regiunii Cernăuți, Theofil Bauer; de primarul orașului Augsburg, dr. Peter Menacher; de prof. dr. Theo Stammen, din partea Universității din Augsburg; precum și de conducătorii celorlalte centre de studii bucovinene, respectiv prof. dr. Oleg Panciuc, de la Centrul de studii Bucovina din Cernăuți și dr. Dimitrie Vatamaniuc, de la Centru de studii din Rădăuți. În după amiaza aceleași zile toți invitații au participat la un salon literar- muzical organizat de institutul gazdă la Teatrul cazinoului din localitate.

În ziua de 2 august, pentru participanții la sesiunea științifică, a fost organizată o interesantă și instructivă excursie la castelele regale din sudul Bavariei.

Mihai- Ștefan Ceaușu

AL 23-LEA CONGRES AL ACADEMIEI ROMÂNO-AMERICANE DE ȘTIINȚE ȘI ARTE (ROCHESTER, NEW YORK, 6–9 AUGUST, 1998)

Academia Româno-Americană de Științe și Arte (ARA) este o instituție cunoscută în S.U.A., în Canada, în România, dar și în alte țări din Europa, America de Sud etc., care reunește intelectuali de origine română – dar nu numai –, proveniți din diverse arii științifice, culturale și artistice ale lumii. Fondată în 1975, la Berkeley, California, cu scopul intermedierii contactelor profesionale ale studioșilor americani și ale celor născuți în România cu reprezentanții culturii vestice, ARA s-a afirmat, înainte de 1990 îndeosebi, ca o tribună a românismului și o punte de legătură între cei interesați în vreun fel, indiferent de meridianul pe care trăiau, de istoria și civilizația unei țări ajunse, cândva, prin voința Kremlinului, după Cortina de Fier. După 1989, când în Estul european a fost abolit comunismul, ARA a ajuns să stabilească raporturi firești, deci de schimb și colaborare, cu România și cu românii din afara granițelor naționale, desfășurându-se trei dintre convențiile ei anuale la București (1991), Chișinău (1993) și Târgoviște (1997). De-a lungul anilor, printre membrii ARA s-au numărat nume prestigioase ale culturii și științei americane, iar în ultimul timp, reputația acestei celebre instituții a sporit prin cooptarea unor personalități române ca membri asociați. ARA editează, de ani de zile, o apreciată publicație științifică – *Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences* –, tipărind în același timp cărți, enciclopedii și albume care privesc istoria românilor americani, istoria și cultura Românici, relațiile româno-americane etc. Dintre autorii acestora amintim pe Emil Turdeanu, Vlad Georgescu, Ionel Jianu și Paul D. Quinlan. La conducerea acestei Academii s-au aflat, până în prezent, nume de rezonanță, ca Maria Manoliu-Manea și Constantin Corduneanu, care au imprimat o înaltă ținută științifică întregii activități a ARA.

După ce precedentele conferințe internaționale au fost organizate, de regulă, pe coasta de Vest a S.U.A. sau în Canada, anul acesta, cel de al 23-lea Congres al ARA a avut loc la University of Rochester, din Rochester, New York, între 6 și 9 august 1998. Explicația acestei alegeri, acceptată de toți cei interesați, este legată de numele Profesorului Charles M. Carlton, acela care, dintotdeauna, a iubit România, după ce a învățat românește – este un prodigios lingvist, cel mai reprezentativ românist american într-un domeniu puțin studiat –, a scris studii și cărți despre limba română, despre poeții români traduși în engleză, a editat revista *Miorița. A Journal of Romanian Studies*, a tradus numeroase articole, studii etc., precum și cartea dlui Adrian Marino: *The Biography of "The Idea of Literature", from Antiquity to the Baroque* (Albany, New York, SUNY Press, 1996). În plus, a predat cursuri de lingvistică și limba engleză la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj, repetând, mai târziu, o experiență asemănătoare în Brazilia. Distins Profesor și vechi membru al ARA, Domnia sa și-a asumat dificila dar și onoranta povară, acceptată de el ca pe un privilegiu, de a organiza cel de al 23-lea Congres al acestei Academii, iar acordul entuziast a Comitetului Executiv a reprezentat o recunoaștere implicită a omului și a studio-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sului Charles M. Carlton, acela care, prin tot ceea ce a făcut, a răspuns întocmai idealului afișat de o recunoscută instituție științifică internațională.

Așadar, Rochesterul, "the flower city", așezat pe țărmul Lacului Ontario și traversat de Genesee River și Erie Canal, a fost locul desfășurării recentului Congres ARA. Gazdă s-a oferit a fi cunoscuta University of Rochester, acolo unde, ani și ani, Profesorul Carlton a predat cursuri de limba română, de istorie și cultură română. Din 1976, la aceasta Universitate au predat, ca Visiting Professor, Theodor Hristea, Virgiliu Florea, Aurel Trofin, Ioan Crețiu, Magda Groza și Mihai Zdrenghea. Au conferențiat, dintre intelectualii români, Cornelia Bodea, Dinu C. Giurescu, Romulus Vulcănescu, Dan Grigorescu, Adrian Marino, Marius Sala, Mircea Malița, iar dintre americani amintim pe Robert Austerlitz, Mary Ellen Fischer, Radu R. Florescu, Laurence Salzmann, W.D. Snodgrass și alții, aceștia din urmă abordând, bineînțeles, subiecte care privesc istoria și cultura română, care nu sunt deci străine pe "țărmul albastrului Ontario". Și din acest punct de vedere, desemnarea orașului Rochester, pentru o convenție ARA, s-a dovedit a fi mai mult decât inspirată.

În mesajul adresat Congresului de Președintele S.U.A., la 5 august 1998, se preciza, după obișnuitul salut, că "Today is a time of extraordinary opportunity for the peoples of the world as old barriers fall and a new and truly global community emerges. As we stand on the threshold of a new century, it is more important than ever that we become aware of one another's hopes and values, for it is through such understanding that we can best promote lasting peace and prosperity around the world. I am pleased that all of you have gathered to explore the cultural and scientific issue that are shaping the world of tomorrow. As you meet to discuss mutual interests and to share your expertise, I commend you for working to build a brighter future for us all".

Profesorul Charles M. Carlton, la rândul său, atrăgea atenția rochesterienilor, deci conaționalilor lui, că "Many may think of Romania as home of the Dracula legend", deși ea este "a jewel of a country. The variety of the culture says a lot about the history of Europe în general". Recunoscând, nu o dată, că România este pentru el o a doua patrie, Profesorul Carlton reamintea că "People can't find it on the map and don't seem to know anything of the country or its culture" (Lisa Hutchurson, *Fairport man sharing his love of "green mountain state" – Romania. University of Rochester professor Charles Carlton helped set up a conference on the European nation*, în "Democrat and Chronicle", Rochester, New York, August 5, 1998, p. 7F).

Joi, 6 august 1998, într-o zi începută cu izolate averse de ploaie, în elegantul "Dewey Hall", situat în "the River Campus", au fost deschise lucrările celui de al 23-lea Congres al Academiei Române Americane de Științe și Arte, în prezența unei asistențe distinse, constituite din profesori, cercetători, ziariști etc. din S.U.A., România, Moldova, Canada și Germania. Momentul solemn al începutului l-a găsit la tribună pe Charles M. Carlton (General Chair), care l-a introdus pe Decanul Thomas H. LeBlanc, care a rostit cuvântul de salut din partea Universității din Rochester. Profesorul Constantin Corduneanu s-a adresat celor prezenți în numele ARA, ca președinte al ei. Profesorul Ștefan Stoenescu (Associate Chair) l-a prezentat pe Charles M. Carlton, acela care îi adunase laolaltă pe studioșii ce urmau să fie împreună pentru patru zile. A mulțumit cel omagiat, urcând la tribună Academicianul Dinu C. Giurescu, autorul unei pertinente "Keynote address" intitulate: *Romania Update, 1998*. La finalul sesiunii plenare, participanții au vizitat cele două expoziții, una în "Meliora", unde erau expuse tablourile "No Exit" și "Immurement", ale Alexandrei Iulia Stoenescu, din New York City, și alta în "Rush Rhees Library", unde se putea vizita o expoziție de carte, cu titluri editate de ARA, Romanian Cultural Center din New York etc.

În după amiaza aceleiași zile, în diverse săli din "Meliora" s-au desfășurat lucrările următoarelor secțiuni: "Economics", "Political Science", "Economics-other" și "History", cu care ocazie, dr. Simion Teodor (Universitatea "Valahia" din Târgoviște) a citit comunicarea: *Bazinul carpato-balcanic – dimensiuni geopolitice actuale*. Dr. Monica Busuioc (Institutul de Lingvistică din București) a vorbit despre *Leafa ca avantaj*, iar dr. Gabriel Cucui (Universitatea "Valahia" din Târgoviște) s-a referit la *Informatizarea contabilității*. O altă serie de comunicări, prezentate în "Meliora", au fost grupate în secțiunile: "Economics-transitions", "Economics-other", "Economics-privatizare" și "Literature". Dintre textele ascultate, am remarcat următoarele:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bioeconomia lui Nicolae Georgescu-Roegen în actualitate (Liviu Groza) și *Privatizare – trecut și viitor* (dr. Paraschiv Vagu, Universitatea "Valahia" din Târgoviște). O mențiune aparte merită comunicările prezentate în cadrul secțiunii "Literature": *Modern Fiction and the Recent Past Revealed* (dr. Monica Grecu, University of Nevada at Rino) și *Le portrait de Beckett par E.M.Cioran: amitiéet admiration* (dr. Aleksandra Gruzinska).

Complexul "Bausch Lomb" a găzduit secțiunile "Literature" și "Mathematics", cu comunicări avansate de Carmen Maria Andraș, de la Institul de Cercetări Socio-Umane din Târgu Mureș (*Imaginea Transilvaniei în literatura britanică: motive arhiotipale și stereotipii*), de dr. Raymonde A. Bulger, de la Graceland College, Emerita (*Les Fantasmes et les masques de Vasile Pop dans* Les Chiens *de mort de Paul Goma*) și de dr. Nicolae H. Pavel, de la Ohio University, Athens, Ohio (*The Kernel of some Hyperbolic Differential Operators and Theorems of Numbers Theory*).

În cadrul secțiunii "History", singura care și-a desfășurat lucrările în complexul "AMES", au conferențiat dr. Gheorghe I. Florescu, de la Institul de Istorie "A.D. Xenopol" din Iași (*William S. Culbertson and Romania, 1925-1928*), dr. Angela Comnène, de la The Heraldry Society of Canada, Ottawa, Canada (*Une page d'histoire oubliée. Note sur la vie de Maria de Mangop de la dynastie des Comnène-Paleologu - epouse de Voïvode Stéphan-le-Grand*) și dr. Dragoș Gheorghiu, din București (*Brâncuși's "Prodigal Son" – the African Influence*), citită de Charles M. Carlton.

În aceeași sală, cei care au dorit au vizionat, în continuare, filmul documentar *Columna lui Traian*.

Prima zi a Congresului s-a încheiat într-o atmosferă apoteotică, provocată de concertul oferit de cunoscuta pianistă Lory Wallfisch, Profesoară emerită la Smith College, Northampton, Massachusetts, care a interpretat câteva dintre creațiile lui George Enescu, după ce, mai întâi, a vorbit despre *Enescu, the Man and his Music*. Concertul a avut loc în eleganta "Welles-Brown Room", din "Rush Rhees Library", un spațiu creat parcă anume pentru astfel de momente unice.

A doua zi a debutat cu comunicările prezentate în "Meliora", grupate în secțiunile: "Chemistry, Pharmacology", "Economics-other", Economics-transitions" și "Literature". Această din urmă secțiune a avut următorul program: Nadia Manea (Universitatea "Valahia" din Târgoviște): *Alterități în reprezentările secolului XVIII: greci și ruși în spațiul românesc*; dr. Rodica Novac (University of Rochester): *Mitul epifaniei la Mircea Eliade*, cu aplicații la Michel Tournier și James Joyce; Doina Mihaela Popa (Universitatea Tehnică "Gheorghe Asachi", Iași): *Le* Je/Elle *dans le discours féminin*; dr. Ștefan Stoenescu (Cornell University, Ithaca, New York): *"Last Night I Dreamed I Was in Bucharest" – the Oneiric Stance in Rochester's Native Son's Poetry*.

O altă secțiune "Chemistry" s-a transformat în același timp în "Baush & Lomb".

Următoarea serie de comunicări a fost grupată astfel: "Economics-transitions" și "Engineering" (ambele în "Meliora") și "Phisics/Chemistry" ("Bausch & Lomb"). Secțiunea "Engineering" a reunit, în ipostaza de comunicanți, pe dr. Florea Oprea, de la Universitatea "Valahia" din Târgoviște (*Noi orientări în cercetarea științifică din domeniul ingineriei materialelor*), pe dr. Liliana Surugiu Bajurea, de la École Polytechnique, Montréal, Canada (*Devéloppement de l'énergie éolienne et attitudine du public*) și pe dr. Ion Paraschivoiu, de la aceiași Universitate (*Aircraft Icing – a Safety Problem*).

Prima jumătate a zilei s-a încheiat cu un program de dansuri populare românești, susținut de trupa locală "Da Igramo". Apoi, cei interesați au vizitat "George Eastman House", adică celebrul "Museum of Photography" din Rochester.

În după-amiaza aceleiași zile, Executive Committee s-a întrunit pentru a discuta chestiunea decernării premiilor ARA și alegerea noii sale conduceri.

Un moment aparte al Congresului l-a reprezentat programul de "Romanian Ballads and Poetry", susținut de W.D. Snodgrass, poet și traducător de poezie românească, deținător al Premiului Pulitzer și fost profesor la University of Rochester. Lectura versiunii originale a fost asigurată de Nicolae Babuts. Au fost citite traducerile baladelor *Miorița* și *Meșterul Manole*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum și două dintre creațiile lui M. Eminescu – *La steaua...* și *Somnoroase păsărele* –, acestora adăugându-li-se mai multe poezii de Marin Sorescu.

Seara, în prezența tuturor participanților, Profesorul Constantin Corduneanu a anunțat premianții ARA pe 1998: Profesorul Charles M. Carlton, pentru exemplara sa contribuție la afirmarea românisticii americane, cercetătorul Dan Grindea, pentru o lucrare despre țiganii din România și istoricul Vladimir Tismăneanu, pentru recenta carte: Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism, and Myth în Post-Comunist Europe, care urmează să apară, în versiune românească, la Editura "Polirom" din Iași. În același cadru, au fost anunțate numele noilor membri ai ARA, precizându-se că la această oră 96 de profesori, cercetători etc. fac parte din acest forum științific internațional.

Sâmbătă, 8 august 1998, în "Meliora" au fost expuse, în două etape, comunicările primei părți a zilei, incluse în secțiunile: "Economics-transitions", "Environment", "Linguistics", "Medicine, Public Health, Biology", "Psychology, Sociology, Religion", "Economics-other", "History, Geography", "Mathematics", "Political Science" și "Journalism, Mass media". Dintre comunicările audiate amintim: *Rolul dimensiunii verticale în corectarea anomaliilor dentare* (dr. Petru Cocîrțeu, Portage Dental Laboratory, Cuyahoga Falls, Ohio, și Octavia Plesh); *Polis and Koiné, a Model for Europe after Maastricht?* (dr. Dionisie Ghermani, Institut für Rumänienforschung, München).

În cadrul secțiunii "History, Geography", au fost dezvoltate comunicările: *Mihai Viteazul and Rudolph II at Prague* (dr. Radu R. Florescu, Boston College); *The Rusian Tsar's Visit to Romania on the Eve of World War I* (dr. Ladis K.D.Kristof, Portland State University); *The "Open House" Project and Romania* (dr. Ernest H. Latham, Jr., U.S. Departament of State, Washinton, D.C.). Cele trei comunicări ale secțiunii "Journalism, Mass media" i-au avut ca autori pe dr. Doina Banciu, de la Universitatea "Valahia" din Târgoviște (Sistemul de informare și documentare în perioada tranziției în România), dr. Peter Gross, California State University at Chico, Chico, California (*Limping to Nowhere – Romanian Media and the Last Two Years*) și Dorin Popa, Prefectura Județului Iași (*American Mass media Influence on Romanian Journalism*).

Ultimele secțiuni, programate pentru partea a doua a zilei de 8 august au fost: "Economics-other", "Art, Architecture, Folklore", "Folklore", "Education, Sport", "Computer Science", "History", "Ethnic Groups", "Linguistics" și "Polical Science". Am reținut, pentru exemplificare, comunicările: *Ideea muzicală – paradigma unei hermeneutici definite ca filosofie a metaforei* (dr. Dorina Pop, Institutul de Artă, Târgu Mureș), *Miorița: Actor and Spectator* (dr. Nicolae Babuts, Syracuse University, Syracuse, New York), *Macedo-românii: drepturi, doleanțe și aspirații* (dr. Aurel Ciufecu, Gateway College, New Haven) și *Semantic Description of a Romanian Verb* a cădea (*to fall*) (dr. Constanța Rodica Diaconescu-Ionescu, Ottawa).

Înainte de închiderea Congresului, a avut loc o adunare generală a ARA Executive Committee, cu care ocazie Profesorul Constantin Corduneanu a dat citire, la expirarea mandatului său, raportului prezidențial pe anii 1995–1998. Au mai fost prezentate un raport financiar și raportul Comitetului de nominalizări și rezultatul noilor alegeri. Președinte al ARA a fost ales dr. Ion Paraschivoiu, Profesor la École Polytechnique din Montréal. În rest, componența conducerii ARA a suportat modificări nesemnificative.

Lucrările celui de al 23-lea Congres ARA s-au încheiat cu lansarea volumului pentru care Profesorului Vladimir Tismăneanu i s-a decernat Premiul ARA pe 1998. Autorul a fost prezentat de dr. Peter Gross, care a evidențiat remarcabila activitate istoriografică a premiatului și valoarea cărții apărute în S.U.A. în luna mai a.c., apreciată de ARA ca o realizare de excepție. A răspuns autorul, care a precizat că lucrarea în discuție a fost cea mai dificilă pe care a scris-o până în prezent, anunțând că în momentul de față lucrează la un nou tom despre Stalin.

Pe 9 august, participanții la Congresul de la Rochester au vizitat Cascada Niagara, un celebru "point of interest" al Lumii Noi, în fața căreia, studioșii proveniți din atâtea domenii ale istoriei, științei, artei și culturii s-au abandonat, pentru o clipă măcar, întrebărilor suscitate de forțele dezlănțuite ale naturii.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIPLU ACADEMIC

I. HOMMES ET RELIGIONS (XII)
(BUCUREȘTI, 30 AUG.–1 SEPT. 1998)

Organizată de Comunità di Sant'Egidio (Roma), împreună cu Președinția și Patriarhia României, a XII-a reuniune internațională *Oameni și religii*, având ca temă *La Paix est le nom de Dieu*, s-a desfășurat în Palatul Parlamentului, cu un mare număr de invitați și un public foarte numeros. Lucrările au fost precedate de o slujbă ecumenică la Catedrala Catolică, urmată de o recepție oferită de premier la Palatul Victoria (29 aug.). Ceremonia de deschidere a avut loc (30 aug.) la Parlament, în Sala Unirii, sub înaltul patronaj al Președintelui României, care a și rostit cuvenita alocuție inaugurală. Lucrările propriu-zise s-au desfășurat în aceeași incintă, pe sesiuni, sub genericul *Dieu, l'homme et les peuples*, timp de trei zile, sub bagheta câte unui președinte din numeroasele confesiuni reprezentate la reuniune.

Prima sesiune, în plen, prezidată de Petros VII, papă și patriarh de Alexandria, a prilejuit expuneri ale organizatorilor implicați: Președintele Emil Constantinescu, Patriarhul Teoctist, Andrea Riccardi (Comunità di Sant'Egidio), cu reflecții de ordin general și cu evocarea celor 11 reuniuni similare inspirate de Papa Ioan Paul II.

A doua sesiune plenară, condusă de catolicosul Ciliciei și Armenilor, Aram I, a continuat seria expunerilor cu caracter de mesaj: Abuna Paulos, patriarhul Etiopiei; Israel Meir Lau, marele-rabin al Israelului; cardinalul Achille Silvestrini, prefect al Congregației pentru Bisericile orientale; Isma'il Daftar de la Universitatea Al-Azhar din Egipt; Cornelio Sommaruga, președintele Comitetului Internațional al Crucii Roșii, care a dezvoltat unele reflecții despre "durerea omului" în lumea contemporană.

Lucrările în secțiuni (31 aug.–1 sept.) au fost organizate pe trei mari teme: I *L'Homme, l'humanisme, les religions*; II *Peuples et religions*; III *La Recerche de Dieu*, fiecare temă ("sesiune") desfășurându-se în mai multe paneluri:

- *Quel humanisme pour le troisième millénaire ? Les religions se confrontent.*
- *Les droits de l'homme et les religions.*
- *La Roumanie et l'Europe.*
- *Chrétiens et musulmans: le futur du dialogue.*
- *Un appel pour la vie, contre la peine de mort.*
- *Religions et nations entre Est et Ouest.*
- *Le peuple des pauvres.*
- *Y a-t-il un avenir pour le croyant ?*
- *La Méditerranée entre cohabitations et conflit.*
- *Le chemin du dialogue interreligieux: problèmes et perspectives.*
- *Dire le mot Dieu au monde contemporain.*
- *Monachisme entre Orient et Occident.*
- *La Prière.*
- *L'Oecuménisme dans le troisième millénaire: crises et espoirs.*
- *Les religions japonaises face aux questions de l'Asie.*

Comunicanții au fost, în cea mai mare parte, clerici cu înalte răspunderi și reprezentanți ai unor organisme internaționale. Au luat parte însă și câțiva istorici, filosofi, literați. D-na Zoe Petre a intervenit la tema *Drepturile omului și religiile*, iar subsemnatul la *Religii și națiuni între Est și Vest* (31 aug.), panelul respectiv fiind prezidat de un celebru ziarist italian, Arrigo Levi. Am crezut că e bine să insist, în ce mă privește, asupra dimensiunii ecumenice a istoriografiei, consonantă cu tema de bază a reuniunii. Alte reflecții de interes mai direct românesc au propus Bartolomeu Anania, Teodor Baconsky, Francisca Băltăceanu, Virgil Bercea, Ion Bria, Daniel Ciobotea, Andrei Pleșu, Ioan Robu, Mitropolitul Serafim, la care se adaugă alocuțiile de început și sfârșit ale Patriarhului Teoctist.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Recepții oferite de Primul Ministru, de Președinte, de Patriarh și de Comunitatea Sant' Egidio au înlesnit dialogul ecumenic și dincolo de incinta Parlamentului.

Ceremonia de închidere, desfășurată în Piața Universității, a permis gazdelor să intervină din nou, să se adopte un apel pentru pace și să se dea citire mesajului trimis de Suveranul Pontif.

Principalele texte au fost dealtfel publicate într-o broșură (*Peace is the Name of God. God, Humankind and Peoples)*, iar unele comunicări multiplicate pentru uzul celor interesați.

În ansamblu, noua reuniune *Hommes et religions* s-a bucurat de un larg interes, constituind și pentru istorici un prilej de dialog pe teme ardente ale contemporaneității.

2. OPEN SOCIETY ARCHIVES (BUDAPESTA, 2–10 SEPT. 1998)

Surscle radiofonice au intrat demult în instrumentarul istoricului atent la problemele informării, propagandei, manipulării în lumea contemporană. *Open Society Archives*, având ca nucleu inițial fondurile "Europei Libere", constituie un depozit important pentru epoca "războiului rece", îndeosebi pentru studiul regimurilor comuniste din Europa Est-Centrală.

Pe temeiul unui proiect (*Romanian Historians under Communism*), am obținut un stipendiu pentru perioada 2-10 sept. a.c., timp în care am studiat o parte din fondurile conservate de la secția română a "Europei Libere", din 1951 până după 1989. Mă interesa problematica istoriografiei, îndeosebi din perioada când acea secțiune a fost condusă de istoricul Vlad Georgescu. Din păcate, informațiile sînt destul de risipite și adesea irelevante. N-am putut studia însă decât o mică parte din fondurile existente, mai ales analize asupra situației din România după "momentul 1956" și după mișcările de protest din anii '70-'80. Va trebui să revin pentru alte segmente ale Arhivei, cu intenția de a urmări mai sistematic istoriografia exilului românesc și critica discursului istoric oficial din ultima jumătate de secol. Mi-a fost util în această investigație de la OSA d. Szilágy Csaba, care lucrează acolo și cunoaște destul de bine problematica perioadei.

3. MINDERHEITEN, REGIONALBEWUSSTSEIN UND ZENTRALISMUS IN OSTMITTELEUROPA AM BEISPIEL SIEBENBÜRGEN (HEIDELBERG, 11–13 SEPTEMBER 1998)

Ajunsă la a 36-a ediție, sesiunea anuală organizată de *Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde* a avut loc la Heidelberg, cu o temă privind chestiunea minorităților, în legătură cu spiritul regional și centralismul din zonă. Transilvania a fost plasată din nou în miezul atenției, cum era și firesc, de data asta sub impulsul unor preocupări mai largi pe tema regionalismului și a descentralizării în Europa.

Invitat să iau parte la lucrări, am avut ocazia să constat că momentul se plasa la două decenii după o altă colaborare de acest fel, care n-a rămas fără ecou. De astă dată, mi s-a propus să dezvolt în plen *Influența culturală franceză și centralismul statal în Europa de Sud-Est*, ședința având ca temă chiar raportul dintre regionalism și centralism. M-am bucurat să constat că aceeași temă a tratat-o Harald Heppner (Graz), sub unghi european, în timp ce Konrad Gündisch a raportat-o la Transilvania medievală. Chestiunea autonomiei și autodeterminării a căzut în sarcina lui Stefan Troebst de la *European Centre for Minority Issues* (Flensburg), instituție reprezentată la simpozion și de Kinga Gál, care s-a ocupat de problema autonomiei minorităților în România.

Preocuparea de a conferi reuniunii o cît mai amplă deschidere a fost evidentă, organizatorii (Dr. Günther Tontsch, Dr. Harald Roth) invitând la lucrări și specialiști din Londra (R. Clogg), Graz (H.Heppner), Budapesta (Gábor Gyáni), Pécs (Lásló Katus), Sibiu (J. Bottesch, J. Pál, P. Philippi) etc. Comunicările urmează a fi publicate în revista Cercului, unde se așteaptă colaborări din România pe teme de interes comun.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON RIGAS VELESTINLIS (ATENA, 21–22 SEPT. 1998)

Împlinirea a două secole de la moartea lui Rigas, eroul renașterii naționale grecești, a prilejuit unele manifestări de înalt prestigiu în patria sa. Am avut cinstea să fiu invitat la două din ele (Velestino, 10-12 sept.; Atena, 21-22 sept.), dar n-am putut lua parte decât la ultima. Organizat sub patronajul președintelui țării, *Simpozionul internațional Rigas Velestinlis* a avut loc la Universitatea "Capodistria" din Atena, în zilele de 21-22 sept. 1998, cu participarea unor specialiști din zona în care "personajul" și-a desfășurat activitatea.

În prima zi, după alocuția inaugurală, rostită de rectorul Universității, Constantinos A. Dimopoulos și după salutul adresat de primarul Atenei, au urmat expuneri despre *Proiectele politice ale lui Rigas* (acad. Aristovoulos Manessis), *Prima și a doua funcție redefinite: Balcanii la 1789* (Traian Stoianovich, Rutgers/WA), *Sugestii pentru un studiu critic despre Rigas* (Paschalis Kitromilides), apoi un program artistic pe tema: *Secolul XVIII - revoluționarii compun muzica.*

A doua zi, au făcut comunicări acad. Nikolai Todorov (Sofia) despre *Rigas și Pasvanoglu*, subsemnatul despre *Accente românești în Sudestul European pe vremea lui Rigas*, acad. Virgil Cândea despre *Orașul București în epoca lui Rigas*, Paskal Milo (Tirana) despre *viziunea lui Rigas și convergențele contemporane în Balcani*, Konstantinos Svolopoulos despre *Rigas Velestinlis și cooperarea între popoarele sud-est europene.*

Programul s-a încheiat cu un recital de muzică grecească inspirată de cântecele și scrisul lui Rigas. O vizită la Centrul de Studii Neoelenice mi-a dat putința să constat cît de puțin au fost puse în valoare istoriografic legăturile dintre români și lumea balcanică.

5. HUMBOLDT-KOLLOQVIUM DER BALKAN-LÄNDER (ISTANBUL, 25–27 SEPT. 1998)

La seria acțiunilor zonale din ultimii ani, Fundația "Alexander von Humboldt" a adăugat încă una, organizând la Istanbul un colocviu al bursierilor din regiunea Balcanilor. Delegația forului organizator a fost alcătuită din dr. Manfred Osten, dr. Thomas Hesse, dr. Wolfgang Holl, Ruth Kader, Nurten Cinarcik. Au luat parte peste o sută de invitați, între care opt români: Mircea Babeș, Mircea Buza, Mircea Flonta, Gh. Firea, Liviu Gozariu, Oltea-Daniela Joja, Jozsef Kelemen, Alexandru Zub.

Fiind vorba de specialități foarte diverse, nu s-a ajuns la un program unitar, coerent, însă câteva linii directoare se pot deosebi totuși. Mai întâi, gazdele au ținut să-și prezinte "excelențele", cu preocuparea evidentă de a pune în lumină progresele Turciei în știință, tehnologie, artă. Conferința festivă a avut ca temă tocmai descrierea sistemului de cercetare din țara-gazdă (Dincer Ulku).

Contribuțiile românești s-au referit la cercetarea arheologică (M. Babeș), putere și responsabilitate (M. Flonta), protecția mediului (M. Buza). Personal, am intervenit în discuțiile despre monumentele istorice și despre nevoia de a extinde cooperarea științifică în Balcani.

Proxima reuniune humboldtiană de același caracter ar putea avea loc la București, înainte sau după Congresul de Studii Sud-Est Europene, pe baza propunerii deja făcute de M. Babeș.

Se înțelege, pe parcursul lucrărilor s-au ivit oportunități de vizitare a unor muzee și mai ales a centrului istoric, uimitor în atâtea privințe.

6. MEMORY-COMMUNICATION-IDENTITY (Timișoara, 8–11 oct. 1998)

Un inimos grup de tineri, preocupați de antropologie culturală și istorie orală au organizat, sub egida Universității de Vest, între 9 și 11 oct. 1998, o reuniune "euroregională" la Timișoara, având ca temă relația dintre *memorie-comunicare-identitate.*

Reuniunea, sprijinită financiar de Fundația pentru o Societate Deschisă și alte organisme, s-a bucurat de un larg interes, nu doar local. Programul a inclus peste 60 de comunicări și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intervenţii, organizate în "cursuri pentru studenţi", mese rotunde, ateliere, toate de un interes indiscutabil.

Personal, am luat parte la un "atelier" despre *Istoria orală: probleme teoretice şi de metodă*, evocând preocupările existente la Iaşi în acest domeniu şi subliniind nevoia unei instituţionalizări mai severe a cercetării. Am participat, deasemeni, la o "masă rotundă" consacrată *Anului 1956*, la care au fost invitaţi Aurel Boghiu, Caius Muţiu, Teodor Stanca, foşti lideri ai mişcării studenţeşti timişorene din timpul Revoluţiei Maghiare.

Menţionez, între alte contribuţii, pe cele aduse de d-nii Gh. Onişoru şi Cătălin Turliuc, în sarcina cărora ar cădea să intensifice colaborarea cu "grupul" timişorean şi cu nou fondata Asociaţie Română de Istorie Orală.

Al. Zub

SIMPOZIONUL INTERNAŢIONAL "BUCOVINA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL"

La invitaţia trimisă de Österreichisches Ost- und Südosteuroa- Institut (Institutul Austriac de Studii Est şi Sud-Est-Europene) din Viena, în perioada 2–3 septembrie 1998, am participat la simpozionul internaţional de istorie cu tema: *Die Bukowina um die Zeit des I. Weltkrieges* (Bucovina în timpul primului război mondial), desfăşurat în Cernăuţi (Ucraina).

Organizarea simpozionului a fost realizată de Departamentul Austriac pentru Cooperare Internaţională, de Institutul Austriac de Studii Est şi Sud-Est-Europene, ambele din Viena, precum şi de Biblioteca Austriacă de pe lângă Universitatea din Cernăuţi, în colaborare cu Universitatea din Cernăuţi şi Centrul de Studii Bucovina de pe lângă aceiaşi universitate şi s-a bucurat de sprijinul Ministerului Federal de Externe al Austriei. Această reuniune ştiinţifică internaţională, ale cărei lucrări s-au desfăşurat în limba germană şi ucraineană, a fost găzduită în Sala roşie a Universităţii din Cernăuţi (aflată azi în fostul palat al Mitropoliei ortodoxe a Bucovinei). La simpozion au participat istorici din Austria, Ucraina şi România.

Lucrările simpozionului au fost deschise, în dimineaţa zilei de 2 septembrie 1998, prin urările de bun sosit transmise participanţilor de rectorul Universităţii din Cernăuţi, Stepan Kostişin, de dr. Bernhard Stillfried, din partea Departamentului Austriac pentru Cooperare Internaţională, de dr. Ilona Slawinski, din partea Institutului Austriac Est şi Sud-Est-European şi de prof. dr. Oleg Panciuc, directorul Centrului de Studii Bucovina din Cernăuţi.

În continuare, în şedinţa de dimineaţă, au fost susţinute comunicările: *Die Bukowina in den Jahren des I. Weltkrieges* (Bucovina în anii primului război mondial) de prof. dr. Vasyl Botuşanski, decanul Facultăţii de istorie din Cernăuţi; *Die politische Vertretung und Verwaltung in der Bukowina vor und nach 1918* (Reprezentarea politică şi administraţia în Bucovina înainte şi după 1918) de Otto Hallabrin, cercetător la Bukowina Institut din Augsburg; *Czernowitz im Jahre 1918* (Cernăuţii în anul 1918) de Oleksander Masan, prof. dr. la Universitatea din Cernăuţi şi *Ukrainische Abgeordnete in den Jahren des I. Weltkrieges* (Deputaţii ucraineni in anii primului război mondial) de prof. dr. Oleksander Dobrjansky, de la aceiaşi universitate. Discuţiile ce au urmat s-au referit în principal la locul Bucovinei în cadrul frontul austro-rus, la atitudinea favorabilă a minorităţii germane din Bucovina faţă de actul unirii cu România, la atitudinea deputaţilor ucraineni faţă de Monarhia de Habsburg şi faţă de crearea statului ucrainean ş. a.

În şedinţa din după-amiaza aceleiaşi zile prof. dr. Vasyl Rasevyci, de la Universitatea din Lwow, a susţinut comunicarea: *Die ukrainische Politik Osterreich-Ungarns zur Zeit des I. Weltkrieges* (Politica ucraineană a Austro-Ungarici în perioada primului război mondial). A urmat dr. Serghei Troian, de la Centrul de studii Bucovina al Universităţii din Cernăuţi, cu comunicarea: *Der slawische Faktor in den österreichischen "Mitteleuropa-Konzeptionen" vor und während des I. Weltkrieges* (Factorul slav în concepţiile austriece de "Mitteleuropa" înainte şi în timpul primului război mondial) şi subsemnatul cu: *Die Bukowiner Rumänen: Vom Loyalismus zum Irredentismus* (Românii bucovineni: de la loialism la iredentism). Deoarece prof.dr. Andrei Corbea-Hoisie, de la Universitatea din Iaşi nu a fost prezent, comunicarea Domniei sale: *Die*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumänisierungsdebatte in dem Czernowitzer deutschsprachigen Zeitungen im Jahre 1919(Dezbaterea românizării în ziarele de limbă germană din Cernăuți din anul 1919) a fost prezentată în rezumat ucrainean.

Dezbaterile ce au urmat pe marginea comunicărilor prezentate s-au axat, mai ales, pe rolul jucat de Austro-Ungaria în implimentarea ideii necesității constituirii unui stat ucrainean, ca o contrapondere față de Rusia, precum și asupra rolului unor personalități politice românești în realizarea actului unirii din 1918, a principiului în numele căruia românii au revendicat pentru ei întreaga Bucovină, în disputa teritorială româno-ucrainene de la sfârșitul primului război mondial etc. Comunicarea pe care am prezentat-o a stârnit un viu interes din partea colegilor ucraineni, suscitând discuții animate cu prof. dr. Botușanski, Masan și Dobrjanski, care, în final, au apreciat obiectivitatea prezentării faptelor istorice.

În ședința din dimineața zilei de 3 septembrie, pe care am prezidat-o, au fost prezentate cinci comunicări. Pentru început cercetătorii dr.Erwin A. Schmidl și dr. Wolfgang Etschmann, ambii de la Biroul de Istorie Militară al Ministerului Apărării Naționale din Austria, au abordat două teme interesante privitoare la: *Die Armee des Vielvolkerreiches* (Armata imperiului multinațional) și *Die Ostfront im I. Weltkrieges* (Frontul de răsărit în primul război mondial). Apoi au urmat comunicările: *Kriegsgefangene der Habsburgermonarchie in der Ukraina* (Prizonierii de război din Monarhia de Habsburg în Ucraina), susținută de Reinhard Nachtigal de la Universitatea din Freiburg am Brisgau(Germania); *Die Kooperation der Nachfolgestaaten Osterreich-Ungarns bei der Repatrierung der Kriegsgefangenen* (Cooperarea țărilor succesoare Austro-Ungariei la repatrierea prizonierilor de război), de dr. Hans Leidinger, de la Universitatea din Viena și, în fine, dr. Serghei Popik, colaborator extern al Centrului Bucovina din Cernăuți, cu: *Der I. Weltkrieg und historische Schicksale von Ukrainern in Galizien und in der Bukowina* (Primul război mondial și soarta istorică a ucrainenilor în Galiția și în Bucovina).

Întrebările și discuțiile care au urmat s-au referit la structura pe naționalități a armatei austro-ungare, la concepția și strategia austriacă a războiului cu Rusia, la evoluția situației prizonierilor de război austro-ungari din lagărul de la Darnița de lângă Kiev, în funcție de evoluția evenimentelor politice din Rusia, la implicarea Austriei, Poloniei, României, Cehoslovaciei etc. în combaterea propagandei bolșevice și a infiltrării ideilor revoluționare comuniste, făcute prin intermediul prizonierilor de război din Rusia ș.a.

După-masă au fost prezentate comunicările: *Vom Kronland zur rumänischen Provinz. Literarische Zeugnisse zur Geschichte von Czernowitz von 1914-1920* (De la provincie de coroană la provincie românească. Mărturii literare la istoria Cernăuților din 1914–1920), de prof. dr. Joseph Strelka, de la Universitatea din New York; *Ukrainische Autoren um die Zeit des I. Weltkrieges* (Autori ucraineni din preajma primului război mondial), de prof. dr. Petro Rychlo, de la Universitatea din Cernăuți și *Das osterreichische Theater in Czernowitz im 20. Jahrhundert* (Teatrul austriac din Cernăuți în secolul al XX-lea), de dr. Ilona Slawinski, de la Institutul Austriac de Studii Est și Sud-Est-Europene din Viena. Discuțiile s-au referit la intensa activitate literară germană desfășurată la Cernăuți, în perioada interbelică, care a dat nume celebre ca Paul Celan ș.a.; la dezvoltarea presei în limba ucraineană; la situația teatrului austriac (german) din Cernăuți în timpul războiului și după război etc.

În încheierea lucrărilor simpozionului, în Sala de marmură a Universității din Cernăuți s-a desfășurat lansarea volumului: *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Cernowitz*, editat de Ilona Slawinski și Joseph Strelka, urmată apoi de un concert de muzică clasică susținut de o formație instrumentală din Tirol.

Mihai-Ștefan Ceaușu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MĂSURĂ ȘI ELEGANȚĂ: PROFESORUL ION TODERAȘCU LA 60 DE ANI

Cei care-l cunosc pe profesorul Ion Toderașcu, atât slujitorii de vocație ai primei universități a țării, cât și foștii colegi și studenți, nu și-l pot imagina altfel decât oficiind de la înălțimea emblematică a unei catedre, adică de acolo de unde se rostesc numai adevăruri și consilii care trasează și apoi fixează traiectoria devenirii de sine a cuiva. Dl Ion Toderașcu a fost "construit" – fizic și intelectual – pentru a descoperi și modela conștiințe care, la rândul lor, își vor asuma ipostaza de îndrumători ai acelora care se vor constitui, în timp, într-o generație, adică o treaptă distinctă a ridicării generale românești.

Student strălucit, a cărui propensiune către investitura de dascăl a fost evidentă dintotdeauna, dl Ion Toderașcu s-a afirmat, dintru început chiar, și ca un cercetător de excepție, sondând trecutul, tălmăcindu-i tainele și dezvăluindu-i pildele, pentru a le împărtăși apoi acelora care aveau nevoie de învățătura și reperele în virtutea cărora își vor călăuzi viitorul.

S-a născut la 9 septembrie 1938, în comuna Urecheşti, Bacău, devenind student al Universității "Al.I. Cuza" în 1957. Din 1962 și până în prezent a funcționat ca profesor la Facultatea de Istorie a Universității ieșene, traversând, cu diligență și inteligție, toate treptele ierarhiei universitare, deși a suferit, ca toți cei din generația sa, consecințele unor blocaje artificioase, caracteristice unor vremuri anormale. În 1990 a devenit profesor universitar și conducător de doctorat, competențe firești și absolut meritate, care completau o carieră educațională și științifică exemplară. După un scurt antract, în care a condus un departament al Facultății de Istorie, dl Ion Toderașcu a devenit Prorector al Universității "Al.I. Cuza", ocupându-se de resortul programelor didactice ale acesteia, prepotență pe care o deține și astăzi. Studios statornic și pertinent, Domnia sa a beneficiat, în anii 1974–1975, de o specializare profesională la Universitatea din Gand (Belgia), ale cărei rezultate s-au reflectat binecuvântat în activitatea de educator și istoric. În această din urmă ipostază, a participat la numeroase manifestări științifice naționale și internaționale, precum Congresul Internațional de Științe Istorice de la București (1980) și cel de la Stuttgart (1985). Între anii 1992–1998 a întreprins diferite călătorii profesionale la universitățile din Poitiers și Angers (Franța), precum și la cea din Perugia (Italia). Preocupat și angajat în reformarea și progresul învățământului universitar, profesorul Ion Toderașcu a coordonat în anii 1992–1995 Programul *Tempus I*, în care au fost implicate ca parteneri, Universitatea "Al.I. Cuza", Universitatea Tehnică "Gh. Asachi" din Iași, Universitatea de Vest din Timișoara, precum și Universitățile din Angers, Poitiers și Orleans din Franța. Din 1996 este director al Programului de înregistrare și monitorizare a performanțelor educative în sistemul de credite transferabile la patru dintre cele mai importante universități din România, reunite în Consorțiul "Universitaria". Doi ani mai târziu a fost ales membru în Consiliul Național "Socrates" și președinte al Departamentului "Erasmus", din cadrul acestui organism profesional, care și-a propus reformarea învățământului superior românesc și trecerea la sistemul de credite transferabile (ECTS). În această ipostază a participat la seminariile și întrunirile pregătitoare care au avut loc la Bruxelles, Groeningen, Perugia, Paris și Bordeaux. Concomitent, a colaborat, începând din 1997, la Acordul de cooperare didactică și științifică între Departamentele de Istorie ale Universităților din Iași și Angers.

O componentă esențială a biografiei profesorului Ioan Toderașcu o reprezintă, așa cum era de așteptat, activitatea științifică. A optat, atunci când s-a pus problema specializării, pentru studierea istoriei medievale, ajungând repede unul dintre cunoscătorii consacrați și respectați ai acestui domeniu de cercetare, care presupune calități deosebite, proprii intelectualului înzestrat cu harul scrutării acelui timp inconfundabil, definitoriu pentru devenirea neamului nostru. Competent și perseverent, dl Ion Toderașcu și-a extins, treptat, aria sondajelor științifice, dobândind în 1977 titlul de doctor în istorie. Șapte ani mai târziu a devenit unul dintre laureații Premiului "N. Bălcescu" al Academiei Române.

De-a lungul anilor, a publicat numeroase studii în reviste universitare și academice de istorie, propunând interpretări noi sau avansând opinii care au contribuit la elucidarea ori apropierea de adevăr în cazul unor subiecte care necesitau continuarea documentării, precum și modificarea unor concluzii îndoielnice, deci discutabile. Alte contribuții valoroase s-au constituit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în diferite capitole ale unor monografii tematice ori culegeri de studii. A semnat prefețele unor volume, a scris evocări, numeroase recenzii și note bibliografice, toate configurând o operă ce evidențiază un profil intelectual inconfundabil. În 1988 a publicat volumul *Unitatea românească medievală*, pentru ca în 1994 să revină la preocupările dintotdeauna cu *Permanențe istorice medievale*. Acestora li s-au adăugat două elaborate cu caracter didactic: *Crestomație de istorie medie a României* (1977, reeditată în 1984) și *Alianța politico-militară dintre Țările Române. Idee și faptă* (1984). În calitate de coautor, a compărut pe copertele volumelor: *Istoria românilor* (1992) și *Istoria românilor* (1996). Ca editor a tipărit *Prelegeri universitare inaugurale (1843–1943). Un secol de gândire istoriografică românească* (1993), Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români* (1996), volumul de documente *Noul Palat Universitar de la Copou. 100 de ani de la inaugurare* (1997), precum și ediția Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești* (1998). În curând va apărea cartea *Țările Române în secolele XIV–XV. Orientări politice și acțiuni militare*. Este unul dintre autorii *Istoriei românilor*, tratat inițiat de Academia Română, care se vrea o lucrare fundamentală a acestui sfârșit de secol și de mileniu.

Profesorul Ion Toderașcu este, incontestabil, o personalitate marcantă a Universității ieșene, atât în calitatea sa de educator, de om al catedrei, cât și în aceea de diriguitor, deci de factor de decizie. În cei 35 de ani de când celebrează, prin cursurile pe care le predă, trecutul românesc, deci istoria neamului, zeci de promoții dintre foștii săi studenți au devenit educatori, cercetători, diplomați, politicieni etc., fiecare încercând să contribuie, în domeniul lui, la normalizarea unei societăți aflate mereu sub amenințarea timpului. Îndrumător prin excelență, integru, ca moralitate, și iubitor al noului, dl Ion Toderașcu – un orator înnăscut – impresionează printr-o ținută academică impecabilă, prin acuitate, prin erudiție și farmec personal. Studiosul care a fost dintotdeauna ni se înfățișează sub același chip, înlocuind doar zâmbetul afabil al celui obișnuit să dialogheze, cu o cută a frunții, "însemn" unic al cercetătorului aplecat asupra documentului, care încearcă să descopere ce informații tainice ne-au transmis secolele demult apuse prin slovele lor dedalice îndeobște și enigmatice în aparență. Între intimitatea creată și întreținută de lectura și apoi de întrebarea sugerată de un vechi hrisov și spațiul luminos al unui amfiteatru, profesorul Ion Toderașcu ni se înfățișează întotdeauna ca o personalitate complexă, dar egală sieși, ce îmbină eleganța și fascinația educatorului cu rigurozitatea și măsura suscitate de "ritualul" descifrării trecutului, în vederea descoperirii adevărului.

Cu ocazia acestei aniversări, una a bilanțului, ca împlinire, dar și a bucuriei planurilor de viitor, îi urăm profesorului Ion Toderașcu LA MULȚI ANI!

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The Amarican Historical Rewiew
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie naţională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică şi istorie literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice.
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorie.
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română "A.Philippide"
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CG = Cuget românesc
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = "Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MI = Magazin Istoric, Bucureşti
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
MOf = Monitorul Oficial, Bucureşti
RA = Revista arhivelor
RdI = "Revista de istorie", Bucureşti
RER = Revue des Études roumaines
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR = Revista Fundaţiilor regale
RHSEE = Revue Historique de Sud-Est Européen, Bucureşti
RI = Revista istorică
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RMM = Revista Muzeelor şi Monumentelor
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF = Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCSI = "Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF = Südostdeutsche Forschungen, München
SOF = Südost-Forschungen, München
SRdI = Studii. Revistă de istorie
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TD = Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
6600 Iași, Str. Păcurari nr. 9, tel. 032-114947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 17
Apărut: 2000
Comanda: 1100

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei "Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între 1950 şi 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ş.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale etc. Publicaţia se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei româneşti şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea istoriei.

La sediul redacţiei se mai află şi pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.
XXII/1985, 1–2, 1016 p.
XXIII/1986, 1–2, 1160 p.
XXIV/1987, 1–2, 1420 p.
XXV/1988, 1–2, 1338 p.
XXVI/1989, 736 p.
XXVII/1990, 272 p.
XXVIII/1991, 416 p.
Supliment I (C. Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*), 154 p.
Supliment II (D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.
Supliment III (Gh. Buzatu şi Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O Bibliografie*), 214 p.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova şi Ţara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, 138 p.
Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenţia colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), *articole* (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1-2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională. În cazul studiilor care depăşesc 30 p., autorii sunt rugaţi să procedeze la împărţirea textului, încât acesta să poată fi publicat în numere consecutive ale *Anuarului*.

Toate materialele vor fi prezentate redacţiei în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele aşezate la sfârşitul textului. Studiile vor fi în mod obligatoriu însoţite de un rezumat într-o limbă de largă circulaţie.

Materialele vor fi trimise redacţiei până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia materialelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISSN 0074-39X

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro